

G. Ýazmämmédowa

TÜRKMENISTANYŇ KOMPOZITORLARY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2018

Ýazmämmadowa G.

Ý 14 Türkmenistanyň kompozitorlary. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – A.: – Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2018.

Bu okuw gollanmasynda Türkmenistanyň kompozitorçylyk mekdebiniň ýaşuly we orta nesliniň wekilleriniň ömri we döredijiligi yzarlanýar. Onda türkmen kompozitorlarynyň eserleri žanrlary we onuň formasy boýunça derňelýär. Türkmen sazynyň taryhynda XX asyryň 30-njy ýyllaryndan başlap häzirki döwre çenli döredilen meşhur eserleriň gysga häsiýetnamasy berilýär.

Ýokary okuw mekdepleri üçin niýetlenen şu okuw gollanmasyndan ýörite sazçylyk, çagalar sazçylyk we sungat mekdeplerinde okaýanlar, sazşynaslar, şeýle hem aýdym-saz sungaty bilen gyzyklanýanlar peýdalanyp bilerler.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow:

*– Ylmy we bilimi, medeniýeti we
milli sungaty ösdürmek – bu biziň
sungatymyzyň özenidir.*

Türkmen halkynyň münýylyklaryň jümmüşine uzap gidýän baý medeni mirasy bar. Milli medeni mirasymyzyň esasy şahalarynyň biri-de saz sungatydyr. Häzirki zaman saz sungatyny döwrebap ösdürmäge gönükdirilen işleriň esasynda milli saz medeniýetimiz durýar. Türkmen saz medeniýetiniň ösüşinde bolsa bagşy-sazandalaryň ägirt uly orny bar. Olar halk sazynyň iň oňat döp-dessurlaryny ýerine ýetirijilik usullary bilen baýlaşdyryp, biziň şu günlerimize çenli ýitirmän getiripdirler.

Türkmen saz sungatyny professional derejede ösdürmek ugrunda kompozitorlar tarapyndan ägirt uly işler amala aşyryldy. Çünki olar professional sazlary, dürli žanrdaky eserleri döretdiler. Öz gezeginde bolsa bu ajaýyp eserler Türkmenistanyň gymmatly sazlary jemlenen altyn hazynasyny emele getirdi.

Türkmen kompozitorlarynyň durmuş we döredijilik ýollary baradaky maglumatlary özünde jemleýän ilkinji gollanma, bu B. Žaworonkowuň we W. Larionowuň «Композиторы и музыковеды Туркменистана» atly kitabydyr. Bu kitap 1982-nji ýylda neşir edilip, ondaky maglumatlar häzirki günlere çenli hem öz gymmatyny ýitirmän gelýär. Ýöne şeýle-de bolsa, türkmen saz äleminiň ýene-de baýlaşmagy hem-de ýurdumyzyň taryhynda ähmiýetini ölçäp bolmajak düýpli, möhüm syýasy, ykdysady we medeni özgerişleriň bolup geçmegi kompozitorlaryň döredijilik ýoluna täzedan seretmäge itergi berdi. Eziz ata Watanymyz Türkmenistanyň mukaddes Garaşsyzlygyna eýe bolmagy, onuň Birleşen Milletler Guramasy tarapyndan dünýäde ilkinji bolup

Bitarap ýurt diýlip yglan edilmegi, ýurdumyzda Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüniň täze ösüşleriniň rowaç almagy, türkmen saz sungatynyň hazynasyny has-da baýlaşdyrdy. Indi belent sepgitler bilen ynamly öňe barýan mähriban Watanymyzyň saz sungaty täze basgançaklara göterildi. Kämillik derejesi boýunça türkmen sazynyň taryhyna nusgawy kompozitorlar hökmünde giren professional ýaşuly kompozitorlarymyz özleriniň täze, joşgunly eserleriniň ençemesini döretdiler, şeýle hem olaryň asylyly döplerine eýerýän hem-de gymmatly saz ýollaryny dowam etdirýän kompozitorlaryň täze nesli kemala geldi.

Täze hödürlenilýän «Türkmenistanyň kompozitorlary» atly okuw gollanmasynyň esasy maksady, gymmatly maglumatlary goşmak arkaly türkmen kompozitorlarynyň häzirki zaman döredijilik ýollarynyň aýratynlyklaryny beýan edýär.

Ýurdumyzyň professional saz sungatynyň taryhyna ser salanymyzda XX asyryň 20–30-njy ýyllarynda onuň täze yzygiderli ösüşi başlanýar. Saz folklorynyň köpasyrlyk baýlyklaryny toplamak we ýazgy etmek boýunça uly işler amala aşyrylýar.

Orta Aziýa folkloryny toplaýjy we öwreniji meşhur Wiktor Aleksandrowiç Uspenskiý 1925-nji ýylda Türkmenistana gelýär. 1925–1929-njy ýyllar aralygynda ol Türkmenistanda üç sany etnografiki ekspedisiýany alyp barýar. Olaryň dowamynda alty ýüzden gowrak aýdymlyry we instrumental sazlyry nota ýazgysyna geçirýär. W. A. Uspenskiniň ekspedisiýalarynyň türkmen saz medeniýetini öwrenmekde we ösdürmekde ähmiýeti uludyr. W. A. Uspenskiý tarapyndan toplanan täsin material dünýäniň saz folkloryna gymmatly goşant bolup durýar. W. A. Uspenskiniň ekspedisiýalarynyň dowamynda edilen açyşlaryň ägirt uly ähmiýete eýedigini belläp geçmek bilen, A. P. Poseluýewskiý şeýle ýazýar: «Şolaryň esasynda diňe bir Ýewropanyň däl-de, eýsem, türkmenler bilen goňşy bolan Orta Aziýa halklarynyň hem saz sungatlaryndan düýpgöter tapawutlanýan özboluşly saz sungatynyň bardygyny tassyklamak başardýar»¹.

W. A. Uspenskiý öz ekspedisiýalarynyň materiallaryny meşhur gündogarşynas, zehinli alym-sazşynas W. M. Belýaýew bilen bilelikde neşir eden «Туркменская музыка» diýen kitabynda umumy

¹ MDA TSSR, f 67, op 1, d 46, l. 9.

jemläpdir. Kitap 1928-nji ýylda çapdan çykmak bilen, dessine biziň ýurdumyzda-da, daşary ýurtlarda-da uly gyzyklanma döredipdir.

«Туркменская музыка» kitabynyň peýda bolmagy görnükli sowet kompozitorlarynyň türkmen aýdym-sazlaryna, folkloryna ýüzlenmegi üçin kuwwatly itergi bolýar. W. A. Uspenskiniň nota ýazgylary köpsanly hor, kamera-instrumental we uly göwrümlü simfoniki eserleri döretmek üçin gutarnyksyz gözbaş bolup durýar. B. S. Şehter, M. M. Ippolitow-Iwanow, S. N. Wasilenko, W. A. Zolotarýew, A. W. Mosolow, G. I. Litinskiý, M. A. Osokin, G. G. Loboçýew we beýlekiler öz eserlerinde türkmen folkloryny ulanypdyrlar. Ippolitow-Iwanowyň «Türkmenistanyň düzlüklerinde», B. S. Şehteriň «Türkmenistan», S. N. Wasilenkonyň «Türkmen şekilleri» diýen simfoniki súitalary dünýä saz medeniýetiniň taryhyna giren eserlerdir. Belli sazşynas W. A. Gurewiçiň belläp geçişi ýaly, «türkmen sazynyň ewolýusiýasy üçin olaryň ähmiýeti, milli melosyň henize çenli türkmen sazyna nämälim bolan žanrlarda özüniň ilkinji gezek tejribe beýanyny tapan dygyndan ybaratdyr: folklor gözbaşlaryny «simfoniýalaşdyrmaga» bolan synanyşyklar türkmen kompozitorlarynyň ilkinji nesliniň döredijilik ussatlygyny, ugruny kämilleşdirmekde ähmiýetlidir»².

Türkmen halk aýdym-sazlarynyň esasynda meşhur sowet kompozitorlary tarapyndan döredilen eserleriň peýda bolmagy bilen, ýurdumyz üçin milli kompozitorçylyk, ýerine ýetirijilik we pedagogiki hünärmenleriň zerurlygy ýüze çykýar.

1930-njy ýyllaryň ikinji ýarymynda açylan Türkmenistanyň sungat işleri baradaky Guramasynyň ýanyndaky ylmy-gözleg sazçylyk bölümi türkmen halk sazlaryny toplamak we ýazgy etmek boýunça bellibir işleri durmuşa geçirýär. Bu bölümde G. N. Bedrosow, G. M. Arakelýan, A. Kulyýew, D. Öwezow, O. Gurbannyýazow we beýlekiler öndürijilikli işleýärler.

1920-nji ýyllaryň ahylrlarynda we 1930-njy ýyllaryň başlarynda Türkmenistanda saz ugrundan bilim almaklygyň düýbi tutulyp başlanýar. 1929-njy ýylda Aşgabatda iki sany: sazçylyk we drama bölümleri bolan Türkmen çeperçilik tehnikumy açylýar. 1929-njy ýylda hem Türkmen döwlet sazçylyk mekdebi tejribeli hünärmenleri taýýarlamakda öz işine başlaýar. 1935-nji ýylda Aşgabatda, Kras-

² Гуревич В., Мухатов В. М., «Советский композитор», 1980, с. 11.

nowodskide (häzirki Türkmenbaşy), Maryda, Çärjewde (häzirki Türkmenabat), Baýramalyda, Kerkide we Daşoguzda çagalar sazçylyk mekdepleri açylýar. 1937-nji ýylda Aşgabatda aýdymçylary we tansçylary taýýarlamak üçin opera-balet studiýasy döredilýär. Şol ýylda hem Aşgabatda ýurdumyzyň ýörite orta sazçylyk mekdep-internaty açylýar.

1935-nji ýylda Moskwa konserwatoriýasynyň ýanynda açylan türkmen bölümi tejribeli saz hünärmenlerini taýýarlamakda uly işleri amala aşyrýar. Ol ýere her ýyl has zehinli oglanlar we gyzlar okuwa iberilýär. Moskwada we Aşgabatda saz boýunça hünärmenleriň taýýarlanylmagy tiz wagtdan öz netijelerini berýär: 1930-njy ýyllaryň ahylarynda türkmen kompozitorlary D. Öwezow, A. Kulyýew, W. Muhadow ilkinji saz eserlerini döredýärler.

Türkmenistanyň saz medeniýetiniň ösmegine 1940-njy ýylda döredilen Kompozitorlar döredijilik birleşigi uly itergi berýär. Bu guramanyň agzalary bolan R. A. Iwanow, A. Kulyýew, W. Muhadow, D. Öwezow, S. Jepbarow, P. Saryýew, G. Ugurlyýew, D. Sapar, G. N. Bedrosow, A. Gönübekow, T. Suhangulyýew dagylaryň hatary Türkmenistana işlemäge gelen rus we ukrain kompozitorlary bilen doldurylýar. Olaryň arasynda A. G. Şapoşnikow, K. A. Korçmarýow, B. S. Şehter, M. A. Osokin, A. F. Znosko-Borowskiý, A. Ý. Ştoga-renko, Ý. S. Meýtus dagy bardy.

1941-nji ýyldan Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň taryhy ýoly başlanýar. Teatryň wezipesine daşary ýurt awtorlary tarapyndan döredilen nusgawy opera we balet eserleri bilen tanyşdyrmak hem-de milli žanrlaryň nusgalaryny wagyz etmek degişli bolýar. Uly waka hökmünde dessan, taryhy-gahrymançylyk operalary we erteki baletleriniň ilkinji görkezilişi kabul edilýär. Şol ýyllarda döredilen W. Muhadow bilen A. Şapoşnikowyň «Zöhre–Tahyr», D. Öwezow bilen A. Şapoşnikowyň «Şasenem–Garyp», D. Öwezow bilen Ý. Meýtusyň «Leýli–Mejnun», W. Muhadow bilen A. Şapoşnikowyň «Kemine we kazy» operalary, K. Korçmarýowyň «Aldar köse» baleti türkmen saz sungatynyň altyn hazynasyna girýär. Uruş ýyllarynda döwrebap spektakllara bolan islegler hem artýar. Şeýle-de A. Kulyýewiň we Ý. Meýtusyň «Abadan» operasy döredilýär. Çünki bu Beýik Watançylyk urşuna bagyşlanan ýeke-täk gahrymançylyk opera eseridir.

Teatryň taryhy bilen aýrylmaz bagly bolup durýan meşhur sahna ussatlaryna wokalistler Hojaw Annadurdyýew, Maýa Kulyýewa, Annagül Annagulyýewa, Hojadurdy Annaýew, Habyp Mämmetýarow, Gurban Ryzaýew, Maral Gulmämmedowa, Akjemal Alaşaýewa we başgalar, dirižýorlar S. Orlanskiý, D. Öwezow, H. Allanurow, N. Muhadow, M. Meredow we başgalar, hormeýsterler Boris Nigmatullin, Çary Myradow, Meret Nurmuhammedow we başgalar, baletmeýsterler N. Holfin, I. Kowtunow, režissýorlar T. Şaraşidze, M. Kepbanow, A. Garlyýew we suratkeşler A. Luşin, H. Allaberdýew, Ý. Kordyş, I. Rabinowiç, A. Kulyýew we başgalar degişlidir.

1939-njy ýylda M. Täçmyradow adyndaky Türkmen döwlet filarmoniýasy açylýar. Ol saz-konsert durmuşynyň merkezi bolup hyzmat edýär. Onda Türkmen döwlet hory, halk saz gurallary ansambly, tans ansambly, estrada ansambly ýaly birnäçe çeper döredijilik toparlary hereket edýär.

1933–1939-njy ýyllarda P. Saryýew we S. Tumanýan bilelikde sazçylyk mekdebinde we radiokomitette birinji türkmen saz gurallar orkestrini döredýärler. Bu orkestriň esasynda 1940-njy ýylda Döwlet filarmoniýasynyň ýanynda saz medeniýetini wagyz edýän halk saz-gurallary ansamblynyň orkestri döredilýär. Orkestriň ilkinji ýolbaşçylary Setrak Tumanýan, Pürli Saryýew we Grigoriý Markowiç Arakelyan, soňky ýyllarda Gurban Kulyýew, soňra Baýramdurdy Hudaýgulyýew, Annageldi Jülgäýew we Begmyrat Gutlymyradow baş dirižýor bolup işleýärler. Şeýlelikde, filarmoniýa hakyky sungat köşgüne öwrülýär. Sahy Jepbarow, Muhy Amanow, Rejep Gylyjow, Oraz Sopy, Durdy Myradow, Kadyr Durdyýew, Artykmämmet Ymamberdiýew, Meretdurdy Nazarow ýaly ussat bagşy-sazandalaryň sungat göreldesine eýerip, Nurmyrat Annaýew, Gurbandurdy Jenow, Nurjemal Adyýewa, Nabat Nurmuhammedowa, Jepbar Hansähedow, Hojamämmet Täçmämmedow, Çary Täçmämmedow, Oraz Saryýew, Sapar Mämiýew, Ata Ablyýew we başgalar uly sungat ussatlarynyň hataryna goşulypdylar. Ajaýyp artistler düzüminden ybarat bolan filarmoniýanyň işgärleri türkmen saz medeniýetini daşary ýurtlarda-da şöhratlandyýarlar.

1940-njy ýyllaryň ahýrynda 1950-nji ýyllaryň başynda türkmen simfonik sazlary peýda bolýar. A. Kulyýewiň «Magtymguly» atly po-

emasy, W. Muhadowyň SSSR-iň döwlet baýraklaryna mynasyp bolan «Türkmen sýuitasy» we «Meniň Watany» poemasy ýaly simfonik eserler milli saz medeniýetimiziň taryhynda aýratyn bir tapgyr bolup durýar. 1955-nji ýylda Moskwada bolup geçen türkmen edebiýatynyň we sungatynyň ongünlüginde türkmen kompozitorlary üstünlikli çykyş edýärler.

1940-njy ýyllaryň ahylarynda, 1950-nji ýyllaryň başlarynda Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň düzümine W. Ahmedow, G. Kulyýew, G. S. Držewskiý, A. M. Leonow dagy kabul edilýär.

Birleşigiň ähmiýeti 1960-njy ýyllarda has hem ýokarlanýar, şol wagt onuň hataryna Moskwanyň we Daşkendiň konserwatoriýalarynyň zehinli uçurymlary girýärler. Olaryň arasynda Ç. Nury-mow, A. Agajykow, N. Halmämmedow, N. Muhadow, R. Allaýarow, D. Nuryýew, R. Rejebow, Ç. Artykow, M. Rawiç dagylar bar. Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň gurultaýlarynda türkmen kompozitorlarynyň işleriniň jemi jemlenýär we olar saz medeniýetiniň durmuşynda wajyp waka bolup durýar.

XX asyryň 60–70-nji ýyllarynda ýurdumyzyň saz sungaty uly ösüslere eýe bolýar. Bu döwürde döwletin ähli döredijilik güýjüniň işjeňligi bellenýär. 1960–1970-nji ýyllarda aýdyň öňegidişlige alyp barýan saz döredijiliginiň depgininiň ýokarlandyrylmagy, döredijilik gözlegleriniň gönükdirilen usullarynyň baýlygy, seredilip geçilýän döwürde türkmen sazy ugrunda diňe bir ýeke däl-de, eýsem, birnäçe kompozitorlar nesliniň hereket etmekleri bilen şertlendirilýär. Türkmen sazynyň keşpleýin–tematik gurluşyndaky bolup geçýän özgertmeler ol ýa-da beýleki žanrlaryň, saz gurluşlarynyň saýlanyp alynmagyna üns berilmeginde öz beýanyny tapýar. Şeýle ýagdaý sazly teatryň durmuşynda balete we sazly-komediýa tarap süýşme döredýär, ýagny öňler meýilnamada birinji orunda opera durýardy. Türkmen kompozitorlarynyň arasynda simfoniýa žanrynda öz güýjüni synap görýänler barha köpeliýär. 1960-njy ýyllardan konsert žanry ösüp başlaýar. Kino sazy döreýär. Opera, simfonik poemasy we simfonik sýuitasy, kantata we oratoriýa döredijiligi, kamera sazy, aýdym we romans žanrlary ösmegini dowam etdirýär. Eger-de kompozitorlar ilki başda milli aýratynlygy gaýtadan döretmeklige synanyşan, hususan-da, tema salgylanma (sitata) ýüzlenen bolsalar, indi milli häsiýetiň, milli

çeper pikirlenişiniň esasynda içgin aralaşmaga synanyşýarlar. Ýaşuly we orta nesle degişli bolan kompozitorlar türkmen sazyny baýlaşdyran köpsanly eserleri döredýärler. Olar W. Muhadowyň «Ganly saka» we «Magtymgulynyň ýadygärligine» № 1 simfoniýasy, A. Agajykowyň «Sona» we «Gowgaly gije», N. Muhadowyň «Keýmir kör» operalary, A. Kulyýewiň «Gumdan tapylan ýürek», Ç. Nurymowyň № 1 simfoniýasy we «Epegeň tepbedi», «Ölmez-ýitmez», «Köýtendag nalary» baletleri, D. Nuryýewiň «Mylakatly jadygöý», M. Rawiç bilen N. Muhadowyň «Täsin tebib» baletleri, A. Kulyýewiň «Garagum derýa» kantatasy, N. Halmämmedowyň «Türkmenistan» simfoniki şekilleri we 1-nji simfoniýasy, G. S. Držewskiniň, W. Ahmedowyň *a'kapella* horlary, N. Halmämmedowyň türkmen we daşary ýurt nusgawy şahyrlarynyň goşgularyna wokal toplumlary we beýleki eserlerdir.

Şeýle ajaýyp intellektual ösüşe, ýagny temanyň giňemegine we žanr görüminiň artmagyna bu döwrüň ýerine ýetirijilik medeniýeti we saz bilimi itergi berýär. 1972-nji ýylda Mylly Täçmyradow adyndaky Türkmen döwlet filarmoniýasynda simfoniki orkestr döredilýär. Simfoniki orkestriň repertuarynda türkmen kompozitorlarynyň eserleri bilen bilelikde W. A. Mosart, L. wan Bethowen, Ž. Bize, P. I. Çaykowskiý ýaly dünýä meşhur kompozitorlaryň simfoniki sazlary bar. Orkestre dürli döwürlerde Orazgeldi Berdiýew, Myrat Annamämmedow, Mäne Meredow, Aşyr Hojadow dagylar ýolbaşçylyk hem-de dirižýorlyk edipdiler. H. Allanurow, N. Muhadow we W. Žordaniýa, S. Skripka, W. Kožuhar ýaly sungat ussatlarynyň dirižýorlyk etmekliginde-de simfoniki orkestr ençeme gezek çykyş edipdi.

1972-nji ýylda Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat instituty açylýar. Bu okuw jaýynyň saz ugrundan hünärmenleri taýýarlamakda örän wajyp ähmiýeti boldy. Onda okuw iki ugur boýunça – sungat fakultetinde we medeni aň-bilim işleri hem saz mugallymy fakultetinde alnyp barylýardy. Institutda halk sazynyň baýlyklaryny toplamak we gaýtadan işlemek bilen meşgullanýan folklor bölümi döredilýär.

Ýurdumyzyň dürli şäherlerinde döwlet sazçylyk ýörite hünärment mekdepleri açylýar. 1975-nji ýylda Çärjewde (Türkmenabat), 1978-nji ýylda Maryda, 1980-nji ýylda bolsa Daşoguzda sazçylyk ýörite hünärment mekdepleri zehinli ýaşlary professional hem-de çeper-estetiki taýdan taýýarlamakda netijeli işleri alyp barýarlar.

1971-nji ýylda açylan Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň ýokary okuw mekdepleriniň Respublikan okuw-usulyýet merkeziniň saz bilimi kämilleşdirmek bölüminiň wajyp ähmiýeti boldy. Ol ýerde okuw prosesini tertibe salmak boýunça uly işler durmuşa geçirilýär, mugallymlaryň bilimini kämilleşdirmek boýunça seminarlar we okuwlary guralýar, okuw we usuly edebiýaty neşir edilýär. Çagalar sazçylyk mekdepleriniň okuwçylarynyň ýerine ýetirijileriniň başleşikleriniň yzygiderli geçirilip durulmagy hem bölümiň gazanarlarynyň biri bolup durýar. Her iki ýyldan geçirilen gözden geçirilişler merkezde, şeýle-de welaýat-etraplarda işiň hilini gowulandyrmaga ýardam etdi.

1970-nji ýyllaryň ahylarynda 1980-nji ýyllaryň başynda Türkmenistanyň saz sungatynda täze atlar peýda bolýar. Leningrad (Sankt Peterburg) konserwatoriýasynyň uçurymy D. Hydyrow, Daşkent konserwatoriýasynyň uçurymlary B. Hudaýnazarow we M. Mämmedow, Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynyň ilkinji uçurymlary O. Gurbannyýazow, S. Muhadow, A. Tagyýew, Ç. Abdyl-laýew, J. Gurbangylyjowa, W. Abaýewa, W. Zeýnalow, S. Tüýliýew, A. Çaryýew dagylar türkmen kompozitorçylyk mekdebine goşuldylar.

Şol döwrüň ähmiýetli eserleriniň arasynda W. Muhadowyň №1, №2, we № 3 simfoniýalary, R. Allaýarowyň kamera orkestri üçin simfoniýasy, D. Hydyrowyň simfoniýasy, B. Hudaýnazarowyň simfoniýettasy we kirisli saz gurallary orkestr üçin simfoniýasy, Ç. Nurymowyň № 2 we № 3 simfoniýalary, N. Muhadowyň «Hüjüm» we Andalyba bagyşlanan simfoniki uwertýuralary, R. Rejebowyň çagalar üçin «Ýartygulak» atly operasy, S. Muhadowyň № 1 we № 2 simfoniýalary we beýlekiler bar.

Žanrlaryň her biriniň ösüş prosesinde bellibir derejedäki umumy kanunalaýyklyklar kämilleşdirilýär. Olaryň ählisi halk heňlerine salgylanmakdan (sitata getirmekden) başlap, tä awtoryň saz diliniň asyl nusgasyna, žanr tematik çäklilikden, beýan edilýän görnüşleriň we wakalaryň giň toparyna çenli bolan aralykdaky ýoly geçdiler.

Bu döwürde kompozitorlar tarapyndan saz sungatyny wagyz etmek boýunça uly işler amala aşyrylýar. Olar ýygy-ýygýdan şäherlere we obalara gidýärler, döredijilik duşuşyklaryna, konsertlere gatnaşýarlar. Bu işde M. Täçmyradow adyndaky türkmen döwlet fi-

larmoniýasynyň, Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň döredijilik toparlary işjeň gatnaşýarlar.

Ýurdumyzda çeper höwesjeňleriň hem döredijiligi giň gerime eýe bolýar. Olaryň işini Halk döredijiliginiň öýi ugrukdyrýar. Onuň ýolbaşçylygynda ýygy-ýygydan gözden geçirilişler we bäsleşikler guralyp durulýardy.

1980-nji ýyllaryň ortalarynda we 1990-njy ýyllarda türkmen saz älemine täze kompozitorlardan Ý. Aşyrow, B. Soltanow, G. Çaryýew, M. Annamyradow, K. Garowow, N. Hojamammedow, J. Paýtakowa, R. Nepesow, N. Hojaýew we beýlekiler goşuldylar.

1992-nji ýylda Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat instituty iki sany okuw mekdebine bölünýär. Öňki sungat fakulteti bilen Saz mugallymy bölümi esasynda Türkmen milli konserwatoriýasy döredilýär. Öňki aň-bilim fakulteti bolsa Türkmen döwlet medeniýet institutyna öwrülýär. Milli hünärmenleri taýýarlamakda bu ýokary okuw mekdeplerine uly orun degişlidir. Ýokary okuw mekdebinde halk saz gurallary kafedrasynyň müdiri, dosent Çary Babaýewiň ýolbaşçylygynda halk sazларыny öwrenýän we kämilleşdirýän, rejeleýän ylmy-barlag tejribehanasy açylýar.

Toplanan tejribe türkmen sazynyň kämil ýol bilen barýandygyny görkezýär. Türkmenistanda saz boýunça bilim bermek uly gerime eýe bolýar. 2007-nji ýylda Balkanabatda we Büzmeýinde sazçylyk ýörite orta hünärment mekdepleri döredilýär. 2010-njy ýylda türkmen döwlet medeniýet we sungat mekdebi açylýar. Häzirki wagtda Türkmenistanda konserwatoriýa, medeniýet instituty, alty sany ýörite sazçylyk mekdepleri we ýörite sazçylyk mekdep-internaty, segsen töweregi çagalar sazçylyk we sungat mekdepleri üstünlikli işleýär. Bularyň barysy Türkmenistanyň saz sungatynyň mundan beýläk gülläp ösüşiniň girewidir.

Garaşsyzlyk döwründe türkmen kompozitorларыnyň döredijilik işleri ýokary depginde alnyp barýar. Kompozitorларыň garaşsyzlygy wasp etmäge gönükdirilen operalary, oratoriýalary, kantatalary, odalary, horlary öňdebaryjy ähmiýete eýe bolýar. Umuman, Türkmenistanyň kompozitorларыnyň döredijiligine ser salanyňda, Oguz han, Gorkut ata, Görogly ýaly türkmen halkynyň geçmiş taryhyndaky be-

ýik şahsyýetlere ýüzlenmek aýratynlyklary hem-de döwletimiziň garaşsyzlyk bilen baglanyşykly raýatlyk owazynyň eserleri döredilýär.

Bu döwrüň içinde ady agzalan žanrlarda W. Muhadowyň «Türkmenistan – bagy bossan» (goşgusy A. Çuriýewiňki), «Biz Atatürküň zürýatlary» (goşgusy S. Ýunalyňky), A. Agajykowyň «Garaşsyzlyk kantatasy» we «Bitaraplyk odasy», (goşgusy G. Seýitliýewiňki), R. Allaýarowyň «Türkmenistan – ata mekan» odasy (goşgusy A. Atabaýewiňki), R. Rejebowyň «Görogly» operasy, S. Tüýliýewiň «Döwletli döwran» atly kantatasy (goşgusy A. Atabaýewiňki), «Türkmen binasy» waspnamasy (goşgusy Magtymgulynyňky), «Berkarar döwletiň bahary» waspnamasy (goşgusy A. Atabaýewiňki), M. Annamyradowyň «Täleý» kantatasy (goşgulary Magtymgulynyňky we Mollanepesiňki) türkmen professional sazyna uly goşant goşýarlar. W. Muhadowyň «Gökdepe» («Pelek») № 4 simfoniýasy hem-de wiolonçel we orkestr üçin konserti Garaşsyzlyk ýyllarynyň ähmiýetli simfonik eserleriniň sanyna goşulýar. Ýurtda bolup geçýän möhüm wakalary demokratik, janly we aýdyň beýan etmekde wokallary, aýdymlyk aýratyn ähmiýete eýedir. Garaşsyzlyk ýyllarynda A. Agajykow, B. Hudaýnazarow, D. Hydyrow, R. Rejebow, J. Gurbangulyjowa, N. Hojamuhammedow, K. Garowow we başga-da ençeme kompozitorlar tarapyndan diňleýjileriň arasynda üstünlik gazanan we olaryň gyrgyzyn söýgüsine mynasyp bolan aýdymlaryň örän köp sanlysy döredilýär.

Garaşsyzlyk döwründe ýene-de çagalar baradaky tema giň gerime eýe bolýar. Bu döwürde çagalar üçin aýdymlyk K. Garowowyň döredijiliginde esasy orny eýeleýär. Kompozitor özüniň aýdymlarynda ösüp gelýän ýaş nesliň mähriban ülkämize, onuň tebigatyna, durmuşa bolan söýgini terbiýelemek, töwerek-daşymyzy gurşap alan dünýä şahyrana garamak duýgusyny ösdürmek isleýär. Onuň çagalara bagyşlap ýazan eserleri özüniň aýdyň beýany, lirika we duýgy äheňleri bilen ýeňil ýatda saklanyp, köp wagtlap ýadyňda galýar.

Bu okuw gollanmasy türkmen kompozitorlarynyň döredijiligine bagyşlanan. Ony 1992-nji ýylyň 1-nji ýanwaryna çenli Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň 32 sany agzasynyň, şeýle-de dürli ýyllarda ýurdumyzyň saz sungatynyň ösmeginde wajyp rol oýnan kompozitorlaryň döredijilik oçerkleri birleşdirýär. Onda kompozitorlaryň

döredijilik terjimehalyna uly orun berilýär, şeýle-de has ähmiýetli eserleriň gysgaça derňewleri ýerleşdirilýär. Saz eserleriniň gysgaça sanawynda has uly göwrümlü eserleriň ýazylan wagty, onuň ilkinji gezek ýerine ýetirilen wagty we ýeri, şeýle-de librettolaryň awtorlarynyň, olary sahnada goýujylaryň, suratkeşleriň we dirižýorlaryň familiýalary berlendir.

Okuw gollanmasy girişden we otuz iki sany bapdan ybaratdyr. Girişde Türkmenistanyň saz bilimi hem-de türkmen kompozitorçylyk professional saz sungaty barada käbir oý-pikirler beýan edilýär. Mundan başga-da işiň maksatlary we wezipeler getirilýär. Gollanmanyň täzeligi türkmen kompozitorlarynyň ömri we döredijiligi baradaky maglumatlary häzirki döwre çenli bir ýere toplamak we düzgünleşdirmek bolup durýar.

Gollanmada Türkmenistanyň Merkezi döwlet arhiwiniň, Döwlet kitaphanasynyň maglumatlary, kompozitorlar bilen şahsy söhbetdeşlikler, şeýle-de türkmen kompozitorlarynyň döredijiligine degişli ön neşir edilen işler peýdalanyldy. Bu iş ýazylanda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň «Ile döwlet geler bolsa...» (A: TDNG, 2015), A. Saparowyň «Sungatym–buýsanjym» (A: TDNG, 2014), B. Žaworonkowyň we W. Larionowyň «Композиторы и музыковеды Туркменистана» (A., Türkmenistan, 1982), G. Ýazmämmedowanyň we Ş. Igliýewanyň «Türkmenistanyň Garaşsyzlyk ýyllarynda saz medeniýeti (1991–2008). Notografiki we bibliografiki maglumatlar», W. Larionowyň, A. Halykowyň «Sowet Türkmenistanyň kompozitorlary» (A., Türkmenistan, 1976), W. Larionowyň, A. Çüriýewyň «Häzirki zaman türkmen kompozitorlary» (A., Türkmenistan, 1990) ýaly gollanmalar peýdalanyldy. Olaryň doly sanawy işiň soňunda berilýär. Hödürülenýän gollanmada öňki neşirlerden tapawutlylykda türkmen professional kompozitorlary barada maglumatlar giňeldilip, doly üsti ýetirilip kämilleşdirildi.

Gollanmanyň okyjylaryň giň köpçüligini Türkmenistanyň kompozitorlary bilen tanyşdyrmakda, olaryň türkmen saz medeniýetini ösdürmekdäki ornuny görkezmekde peýdaly boljakdygyny belleýäris. Ol ýokary okuw, ýörite sazçylyk, çagalar sazçylyk we sungat mekdepleriniň talyplaryna, okuwçylaryna we mugallymlaryna niýetlenilýär.

DAŇATAR ÖWEZOW

(1911–1966)

Türkmenistanyň halk artisti, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Daňatar Öwezow çuňňur zehinli, uly hormata eýe bolan kompozitordyr. Ol Türkmenistanyň saz medeniýetini baýlaşdyran kompozitorçylyk mekdebiniň ýaşuly nesliniň wekilleriniň biridir. Onuň döredijiligi žanrlarynyň köpdürlüligi, saz diliniň aýdyňlygy, mylaýymlygy we özboluşlylygy bilen tapawutlanýar.

Türkmen halk aýdymlaryna, dessan aýdymlaryna ýugrulan, D. Öwezowyň milli sazalaryna mahsus ajaýyp şirin owazly heňleri onuň kompozitorçylyk ussatlygyndaky ýokary professional döredijiligini emele getirýär. Kompozitoryň döredijiliginde möhüm orny wokallary tutýar. Ussat kompozitor türkmen opera sungatynyň ajaýyp nusgalaryny döredijidir. Özüniň operalarynda, wokal-simfoniki sazalarynda, kamera-wokal eserlerinde ol mähriban halkymyzyň durmuşyndan pagtaçylaryň, gurluşkçylaryň, nebitçileriň we Hazaryň balykçylarynyň edermenliklerini wasp edýär. Onuň A. Şapoşnikow bilen bilelikde ýazan «Şasenem–Garyp», «Aýna», «Gül–Bilbil», Ý. Meýtus bilen bilelikde «Leýli–Mejnun» operalary, ençeme aýdymlary, romanslary, hor eserleri türkmen saz mirasyna uly goşantdyr.

Daňatar Öwezow 1911-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Mary etrabynyň Mülkýusup obasynda eneden dogulýar. Ol çagalykdan ene-atasyndan galýar. Onuň saza bolan ukyby çagalyk ýyllarynda ýüze çykyp ugraýar.

1923-nji ýylda Daňatar iki gyz jigisi bilen Mary şäheriniň çagalar öýüne berilýär. 1925-nji ýylda bolsa ony Daşkent şäherindäki Türkmen aň-bilim tehnikumyna okuwa iberýärler. Tehnikumda ol ahyrsoňy öz arzuwyna ýetip, saz bilen meşgullanyp başlaýar. Üflenip çalynýan saz gurallarynyň çeper höwesjeňler orkestrinde saz ýazuwyny özleşdirýär, truba çalmagy öwrenip başlaýar. Üflenip çalynýan saz gurallary üçin türkmen halk sazalaryny täzeden işlemeleri bolan ilkinji

tejribeleri okuw ýyllaryna gabat gelýär. 1930-njy ýylda ýaş sazanda üflenip çalynýan saz gurallarynyň orkestri üçin özüniň «Türkmen marşy» diýen ilkinji eserini ýazýar.

Okuwy tamamlandan soňra D. Öwezow birnäçe ýylyň dowamynda Daşkentde, Aşgabatda, Krasnowodskide (Türkmenbaşy) administratiw wezipelerde işleýär. Ol niredede işlese-de, saz bilen arasyny üzmeýär, çeper höwesjeňleriň üflenip çalynýan saz gurallarynyň orkestrini gurayar, olar üçin türkmen temalarynda birnäçe marşlary ýazýar. Ýurdumyzda ilkinjileriň biri bolup üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin «Pyýala», «Sen-sen», «Bibijan», «Bady saba», «Daş galdy» we beýleki meşhur sazly tazededen işleýär. 1935-nji ýylda bolsa özüniň ilkinji uly göwrümlü eserini, üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin «Meniň duýgularym» atly üç bölümlü súuitasyny ýazýar.

XX asyryň 30-njy ýyllarynyň ikinji ýarymynda D. Öwezow saz bilen ymykly gyzyklanyp başlaýar. Ol 1938–1940-njy ýyllarda Aşgabatdaky azerbaýjan sazly-drama teatrynyň orkestrinde işleýär. Şol döwürde azerbaýjan kompozitorlarynyň (U. Gajybekow, M. Magomaýew), şeýle-de rus we günbatar ýewropa nusgawy operalary bilen tanyş bolýar. Kompozitorda opera ýazmak arzuwy döreýär, ýöne welin ol opera döretmek üçin öz biliminiň ýetmezçilik edýändigine gowy düşünýär. 1940-njy ýylda Leningrad konserwatoriýasynyň kompozitorçylyk fakultetine okuwa girýär. Şol ýerde-de oňa N. A. Timofeyew halypalyk edýär. Bu döwürde G. Burunowyň librettosyna «Seýdi» diýen operanyň üstünde işläp başlaýar. Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen D. Öwezowyň konserwatoriýadaky okuwynyň arasy üzülýär. Ol Aşgabada dolanyp gelýär we täze açylan opera teatrynda dirižyor bolup işleýär. Kyrkynjy ýyllaryň birinji ýarymynda D. Öwezow bilen kompozitor A. G. Şapoşnikowyň işjeň döredijilik gatnaşyklary döreýär. G. Burunowyň librettosyna ýazylan «Şasenem–Garyp» atly operasy olaryň ilkinji önjeýli işi bolýar. Kompozitorlar bu operada türkmen halkynyň sazly folkloryny giňden peýdalanýarlar. Olar bu opera «Söýgülim gelýär», «Aglaryn», «Garybym», «Tüni derýa» we beýleki halk aýdymlaryny goşýarlar. 1944-nji ýylyň 25-nji oktýabrynda «Şasenem–Garyp» operasynyň ilkinji görkezilişi bolýar we bu opera türkmen opera sungatynyň ösmegine uly goşant goşýar. 1955-nji ýylda türkmen edebiýatynyň we sungatynyň Moskwada bo-

lup geçen ongünlüğine A. Şapoşnikow we D. Öwezow tarapyndan operanyň ikinji redaksiýasy ýazylýar. Onuň partiturasy çylşyrymlaşdyrylyp, täze sahnalar, duetler, ariýalar we balet nomerleri bilen doldurylýar. «Şasennem–Garyp» operasy Moskwada ýokary baha mynasyyp bolýar. «Prawda» gazetini şeýle ýazypdyr: «Bu eser özüniň sahna keşpleri bilenem, milli saz dili boýunça-da hakyky halk eseridir. Ol ajaýyp sazlar bilen bezelip, aýdyň täsirliligi bilen tapawutlanýar»³. «Şasennem–Garyp» operasy türkmen halkynyň iň söýgüli operalarynyň biridir.

1946-njy ýylda teatriň sahnasynda «Leýli–Mejnun» atly rowaýat-romantiki opera goýulýar, ol ukrain kompozitory Ý. S. Meýtus bilen bilelikde döredilendir. Onuň librettosyny XVIII asyr türkmen şahyry N. Andalybyň adybir dessany esasynda G. Burunow ýazypdyr. Leýli bilen Mejnunyň ägirt uly söýgüsi we tragiki ykbaly baradaky rowaýat Gündogar halklarynyň arasynda gadymy döwürlerden bäri meşhurdyr. Ol rowaýat Ýewropada hem giňden ýaýran sýužetdir.

D. Öwezow we Ý. Meýtus operany döredenlerinde «Duruňlar, habarlaşaly», «Dözmeýen bikarar oldum», «Syrdaş bolaly» ýaly, şeýle-de «Ýaşylbaş», «Yrak Nowaýy», «Torgaý guşlar» we beýleki halk sazларыny we aýdymларыny ulanypdyrlar. Operanyň ilkinji görkezilişi 1946-njy ýylyň 2-nji noýabrynda uly üstünlik bilen geçýär. «Leýli–Mejnun» operasy türkmen opera sungatyna uly goşantdyr.

D. Öwezow eýýäm uly kompozitorçylyk tejribesine eýe bolandygyna garamazdan, 1948-nji ýylda Moskwanyň P. I. Çaýkowski adyndaky Döwlet konserwatoriýasyna okuwa girýär. Ol üç ýylyň dowamynda kompozisiýa boýunça professor S. A. Balasanýanyň elinde tälim alýar.

1950–1960-njy ýyllarda kompozitor örän netijeli işleýär. Ol A. G. Şapoşnikow bilen bilelikde «Gül–Bilbil» atly operasynyň ikinji redaksiýasynyň üstünde işleýär (1960, librettosy G. Burunowyňky), döwrebap temada «Aýna» diýen operany ýazýar (librettosy G. Seýitliýewiňki we G. Muhtarowyňky). Awtorlar onda türkmen milli sazларыny giňden ulanýarlar. Operanyň saz dili çeperçiligi we çuňňur milliligi bilen tapawutlanýar.

³ Правда, 1995, 15 октября.

Kompozitoryň döredijiliginde wokal-simfoniki sazlara uly orun degişlidir. Onuň G. Muhtarowyň goşgularyna «Dutaryň owazy» (1950) we Ç. Aşyrowyň goşgularyna «Watan» diýen kantatalary uly meşhurlyga eýedir. Onuň G. Seýitliýewiň goşgularyna döreden hor, solist we simfoniki orkestr (1964) üçin oratoriýasy türkmen saz sungatyna uly goşant bolýar. Bu oratoriýasy üçin D. Öwezow 1966-njy ýylda Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragyna mynasyp bolýar (aradan çykandan soň).

Awtoryň döredijiliginde aýdymlar hem uly orun tutýar. Ol köpsanly solo, hor we estrada aýdymlaryny ýazýar, olar aýdyň heňi, äheňleriniň terligi, özboluşlylygy bilen diňleýjileriň gyzgyn söýgüsini gazanýar. Köp ýyllaryň dowamynda D. Öwezowy ajaýyp türkmen şahyry Gara Seýitliýew bilen ýakyn döredijilik dostlugy baglanyşdyrýar. Onuň goşgularyna «Täzegül», «Aşgabat», «Hally gözeli», «Gyzlar», «Tokmak we ýalta», «Dnepriň kenarynda», «Aýa çykdy adymyz», «Joş, kanaly», «Kosmonawtlar hakynda aýdym», «Gar ýagýar», «Mähribanym jora jan», «Ýadyňdamy, Täzegül», «Beýik Moskwa», «Perwana», «Leýla» we beýleki aýdymlary ýazýar.

Türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyry Magtymgulynyň, döwürdeş şahyrlary B. Kerbabaýewiň, G. Seýitliýewiň, A. Kekilowyň, R. Seýidowyň, G. Burunowyň, B. Japarrowyň, K. Işanowyň, T. Taganowyň goşgularyna döreden köpsanly aýdymlarynyň arasynda «Hallym», «Bu derdi», «Aýryldym», «Gözleriň», «Işçi-daýhan esgeri», «Maşinistiň aýdymy», «Ýok, ýok», «Aýnabat», «Keýpim kök», «Çal, dutarym», «Bagt kanaly», «Watanym bar», «Moskwa» we beýlekiler uly meşhurlyk gazanýarlar.

Kompozitoryň döredijiliginde hor aýdymlary hem aýratyn orun eýeleýär. Hor aýdymlarynyň esasy mazmuny watançylyk temasyna bagyşlanypdyr. Olara G. Burunowyň goşgularyna «Gülleýän Türkmenistan», «Watan», «Kyrk baharyň gülleri», G. Seýitliýewiň goşgularyna «Dostluk aýdymy», «Aý terek, Gün terek» we beýlekiler degişlidir.

D. Öwezow döredijilik işi bilen bir hatarda ýurdumyzyň jemgyýetçilik işlerine-de işjeň gatnaşýar. Ol Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň agzalarynyň biri bolmak bilen, 1940–1948-nji ýyllarda onuň müdiriýetine başlyklyk edýär.

Kompozitoryň türkmen saz sungatyny ösdürmekdäki köptaraply işleri göz önünde tutulyp, oňa «Türkmenistanyň halk artisti» diýen hormatly at dakylýar (1961). Ol Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp bolýar (1966) we «Hormat Nyşany» (1950), «Zähmet Gyzyly Baýdak» (1955) ordenleri, medallar we Türkmenistanyň Ýokary geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen sylaglanýar.

D. Öwezow 1966-njy ýylyň 5-nji maýynda döredijiliginiň gülläp ösýän döwri aradan çykýar. 1966-njy ýylyň 8-nji iýunynda Türkmenistanyň döwlet ýörite sazçylyk mekdebine Daňatar Öwezowyň ady dakylýar.

Eserleri. Operalar: «Şasenem–Garyp», 4 aktly, 7 sahnaly, A. Şapoşnikow bilen bilelikde, librettosy G. Burunowyňky (1944, ilkinji görkezilişi– Aşgabat, opera we balet teatry, 25-nji oktyabr, 1944, režissýor A. Garlyýew, dirižýor H. Allanurow, suratçy A. Luşin, ikinji neşir; ilkinji görkezilişi – Moskwa, türkmen sungatynyň ongünligi, 14-nji oktyabr, 1955, režissýor A. Garlyýew, dirižýor D. Öwezow, çeper goýujy P. Ýerşow, suratçy H. Allaberdiýew). «Leýli–Mejnun», 4 aktly, 5 sahnaly, Andalybyň adybir dessany boýunça, Ý. Meýtus bilen bilelikde, librettosy G. Burunowyňky (1946, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 2-nji noýabr, 1946, režissýor A. Garlyýew, dirižýor D. Öwezow, baletmeýster I. K. Kowtunow, suratçy A. Falkowskiý). «Aýna», 4 aktly, 5 sahnaly, A. Şapoşnikow bilen bilelikde, librettosy G. Seýitliýewiňki we G. Muhtarowyňky (1957, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 2-nji noýabr, 1957, režissýor H. Annadurdyýew we M. Kepbanow, dirižýor H. Allanurow, suratçy H. Allaberdiýew). «Gül–Bilbil», 4 aktly, 5 sahnaly, ikinji neşiri, A. Şapoşnikow bilen bilelikde, Şabendäniň adybir dessany boýunça, librettosy G. Burunowyňky (ilkinji görkezilişi – 6-njy mart, 1943, Aşgabat, opera we balet teatry, režissýor A. Garlyýew, dirižýor S. Ý. Orlanskiý, baletmeýster N. S. Holfin, suratçy A. F. Luşin).

Wokal-simfoniki sazlar: Oratoriýa, okyjy, solistler, hor we orkestr üçin, G. Seýitliýewiň goşgularyna (TSSR-iň 40 ýyllygyna bagyşlanan). Kantatalar: Ç. Aşyrowyň goşgusyna «Watan», G. Muhtarowyň goşgusyna «Dutaryň owazy» (1950) we başgalar.

Hor we fortepiano üçin: G. Seýitliýewiň goşgularyna «Dostluk aýdymy», «Aý terek, Gün terek», «Kolhozyň güli», «Lälejan», «Dilberjan», «Senden aýyrmaz»; Magtymgulynyň goşgularyna «Myhmandyr», «Baglar heý»; G. Burunowyň goşgularyna «Kyrk baharyň gülleri», «Watan», «Çal, baraban» we başgalar.

A'kapella hory üçin: B. Kerbabaýewiň goşgularyna «Näme üçin», «Waharman», «Şetdaly», «Köpetdag»; R. Seýidowyň goşgusyna «Meni»; G. Burunowyň goşgusyna «Gülleýän Türkmenistan»; Magtymgulynyň goşgusyna «Gitseň, bar aman»; Mollanepesiň goşgusyna «Oýan» we başgalar.

Aýdymlar we romanslar: D. Öwezow 150-den gowrak aýdymlaryň we romanslaryň awtory. G. Seýitliýewiň goşgularyna «Täzegül», «Aşgabat», «Hally gözel», «Gyzlar», «Tokmak we ýalta», «Dnepriň kenarynda», «Aýa çykdy adymyz», «Gülleýär», «Joş, kanaly», «Kosmonawtlar hakynda aýdym», «Gar ýagýar», «Mähribanym jorajan», «Ýadyňdamy, Täzegül», «Beýik Moskwa», «Perwana», «Leýla»; Magtymgulynyň goşgularyna «Halyma», «Bu derdi»; G. Burunowyň goşgularyna «Ýok, ýok», «Aýnabat», «Pioner men, köşgüm bar», «Çal, dutarym», «Bagt kanaly», «Toý günü», «Şatlan, göwnüm»; B. Japarowyň goşgularyna «Keýpim kök», «Ol gyz maňa garamady», «Kakam gelmedi», «Dostluk» we başgalar.

AŞYR KULYÝEW

(1918–2000)

SSSR-in halk artisti, Türkmenistanyň halk artisti, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Aşyr Kulyýew türkmen sungatynda özüniň ajaýyp saz eserleri bilen görnükli orun eýeleýän ilkinji türkmen kompozitorlarynyň biridir. Saz sungaty boýunça ýokary bilim alan birinji türkmen kompozitory D. Öwezow, W. Muhadow ýaly görnükli sazandalar bilen birlikde ol Türkmenistanyň kompozitorçylyk mekdebiniň düýbünü tutujylaryň biridir. Onuň sazlary türkmeniň kalby ýaly arassa we ýaz gününüň şemaly ýaly mylaýym. Halk sazynyň nusgalaryndan peýdalanmak we şahsy nusgalaryň döredilmegi kompozitorlyk stiliniň özboluşlylygyny, gaýtalanmajak hususy çeperçilik şeklini emele getirýär. Kompozitoryň bütin döredijiliginde eziz Watanymyzy we halkymyzy wasp etmek temasy eriş-argaç bolup geçýär. Awtoryň döredijilik mirasy ähli saz žanrlarynda ýazylan eserleri öz içine alýar. Ol türkmen saz sungatynda ilkinji bolup opera, simfoniki uwertýura, simfoniki poema, kantata, konsert, fortepiano üçin sonata ýaly žanrlarda eserler döreden kompozitordyr. Onuň gahrymançylykly «Ýusup we Ahmet», «Abadan» atly operalary, «Gumdan tapylan ýürek» atly baleti, «Garagum derýa», «Gurban Durdy», «Türkmenistan», «Tarp ýer gülleýär» ýaly kantatalary, «Magtymguly», «Güneşli ülkäm» atly simfoniki poemalary, skripka we orkestr üçin konserti, fortepiano üçin sonatasy, halk saz gurallary orkestri üçin «Gülle, mähriban Türkmenistan», «Bagt» sýuitalary, köpsanly aýdymlary milli kompozitorçylyk sungatymyza goşan uly goşandydyr.

Aşyr Kulyýew 1918-nji ýylyň 21-nji dekabrynda Aşgabadyň etegindäki Köşi obasynda eneden dogulýar. Ol baş ýaşyndan başlap mekdebe çenli çagalar öýünde terbiýelenýär. 1928-nji ýylda Aşyr Aşgabatdaky Ilbaýew adyndaky internata okuwa girýär.

A. Kulyýew 1930–1932-nji ýyllarda awtoýol tehnikumynda okaýar. 1933-nji ýylda ol tehnikumdaky okuwynyň arasyny üzüp,

Türkmen döwlet çeperçilik tehnikumynyň sazçylyk bölümüne okuwa girýär. Ol fortepiano, dutar we üçtar öwrenip başlaýar. Onuň ilkinji mugallymlarynyň arasynda meşhur halk sazandalary Pürli Saryýew, Mylly Täçmyradow we Türkmenistanyň at gazanan mugallymy Mariýa Nikolaýewna Geraskina bardy. Olaryň ýolbaşçylygynda A. Kulyýew diňe bir türkmen halk sazynyň baý mirasyny öwrenmän, eýsem, Ýewropanyň saz medeniýetine-de aralaşýar.

Tehnikumda okan ýyllary ol üçtarçy hökmünde S. Tumanýanyň ýolbaşçylygyndaky radiokomitetiň türkmen halk saz gurallary orkestrinde işleýär. Ukyply ýaş ýetginjegiň durmuşynda 1935-nji ýylyň ýazynda Aşgabatda bolan Reýngold Morisewiç Glier bilen duşuşyk uly rol oýnaýar. Glier ýaş sazandanyň ilkinji eserlerini – fortepiano üçin «Aýdym» we «Gündogar tansy» diýen sazlaryny diňleýär we oňa eser düzmek bilen çynlakaý meşgullanmagy maslahat berýär.

1935-nji ýylda A. Kulyýew Moskwa gidýär we ol ýerde alty ýylyň dowamynda Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky türkmen bölümünde G. Litinski-niň we B. Şehteriň ýolbaşçylygynda kompozisiýadan tälim alýar. Moskwada alty ýyl okamagy özüniň geljekde oňat netijesini berýär. Ýaş kompozitor aýdymlyry we romanslary, kirişli saz gurallary üçin kwarteti, fortepiano üçin, simfoniki orkestr üçin eserleri ýazýar. Awtor B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Pagta» (1936), G. Burunowyň goşgusyna Aşgabat – Moskwa atly ýörişe bagyşlanan «Aşgabat – Moskwa» diýen aýdymlyry, A. S. Puşkiniň goşgusyna «Tupan» atly (1937) romansy, şeýle-de kirişli kwartet üçin súuitasyny (1937), ýedi bölümden ybarat bolan fortepiano üçin çagalar súuitasyny döredýär.

A. Kulyýew diplom işi hökmünde Skripka we fortepiano üçin poemasyny hödürleýär. Bu poema Beýik Watançylyk urşunyň üçünji güni 1941-nji ýylyň 25-nji iýunynda milli bölümleriň uçurymlarynyň hasabat konsertinde, konserwatoriýanyň kiçi zalynda ýaňlanýar. Ony ilkinji gezek Ermenistanyň halk artisti Awet Gabrilýan we halkara bäsleşigiň eýesi, professor Abram Borisowiç Dýakow ýerine ýetirýär.

1941-nji ýylda kompozitor Aşgabada dolanyp gelýär we sazçylyk mekdebinde sazyň nazaryýeti dersleriniň mugallymy, Türkmenistanyň sungat işleri boýunça guramasynyň ýanyndaky ylmy-gözleg sazçylyk kabinetiniň ylmy işgäri bolup işe başlaýar. Ol halk sazyny ýazgy et-

mek we düzgünleşdirmek boýunça uly işleri amala aşyrýar. Belli bagşy-sazandalar M. Täçmyradowdan, P. Saryýewden, T. Suhangulyýewden, A. Gönübekowdan, S. Jepbarowdan we beýlekilerden onlarça halk aýdymlaryny we sazalaryny ýazyp alýar. Olaryň baý tejribesini umumylaşdyryp, türkmen heňleriniň kanunalaýyklyklaryny açyp görkezýär. Halk bagşylary we sazandalary bilen hemişe gatnaşykda bolmagy A. Kulyýewe olaryň improwizatorçylyk usulynyň köpsanly «syrlaryna» aralaşmaga, türkmen halkynyň baý mirasyny düýpli öwrenmäge kömek edýär. Onuň «Tüni derýa», «Ýetişdi», «Dön, göwnüm», «Hoş gal indi, Zöhre jany» ýaly türkmen halk sazalaryny täzeden işlemegi ýokary baha mynasyp bolýar. A. Kulyýew tejribeli sazandalaryň biri G. Bedrosow tarapyndan dutar çalmagy öwrenmek boýunça ýazylan ilkinji gollanmany redaktirleýär. Şular bilen bilelikde kompozitor Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda dürli eserleri döredýär.

1942-nji ýylda A. Kulyýew B. Şehter bilen bilelikde «Ýusup – Ahmet» operasyny döredýär. Onuň librettosy A. Gurbanow we A. Minnih tarapyndan XVIII asyr türkmen şahyry Magrupynyň dessany we halk rowaýatlary esasynda ýazylýar. Operada doganlar Ýusup bilen Ahmediniň ýolbaşçylygyndaky türkmen halkynyň duşmanlara garşy gahrymançylygy açylyp görkezilýär. Operanyň saz dilinde türkmen folklory bilen ýakyn baglanyşyk aýdyň duýulýar. Awtorlar operany döredenlerinde dessandaky «Garagöz», «Ygtyýar sendedir», «Ölmezlige sebäp bolan Garagöz», «Kim getirse Ýusup bilen Ahmedini», «Ahmet jany ata mündüriň», «Ýa züljelalym» ýaly aýdymlary, şeýle-de «Ýarowjan», «Elden gider», «Dilberim», «Sallanan gözeli» halk aýdymlary we sazalary ulanypdyrlar.

Kompozitor Aşyr Kulyýewiň ukrain kompozitory Ý. Meýtus bilen bilelikde ýazan «Abadan» operasynyň döremegi onuň döredijilik ýolunda möhüm waka boldy. «Nemes-faşistik basybalyjylaryna garşy gahrymançylykly göreşine bagyşlanmak bilen bu opera Watan üçin, asudalyk üçin, adamlaryň bagty üçin söweşen gahrymanlaryň gimnidir we uruş döwrüniň eserleriniň iň gowularynyň biridir»⁴ diýip, belli sazşynas, türkmen operasyny öwreniji F. Abukowa öz monografiýasynda belleýär. Türkmen opera we balet teatrynda 1943-nji

⁴ *Абукова Ф.* Туркменская опера. Ашхабад: Ылым, 1987, стр. 87.

ýylyň oktyabr aýynyň 15-ne «Abadan» operasynyň goýulmagy türkmen opera sungatynyň ösmeginde öňe ädilen ädime öwrülýär we ýurdumyzyň saz durmuşynda uly waka bolýar. 1950-nji ýylda opera 2-nji redaksiýasynda görkezilýär. 1973-nji ýylda, operanyň ilkinji görkezilişinden 30 ýyl geçenden soň, ol üçünji gezek goýulýar, soňra 1995-nji ýylda Ýeňiş baýramynyň 50 ýyllygyna bagyşlanyp, opera ýene bir gezek sahnada görkezilýär.

Operanyň librettosy B. Kerbabaýewiň «Aýlar» poemasynyň esasynda ýazylandy. Watan üçin kyn günlerde halkyň gahrymanyna öwrülen ýönekeý türkmen gyzy Abadanyň keşbi librettoçynyň, şeýle-de kompozitoryň uly üstünligidir.

«Abadan» operasy türkmen operalarynyň hemmesiniň arasynda aýratyn orna eýedir, ol Beýik Watançylyk urşunyň tolgundyryjy wakalaryny suratlandyrýan ilkinji operadyr.

Aşyr Kulyýewiň we Ýuliý Meýtusyň «Abadan» operasy halk aýdym-sazlaryna daýanýar. Olar: «Dilberim», «Nergiz», «Bibijan», «Öwezim», «Tüni derýa», «Ýandym, Leýli». Şeýlelikde, türkmen kompozitorlary tarapyndan uruş ýyllarynda ýazylan operalaryň arasynda «Abadan» operasy diňe bir temasynyň döwrebaplygy bilen däl, eýsem, milli öwüşginiň saklanyp galmagy bilen tapawutlanýar.

Awtor iki sany gahrymançylykly operadan başga birnäçe uly göwrümlü wokal-simfoniki we simfoniki eserleri ýazýar, olar türkmen şahyrlarynyň goşgularyna «Salam» diýen kantatasy (1941), Beýik Watançylyk urşunyň ilkinji türkmen gahrymany Gurban Durda bagyşlanan adybir poema-kantatasy (1942), «Türkmenistan» atly súýtasy (1944) we «Baýramçylyk uwertýurasy» (1944).

Kompozitoryň faşistik basybalyjylaryna garşy göreşi suratlandyrýan B. Seýtakowyň goşgularyna «Hoşlaşyk aýdymy», «Watan üçin», R. Alyýewiň goşgusyna «Partizan aýdymy», M. Janmyradowyň goşgusyna «Men ýaş watançy», G. Seýitliýewiň goşgusyna «Şat Sowetistan» we beýleki aýdymlary uly meşhurlyga eýe bolýar.

Kompozitor şeýle-de Magtymgulynyň goşgularyna «Aýryldym», «Depe nedir, düz nedir», B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Türkmenistan» we beýleki birnäçe hor eserlerini ýazýar.

Uly tejribä eýe bolan A. Kulyýew 1944-nji ýylda Moskwa konserwatoriýasyndaky okuwyna dolanyp barýar. Görnükli kompozitorlar Ý. A. Şaporiniň we W. A. Belynyň synplarynda okamak oňa

örän uly täsir edýär. Ol öz konserwatoriýadaky ýoldaşlary K. Karaýew, G. Galynin, K. Molçanow, K. Haçaturýan, B. Çaýkowskiý, A. Holminow dagy bilen ýakyn gatnaşykda bolup, köp zatlary öwrenýär.

Talyplyk ýyllary birnäçe uly göwrümlü eserleri ýazýar. Olaryň arasynda «Magtymguly» atly simfoniki poemasy (1948), skripka we fortepiano üçin sýuitasy (1945), fortepiano üçin sonatasy (1946), «Türkmenistan» atly kantatasy (1949) aýratyn tapawutlanýar.

A. Kulyýew 1949-njy ýylda türkmen kompozitorlarynyň arasynda ilkinji bolup Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky konserwatoriýasyny tamamlýar. Aşgabada dolanyp gelenden soň, ol ömrüniň ençeme ýyllaryny radio işlerine bagyşlaýar, onuň saz bölüminiň jogapkär redaktory (1953–1956, 1960–1962) hem Türkmen radiosyynyň çeper ýolbaşçysy bolup işleýär (1960–1961).

1950–1960-njy ýyllarda ol saz döretmek ugry boýunça hem öndürijilikli işleýär, «Güneşli ülkäm» atly simfoniki poemany (1955), estrada orkestri üçin rapsodiýany (1960), horeografiki sýuitany (1955), köpsanly tanslary, romanslary we aýdymlary ýazýar.

Awtoryň skripka we orkestr üçin ýazan konserti bu žanrda türkmen kompozitory tarapyndan döredilen ilkinji eserdir. Ol ilkinji gezek 1962-nji ýylda Türkmenistanyň kompozitorlarynyň birleşiginiň üçünji gurultaýynda birinji gezek ýaňlanýar. Eser özüniň milliligi, halka ýakynlygy, duýgy taýdan ruhubelentligi bilen diňleýjileriň ünsüni özüne çekýär. Konsertiň bölümleri we özara gatnaşygy klassyky gurluşdadyr. Ol üç bölümden: okgunly, hereketli çetki bölümlerden, ortaky – haýal we liriki bölümden ybaratdyr (birinji bölüm – sonata allegrosy, ikinji bölüm – çylşyrymly üç bölümlü forma, üçünji bölüm – rondo). Aşyr Kulyýewiň skripka we orkestr üçin konserti türkmen folklory bilen baglanyşygy saklap, kompozitoryň döredijilik stiline häsiýetlidir. Konsert özüniň aýdyň joşgunlylygy, keşpleýin gapma-garşylyklylygy, reňkleriň baýlygy we sahylygy bilen özüne çekiji. Awtor türkmen halk sazlaryny («Näz eder», «Karar oldum», «Daglar», «Sataşdym», «Saňa düşdi nazarym») ussatlyk bilen ulanýar.

Kompozitor P. Saryýew adyndaky Türkmen döwlet halk saz gurrallary ansambly bilen köpyýlyk döredijilik gatnaşykda bolup, birnäçe gyzykly eserleri döredýär. Olaryň arasynda «Iki türkmen temasyna» we «Gutlag» diýen uwertýuralary, «Gülle, mähriban Türkmenistan», «Ak

altynyň öwüşgini», «Bagt» súitalary, «Pagta meýdanlarynyň heňleri» atly rapsodiýasy bar. Bu sazlary diňe bir P. Saryýew adyndaky halk saz gurallary orkestriniň däl, eýsem, beýleki professional we çeper höwesjeňler toparlarynyň repertuarlarynda hem berk ornaşdy.

B. Japarrowyň goşgusyna «Garagum derýa» atly kantatasy kompozitora uly meşhurlyk getirýär. «Garagum derýa» kantatasy türkmen halkynyň ömürbaky suwa mätäç bolanlygyny, ol suwuň gelmegi bilen türkmen topragynyň teňnelikden halas bolup, çölleriň gülzarlyga öwürülenligi barada, «Jeýhun derýasyny» guran gahryman gurluşykçylar barada söhbet açýar. Eser «Suw hakda arzuw», «Jeýhun», «Çöle hüjüm», «Gyzlaryň hory» («Läle»), «Kanal gurujylaryň aýdymy», «Uly suwuň toýy» atly bölümlerden ybarat bolup, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin niýetlenen. Kompozitor şu kantatasy üçin, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragy bilen sylaglanýar (1968).

A. Kulyýewiň «Abadan» atly operasyndan başlan Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda halkyň faşistik basybalyjylaryna garşy gahrymançylykly göreşiniň temasy Beýik Ýeňşiň 30 ýyllygyna bagyşlap ýazylan «Gumdan tapylan ýürek» atly (1975) baletinde dowam etdirilýär. Onuň librettosy K. Nyýazow tarapyndan K. Gurbannepesowyň adybir poemasy esasynda ýazylyar. Baletiň sazy çuňňur millilige ýugrulandyr. Hereket edýän gahrymanlaryň saz häsiýetnamalary özleriniň öwüşgine baýlygy we owadanlygy bilen diňleýjini özüne çekýär. Beýik Ýeňşiň 30 ýyllygyna bagyşlanan sazly spektakllaryň bütinsoýuz gözden geçirilişinde «Gumdan tapylan ýürek» baleti hormatly diploma mynasyp bolýar.

Aşyr Kulyýewiň döredijiligi öz kökleriniň halk sazларыnyň baý hazynasyndan alyp gaýdýar. Ol kompozitora ýakyn bolan halk sazлары we saz sungatynyň halkylyk däpleri bilen berk baglanyşyklydyr.

Türkmen halk sazynyň aýratynlyklaryny çuňňur bilýänligi, ussada aýdyň beýana eýe bolan milli öwüşginli häzirki zaman eserlerini döretmäge mümkinçilik berýär. Onuň döredijiliginiň soňky döwri wokal-simfoniki we konsert žanryna gyzyklanmasy bilen tapawutlanýar. Ol 1987-nji ýylda «Tarp ýer gülleýär» atly kantatasyny, 1990-njy ýylda Gyjak we orkestr üçin konsertini döredýär.

Gyjak we orkestr üçin konserti (1990) soňky onýyllyklarda ýazylan eserleriň arasynda sololyk ediji milli saz guraly we orkestr üçin

döredilen ýeke-täk eseridir.⁵ Eser kompozitoryň stiline häsiýetli bolan çuňňur milli saz dilinde ýazylypdyr. Däp bolan saz gurluşyndan daşlaşmaklyk keşpleýin-emosional mazmun bilen şertlendirilendir. Eseriň I bölümüniň liriki syn ediljek ulgamynyň II bölümüni işjeň, herekete baý keşpleri bilen deňeşdirmesi berilýär. Olaryň hemmesi çürt-kesik gapma-garşylyk döretmeýär-de, eýsem, bir-biriniň üstüni doldurmak bilen, bir bitewi kompozisiýany emele getirýär. I bölüm çylşyrymly üç bölümlü formada ýazylan. Konsertiň II bölümü sonata formasynyň ajaýyp gurluşynyň nusgasy bolup durýar.

Aýdym žanry A. Kulyýewiň bütin döredijilik ýolunda onuň hemişelik hemrasy bolýar. Kompozitoryň durmuşynda aýdyma bolan söýgi we wepalylyk saklanyp galýar. In gowy aýdymlyry dürli bütinsoýuz we ýurt möçberinde geçirilýän bäsleşiklerde, gözden geçirişlerde ençeme gezek baýraklara mynasyp bolýar.

Köpsanly solo (ýekelikdäki) we hor aýdymlyrynyň arasynda K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Moskwa», B. Japarowyň goşgularyna «Jahany goraň», «Watan», «Asudalyk soldaty», «Serhetçiler», «Ak altynyň ussatlary», «Çölüň pälwany», «Illerim bar owadan», «Ak depderim», «Enäniň sesi», J. Mämmedowanyň goşgusyna «Mähriban ölkäm» we beýleki aýdymlyr uly meşhurlyga eýe bolýarlar.

Kompozitorçylyk döredijiligini, mugallymçylyk we jemgyýetçilik işini öz içine alýan köptaraply zähmet ýoly oňa uly abraý getirdi.

Ýurdumyzda tejribeli saz hünärmenlerini taýýarlamakda we terbiýelemekde hem A. Kulyýewiň hyzmaty uludyr. Ol özüniň çuňňur bilimini we baý döredijilik tejribesini öz şägirtlerine bermäge çalyşýar. Elli ýylyň dowamynda D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet sazçylyk mekdebi bilen ýygy aragatnaşyk saklaýar. 1950–1960-njy ýyllarda ol sazçylyk mekdebiniň direktory (1951–1952-nji ýyllary), okuw bölümüniň müdiri bolýar, dürli bölümlere ýolbaşçylyk edýär, halk saz gurallary orkestriniň ýolbaşçysy bolýar, erkin eser düzüş, garmoniýa, solfejio, saz gurallary öwrenmek derslerini alyp barýar. Ençeme ýyllar ol mugallymçylyk işini hem-de sazyň nazaryýeti kafedrasynyň müdiri işini Türkmen milli konserwatoriýasynda dowam edýär.

⁵ Durdy Nuryýew tarapyndan 1972-nji ýylda ýazylan gyjak we orkestr üçin konserti agzap geçmek gerek.

Görnükli kompozitorlar N. Halmämmedow, D. Nuryýew, A. Agajkow, N. Muhadow, Ç. Nurymow, R. Allaýarow, R. Rejebow we beýlekiler A. Kulyýewi özleriniň mugallymy we halypasy hasaplaýarlar.

A. Kulyýewiň geçen asyryň 90-njy ýyllaryndaky döredijilik ukyby ylmy işlere meşgullanmagy bilen tapawutlanýar. Ol sazyň nazaryýeti dersleri boýunça türkmen dilinde «Solfejo» (1988), «Sada saz teoriýasy» ýaly ilkinji okuw kitaplaryny ýazýar (1992). 1992–1997-nji ýyllarda TMK-nyň «Sazyň nazaryýeti» kafedrasynyň müdiri, 1993-nji ýyldan onuň professory bolýar.

Kompozitor döredijilik we mugallymçylyk işi bilen bir hatarda ýurdumyzyň jemgyýetçilik durmuşyna-da işjeň gatnaşýar. Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň döredilen ilkinji gününden başlap (1940-njy ýyldan bäri) onuň müdiriýetiniň agzasy, 1968–1976-njy ýyllar aralygynda onuň müdirliginiň başlygy, 1968–1979-njy ýyllarda SSSR Kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň sekretary we 1979-njy ýyldan başlap bolsa SSSR Kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň Merkezi barlag komissiýasynyň agzasy bolýar. Türkmenistanyň sungat işleri boýunça Guramasynyň ýanyndaky ylmy-gözleg sazçylyk kabinetiniň ylmy işgäri bolup işleýär (1949–1953, 1956–1959).

Köp ýyllaryň dowamynda A. Kulyýew Türkmenistanyň Döwlet baýraklaryny gowşuryş komitetiniň agzasy, ýurdumyzyň «Bilim» jemgyýetiniň prezidiumynyň agzasy, Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň, Türkmenistanyň Döwlet radiokomitetiniň çeperçilik geňeşiniň agzasy, parahatçylygy goramak baradaky türkmen Komitetiniň agzasy bolýar.

A. Kulyýew ýurduň sazçylyk durmuşynda bolup geçýän möhüm wakalaryň hemmesine işjeň gatnaşýar. Ony dürli bäsleşikleriň, gözden geçirilişleriň, festiwallaryň, döredijilik duşuşyklaryň eminliginiň düzüminde ýygy-ýygýdan görmek bolýardy. Onuň öndürijilikli döredijilik, mugallymçylyk we jemgyýetçilik işine döwlet tarapyndan ýokary baha berilýär. Ol 1968-nji ýylda Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp bolýar. 1980-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň halk artisti» we 1991-nji ýylda «SSSR-iň halk artisti» diýen hormatly atlar dakylýar. «Hormat Nyşany» (1950), «Halklaryň dostlugy» (1978) ordenleri bilen we «1941–1945-nji ýyllaryň Beýik Watançylyk urşundaky edermenlikli zähmeti üçin»

(üç gezek), «Zähmet edermenligi üçin» (1974), «Zähmet weterany» (1980), «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996), «Gaýrat» medallary bilen we Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň dördüsi bilen sylaglanýar.

A. Kulyýew 2000-nji ýylyň 11-nji awgustynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: B. Şehter bilen bilelikde «Ýusup we Ahmet», 4 aktly, 6 sahnaly, prolog-epilogly, A. Gurbanowyň, G. Burunowyň hem-de A. Minnihyň librettosy, režissýor T. Şaraşidze, dirižyor S. Orlanskiý, suratçy I. Rabinowiç, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, 12-nji iýun, 1942, opera we balet teatry (1941). Ý. Meýtus bilen bilelikde «Abadan», 4 aktly, 7 sahnaly, B. Kerbabaýewiň librettosy, režissýor A. Garlyýew, dirižyor S. Orlanskiý, suratçy A. Luşin, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, 15-nji oktyabr, 1943, ikinji redaksiýasy – 1947.

Balet: «Gumdan tapylan ýürek», K. Gurbannepesowyň adybir poemasy boýunça, 3 aktly, 5 sahnaly, K. Nyýazowyň librettosy (1974, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 5-nji maý, 1975, G. Japarowyň režissýorlygynda, dirižyor H. Allanurow, suratçy A. Kulyýew).

Simfoniki sazlar: Dabaraly uwertýura (1939), Baýramçylyk uwertýura (1944), «Türkmenistan» sýuitasy (1944), «Magtymguly» poemasy (1948), «Güneşli ölkäm» poemasy (1955). Skripka we orkestr üçin konsert (1962), «Magtymguly» simfoniki poemasy (ikinci redaksiýasy, 1983). Simfoniki orkestr üçin «Gumdan tapylan ýürek» baletinden Sýuita №1 (1987).

Wokal-simfoniki sazlar: Türkmen şahyrlarynyň goşgularyna «Salam» kantatasy (1941), D. Agamämmedowyň goşgusyna «Gurban Durdy» poema-kantatasy (1942), G. Seyitliýewiň goşgusyna «Türkmenistan» kantatasy (1949), B. Japarowyň goşgusyna «Gara-gum derýa» kantatasy (1967), Solistler, hor we simfoniki orkestr üçin A. Agabaýewiň goşgularyna 4 bölümlü «Tarp ýer gülleýär» kantatasy (1987) we başgalar.

Halk saz gurallar orkestri üçin sazlar: «Salamlaşyk» uwertýura (1950), Iki türkmen temasynda uwertýura (1952), «Gülle, mähriban Türkmenistan» sýuitasy (1974), «Ak altynyň öwüşgini» sýuitasy (1976), «Bagt» sýuitasy (1978), «Pagta meýdanlaryň heňleri» rapso-diýasy (1980), gyjak we halk saz gurallar orkestr üçin konsert (1991).

Üflenip çalyňýan saz gurallary orkestri üçin: «Älemiň goragynda» marşy (1986), «Parahatçylyga-parahatçylyk» marşy (1986), «Älemiň goragynda» marşy (1988), «Parahatçylyga-parahatçylyk» marşy (1988), «Dostluk» marşy (1988).

Hor we fortepiano üçin: B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Türkmenistan» (1944), Magtymgulynyň goşgularyna «Aýryldym» (1944), «Depe nedir, düz nedir» (1944). R. Seýidowyň goşgusyna «Parahatçylyk aýdymy» (1950), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Pagtaçygyz» (1950), J. Mämmedowanyň goşgusyna «Traktorçy» (1975) we başgalar.

Solistler, hor we fortepiano üçin: M. Myşşyýewiň goşgusyna «Güneşli ülkäm» (1964), B. Japarowyň goşgusyna «Enäniň sesi» (1970), A. Omarowanyň goşgusyna «Sowet esgeri» (1972), B. Japarowyň goşgusyna «Parahatçylygy goraň» (1974) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: Çagalar fortepiano syuitasy (1937), Skripka we fortepiano üçin poema (1941), Skripka we fortepiano üçin syuita (1945), Forteapiano üçin sonata (1946) we başgalar.

Aýdymlar we romanslar: A. Kulyýew 100-e golaý aýdymlaryň we romanslaryň awtory. B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Pagta» (1935), G. Burunowyň goşgusyna «Aşgabat–Moskwa» (1936), A. S. Puşkiniň goşgusyna «Tupan» (1937), R. Alyýewiň goşgusyna «Partizan aýdymy» (1942), D. Agamämmedowyň goşgusyna «Ýazym» (1944), Magtymgulynyň goşgusyna «Gözel sen» (1948), K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Moskwa» (1950), «Halyçy gözel» (1953), A. Muhadowyň goşgusyna «Suw boýuna çykaly» (1956), A. Haýydowyň goşgusyna «Öýme ýaglykly» (1963), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Şahyryň şekili» (1965), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Doganlyk aýdymy» (1965), B. Japarowyň goşgularyna «Ak kepderim» (1969), «Watan» (1970), «Serhetçiler» (1973) we başgalar.

WELIMUHAMMET MUHADOW

(1916–2005)

SSSR-iň halk artisti, Türkmenistanyň halk artisti, SSSR-iň döwlet we Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýraklarynyň eýesi, Sosialistik zähmetiň Gahrymany, professor Welimuhammet Muhadow ilkinji meşhur professional türkmen kompozitorlarynyň biri, türkmen simfoniki sazларыnyň düýbünü tutujdyr. Türkmen saz sungatyna ýewropa usullarynyň girizilmeginde we ösdürilmeginde onuň ägirt uly goşandy bardyr. Awtoryň eserleri daşary ýurtlarda-da uly meşhurlyga eýedir.

Ajaýyp ussadyň döredijiligi türkmen sazynyň iň ýokary gazananlaryna degişlidir. Onuň döredijiligi žanrlarynyň, mazmunlarynyň baýlygy we köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. Kompozitoryň «Ganly saka» operasy, «Meniň Watany» simfoniki poemasy, «Türkmen súitasy», «Magtymgulynyň ýadygärligine» №1 simfoniýasy, «Gahrymançylykly» №2 simfoniýasy, «Ejemiň ýadygärligine» №3 simfoniýasy, «Gök-depe» («Pelek») №4 simfoniýasy, fortepiano, skripka, wiolonçel we orkestr üçin konsertleri, kantata hem-de oratoriýa eserleri, köpsanly aýdymlyry we romanslary türkmen saz medeniýetiniň altyn hazynasyna girýär we türkmen nusgawy sazlary hasaplanýar.

Ol kompozisiýa, mugallymçylyk we jemgyýetçilik işi ýaly dürli saz ulgamlara köptaraply täzelikler girizýär.

Welimuhammet Muhadow 1916-njy ýylyň 5-nji maýynda Aşgabadynyň etegindäki Bagyr obasynda eneden dogulýar. Kompozitoryň önüp-ösen öýünde elmydama saz ýaňlanýardy. Saz çalmak üçin olaryň öýüne görnükli sazandalar Täçmämmet Suhangulyýew, Mylly Täçmyradow, Magtymguly Garlyýew, Garly bagşy, Nobat Amansähet bagşy we beýlekiler ýygnanýardylar.

Weliniň kakasy Muhat aga ajaýyp dutarçy bolup, ogullarynda halk sazyna bolan söýgini döretmegi başarypdyr. 1929–1933-nji ýyllarda Weli Aşgabat şäherindäki internatda okaýar. 1936-njy ýylyň

güýzünde iň bir zehinli oglanlaryň we gyzlaryň hatarynda Mosk-
wanyň döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky türkmen bölümine
okuwa ugradylýar. Ol K. P. Moiseýew, Ý. I. Strahow (alt), Ý. M. Ka-
menskaýa (fortepiano), W. S. Sletow, K. M. Şedrin (sazyň nazaryýeti
dersleri), G. I. Litinskiý ýaly tejribeli mugallymlardan bilim alýar.
Okuw döwründe ýaş sazanda özüniň birinji eserlerini döredýär,
olaryň arasynda «Kerwen» atly fortepiano üçin pýesa (1941) has
uly meşhurlyga eýedir. 1954-nji ýylda türkmen edebiýatynyň we
sungatynyň Moskwadaky ongünlüginin oň ýanynda kompozitor bu
pýesanyň ikinji redaksiýasyny döredýär. Pýesa «Improwizasiýa»
diýen täze ada eýe bolýar we türkmen pianinoçylarynyň repertuaryna
hemişelik ornaşýar.

Urşun başlanmagy W. Muhadowyň okuwyna päsgel berýär. Ol
Aşgabada dolanyp gelýär we dessine goşun gullugynyň hataryna ça-
gyrylýar. 1942–1943-nji ýyllarda ol 99-njy atyjylyk diwiziýasynyň
düzüminde Donbasdaky söweşlere gatnaşýar. 1943-nji ýylda goşun
gullugyndan boşap, Aşgabada dolanyp gelýär hem-de opera we balet
teatrynda hormeýster bolup işe başlaýar. Şol ýyllarda ol köpsanly wa-
tansöýüjilikli aýdymlary ýazýar we olar dessine meşhurlyk gazanýar.
Olaryň arasynda «Türkmenistan», «Batyr Gyzyň Goşuna», «Men ga-
raşýaryn», «Gyzyň flotçular», «Zähmet frontunda», «Watançylar aý-
dymy» we beýlekiler bar.

W. Muhadow zehinli türkmen şahyry R. Seýidowyň goşgularyna
has köp aýdym ýazýar. Aglabasy bent gurluşynda ýazylan, fakturasy
boýunça ýönekeý bolan bu aýdymlarda awtor jemgyýetiň pikirlerini
we duýgularyny beýan etmegi başarypdyr. Uruş ýyllarynyň aýdymlary
Watanyň azatlygy we garaşsyzlygy ugrundaky göreşe çagyrmak bilen,
batyr esgerleriň gahrymançylygyny we edermenligini wasp edýär. Bu
şahyryň goşgularyna ýazylan «Ýeňiş» kantatasy (1944) ýaş kompo-
zitoryň ilkinji uly göwrümlü eseridir. Onda kompozitor halkymyzyň
frontdaky we tyldaky merdanalygyny çuňňur beýan edýär.

1944-nji ýylda A. Kekilowyň goşgusyna Türkmenistanyň Döwlet
senasyny döretmegi W. Muhadowyň türkmen saz medeniýetine goşan
ajaýyp goşandydyr. Kompozitor onda Watana bolan ägirt uly söý-
güsini görkezmegi başarypdyr. Senada inçe milli öwüşgin, aýdyň we
täsirli saz örän dabaraly ýaňlanýar.

1945-nji ýylyň 14-nji aprelinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda «Akpamyk» atly ilkinji milli erteki-fantastiki baletiň görkezilişi bolýar. Baletiň sazy türkmen ertekileriniň esasynda G. Japarrowyň librettosyna ukrain kompozitory A. Znosko-Borowskiý bilen bilelikde ýazylýar. Tomaşaçylar tarapyndan gyzgyn garşylanan iki aktly «Akpamyk» baleti ýaş türkmen balet sungatynyň ösüşinde täze sahypany açýar. 1955-nji ýylda bu baletiň materialynda baş bölümden ybarat bolan simfoniki súita döredilýär we ol ençeme gezek konsert estradasynda üstünlikli ýerine ýetirilýär.

1940-njy ýyllaryň ahylrlarynda W. Muhadowyň görnükli rus kompozitory A. G. Şapoşnikow bilen döredijilik gatnaşyklary başlanýar. 1947-nji ýylda olar I. Kelleriň we G. Burunowyň librettosyna «Kemine we kazy» diýen komiki operany döredýärler. Operada kompozitorlar «Agabegler», «Läle» we beýleki meşhur halk sazlaryny işjeň ulanýarlar. Operanyň görkezilişi üstünlikli geçýär.

Kompozisiýa ulgamynda eýýäm bellibir derejede terjibesi bolan W. Muhadow özüniň professional taýýarlygynyň ýeterlik dälidigini duýup, 1946-njy ýylda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna, professor W. A. Belynyň kompozisiýa synpyna okuwa girýär. Onuň ýolbaşçylygynda birnäçe hor aýdymalaryny, Magtymgulynyň goşgusyna «Söýgi» atly romansyny ýazýar. Okuwyň ilkinji ýylyndan başlap ol meşhur kompozitor we mugallym, professor Sergeý Nikiforowiç Wasilenkodan sapak alýar. S. N. Wasilenko, şeýle-de S. S. Skrebkow (polifoniýa, derňew), W. M. Belýaýew, Ý. W. Keldyş (sazyň taryhy), S. W. Ýewseýew (garmoniýa), B. M. Ýarustowskiý (opera dramaturgiýasy) ýaly ajaýyp mugallymlaryň halypalygyndaky sapaklar oňa diňe bir kompozitorçylyk ýazuwynyň tehnikasyny kämillik bilen ele almaklyga däl, eýsem, düýpli bilim toplamaga-da mümkinçilik berýär.

1948-nji ýylda kompozitor A. Kowusow bilen solist, hor we simfoniki orkestr üçin kantata ýazýar. Eser 1955-nji ýylda täzeden işlenenden soňra, türkmen edebiýatynyň we sungatynyň Moskwadaky ongünlüginde üstünlik bilen ýerine ýetirilýär.

W. Muhadowyň «Türkmen súitasy» we «Meniň Watany» poemasy ýaly simfoniki eserleri türkmen sazýnda meşhur eserlerdir. Olarda kompozitoryň özboluşly zehini aýdyň duýulýar. Awtor özüniň simfoniki eserleri bilen tutuş türkmen simfoniki sazynyň

esasyny goýýar. Ol «Türkmen sýuitasyny» konserwatoriýanyň dördünji ýylynda okap ýörkä ýazýar. Bu iş türkmen sazynyň taryhynda döwürleýin eser bolup durýar. Onuň mazmunyny žanrlaýyn durmuşy sahnalar düzýär. «Türkmen sýuitasy» dört bölümden ybaratdyr. Onuň «Türkmenistanyň ekin meýdanlarynda» diýlip atlandyrylan birinji bölümi çylşyrymly, üç bölümlü formada ýazylyp, «Balsaýat» diýen halk aýdymynyň äheňlerine esaslanandyr. Kompozitor onda mähriban Türkmenistanyň gözel tebigatyny, pagta meýdanlaryny we guşlaryň saýraýyşlaryny suratlandyrýar. «Pagtaçy gelin-gyzlaryň aýdymy» atly ikinji bölümde ep-esli metroritmiki we lad äheň üýtgeşmelerinde «Bidert ýarym» diýen halk sazy ulanylýar. Ikinji bölümde pagta ýygyp ýören gelin-gyzlaryň zähmet aýdymy suratlandyrylýar. Sýuitanyň üçünji bölümi «Gijelikde» atly simfoniki noktýurndyr. Kompozitoryň öz sözleri bilen aýdanynda, awtor saz serişdeleriniň üsti bilen, öz ýagtysyny ukuda ýatan zemine saçýan ýyldyzlardan doly aýdyň gijäniň çuňňurlygyny we «düýpsüzligini» döretmek isleýär. «Zöhre jan» diýen halk aýdymynyň äheňlerine esaslanan bu bölüm türkmen halk sazyna täze öwüşgin girizýär. Sazsynas I. Wyzgo-Iwanowanyň ýazmagyna görä: «Bu täze öwüşgin giňişleýin aýdym temasyndan, uly emosional täsirlerden we liriki duýgularyň aýdyň beýan edilme-ginden ybaratdyr»⁶. Žanrlaýyn häsiýetlilik, okgunlylygy we joşgunlylygy bilen özüne çekýän sýuitanyň «Baýramçylyk» atly jemleýji bölümünde «Ýar gara gözli» diýen meşhur dutar pýesasynyň temasy ussatlyk bilen peýdalanylýar. Bu bölümde ýygymdan soň hasyl toýuny toýlaýan halkyň şatlyk duýgusy beýan edilýär. Ilkinji gezek 1949-njy ýylyň 9-njy dekabrynda SSSR Kompozitorlar birleşiginiň üçünji plenumynda P. Prohorowyň ýolbaşçylygyndaky Moskwanyň welaýat filarmoniýasynyň simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde ýaňlanan W. Muhadowyň «Türkmen sýuitasy» ýurduň sazçylyk jemgyýetinde uly gyzyklanma döredýär. N. Ý. Mýaskowskiý we Ý. A. Şaporin ýaly meşhur kompozitorlar oňa ýokary baha berýärler.

Sýuitanyň ilkinji gezek ýerine ýetirilişine gatnaşan görnükli dirižyor S. A. Samosud ony Bütinsoýuz radiosynyň Uly simfoniki orkestriniň konsertleriniň meýilnamasyna goşýar. Awtoryň aýtma-

⁶ Вызго-Иванова И. «Симфоническое творчество композиторов Средней Азии и Казахстана», Л., «Советский композитор», 1974, с. 136.

gyna görä, S. A. Samosudyň ýolbaşçylygyndaky orkestr tarapyndan edilen ýazgy dirižýorlaryň hemmesi üçin nusga bolup durýar.

«Музыкальная жизнь» diýen žurnalda şeýle ýazylypdyr: «Sýuitanyň peýda bolmagy bilen, türkmen simfonizmi özüniň uly göwrümlü, özboluşly döredijilik hadysasyny ýüze çykardy. Bu eser simfoniki ösüş nukdaýnazaryndan türkmen melosynyň kanunalaýyklyklaryna has inçelik bilen düşünmeklige tarap uly öwrülişik bolup durýar».⁷ «Türkmen sýuitasyny» döredenligi üçin, W. Muhadow 1951-nji ýylda SSSR-iň döwlet baýragyna mynasyp bolýar.

«Meniň Watany» atly simfoniki poema kompozitoryň diplom işidir. Onda halkyň durmuşynyň uly we dartgynly hadysalary, onuň kynçylykly geçmişi, gazanan bagtly durmuşy barada gürrüň berýär. «Türkmen sýuitasynda» bolşy ýaly, türkmen milli sazlarymyz bu poemanyň äheň gurluşyny düzýär. Kompozitor ony dürli garmoniki, polifoniki we orkestr usullary we beýan edişiniň dürli fakturalary arkaly ep-esli üýtgeşmelerde peýdalanýar. Simfoniki poema däp bolan girişi we kodasy bolan sonata allegro formasynyda ýazylýar. «Meniň Watany» poema köp derejede türkmen simfonizmi üçin täzeçil, özüniň ruhy boýunça hakyky durmuşy saz eseridir. Ol ilkinji gezek 1951-nji ýylyň 13-nji dekabrynda SSSR Kompozitorlar birleşiginiň başynjy plenumynyň konsertleriniň birinde K. Iwanowyň ýolbaşçylygyndaky SSSR-iň döwlet simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilýär.

A. I. Haçaturýan, Ý. A. Şaporin, W. M. Belýaýew, konserwatoriýanyň mugallymlary we bile okan egindeşleri W. Muhadowy täze üstünligi bilen gutlaýarlar. «Meniň Watany» poemasy peýda bolandan soň, kän wagt geçmänkä «Советская искусство» gazetini şeýle ýazýar: «...Kämil ussatlyk W. Muhadowyň poemasyny türkmen sazynyň ösüşindäki iň bir üýtgeşik waka diýip atlandyrmaga mümkinçilik berýär».⁸ 1952-nji ýylda «Meniň Watany» poemasy üçin W. Muhadowa ikinji gezek SSSR-iň döwlet baýragy gowşurylýar. Talybyň iň ýokary sylaga – SSSR-iň döwlet baýragyna mynasyp bolmagy Moskwanyň döwlet konserwatoriýasynyň taryhynda ilkinji we ýeke-täk hadysa bolupdy. «Meniň Watany» simfoniki poemasy we «Türkmen sýuitasy» köpmilletli sowet sungatyna gymmatly goşant-

⁷ Музыкальная жизнь, 1977, № 12.

⁸ «Советское искусство», 1952, 19 января.

dyr. W. Gurewiçiň takyk kesgitlemesi boýunça: «...olaryň peýda bolmagy bilen türkmen simfonizmi «aýaga galýar»».⁹ Kompozitoryň eserleri Orta Aziýa respublikalarynyň we Gazagystanyň simfoniki sazynyň ösüşine uly täsirini ýetirýär.

Ussadyň saz eserleri Moskwanyň, Praganyň, Leningradyň, Warşawanyň, Kiýewiň, Sofiýanyň, Daşkendiň, Berliniň, Riganyň, Belgradyň in uly konsert zallarynda üstünlik bilen ýaňlanýar. Olar öz döredijilik üstünliklerini görkezýän SSSR-iň we Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň gurultaýlarynda we plenumlarynda ençeme gezek ýerine ýetirilýär.

1951-nji ýylda W. Muhadow Moskwanyň P. I. Çaiýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyny üstünlikli tamamlýar. Ol A. G. Şapoşnikow bilen bilelikde «Zöhre–Tahyr» operasynyň ikinji redaksiýasynyň üstünde işläp başlaýar. 1941-nji ýylda bu opera birnäçe möwsümiň dowamynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda uly üstünlik bilen goýulýar. Ýöne wagtyň geçmegi bilen eseriň ýetmezçilikleri ýüze çykyp ugraýar, librettoda sosial taýdan ýiti gapma-garşylygyň bolmazlygy, şol sebäpden hem sazly dramaturgiýadaky aýry-áýry ýetmezçilikler, ansamblaryň, ariýalaryň ýönekeýleşdirilmegi, orkestriň oýnaýan rolunyň ýeterlik bolmazlygy eseriň hiline täsir edýär. Ikinji redaksiýa üçin A. Garlyýew tarapyndan ýörite täze libretto ýazylýar, onda birinji redaksiýadaky ýetmezçilikleriň hemmesi göz önünde tutulýar. Onda sosial gapma-garşylyk ep-esli güýçlendirilýär, halkyň gatnaşýan sahnasy giňeldilýär, Mollanepesiň keşbi girizilýär. Kompozitorlar birinji redaksiýadaky gymmatly zatlaryň hemmesini saklap galypdyrlar. Şol bir wagtyň özünde olar täze solo nomerlerini, simfoniki we hor baglanyşyklaryny, reçitativleri, ansamblary, hor aýdymalary girizip, operanyň ep-esli bölegini täzedan ýazýarlar. Ýazuwyň polifoniki usullaryny girizmek, baş gahrymanlar Zöhräniň we Tahyryň partiýalaryny çylşyrymlaşdyryp, awtorlar tarapyndan operanyň saz dili baýlaşdyrylýar. Netijede, eseriň ideýa mazmunyny has aýdyň we doly açyp görkezmek başardýar. 1953-nji ýylyň 6-njy aprelinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda goýlan ikinji redaksiýadaky «Zöhre–Tahyr» operasy uly üstünlige eýe bolýar.

⁹ Гуревич В. «Вели Мухатов», М., «Советский композитор», 1980, с. 72.

1959–1961-nji ýyllar aralygynda W. Muhadow Moskwa döwlet konserwatoriýasynyň aspiranturasynda okaýar. G. Gurbansähedowyň we Ç. Aşyrowyň librettosyna ýazylan «Ganly saka» operasy awtoryň döredijiliginiň iň beýik derejesidir. Aýdyň milli, häzirki zaman dili bilen ýazylan «Ganly saka» operasynda türkmen halkynyň bagtly durmuş ugrundaky göreşi barada gürrüň berilýär. Operanyň esasynda goýlan synpy gyzyklanmalaryň çaknyşygyna esaslanan we ýiti sosial gapma-garşylyk kompozitor tarapyndan oýlanyşykly düzülen sazly dramaturgiýanyň üsti bilen çözülipdir.

«Ganly saka» operasy 1967-nji ýylyň 31-nji martynda sahnalaşdyrylýar. Onuň ilkinji görkezilişi ýurdumyzyň saz durmuşynda uly waka öwrülýär. Operanyň üstünligi merkezi gazetlerde we žurnallarda seslenme tapýar. Onuň çeperçiligini we göwrümliligini belläp, sazsynas W. Winogradow şeýle ýazýar: «W. Muhadowyň operasy diňe bir Türkmenistanda däl-de, eýsem, Moskwada, Leningradda we beýleki doganlyk respublikalarda-da görkezilmäge mynasypdyr».¹⁰ Iň şowly sazly spektakl üçin Bütinsoýuz bäsleşikde Weli Muhadowa üçünji baýragyň berilmegi «Ganly saka» operasynyň ähmiýetini görkezýär.

W. Muhadowyň «Magtymgulynyň ýadygärligine» (1974) atly №1 simfoniýasy XVIII asyryň beýik türkmen şahyry we filosofy Magtymguly Pyragynyň ýadygärligine bagyşlanýar. Bu simfoniýada kompozitor türkmen folkloryna mahsus bolan ladlary (mysal üçin, «kyrklar») çylşyrymly lad ulgamlary bilen birleşdirýär, tematiki, öwüşgin-fakturadaky ösüşlerde häzirki zaman usullaryndan peýdalanýar. Simfoniýada onuň dünýä simfonizminiň iň uly gazananlary bilen berk baglanyşyklydygy aýdyň görünýär. «Magtymgulynyň ýadygärligine» simfoniýasy türkmen simfonizminiň ýeten iň belent sepgididir. Belli tankytçy W. Gurewiç bu eseri «Şahyr we halk hakynda powest» diýip atlandyrýar.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda wepat bolanlaryň ýadygärligine bagyşlanan, G. Başıýewiň goşgusyna ýazylan a'kapella hory üçin poema hem awtoryň meşhur eserleriniň biridir (1971). Bu poema beýleki eserlerden özüniň polifoniki ösüşi bilen tapawutlanýar, şonuň netijesinde-de poemanyň sazy adatdan daşary täsirlilige we dramatizme eýedir.

¹⁰ Виноградов В. Утверждение новой жизни. Советская музыка, 1967, № 8.

Watançylyk temasy kompozitoryň tutuş döredijiliginden eriş-ar-gaç bolup geçýär. Kompozitor tebigy suratlary, howalanyp duran du-manly daglary, uç-gyraksyz giňişlikleri, ýaňy pyntyk ýaran nahallary ynandyryjy teswirlemegi başaýar. Halk sazy bilen bagry badaşmak W. Muhadowyň ähli eserleriniň gönezligidir. Goý, şol ylham beýik Magtymgulynyň keşbine ýa-da döwürdeşlerimiziň keşbine siňdirilen bolsun, parhy ýok, olaryň her birinde hakyky häsiýetler, janly keşpler ýatandyr. Mysal üçin, «Gahrymançylykly» atly №2 simfoniýasyny (1984) ol Beýik Watançylyk urşunyň gahrymany Aýdogdy Tahyrowa bagyşlaýar. Onuň möçberiniň juda uly göwrümlü çykmagy tötänden dälidir. Kompozitoryň özi ýalyndan geçen adam. Uruş onuň kalbyn-da öçmez ot goýdy. Kompozitor: «Söweşdeş ýoldaşlarym ýygy-ýy-gydan göz önüme gelýär, eneleriň hem gelinleriň gören görgüsi-de ýadymda...» diýip ýatlaýar. «Ajaýyp saz!» diýip, bu simfoniýa bara-da dirižýor Wasiliý Sinaýskiý gürrüň berýär: (Ol bu esere Rigada we Moskwada ýerine ýetirilende dirižýorlyk edipdi) Sazyň ösüşindäki logikany diýsene! Gör, näçe aýdyň, öwüşginler bar. Saz çyn ýürekden çykanda onda milliligem bolýar, umumy adamzat meselelerem köp duşýar».

W. Muhadowyň «Ejemiň ýadygärligine» atly №3 simfoniýasy (1985) ýurdumyzyň saz medeniýetiniň baýlygyna öwrüldi. Tanymal saz öwreniji W. Winogradow öz ýatlamalarynda kompozitoryň üçünji simfoniýasy barada: «Ol Gündogaryň iň gowy simfoniýalarynyň biri. Onda gadyndan gelýän saz ýollary täze akym bilen sazlaşykly seple-şipdir»¹¹ diýýär.

Kompozitoryň döredijiligi Türkmenistanyň saz sungatynyň ajaýyp sahypalarynyň biri. Onuň döreden saz eserleri milli sazymy-zyň altyn hazynasyna girip, kompozitoryň pedagogiki hem saz-jem-gyýet işleri döwletimiziň medeniýetiniň ösüşine uly goşantdyr. Ýur-dumyzyň garaşsyzlyk ýyllarynda ajaýyp ussadyň döredijiligi uly gyzyklanma döredýär. Bu döwür awtoryň birnäçe eserleriniň döredil-megi bilen baglydyr. Olardan ilkinjileri örän ýagty hem dinamikalý fortepiano konserti hem-de nepis skripka we orkestr üçin konsertidir. Konsertleriň 1996-njy ýylda Türkmenistanyň halk artisti, dirižýor

¹¹ Гуревич В. Повесть о народе и поэте// Советская музыка, 1976, №5, с.10.

A. Hojadowyň ýolbaşçylygynda ýerine ýetirilmegi kompozitoryň beýik bahasyna mynasyp boldy. Şonda skripka üçin konsert ilkinji gezek ýerine ýetirildi, fortepiano üçin konserti bolsa öň hem (1991-nji ýylyň maý aýynda) ýerine ýetirilipdi. Konsertleri solistler Türkmenistanyň halk artisti, konserwatoriýanyň dosenti Orazgül Annamyradowanyň hem konserwatoriýanyň zehinli talyby Anton Ilýuniniň ýerine ýetirmeginde eserleriň nepis interpretasiýasy diňleýjiler hem talap ediji awtor tarapyndan gyzgyn seslenme döretdi.

Awtoryň fortepiano we orkestr üçin Cis-dur konserti 1989-njy ýylda ýazylyp tamamlanýar. Forteplano konserti žanryna ýüzlenmek bilen, kompozitor öz döredijiliginde täze döwri açýar. Forteplano we orkestr üçin konsertde milli saza häsiýetli elementler bilen bir hatarda, esasan hem, S. Rahmaninowyň we A. Haçaturýanyň döredijiligi bilen baglanyşykly bolan täsirler hem ýüze çykypdyr. Soňky onýyllyklarda türkmen sazynda orun tutan käbir ähmiýetli akymdarlar hem bu eserde öz beýanyny tapýar. Olary täze keşpleýinligi we beýan ediş serişdelerini gözlemekde, bir bölümlü kompozisiýanyň çäklerinde ähmiýetli simfoniki özeni beýan etmäge çalşmakda, konsert žanryny uly simfoniýanyň alamatlary bilen birleşdirmekde, şeýle-de formanyň hemme derejelerinde ýüze çykýan tematiki bitewüligi üns bermekde görmek bolýar.

Skripka we orkestr üçin konsertini (1991) kompozitor Beýik Watançylyk urşunda wepat bolan zehinli skripkaçy doganyna bagyşlaýar.

2003-nji ýylda bolsa kompozitor özüniň wiolonçel we orkestr üçin konsertini ýazýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynda kompozitor ýene-de birnäçe ajaýyp eserleri döredýär. Olaryň arasynda solistler, hor we simfoniki orkestr üçin «Türkmenistan – bagy-bossan» atly kantatasy, hor we orkestr üçin «Watannama» atly odasy (goşgusy A. Çuriýewiňki), solist, hor we simfoniki orkestr üçin «Biz Atatürküň zürýatlary» atly oratoriýasy (goşgusy S. Ýunalyňky), kamera orkestr üçin «Türkmen owazlary», «Gökdepe» («Pelek») atly №4 simfoniýasy, skripka we orkestr üçin konserti, wiolonçel we orkestr üçin konserti bar. Bularyň hemmesi döwletimiziň aýdym-saz sungatynyň ajaýyp nusgalaryna öwrüldi.

W. Muhadow 1993-nji ýyldan başlap türk hökümetiniň çakylygy boýunça maşgalasy bilen Ankara göçüp barýar we Gazy uniwersi-

tetinde saz döretmek boýunça sapak berýär. Ol ýaş kompozitorlara tälim bermek bilen, Türkmenistanyň we Merkezi Aziýanyň halklarynyň saz medeniýeti barada leksiýalary okaýar. Türkmen sazy baradaky gürrüňler bilen türk radiosynda çykyş edýär. Ankarada bolan döwründe Atatürk adyndaky çagalar horuny dörediji we şol topar bilen 35 ýyldan gowrak işlän jenap Saditdin Ýunal ony çagalar bilen işleşmäge çagyýar we toparyň hormatly çeper ýolbaşçysy edip belleýär. Türkiýede işlän döwri kompozitor çagalar üçin birnäçe eserleri döredýär. Ol Ýunalyň haýyşy boýunça onuň sözlerine çagalar hory we simfoniki orkestr üçin on aýdymdan ybarat bolan toplумы, «Biz Atatürkün zürýatlary» (1996) diýen sekiz bölümlü çagalar hory üçin oratoriýasyny ýazýar. Oratoriýa XX asyrdaky ilkinji gezek türk dilli halklaryň birleşmegi ideýasyny öňe süren, türk demokratik rewolýusiýasynyň gahrymanyna, birnäçe ýylyň içinde Türkiýäni özgerden döwlet liderine bagyşlanandyr. Bu eser Güner Aýkalanyň ýolbaşçylygyndaky paýtagt opera teatrynyň solistleriniň hem Prezident simfoniki orkestriniň gatnaşmaklarynda 1996-njy ýylda Ankarada ilkinji gezek ýerine ýetirilýär. Onuň şeýle tema boýunça çagalar toparlary üçin ýazylyan ýurtdaky ýeke-täk eserdigi türk gazetlerinde bellenip geçilýär.

1996-njy ýylda kompozitor A. Çüriýewiň goşgusyna «Türkmenistan – bagy-bossan» atly kantatasyny ýazýar. Ol ilkinji gezek Türkmen döwlet filarmoniýasynyň simfoniki orkestri tarapyndan 1998-nji ýylda Türkmen milli konserwatoriýasynyň uly zalynda A. Hojadowyň ýolbaşçylygynda ýaňlanýar. Kantata bir bölümlü bolup, soprano, tenor, alty sesli garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin niýetlenendir.

Kompozitoryň döredijiliginde ýene-de aýratyn ünsüňi çekýän, ilkibaşda kirisli saz gurallary kwarteti üçin ýazylyp alnan, kamera orkestr üçin «Türkmen heňleri» atly saz eseridir. Ol 1999-njy ýylda ilkinji gezek ýerine ýetirildi. Eser ýedi bölümden ybaratdyr: «Giriş», «Apbanepes», (türkmen halk sazy), «Güýz», «Aşyklaryň şäheri», «Saňa näme boldy?» «Halyçy», «Ene». Bölümleriň her birine häzirkiki zaman kompozitorçylyk tehnika arkaly aýratyn milli äheň girizilendir.

Kompozitoryň döredijiliginiň soňky on ýyllygynyň ýokary derejesi bolsa onuň «Gökdepe» (1999) atly dördünji simfoniýasyna degiş-

lidir (eseriň ikinji ady «Pelek»). Simfoniýa 1881-nji ýylda Gökdepe galasynda bolup geçen taryhy söweşe gatnaşan türkmen gerçekleriniň görkezen gahrymançylygyna bagyşlanýar. Bu eseriň ilkinji görkezilişi 2001-nji ýylyň 12-nji ýanwarynda M. Täçmyradow adyndaky Türkmen milli filarmoniýasynyň simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde, A. Hojadowyň ýolbaşçylygynda ýaňlandy. Awtor bu simfoniýasy barada: «Bu eser diňe bir Gökdepe galasyny goraýjylara däl, eýsem, ondan has ozal Watanyň erkinligi ugrunda wepat bolan türkmen ýigitlerine, Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda faşistlere garşy göreşen esgerlere hatyradyr... Atam Aky Gökdepe urşuna gatnaşan. Biziň aslymyz XIX asyryň ýetmişinji ýyllarynda ady ilimize dolan meşhur bagşy Gönübeğiň önüp-ösen ýerlerinden. Atam ýaş ýogalypdyr. Ondan Muhat we Annan atly iki ogul galypdyr. Kakam Muhat kemala gelensoň, Gökdepe urşunyň wakalaryny öwrenip başlapdyr. Ol galadaky söweşe gatnaşan ýigitleriň köpüsini tapypdyr. Şol waka barada olardan sorapdyr. Men hem öz kakamdan köp zatlary bildim... Beýik Watançylyk urşy ýyllary men goşun gullugyna çagyrylanymda, harby mekdepde okaýan döwrümüz birnäçe aýlap Gökdepäniň golaýynda bolduk. Men şol wagtlar gala ýygy-ýygydan barýardym. Şonda ildeşlerimiziň guburlaryna gözüm düşýärdi. Kakamnyň gürrüňleri, dagan galanyň töweregindäki oý-pikirlerim meni şu eseri döretmek baradaky hyýala atardy, ol wagtyň geçmegi bilen uly simfoniýa öwrüldi» diýip ýatlaýar.

Kompozitoryň «Gökdepe» ýa-da «Pelek» simfoniýasy galanyň goragçylarynyň keç ykbalyny, şeýle hem olaryň belent ruhlulygyny görkezýär. Eseriň esasynda «Wah, arman, ýar» atly türkmen halk temasy ulanylýar. Awtoryň belläp geçişi ýaly, bu eseri ýazan wagty ol A. Haçaturýanyň, W. Muradeliniň, D. Şostakowiçiň, R. Şedriňiň ýörelgelerinden ugur alypdy. Simfoniýa durmuşa ynam, söýgi owazlary bilen tamamlanýar. Munuň özi elhenç belalardan geçen halkyň ruhy galkynyşy bolmaly. Eseriň soňunda güýçli, dartgynly äheňlerden soň misden ýasalan üflenip çalynýan saz gurallary we litawranyň sesi durmuşy wasp edýär. Ol Watana, halka sena ýaly ýaňlanýar. Eseriň keşpleri barada kompozitor şeýle ýazýar: «Köp pikirlerden soňra men şeýle netijä geldim, «Gökdepe» atly dördünji simfoniýada maksadym Gala goraýjylarynyň betbagtçylygyny hem gynanjyny, şeýle hem olaryň beýik ruhuny görkezmekdir». Simfoniýanyň finaly bolsa dur-

muşa okgunlylygy bilen tapawutlanýar. Bu ýerde urşuň ýalynly odundan geçen milletiň ruhy galkynyşy görkezilýär. Monumental simfoniýa giň epiki, nepis lirika hem çuňňur dramatika häsiýetleri bilen tapawutlanýar.

W. Muhadowyň döredijiliginde aýdymlara uly orun degişlidir. Ol diňleýjileriň arasynda uly söýgüden peýdalanýan aýdymlaryň iki ýüzden gowragyny ýazýar. Olaryň temalary, mazmuny, häsiýeti, formasy dürli-dürlüdür. Onuň aýdymlary ýagty we durmuşy ykrar ediji häsiýeti, adaty bolmadyk lad-äheň baýlygy bilen tapawutlanýar. Kompozitor şahyrlar A. Atajanowyň, A. Haýydowyň, A. Kowusowyň, R. Seýidowyň, M. Myşşyýewiň, A. Saryýewiň, G. Gurbansähedowyň, A. Muhadowyň goşgularyna köpsanly aýdymlar ýazýar. Inň oňat aýdymlary ençeme gezek Bütinsoýuz we ýurdumyzdaky bäsleşiklerde baýrakly orunlara mynasyp bolýar. 1972-nji ýylda A. Atajanowyň goşgusyna ýazylan «Doganlyk baýdagy» aýdymy SSSR-iň döredilmeginiň 50 ýyllygyna bagyşlanan Bütinsoýuz bäsleşikde ikinji derejeli baýraga mynasyp bolýar. A. Haýydowyň goşgularyna «Komsomollar aýdymy», «Garlawaç», A. Atajanowyň goşgusyna «Göz guwanjym Watan», A. Kowusowyň goşgusyna «Serhetçi Guşga barýar» we beýlekiler dürli ýyllarda baýraklara mynasyp bolýar.

1972-nji ýylda ýazylan aýdymlar toplумы üçin Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň berilmegi W. Muhadowyň ýurdumyzyň aýdym sungatynyň ösmegine goşan ägirt uly goşandynyň ykranamasy bolýar. Aýdymlarynyň arasynda A. Kowusowyň goşgusyna «Nebitçiniň aýdymy», A. Saryýewiň goşgusyna «Gyzlar», G. Gurbansähedowyň goşgusyna «Garagumuň gülleri bar», A. Atajanowyň goşgularyna «Ilki söýgim, nirde sen», «Säher aýdymy», «Komsomol mydam ýolda», «Ak pagta», A. Muhadowyň goşgusyna «Ässalam, Daşkent» we beýlekiler inň gowularydyr.

Kompozitoryň aýdymlarynyň köpüsi 1970-1971-nji ýyllarda «Saýlanan aýdymlar» we «W. Muhadowyň aýdymlary» diýen at bilen iki sany toplumda neşir edilýär.

W. Muhadowyň eserleri Türkmenistanyň çäginde daşarda-da giňden tanalýar. Olary G. Roždestwenskiniň, Ý. Simonowyň, W. Sinaýskiniň Ý. Swetlanowyň, K. Iwanowyň, F. Mansurowyň, A. Ýansonýň, R. Abdullaýewiň we beýleki dirižyorlaryň ýolbaşçylygynda orkestrler ýerine ýetirdiler.

Kompozitoryň alyp baran işi uly hyjuwlylygy hem dürlüligi bilen tapawutlanýar. Ol döredijilik işini mugallymçylyk, administratiw we jemgyýetçilik işi bilen utgaşdyrýar. Köptaraplaýyn döredijilik işi bilen bir hatarda W. Muhadow mugallymçylyk işi bilen hem meşgullanýar. Ol ýurdumyzyň ýaş kompozitorlaryny terbiýeläp ýetşdirmeklige uly goşant goşýar. Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynyň açylan ilkinji gününden başlap (1972-nji ýyl) kompozisiýa ýörite hünärini alyp barýar. W. Muhadowyň kompozitor talyplarynyň atlary ýurtda meşhurlyga eýe bolýar. Bular S. Muhadow, A. Tagyýew, O. Gurbannyýazow, B. Soltanow, S. Tüýliýew, Ý. Aşyrow, W. Abaýewa, A. Çaryýew, G. Çaryýew we beýlekilerdir.

1978-nji ýylda W. Muhadowa dosent, 1982-nji ýylda bolsa professor derejeleri berilýär.

W. Muhadow administratiw we jemgyýetçilik işi bilen ýurduň saz durmuşyna işjeň gatnaşýar. Ol 1954–1959-njy ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň başlygy, 1951-nji ýyldan Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, 1955-nji ýyldan bolsa SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolýar. Ol 1955-nji ýylda Moskwada bolup geçen türkmen edebiýatynyň we sungatynyň ongünligünde saz bölüminiň çeper ýolbaşçysy, saz sungatynyň köpsanly festiwallyrynda, bäsleşiklerinde we gözden geçirilişlerinde eminligiň başlygy ýa-da agzasy bolýar. Köp ýyllaryň dowamynda ol SSSR-iň Ýaşlar we Döwlet baýraklaryny bermek boýunça toparyň agzasy, Türkmenistanyň Döwlet baýragyny berýän toparyň başlygynyň orunbasary, SSSR–Indoneziýa jemgyýetiniň agzasy, dünýäni goramagyň toparynyň agzasy bolýar. Döwlet we resmi delegasiýalaryň agzasy hökmünde W. Muhadow dünýäniň köp ýurtlarynda: Kanadada, Ýugoslaviýada, Bolgariýada, Çehoslowakiýada, Germaniýa Demokratik Respublikasynda bolýar. Ol 1955-nji ýylda Delide bolup geçen Aziýa we Afrika ýurtlarynyň konferensiýasyna işjeň gatnaşýar, «SSSR – Indoneziýa» jemgyýetinde uly işleri alyp barýar. SSSR-iň Ýokary geňeşiniň dördünji we başynjy çagyrylyşlarynda deputat saýlanylýar.

W. Muhadowa Türkmenistanyň sungatyny ösdürmekde bitiren işleri üçin döwlet tarapyndan ýokary baha berilýär. 1952-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri», 1955-nji ýylda «Türk-

menistanyň halk artisti», 1965-nji ýylda «SSSR-iň halk artisti» diýen hormatly atlar dakylýar, 1951-nji we 1952-nji ýyllarda ol iki gezek SSSR-iň Döwlet baýragyna mynasyp bolýar, 1972-nji ýylda bolsa Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp bolýar (aýdymlar toplумы üçin). Sosialistik Zähmetiň Gahrymany (1988). Lenin ordeni (1955), «Hormat Nyşany» (1950), «Zähmet Gyzyly Baýdak» (1967), «Halklaryň dostlugy» (1976) ordenleri, «Zähmetde edermenligi üçin» (1946), «Beýik Watançylyk urşunda Germaniýadan üstün çykylylygy üçin» (1946) medallary, Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen sylaglanýar (1944).

W. Muhadow 2005-nji ýylyň 6-njy ýanwarynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Kemine we kazy», 3 aktly, A. Şapoşnikow bilen bilelikde, G. Burunowyň we I. Kelleriň librettosy (1946, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen opera we balet teatry, 26-sentýabr, 1947, B. Annanurowyň goýmagynda, suratçy H. Kordyş, dirižyor G. Stuppel). «Zöhre–Tahyr», ikinji redaksiýasy, 6 sahnaly, A. Şapoşnikow bilen bilelikde, A. Garlyýewiň librettosy (1952, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen opera we balet teatry, 6-njy aprel, 1953, A. Garlyýewiň goýmagynda, suratçy H. Kordyş, dirižyor H. Allanurow). «Ganly saka», 4 aktly prolog-epilogly, Ç. Aşyrowyň adybir poemasy boýunça, Ç. Aşyrowyň we G. Gurbansähadowyň librettosy (1966, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen opera we balet teatry, 31-nji mart, 1967, režissýorlar W. Şahraý we B. Seýidow, suratçylar H. Allaberdiýew we A. Kulyýew, dirižyor H. Allanurow).

Balet: «Akpamyk», 2 aktly, A. Znosko-Borowskiý bilen bilelikde, türkmen ertekileri boýunça, G. Japarowyň librettosy (1944, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen opera we balet teatry, 14-nji aprel, 1945, G. Japarowyň goýmagynda, suratçy L. Liber, dirižyor H. Allanurow).

Simfoniki sazlar: «Türkmen súuitasy», 4 bölümlü (1949), «Meniň Watany» poemasy (1951, neş. 1952), 4 bölümlü, «Çopan ogly» kinofilmden súuita (1955), A. Znosko-Borowskiý bilen bilelikde «Akpamyk» baletinden súuita, 5 bölümlü (1955, neş. 1958), Mi-minor «Magtymgulynyň ýadygärligi» simfoniýasy, bir bölümlü (1974,

birinji ýerine ýetirilişi 2-nji oktyabr, 1977, dirižýor S. Sinaýskiý), №2 simfoniýa «Gahrymançylykly», 4 bölümlü, Sowet Soýuzynyň Gahrymany Aýdogdy Tahyrowa bagyşlanýar (1984), №3 simfoniýa «Eje-miň ýadygärligine» (liriki-dramatiki, bir bölümlü, 1985), Fortepiano we simfoniki orkestr üçin konsert (1989), Skripka we simfoniki orkestr üçin konsert (1991), «Gökdepe» simfoniýasy («Pelek»), bir bölümlü (1999), Wiolonçel we orkestr üçin konsert (2003).

Wokal-simfoniki sazlar: «Bagt hakynda kantata», A. Kowusowyň we G. Gurbansähedowyň goşgularyna, bir bölümlü, solist, garyşyk hor we orkestr üçin (1955, neş. 1960), «Meniň Aşgabadym» oratoriýasy, B. Çommadowyň goşgularyna, tenor, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin, 6 bölümlü (1982), «Türkmenistan–bagy-bossan» kantatasy, A. Çüriýewiň goşgularyna, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin (1996), «Watannama» (Azatlyk gimn odasy), A. Çüriýewiň goşgularyna, solist, hor we simfoniki orkestr üçin (1996), «Biz – Atatürküň zürýatlary» oratoriýasy, goşgusy S. Ýunalyňky, solist, hor we simfoniki orkestr üçin (1996) we başgalar.

Türkmen halk saz gurallar orkestri üçin: Hindi halk temasyna iki pýesa (1955), Poema (1965), Poema (1979), Poema (1982).

Solist, hor we simfoniki orkestr üçin: A. Kekilowyň goşgusyna TSSR-iň Döwlet Senasy (1944, neş. 1949), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Moskwa salam» (1955), A. Atajanowyň goşgularyna «Partiýa şöhrat» (1961), «Doganlyk tugy» (1972), A. Haýydowyň goşgusyna «Ýaşasyn dostluk» (1959), A. Atajanowyň goşgusyna «Watan – biziň bagymyz» (1963), A. Kowusowyň goşgusyna «Parahatlyk üçin» (1952).

Hor we fortepiano üçin: K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Garagumlar gülleýär» (1965), A. Atajanowyň goşgusyna «Ýaşlyk ýollary» (1958), A. Haýydowyň goşgusyna «Jan, Türkmenistan» (1969), A. Atajanowyň goşgusyna «Doganlyk tugy» (1972), «Watan, sen meniň şatlygym» (1974), «Watan şemaly» (1974), «Soldat hakda ballada», bariton, tenor hor we fortepiano üçin (1985), A. Çüriýewiň goşgusyna (1996) «Watannama» (Azatlyk gimn odasy), solist, hor we fortepiano üçin we başgalar.

A'kapella hor üçin: «Halymga» poemasy, Magtymgulynyň goşgusyna (1983).

Kinofilmlere saz: «Çopan ogly» (A. Holminow bilen bilelikde, 1954), «Maşgalanyň namysy» (A. Holminow bilen bilelikde, 1956),

«Daşgaladaky waka» (M. Osokin bilen bilelikde, 1963), «Suw ha-
kynda aýdym» (1967).

Kamera-instrumental sazlar: Fortepiano üçin – Halk temasy-
na pýesa «Dilberim» (1940), «Kerwen» saz kartinasy (1940, ikinji
neşir 1955), Dört eskiz (1941), Üç motet (1972), Üç sesli fuga (1972),
Prelýudiýa (1972), «Güýz» konsert pýesasy, skripkaçylar ansamb-
ly üçin (1983), «Türkmen owazlary», kamera orkestr üçin (1999),
«Türkmen heňleri», kirişli saz gurallary üçin kwartet (1999).

Aýdymlar we romanslar: W. Muhadow 200-den gowrak aý-
dymlar we romanslar ýazýar. Mollanepesiň goşgusyna «Bahar»
(1940), R. Seýidowyň goşgularyna «Türkmenistan» (1942), «Ba-
talýon, ýör öňe» (1942), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Watançylar
aýdymy» (1942), Magtymgulynyň goşgusyna «Söýgi» (1947),
A. Kowusowyň goşgusyna «Nebitçiniň aýdymy» (1953), A. Haýy-
dowyň goşgusyna «Garlawaç» (1958), A. Saryýewiň goşgularyna
«Söýgülim gelýär» (1969), «Gyzlar» (1960), Ç. Aşyrowyň we
G. Gurbansähedowyň goşgularyna «Bagşynyň aýdymy» (1965),
A. Atajanowyň goşgusyna «Säher aýdymy» (1968), A. Muhadowyň
goşgusyna «Güýz» (1970), A. Atajanowyň goşgusyna «Hasył aý-
dymy» (1970), A. Muhadowyň goşgusyna «Watanym abat» (1970),
A. Gurbanowyň goşgularyna «Aşyklaryň aýdymy» (1981), «Läle-
zarly ülkämiň» (1981) we başgalar.

GURBAN KULYÝEW

(1920–2004)

Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, Türkmenistanyň at gazanan atristi Gurban Kulyýewiň ady ýurdumyzda giňden bellidir. Ol Türkmenistanyň Kompozitorlar döredijilik birleşigine 1940-njy ýyllaryň ahylarynda gelýär. Ol «Bagt» atly baleti, birnäçe simfoniki, kamera-instrumental we hor eserleri, şeýle-de köpsanly aýdymlary we romanslary döredýär. Onuň döredijiliginde türkmen halk saz gurallary orkestri üçin eserleri uly orun eýeleýär. Ol «Dabaraly uwertýuranyň», «Magtymguly» we «Mollanepes» atly poemalaryň, birnäçe fantaziýalaryň we súitalaryň, daşary ýurt awtorlarynyň eserleriniň geçirmeleriniň, dürli halklaryň ençeme aýdymlarynyň gaýtdan işlemeleriniň awtorydyr.

Gurban Kulyýew 1920-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Aşgabadýň etegindäki Köşi obasynda eneden bolýar. Ol çagalykdan ýetim galýar we Aşgabadýň Ilbaýew adyndaky internatynda terbiýelenýär. 1935-nji ýylda G. Kulyýew Türkmen döwlet sazçylyk mekdebiniň sazçylyk bölümüne okuwa girýär. Ol ajaýyp mugallym A. Berglerden skripka çalmagy öwrenýär.

1937–1941-nji ýyllarda G. Kulyýew Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň Türkmen bölümünde skripkaçy hökmünde kämilleşýär. Ol 1941-nji ýylda Türkmenistana gaýdyp gelýär we Çärjew şäheriniň (häzirki Türkmenabat) çagalar sazçylyk mekdebinde skripka hünäri boýunça mugallym bolup işe başlaýar.

1942–1944-nji ýyllar aralygynda sazanda Aşgabadýň ýörite sazçylyk mekdebinde skripka hünäri boýunça bilim alýar. 1944-nji ýylyň martynda Daşkent şäherinde Orta Aziýa respublikalarynyň we Gazagystanyň sowet sazy boýunça ongünlüğine gatnaşýar. 1944-nji ýylda ol Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna okuwa girýär. Bir ýylyň dowamynda professor Boris Iosifowič Siboryň synpynda okaýar.

Dirižýorçylyga bolan höwesi artyp, G. Kulyýew 1945-nji ýylda Moskwanyň konserwatoriýasynyň ýanyndaky simfoniki orkestriň dirižýorçylyk hünäriniň üç ýyllyk kursuna, mugallym W. Smirnowyň synpyna okuwa girýär. 1948-nji ýylda ol kursy üstünlikli tamamlap, Aşgabada dolanyp gelýär we Türkmen döwlet halk saz gurallary orkestriniň çeper ýolbaşçysy hem-de baş dirižýory bolup işläp başlaýar (1948–1977). Ol bu jogapkärçilikli wezipede 1977-nji ýyla çenli, ýagny otuz ýyl töweregi işleýär. Onuň ýolbaşçylygyndaky orkestr geçen asyryň 1950–1960-njy ýyllarynda türkmen halk sazyny işjeň wagyz edýär. Konsertleriň meýilnamalarynda türkmen kompozitorlarynyň eserleri, doganlyk ýurtlaryň halklarynyň aýdymlaryny, daşary ýurt kompozitorlarynyň eserlerini ýerine ýetirýän aýdymçylar we sazandalar peýda bolýar. Orkestriň repertuarynda meşhur türkmen operalaryndan parçalar görnükli orny eýeleýär. Orkestriň abraýynyň ýokarlanmagyna, onda solist hökmünde ýurdumyzyň öňdebaryjy wokalistleri we sazandalary: SSSR-iň halk artistleri M. Kulyýewanyň we M. Şahberdiýewanyň, Türkmenistanyň halk artistleri H. Annadurdyýewiň, A. Gurbanowyň, A. Jülgäýewiň, M. Farajýewanyň, Türkmenistanyň at gazanan artistleri S. Mämiýewiň, R. Töräýewanyň we beýlekileriň çykyş etmekleri uly ýardam edýär. G. Kulyýewiň ýolbaşçylyk eden döwründe orkestr umumylykda 3000-den gowrak konsert berýär. Orkestr diňe bir Türkmenistanyň şäherlerinde we obalarynda däl-de, eýsem, Latwiýada, Moldawiýada, Ukrainada, Estoniýada, Litwada, Belarussiýada, Gazagystanda, Ermenistanda we beýleki doganlyk ýurtlarda üstünlikli çykyş edýär. 1955-nji ýylda G. Kulyýewiň ýolbaşçylygyndaky orkestr Moskwada türkmen edebiýatynyň we sungatynyň ongünlügine, 1957-nji ýylda bolsa sazçylyk toparlarynyň Bütinsoýuz bäsleşigine gatnaşýar we «laureat» diýen ada mynasyp bolýar.

G. Kulyýew işjeň ýerine ýetirijilik işini döredijilik işi bilen utgaşykly alyp barýar. Köp ýyllaryň dowamynda onuň kompozitorçylyk döredijiligi özüniň ýolbaşçylyk edýän orkestri üçin eserleri, gaýtadan işlemeleri we dürli geçirmeleri döretmeklige gönükdirilýär. Awtoryň milli sazymyza ýugrulan saz eserleriniň köpüsi halk saz gurallary orkestriniň repertuarynda berk ornaşýar. Olaryň arasynda S. Mämiýew bilen bilelikde ýazylan «Magtymguly» (1961), «Mollanepes» (1961) ýaly poemalary, «Dabaraly uwertýura» (1980), «Du-

tar we orkestr üçin fantaziýa» (1957), Keminäniň 200 ýyllygyna bagyşlanan sýuita (1962), «Festiwal marşy» (1957), «Ýaşlar sýuitasy» (1958), «Türkmen temalaryna fantaziýa» (1955) we beýleki köpsanly eserler bar.

1965-nji ýylda G. Kulyýew Daşkendiň döwlet konserwatoriýasyna okuwa girýär. Bu ýerde ol Özbegistanyň sungatda at gazanan işgäri Georgiý Aleksandrowiç Muşeliň halypalyk etmeginde kompozitorçylyk tehnikasynyň inçe tilsimlerini öwrenýär. Konserwatoriýada okan ýyllary G. Kulyýew dürli žanrlara we formalara degişli bolan birnäçe eserleri döredýär. Ol 1977-nji ýylda konserwatoriýany tamamlýar. Diplom işi hökmünde «Bagt» atly baletini ýazýar (librettosy G. Japarowyňky). Balet 1977-nji ýylyň 10-njy martynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda görkezilýär. Baletiň ilkinji görkezilişi ýurdumyzyň saz jemgyýetçiligi tarapyndan gyzgyn garşylanýar. Şol ýyl ol baletiň materialynda ýedi bölümden ybarat bolan simfoniki sýuitany döredýär.

Kompozitora birnäçe simfoniki we kamera-instrumental saz eserler degişlidir. Olaryň arasynda uly simfoniki orkestr üçin wals (1978), fortepiano we orkestr üçin fantaziýasy (1981), skripka we fortepiano üçin poemasy, estrada orkestri üçin rapsodiýasy, «Kaspiniň balykçylary» (S. Mämiýew bilen bilelikde) atly üç bölümden ybarat bolan horeografiýa sýuitasy we beýlekiler bardyr.

G. Kulyýewiň döredijiliginde aýdymlara uly orun degişlidir. Onuň hor we ýekelikde aýdylýan aýdymlarynyň arasynda B. Japarowyň goşgusyna «Türkmenistana geliň», J. Mämmedowanyň goşgularyna «Halyçy gelin», «Şat Watanymyň toý gününde», G. Bäşiýewiň goşgusyna «Balasy men», T. Taganowyň goşgularyna «Men – işçi», «Ene» we beýlekiler uly meşhurlyga eýe bolýarlar.

1977-nji ýyldan G. Kulyýew Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynda orkestre dirižýorlyk etmek kafedrasynyň ýolbaşçysy, 1979-njy ýyldan dosentiň wezipesini ýerine ýetiriji bolup işleýär. 1998–2001-nji ýyla çenli Türkmen milli konserwatoriýasynyň halk saz gurallary kafedrasynda dosentiň wezipesini ýerine ýetiriji bolup zähmet çekýär.

Ol 1949-njy ýyldan SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolmak bilen 1952-nji ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň agzalygyna saýlanylýar. 1963–1965-nji ýyllarda

Telewideniýe we radio döwlet komitetiniň saz redaksiýasynyň baş redaktory bolup işleýär. Onuň ýanynda ilkinji estrada orkestrini hem döredýär.

Türkmen saz medeniýetiniň ösmegine uly goşandy üçin G. Kulyýew «Türkmenistanyň at gazanan artisti» (1955), «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1970) diýen hormatly atlar dakylýar. Ol «Zähmet Gyzyly baýdak» ordeni bilen (1955) we Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen sylaglanýar (1944, 1955, 1957, 1965).

G. Kulyýew 2004-nji ýylyň 19-njy awgustynda aradan çykýar.

Eserleri. Balet: «Bagt», 3 aktly, 6 sahnaly, G. Japarowyň librettosy (1977, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 10-njy mart, 1977, G. Japarowyň goýmagynda, suratçy A. Kulyýew, dirižyor M. Meredow). «Gopuzly gyzy», A. Ataýewiň librettosy (1990).

Simfoniki sazlar: Fortepiano we orkestr üçin fantaziýa (1951), 7 bölümlü «Bagt» baletinden súita (1977), Uly simfoniki orkestr üçin wals (1978), Fantaziýa-rapsodiýa, fortepiano we simfoniki orkestr üçin (1986), «Bagt» baletinden súita № 1 (1990), «Bagt» baletinden súita № 2 (1990), Simfoniki orkestr üçin súita № 1 (1990), Simfoniki orkestr üçin súita № 2 (1991).

Kamera-instrumental sazlar: Skripka we fortepiano üçin poema (1949), Fortepiano üçin wariasiýalar (1968), Prelýudiýa (1989), Truba we fortepiano üçin Durdy Saparyň sazyna romans (1989), Dutar we fortepiano üçin pýesa (1989), Plektorly dutar we fortepiano üçin konsert-fantaziýa (1987).

Türkmen halk saz gurallary orkestri üçin sazlar: Dutar we orkestr üçin fantaziýa (1957), Türkmen temasyna fantaziýa (1955), Türkmen temasyna súita (1956), Ýaşlar súitasy (1958), «Magtymguly» súitasy (1961), «Mollanepes» poemasy (1961), Festiwal marşy (S. Mämiýew bilen bilelikde, 1957), Keminäniň doglan gününüň 200 ýyllygyna bagyşlanan 3 bölümlü súita (1962), Dabaraly uwertýura (1980), Dabaraly uwertýura (1984), Fortepiano we halk saz gurallary orkestr üçin konsert-fantaziýa (1987), Mylly Täçmyradowyň sazларыnyň äheñine rapsodiýa (1990), Pürli Saryýewiň sazларыnyň äheñine rapsodiýa (1990), Gyjak we halk saz gurallary orkestri üçin

konsert (1991). Türkmen halk saz gurallary orkestri üçin daşary ýurt kompozitorlarynyň sazalarynyň birnäçesi işlenildi, ondan başga-da doganlyk halklaryň aýdymlary ses we orkestr üçin işlenildi.

Estrada orkestr üçin sazlar: Rapsodiýa (1965), «Söýli halan» türkmen halk sazynyň täzeden işlenilişi (1963).

Horeogtafiýa üçin saz: S. Mämiýew bilen bilelikde 3 bölümlü «Hazaryň balykçylary» horeografik sýuitasy (1961), «Saçly gyzlar» tansy (1961), «Liriki dueti» (1961).

Hor we fortepiano üçin: B. Japarowyň goşgusyna «Türkmenistana gelin» (1964).

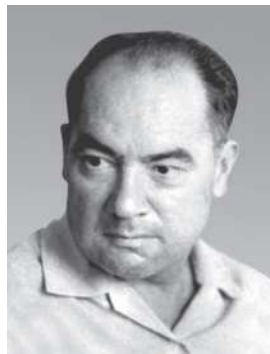
Aýdymlar we romanslar: J. Mämmedowanyň goşgularyna «Halyçy gelin» (1963), «Şat Watanymyň toý gününde» (1980), B. Japarowyň goşgularyna «Dostluk aýdymy» (1977), «Aşgabat» (1968), «Serhetçiniň haty» (1968), K. Otuzowyň goşgusyna «Şabat walsy» (1965). G. Bäşiýewiň goşgusyna «Watan balasy men» (1965), T. Taganowyň goşgularyna «Ene» (1980), «Men işçi» (1968), «Ýadyňdamy» (1968), «Tansçy gyzy» (1967), A. Çüriýewiň goşgusyna «Daýhan ýaşlarynyň walsy» (1980), B. Jütdiýewiň goşgusyna «Ýalan adam» (1984), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Topragym» (1984) we beýlekiler.

WELI AHMEDOW

(1918–2001)

Weli Ahmedow Türkmenistanyň halk artisti, SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, dosent, özüniň döredijiligi, jemgyýetçilik we mugallymçylyk işi bilen ýurdumyzyň saz söýüjileriniň arasynda uly abraýa eýedir. Ol birnäçe simfoniki, wokal-simfoniki, üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin, halk saz gurallary orkestri we hor üçin eserleriň, aýdymlaryň we romanslaryň awtorydyr. Çagalar üçin ýazylan saz eserleri kompozitoryň döredijiliginde esasy orny eýeleýär.

Weli Ahmedow 1918-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda, Mary şäherinde eneden dogulýar. Ol çagalykdan ýetim galýar we Mary şäherindäki internatda terbiýelenýär, soňra ony Aşgabatdaky döwlet üpjünçiliginde bolan tejribe-görkezme mekdebine geçirýärler. 1934-nji ýylda Weli Aşgabadyň sazçylyk mekdebine okuwa girýär, bir ýyldan soňra, ony Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky täze açylan türkmen bölümine okuwa ugradýarlar. 1941-nji ýylda orta sazçylyk bilimi barada diplom alýar.

Beýik Watançylyk urşunyň başlarynda ol meýletin Watan goragyna gidýär we garşylyk görkeziş toparynyň hataryna girýär. Ol ilki Moskwanyň etegindäki aragatnaşyk rotasynda okuw geçýär. Ýöne saglyk ýagdaýy sebäpli, 1941-nji ýylyň güýzünde gullukdan boşadylýar we Moskwa konserwatoriýasynyň direksiýasy ony Türkmenistanyň sungat işleri boýunça ýokary edarasynyň ygtyýarlygyna iberýär. Ol Aşgabatdaky opera we balet teatrynyň orkestriniň artisti, soňra dirižýoryň assistenti bolup işleýär. 1945–1948-nji ýyllarda Weli Ahmedow Moskwada simfoniki orkestriň dirižýorlarynyň tejribesini ýokarlandyrmak boýunça kurslarynda bilim alýar. Şol bir wagtyň özünde kompozisiýa synpy boýunça kämilleşýär, birnäçe aýdymlar döredýär.

1948-nji ýylda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň professory W. G. Fereniň kompozisiýa synpy-na okuwa girýär. Soňra ol professor M. I. Çulakiniň synpyna geçýär

we onuň synpynda konserwatoriýany tamamlýar. Kompozitor şol döwürde R. Seýidowyň goşgusyna «Pagtaçy gyz», K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Biziň pagtamyz», A. Atajanowyň goşgusyna «Türkmenistan» ýaly áydymalary döredýär. Kompozitoryň simfoniki orkestr üçin döreden «Baýramçylyk uwertýurasy» ilkinji gezek 1953-nji ýylda Moskwada radio habarlarynyň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilýär. Onuň konserwatoriýada okan ýyllary döreden uly göwrümlü eserleriniň biri hem simfoniki orkestr üçin «Liriki poemasy» (1953). Şeýle-de ol kamera-instrumental žanrynda kirisli saz gurallary üçin sýuitany, wiolonçel, tuba, fortepiano üçin saz-lary, şeýle-de üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin «Türkmen marşyny» döredýär. Bu marş 1962-nji ýylda «Sowet kompozitory» neşirýatynda çap edilýär.

W. Ahmedow 1953-nji ýylda konserwatoriýany tamamlap, Aşgabada dolanyp gelýär. Bu ýerde kompozisiýa bilen meşgullanýar, şol bir wagtyň özünde Türkmen döwlet konserwatoriýasynyň simfoniki orkestriniň dirižýory bolup işleýär, türkmen halk saz gurallary orkestri üçin eserler döredýär. Bu döwürde döreden eserleriniň arasynda halk saz gurallary we simfoniki orkestrleriň sazandarlyk etmeginde dutar üçin täzeden işlenen «Balsaýat» we «At çapan» atly türkmen halk sazalary uly meşhurlyk gazanyp, aýratyn tapawutlanýar.

1956-njy ýylda ol Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň jogapkär sekretary, 1959-njy ýylda bolsa onuň başlygy wezipesine saýlanylýar. Şol bir wagtyň özünde mugallymçylyk işini dowam edýär, Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde sazyň nazaryýeti dersleri we kompozisiýa boýunça sapaklary alyp barýar.

Áydym kompozitoryň döredijiliginiň esasy žanrlarynyň biridir. Onuň áydymalary mazmunynyň giňligi, watançylyk temasynyň agdyklyk etmegi bilen tapawutlanýar. Olar G. Seýitliýewiň, A. Atajanowyň, K. Gurbannepesowyň, B. Japarowyň, Ý. Durdyýewiň we beýleki şahyrlaryň goşgularyna ýazylan áydymlardyr. Çagalar üçin ýazylan áydymlar bolsa kompozitoryň döredijiliginiň esasy bölegini tutýar. Çagalar hakyndaky áydymalarynyň köpüsi ýurdumyzyň we bütinsoýuz bäsleşiklerine gatnaşýar. Bu áydymlar ýurdumyzyň gazetlerinde hem-de «Pioner» žurnalynda çap edilýär.

1962-nji ýylda awtoryň şahyr Kaýum Taňrygulyýewiň goşgularyna çagalar üçin solo we hor eserleriniň on alty sanysyny öz

içine alýan «Çagalar üçin aýdymlar» ýygýndysy neşir edilýär. Bu ýygýndy körpeler üçin uly sowgat boldy. «Meniň ölkäm», «Meniň mähriban ölkäm» ýaly aýdymlar biziň Watanymyz hakynda gürrüň berýär. «Meniň pökgim», «Ýaňsýlama» we beýleki aýdymlarynda kompozitor aýdyň saz serişdeleri arkaly oýun hereketleriniň dürli görnüşlerini örän ýerlikli beýan etmegi başarypdyr. Ýygýnda girizilen «Perwana», «Höwürtege» we beýleki aýdymlarda tebigata bolan söýgi beýan edilýär. Bu ýygýndyda her bir aýdymyň äheňiniň, fakturasynyň, formasynyň çaga duýgusyny we onuň pikirlerini açyp görkezýändigini aýratyn nygtamak bolýar. Awtoryň bu sazlary ýönekeý bolsa-da, ýürekden çykýan, gözəl duýga ýugrulan, şirin we milli öwüşgine baý sazlardyr.

K. Gurbannepesowyň goşgusyna awtoryň döreden «Biziň pagtamyz» diýen aýdymy (rusça teksti G. Weselkowyňky) kompozitora uly şöhrat getirýär. SSSR Kompozitorlar birleşiginiň iň oňat çagalar aýdymlary üçin bütinsoýuz bäsleşiginde bu aýdym üçünji baýraga mynasyp bolýar. Bäsleşige D. D. Şostakowiç ýolbaşçylyk edýär. Bu aýdym soňra «Bäsleşikde baýrak alan çagalaryň aýdymlary» diýen bütinsoýuz ýygýnda girizildi.

Kompozitor 1967-nji ýylda K. Taňrygulyýew bilen bilelikde «Aýdym» atly okuw gollanmasyny döredýär. Bu gollanma umumy bilim berýän mekdep okuwçylaryny saz boýunça maglumatlar, aýdymlary öwrenmek, diňlemek boýunça materiallar, daşary ýurt we türkmen kompozitorlarynyň eserleri bilen tanyşdyrýar. Bu kitapda täzedan işlenilen türkmen halk sazlarynyň hem birnäçesi ýerleşdirilendir. Aýdymlar ýygýndysy seýrek neşirleriň birine öwürüldi we uly meşhurlyk gazandy. Orta mekdepler üçin döredilen «Aýdym» okuw gollanmasy öz döwründe doly möçberde mugallymçylyk repertuaryny doldurýar. Häzirki günlerimize çenli bu aýdymlar öz gymmatyny ýitirmeýär.

Aýdym kompozitoryň söýgüli žanrlarynyň biridir. Weli Ahmedow Watan, zähmet hakyndaky we ençeme liriki aýdymlaryň awtorydyr. Ýurduň ähli ösüşlerine seslenmek onuň döredijiliginiň özboşlygy aýratynlygydyr. Halklaryň dostlugyna bagyşlanan aýdymlara A. Atajanowyň goşgusyna «Ýaşa, Kuba!», Ş. Borjakowyň goşgularyna «Aşgabat – Duşenbe», «Türkmenistan – Bolgariýa», A. Kekilowyň goşgusyna «Gahryman Wýetnam», K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Rus sährasy» ýaly aýdymlar degişlidir. Dürli bäsleşiklerde ýokary

sylaglara mynasyp bolan Ş. Borjakowyň goşgusyna «Ýaşa, zähmet», K. Gurbanpesowyň goşgusyna «Biziň pagtamyz», A. Atajanowyň goşgusyna «Çopanyň aýdymy» ýaly we beýleki eserleri häzirem söýlüp aýdylýan aýdymlardyr.

1969-njy ýylda «Sazandarlyksyz horlar» ady bilen aýdymlar toplумы peýda bolýar, oňa kompozitoryň iň görnükli hor eserleri girizilýär. Olardan beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň goşgusyna «Gözüm düşdi», A. Atajanowyň goşgularyna «Nebitdag», «Ýürek ýadygärligi», «Saýra, bilbil» we beýleki aýdymlyry görkezmek bolar.

W. Ahmedowyň aýdymlyry mazmuny boýunça çuň, milli öwüş-gine baýdyr. Olarda gahrymançylyk, drama, dabaralylyk, lirika, ýumor, şagalaň beýan edilýär. Saz dili bolsa halk sazларыna mahsus bolan aýratynlyklary bilen berk baglanyşygy saklaýar.

Awtoryň sahna üçin döreden sazлары hem bar. 1967-nji ýylda Daşoguzyň sazly-drama teatry «Bagbanyň gyzy» atly sazly komediýa bilen açylýar. Şol komediýanyň saz bezegi Sahy Jepbarow bilen bilelikde döredilýär.

Kompozitoryň 1970–1980-nji ýyllarda ýazan saz eserleriniň aglaba bölegini wokal-simfoniki, hor sazлары, aýdymlar we romanslar tutýar. Olaryň arasynda K. Gurbanpesowyň goşgularyna «Doganlyk» kantatasy, «Ýaşasyn zähmet», «Meniň ülkäm», A. Atajanowyň goşgusyna çagalar hory üçin «Salam berýäris», M. Myşşyýewiň goşgusyna «Ýeňiş» ýaly aýdymlyry has meşhurdyr. 1972-nji ýylda kompozitor K. Gurbanpesowyň goşgusyna solistler, hor we simfoniki orkestr üçin «Doganlyk» atly kantatasyny döredýär. Bu eser ilkinji uly göwrümlü wokal-simfoniki eser bolup, Türkmenistanyň döredilmeginiň 50 ýyllyk baýramyna bagyşlanýar.

W. Ahmedowyň sazлары Watanymyzyň köp künjeklerinde söýlüp ýerine ýetirilýär. 1980-nji ýylda Bolgariýada häzirki zaman sazларыnyň ongünlüğünde Sofiýanyň «Pionerler köşgünde» çagalar horunyň ýerine ýetirmeginde türkmen kompozitorynyň «Mähriban mekan», «Hyýar», «Gawun» diýen aýdymlyry ýaňlanýar.

Simfoniki orkestr üçin «Konsert walsy», «Baýramçylyk rap-sodiýasy», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin «Miniatýur marşy» hem-de birnäçe aýry saz gurallary üçin sazлары bu döwürň ajaýyp eserleriniň hataryna girýär.

D. B. Kabalewskiý şeýle ýazypdy: «Çagalar sazyny döretmek üçin diňe kompozitor bolmak ýeterlik däl. Munuň üçin şol bir wagtda kompozitoram, mugallymam, terbiýeçi-de bolmaly». W. Ahmedowda şol hühärleriň ählisi jemlenendir. Ol ýurdumyzyň saz durmuşynda bolup geçýän wajyp wakalaryň hemmesine işjeň gatnaşýar. Köp ýyllaryň dowamynda «Çagalar we ýetginjekler üçin saz hepdeligini» geçirmek boýunça guramaçylyk toparyna ýolbaşçylyk edýär.

Weli Ahmedow 1954–1956-njy ýyllarda Türkmen döwlet filarmoniyasynyň çeper ýolbaşçysy bolup işleýär. Ol 1950-nji ýyldan başlap SSSR kompozitorlar birleşiginiň agzasy, 1956–1959-njy ýyllarda onuň jogapkär sekretary, 1959–1977-nji ýyllarda bolsa Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň başlygy wezipesinde işledi. 1984–1987-nji ýyllarda ol Türkmen döwlet medeni aň-bilim tehnikumynyň işgäri, 1987–2001-nji ýyllarda Ýörite orta sazçylyk mekdep internaty we Türkmen Milli konserwatoriýasynyň mugallymy bolup işleýär.

W. Ahmedowyň öndürijilikli döredijilik, mugallymçylyk we jemgyýetçilik işine Türkmen döwleti tarapyndan ýokary baha berilýär. 1967-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri», 1993-nji ýylda «Türkmenistanyň halk artisti» diýen hormatly atlar dakylýar, «Hormat Nyşany» ordeni bilen (1955), Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat haty (1964), «Zähmet edermenligi üçin» (1970) we «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) medallary bilen sylaglanýar.

W. Ahmedow 2001-nji ýylyň 21-nji awgustynda aradan çykýar.

Eserleri. Simfoniki orkestr üçin: «Baýramçylyk uwertýurasy» (1952), «Liriki poema» (1953), «Konsert walsy» (1975), «Baýramçylyk rapsodiýasy» (1990).

Wokal-simfoniki sazlar: K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Ordenli respublikam» aýdymy (1957), «Doganlyk» kantatasy (1972) we beýlekiler.

A'kapella hor üçin: A. Atajanowyň goşgularyna «Saýra, bilbil», «Nebitdag», «Ýürek ýadygärligi» (1969), Magtumgulynyň goşgularyna «Gözüm düşdi» (1969), «Ýüzünden» (1983), K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Hormeýsteriň albomy» (1987), K. Gurbannepesowyň goşgusyna aýallar a'kapella hory üçin «Günüň deňine galdylar» (1989) we beýlekiler.

Halk saz gurallary orkestri üçin: dutar we orkestr üçin «Bal-saýat» (1955), «Bolarmy» (1956), «Pagtaçy gyz» (1956), «Çopanyň sesi» (1956).

Üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin: Türkmen marşy (1951), Türkmen walsy (1952), Miniatýur marşy (1988).

Çagalar üçin aýdymlar: K. Taňrygulyýewiň goşgularyna «Gözel ýlke», «Süýji bolýar», Täze ýyl aýdymy», «Alma bişipdir», «Guşjagaz», «Sanawaç», «Suw gelýär», «Pöwrize», «Bakjada», «Kö-melek», «Hüwdi», «Käşir», «Kiçi bilen geçi», «Kosmonawt», «Gül getirdik», «Bally», «Üzüm», «Hyýar», «Gawun» (1962) we başgalar. A. Atajanowyň goşgusyna solist, çagalar hory we fortepiano üçin «Salam berýäris» (1983), K. Taňrygulyýewiň goşgusyna «Enemiň äýnegi» (1986), çagalar hory we fortepiano üçin «Gözbagçy» (1990), K. Nurbadowyň goşgusyna, solist, çagalar hory we fortepiano üçin (1990), «Eje jan», solist, çagalar hory we fortepiano üçin (1991).

Hor we fortepiano üçin: A. Atajanowyň goşgularyna «Türkmenistan» (1951), «Festiwal marşy» (1956), Ş. Borjakowyň goşgusyna «Salam, zähmet» (1959), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Gagarin» (1962), G. Muhtarowyň goşgusyna «Türkmenistanyň zähmet rezerwleriniň marşy» (1966), K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Esgeriň aýdymy» (1968), «Gyzlar» (1968), A. Kekilowyň goşgusyna «Gahryman Wýetnam» (1969), Ş. Borjakowyň goşgusyna «Türkmenistan–Bolgariýa» (1974) we başgalar.

Solistler, hor we fortepiano üçin: «Meniň ölkäm», K. Gurbannepesowyň goşgusyna, solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin (1984), «Men esger», M. Myşsyýewiň goşgusyna, solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin, sowet halkynyň Beýik Watançylyk urşunda ýeňşiň 40 ýyllygyna bagyşlanan (1985), «Moskwa, ýaşa festiwal», K. Gurbannepesowyň goşgusyna, solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin (1985), «Dokuzynjy maý», K. Gurbannepesowyň goşgusyna, solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin, sowet halkynyň Beýik Watançylyk urşunda ýeňşiň 40 ýyllygyna bagyşlanan respublikan bäsleşiginde ikinji ýer (1985), «Ýeňiş», M. Myşsyýewiň goşgusyna solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin, sowet halkynyň Beýik Watançylyk urşunda ýeňşiň 40 ýyllygyna bagyşlanan (1985), «Günüň deňine galdylar», K. Gurbannepesowyň goşgusyna, aýallar hor we fortepiano üçin (1985), «Azat dünýämizde», K. Gurbannepesowyň

goşgusyna solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin (1987), «Ýaş binaçylar», K. Nurbadowyň goşgusyna, solistler, garyşyk hory we fortepiano üçin (1991) we beýlekiler.

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli saz gurallary kwarteti üçin sýuita (1948, ikinji neşiri – 1988).

Truba we fortepiano üçin: Ýaş trubaçyň albomy: 1. «Marş»; 2. «Şadyýan gün»; 3. «Çagyryş»; 4. «Wals»; 5. «Ýol sazy»; 6. «Oýlanma»; 7. «Kanalyň kenarynda»; 8. Ýagyşly gün»; 9. «Gezelençde»; 10. «Gyzlar tansy» (1989).

Fortepiano üçin: Pýesa. Oýun. Pioneerler marşy (1949), Wariasiýalar (1967), «Köpetdagyň jülgesinde» (1986), «Garagum çöli» (1986), «Marş» (1989), «Garagum çöli» (1989), «Garagol we halypa» (1989).

Wiolonçel we fortepiano üçin: Köpetdagyň meýdany (1950).

Aýdymlar we romanslar: Magtymgulynyň goşgusyna «Dogrusy» (1948), A. Salyhyň goşgusyna «Birinji deputat» (1949), R. Seýidowyň goşgusyna «Pagtaçy gyz» (1950), A. Rudakiniň goşgusyna «Meniň şygrym – bilbiliň aýdymy» (1958), A. Atajanowyň goşgusyna «Çopanyň aýdymy» (1957), Ş. Borjakowyň goşgusyna «Polat ýollar» (1959), A. Atajanowyň goşgusyna «Ýaşa, Kuba!» (1963), Magtymgulynyň goşgusyna «Bu gün» (1963), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Pagta» (1968), K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Rus sährasy» (1974), «Lukman gyz, ýaşa» (1982), «Üç burç hatlar» romansy (1985) (sowet halkynyň Beýik Watançaýlyk urşunda Ýeňşiň 40 ýyllygyna bagyşlanan respublikan bäsleşiginde 2-nji ýer), T. Jürdekowyň goşgusyna «Ýakma, ýar» aýdymy, 2 solist we fortepiano üçin (1985), 70-den gowrak aýdymlar we romanslary bar.

ROMAN IWANOW

(1877–1954)

Türkmenistanyň saz medeniýetiniň ösmeğinde Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri Roman Akimowič Iwanowyň uly hyzmatlary bardyr. Kompozitor, görnükli dirižýor we mugallym, belli jemgyýetçilik işgäri. Ol Türkmenistanda elli ýyldan gowrak zähmet çekip, türkmen sazynyň ösüşine önjeýli goşant goşýar.

R. A. Iwanow 1877-nji ýylyň 1-nji dekabrynda Kiýewde işçiniň maşgalasynda eneden dogulýar. Onuň çagalyk döwri kynçylykda geçýär. Ol dokuz ýaşyndaka ejesi, biraz soňra bolsa kakasy aradan çykýar. Maddy taýdan ýetmezçilik çekýändigine garamazdan, ol bilim almaga çalşypdyr. Tutanýerlilik we erjellik görkezmek bilen ol ilki seminariýanyň ýanyndaky ýörite sazçylyk mekdebinde, soňra bolsa Kiýewiň seminariýasynda okaýar.

1895-nji ýylda Kiýewiň ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Ol W. N. Maşek (üflenip çalynýan saz gurallar), L. W. Mullert (fortepiano), I. P. Ryb we G. S. Çeçota (sazyň nazaryýeti dersleri) ýaly belli professorlardan bilim alýar.

1899-njy ýylda ýörite sazçylyk mekdebini tapawutlanan bahalar bilen tamamlandan soň, Ukrainanyň Taraşa şäherindäki 25-nji dragunlaryň Kazan polkunyň üflenip çalynýan saz gurallary orkestrine kapelmeýster bellenilýär.

1900-nji ýylda R. A. Iwanow Kiýewiň harby okrugynyň ýolbaşçylygy tarapyndan Peterburg konserwatoriýasyna okuwa iberilýär. Okuw döwründe ol N. A. Rimskiý-Korsakowdan kompozisiýa boýunça tälim alýar. Bir ýyl bilim alandan soňra, konserwatoriýanyň tutuş kursy boýunça synaglaryny möhletinden öň tabşyrýar we erkin ussat adyna mynasyp bolýar.

Kiýewe gaýdyp gelenden soňra, Kiýewiň harby okrugynyň harby orkestrine inspektor wezipesine bellenilýär. Onuň fortepiano, skripka, kirişli kwartet, üflenip çalynýan we kirişli orkestrler üçin ilkinji eser-

leri şol döwre degişlidir. Ol eserler, esasan, marşlar, walslar we mazurkalar bolupdyr.

1902-nji ýylda R. A. Iwanow Gyzylyrbat şäherindäki birinji Zakaspi demir ýol batalýonynyň üflenip çalynýan saz gurallary orkestriniň dirižýory wezipesine belleniýär. Dirižýorlyk işi bilen birlikde, ol ýörite demir ýol mekdebinde mugallymçylyk işini hem alyp barýar. Orta Aziýa demir ýolunyň esasy ussahanalarynyň işçilerinden birnäçe hor gurnaklaryny we Zakaspiý welaýatynda ilkinji üflenip çalynýan saz gurallarynyň orkestrini döredýär.

1906-njy ýylda tutuş Zakaspiý welaýatynda rewolýusion wakalar bolup geçýär. Birinji Zakaspiý demir ýol batalýonynyň harby gullukçylary we sazandalary hem oňa gatnaşýarlar. Şunuň bilen baglylykda batalýon dargadylýar, R. A. Iwanow bolsa Aşgabada geçirilýär. Ol bu ýerde özüniň mugallymçylyk işini dowam etdirýär, ilki bilen Aşgabadýň başlangyç ýörite mekdebinde, soňra bolsa erkekler gimnaziýasynda saz mugallymy bolup işleýär.

1917-nji ýylda birinji goşunyň Rewwoýen harby sowetiniň buýrugy bilen ol üflenip çalynýan saz gurallarynyň harby orkestrleriniň inspektory we Zakaspiý welaýatynyň okuw mekdepleriniň saz we aýdym boýunça maslahatçysy wezipesine belleniýär. 1921-nji ýylda A. Iwanow Zakaspiý proletar welaýat konserwatoriýasynyň direktory bolýar. Köp ýyl geçenden soň Russiýanyň halk artisti, Moskwa konserwatoriýasynyň professory bolýar. Kompozitor S. A. Balasanýan öz mugallymy barada şeýle ýatlaýar: «Bilýäňizmi näme, eýýäm Sowet hökümetiniň döran ilkinji ýyllarynda Aşgabatda Proletar konserwatoriýasy üstünlikli işleýärdi. Men onuň ilkinji diňleýjileriniň biri bolupdym we şu wagta çenli özümiň Aşgabatdaky mugallymlarym R. A. Iwanowy, G. A. Wolmanowy we beýlekileri minnetdarlyk bilen ýatlaýaryn»¹².

Konserwatoriýa ýapylandan soň R. A. Iwanow mugallymçylyk tehnikumda mugallym bolup işleýär. 1925-nji ýylda Türkmenistanda ilkinji üflenip çalynýan saz gurallary orkestrini döredýär. Çylşyrymly bolmadyk marşlardan, walslardan, polkalardan başlap, tiz wagtdan

¹² «Туркменская искра», 1956, 21 ноября.

orkestriň repertuaryna «Internasional», «Ýoldaşlar, dogumly, bir aýakdan», «Marselýeza» we ş. m. rewolýusion aýdymlary goşýar.

Şol ýylyň 1-nji maýynda onuň ýolbaşçylygyndaky üflenip çalynýan saz gurallarynyň orkestri Aşgabat şäheriniň zähmetkeşleriniň baýramçylyk ýörişine gatnaşýar we ýurdumyzyň ýolbaşçylary, ýörişe gatnaşyjylar tarapyndan gyzgyn garşylanýar. Ol orkestri giň halk köpçüligini dürli çärelere çekmek we olary saz sungatynyň gazananlaryna ýakynlaşdyrmak maksady bilen diňe bir Aşgabatda däl, eýsem, Türkmenistanyň dürli etraplarynda hem çykyş edýär.

Üflenip çalynýan saz gurallary orkestrini döretmegiň diňe bir çeperçilik däl-de, syýasy ähmiýeti hem bardy. R. A. Iwanowa üflenip çalynýan saz gurallary orkestriniň birnäçesini döretmeklik tabşyrylýar. Kompozitor Orta Aziýa demir ýolunyň agşamky proftehniki mekdebinde, lukmançylyk we maliýe tehnikumlarynda, şeýle-de birnäçe serhet bölümlerinde şeýle orkestrleri döredýär.

Roman Akimowiç Türkmenistanda diňe bir ilkinji üflenip çalynýan saz gurallary orkestrlerini dörediji däl, eýsem, ýurdumyzdaky orkestrleriň repertuarlarynda berk ornan dürli eserleriň awtory bolup durýar. Ol umumylykda üflenip çalynýan saz gurallary we kirisli saz gurallar orkestrler üçin, şeýle-de skripka, wiolonçel, fortepiano, beýleki saz gurallary üçin kiçi göwrümlü eserleriň 400-den gowragyny döredipdir.

R. A. Iwanow ýurdumyzda tejribeli saz işgärlerini terbiýelemeklige we taýýarlamaklyga uly goşant goşdy. Ol özüniň baý we köpýyllyk tejribesini özüniň köpsanly okuwçylaryna öwretmäge çalşypdyr, olaryň arasynda Daňatar Öwezow hem bar. R. A. Iwanow ol hakda şeýle ýazypdy: «Daňatar Öwezow – örän zehinli sazanda. Onuň sazyny orkestrler üstünlik bilen ýerine ýetirýärler. Ol türkmen halk sazalaryny örän çalt we ýerlikli täzeden işleýär»¹³.

Ýigirmi ýylyň dowamynda R. A. Iwanowyň zähmet ýoly Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň taryhy bilen berk baglanyşyklydyr. Ol 1940-njy ýyllarda onuň direktory, okuw müdiri bolýar, sazyň taryhy-nazaryýeti bölümüne ýolbaşçylyk edýär, eser düzmek, garmoniýa, solfejo, saz formalarynyň derňewi, saz gural-

¹³ «Туркменская искра», 1939, 7 ноября.

lary öwrenmek derslerini alyp barýar. Döredijilik, mugallymçylyk, jemgyýetçilik işlerine işjeň gatnaşýar.

1940-njy ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň ilkinji başlygy wezipesine saýlanylýar. Köpýyllyk döredijilik mugallymçylyk we jemgyýetçilik işi üçin R. A. Iwanowa 1939-njy ýylda «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at berilýär.

R. A. Iwanow 1954-nji ýylda aradan çykýar.

Eserleri: 400-den gowrak kiçi göwrümlü sazlary düzýär (marşlar, walslar, mazurkalar, polkalar we ş.m.).

ADRIAN GRIGORÝEWIÇ ŞAPOŞNIKOW

(1887–1967)

Adrian Grigoriýewiç Şapoşnikow – Türkmenistanyň halk artisti, öz zehinini, ägirt uly bilimini, tejribesini we işjeňligini türkmen professional saz sungatynyň döremegine we kämilleşmegine bagyş eden ajaýyp rus kompozitorlarynyň biridir. Onuň türkmen milli kompozitorlarynyň, şeýle hem türkmen opera sungatynyň ösmegine goşan goşandy uludyr. Ol türkmen opera saz sungatynyň düýbünü tutujy, köpsanly simfoniki, wokal we kamera-instrumental eserleriň awtory. Ajaýyp saz eserleri bilen ol Türkmenistanyň saz sungatynyň taryhynda öçmejek yz galdyrdy. A. G. Şapoşnikowyň W. Muhadow we D. Öwezow bilen bilelikde döreden «Şasenem–Garyp», «Zöhre–Tahyr», «Kemine we kazy» ýaly operalary türkmen saz sungatynyň altyn hazynasyna girýär hem-de türkmen sazynyň nusgasy bolup durýar.

Kompozitoryň döredijilik ykbaly örän üýtgeşikdir. Ol Peterburgda saz bilimini alýar, ömrüniň aglaba bölegini Moskwada ýaşaýar, onuň kompozitorlyk zehini hakykat ýüzünde diňe Türkmenistana gelenden soňra açylýar. Türkmen sazy onuň özboluşly zehininiň gülläp ösmegi üçin örän ajaýyp gözbaş bolýar.

A. G. Şapoşnikow 1887-nji ýylyň 9-njy iýunynda Peterburgda eneden dogulýar. Onuň kakasy Grigoriý Iliç hünäri boýunça inžener-tehnolog, Oktýabr rewolýusiýasyndan soň ömrüniň ahyryna çenli SSSR-in Döwlet taslama guramasynda işleýär. Köp ýyllyk zähmeti üçin 1930-njy ýylda oňa «Zähmet Gahrymany» diýlen hormatly at dakylýar. Kompozitoryň ejesi Klawdiýa Adrianowna aýal-gyzlar synpyny tamamlap, mugallym bolup işläpdir. Adrian Grigoriýewiçiň saza bolan söýgüsi çagalyk döwründe ýüze çykýar. Hossarlary bilen ýygy-ýygdydan opera teatrynda bolup, ol rus nusgawy kompozitorlarynyň operalary bilen tanyşýar. Kakasynyň ýoldaşlarynyň, Tehnologik institutynyň professorlarynyň gatnaşmagynda öýlerinde guralýan saz agşamlary onuň saz ugrundan ösmeginde uly ähmiýete eýe bolýar.

Kompozitor bu ýerde nusgawy wokallary we instrumental sazlar bilen tanyşýar. Ol dokuz ýaşyndan saz bilen yzygider meşgullanmagyny mugallym M. E. Elsnisiň halypalygynda başlaýar. Kirişli saz gurallary üçin kwartet ilkinji saz eserini 1908-nji ýylda ýazýar.

Saz mekdebini tamamlandan soňra ol Peterburgyň tehnologiýa institutynda okaýar we şol bir wagtyň özünde belli mugallym, professor W. P. Kalafatiden kompozisiýa boýunça sapak alýar. Hut şonuň maslahat bermegi bilen, ol institutdaky okuwyny dowam etdirip, Peterburgyň konserwatoriýasyna okuwa girýär. A. K. Glazunow, I. I. Witol, N. A. Sokolow, N. N. Çerepnin dagylar onuň mugallymy bolýar.

1911-nji ýylda ol özüniň uly göwrümlü eserini döredýär. Ol ilkinji gezek 1912-nji ýylda Moskwada K. Saradžewiň ýolbaşçylygynda ýerine ýetirilýär. Ol 1913-nji ýylda kompozisiýa hünäri boýunça konserwatoriýany tamamlandan soň (Tehnologiýa instituty 1909-njy ýylda gutarýar) «Balet súuitasyny» (1914), «Çarusa» atly simfoniki şekilini (1914), «Awlanan çarbag» atly operasyny (librettosy F. Gorskiniňki, 1916) we köpsanly romanslary ýazýar.

1918-nji ýylda A. G. Şapoşnikow Moskwada göçüp barýar, 1937-nji ýylda demir ýol we suw transport halk komissarlygynda işleýär. Şol ýyllarda ol, esasan, kamera eserlerini ýazýar. Olardan «Fortepiano üçin sonatina» (1923), Kirişli saz gurallary kwarteti üçin súuita (1925), Fleýta we arfa üçin sonata (1926), Wiolonçel we fortepiano üçin sonata (1935), Arfa üçin iki sany gadymy tans (1936), fortepiano üçin birnäçe pýesa we F. Sologubyň, P. Werleniň, I. Rukawişnikowyň, K. Balmontyň goşgularyna romanslary has ähmiýetlidir.

XX asyryň 30-njy ýyllarynyň ortalarynda A. G. Şapoşnikow sazy esasy hünäri edinmegi karar edýär. Şol ýyllarda rus kompozitorlarynyň Orta Aziýa we Gazagystanyň ýurtlarynyň halk sazaryna ýüzlenmekleri başlanýar. Özbegistanda R. Glier, S. Wasilenko, W. Uspenskiý, A. Kozlowskiý, G. Muşel, Gazagystanda E. Brusilowskiý, W. Welikanow, Gyrgyzystanda W. Wlasow, W. Fere, M. Rauhwenger, Täjigistanda S. Balasanýan, A. Lenskiý üstünlikli işleýärler. Olaryň göreldesine eýerip, A. G. Şapoşnikow 1937-nji ýylda Aşgabatda göçüp gelýär we Türkmen drama teatrynda saz ýolbaşçysy bolup işe başlaýar. Şol pursatdan başlap kompozitor uzak ýyllaryň dowamynda öz döredijilik ykbalyny Türkmenistan bilen berk baglanyşdyrýar.

Türkmenistana gelenden soň Adrian Grigorýewiç halk sazларыny öwrenip başlaýar. Ol meşhur sazandalar, halk sazynyň ussatlary Pürli Saryýew, Mylly Täçmyradow, Sahy Jepbarow, Täçmämmet Suhan-gulyýew, Geldi Ugurlyýew, Durdy Sapar we beýlekiler bilen döredijilik ysnyşykda bolup, olaryň üsti bilen türkmen halkynyň özboluşly saz mirasyna aralaşýar. Ol «Türkmenistan», «Aýdym» diýen kino-filmlere, «Otello», «Korol Lir», «Pýotr I», «Millioneriň gyzy» diýen spektakllara saz döredýär.

1939-njy ýylda kompozitor «Türkmen rapsodiýasy» atly ilkinji simfoniki eserini ýazýar. Türkmen halk ýerine ýetirijileriniň stiline öýkünmek bilen awtor rapsodiýadaky temalary howlukman, kem-kemden ösdürýär. Bu eser türkmen simfoniki sazynyň emele gelmeginde uly ähmiýete eýe bolýar.

Kompozitoryň Türkmenistandaky iň uly göwrümlü eseri «Zöhre–Tahyr» (1939) sazly dramasydyr. Onuň esasynda Gündogaryň iň meşhur eserleriniň biri bolan «Zöhre–Tahyr» dessany ýatandyr. «Zöhre–Tahyr» dramasyňyň üstünde işlemek bilen, kompozitor gönüden-göni baý türkmen halk aýdym-sazларыna ýüzlenýär. Şonuň netijesinde «Zöhre–Tahyryň» sazy meşhur sazlara esaslanýar. Awtor olary sazlaşyk taýdan gaýtadan işläp çylşyrymlaşdyrmazdan, orkestre geçiripdir. Şonda ol türkmen aýdymlarynyň aýratynlyklaryny, onuň häsiýetini, heňiniň, perdeleriniň özboluşlylygyny, ritminiň baýlygyny saklap galypdyr. «Zöhre–Tahyr» sazly dramasy iki ýylyň içinde teatryň sahnasynda iki ýüz elli gezekden gowrak goýlup, uly meşhurlyk gazanýar we türkmen operasynyň döredilmeginde wajyp tapgyr bolýar. Bu üstünlik A. G. Şapoşnikowy şol sýužetde ýene-de opera döretmeklige ruhlandyryar.

Kompozitor operanyň esasynda B. Amanowyň librettosyny goýmak bilen, özüniň sazly drama öň ýazan sazyny ulanýar. Ol «Sen-sen», «Eý, saba», «Pyýala» ýaly halk aýdymlaryny peýdalanýar we olara ýakyn bolan özboluşly awtorlyk sazларыny döredýär. Ýöne operada bu halk sazларыnyň hemmesi şowly tapylan sazlaşyklar we orkestr öwüşginleri bilen baýlaşdyrylýar. «Zöhre–Tahyr» operasynyň döremegi kompozitoryň döredijilik ýolunda wajyp döwür bolýar. Onuň 1941-nji ýylyň noýabrynda bolup geçen ilkinji görkezilişi Türkmenistanda milli operanyň döremegine, ýurdumyzda opera we balet teatrynyň açylmagyna ýardam edýär. 1952-nji ýylda A. G. Şapoş-

nikow W. Muhadow bilen bilelikde «Zöhre–Tahyr» operasynyň ikinji redaksiýasyny ýazýar. Ikinji redaksiýada milli saz mirasymyz has giňişleýin simfoniki ösüşe eýe bolýar, bu bolsa awtorlara opera täze ariýalary, ansamblary, hor sahnalaryny, reçitativleri girizmäge mümkinçilik berýär. Şularyň netijesinde «Zöhre–Tahyr» operasy türkmen tomaşaçylarynyň söýgüli operalarynyň birine öwrülýär.

A. G. Şapoşnikowyň uly göwrümlü işleriniň biri türkmen şahyry Şabendäniň adybir dessany boýunça goýlan «Gül–Bilbil» atly operasydyr. Kompozitor türkmen halk aýdymlarynyň äheňlerinde düzülen özboluşly sazlyry leýtmotiwleriniň esasynda giňişleýin peýdalanýar. Milli aýdym-sazymyz bilen birlikde, ussat operada eýran, türk, galmyk folklorynyň alamatlaryny hem ulanypdyr. Kompozitor «Zöhre–Tahyr» bilen deňeşdireniňde, «Gül–Bilbil» operasynda beýan ediş serişdeleriniň has çylşyrymly usullaryny ulanýar. Operanyň sazy sazlaşyklaryň, ritmleriň, hordaky polifoniki usullarynyň dürli-dürlüligi bilen tapawutlanýar. 1960-njy ýylda A. G. Şapoşnikow D. Öwezow bilen bilelikde operanyň ikinji redaksiýasyny ýazýar.

1944-nji ýylda Türkmen opera we balet teatrynyň sahnasynda A. G. Şapoşnikowyň D. Öwezow bilen bilelikde döreden «Şasennem–Garyp» operasy goýulýar (librettosy G. Burunowyňky). Kompozitorlar türkmen halk mirasyna çuňňur aralaşýarlar. 1955-nji ýylda türkmen edebiýatynyň we sungatynyň Moskwada bolup geçen on-günlüğine, awtorlar operany täze sahypalar, duetler, ariýalar, balet nomerleri bilen baýlaşdyryp, onuň ikinji redaksiýasyny döredýärler. Türkmen opera we balet teatry bu on-günlükde öz çykyşyny şol opera bilen açypdyr.

A. G. Şapoşnikow bilen W. Muhadow «Kemine we kazy» atly ilkinji türkmen gülküli operasyny hem döredýärler (librettosy I. Kelleriňki we G. Burunowyňky). Opera 1947-nji ýylda meşhur türkmen şahyry Mämmetweli Keminäniň eserleri esasynda ýazylan. «Kemine we kazy» operasynyň partiturasy dürli ansamblardan: duetlerden, triolardan, kwartetlerden doludyr. Operada hora uly orun degişlidir.

A. G. Şapoşnikow D. Öwezow bilen bilelikde «Aýna» atly operany ýazýarlar. Onda ýaş türkmen halyçy Aýnanyň ykbaly barada gürrüň berilýär.

Kompozitora simfoniki orkestr üçin sekiz sany tans (1947), «Uly simfoniki orkestr üçin uwertýura» (1947), «Türkmen marşy» (1949),

Simfoniýetta (1955) ýaly simfoniki eserler degişlidir. Onuň «Liriki poemasy» (1963) çuňňur duýguly, ýiti oý-pikirli simfoniki eserdir.

1947-nji ýylda ol fortepiano we orkestr üçin konsert ýazýar, konsert dessine uly meşhurlyga eýe bolýar. Glazunowyň pianizminiň döp-dessurlarynda döredilen konsert heň we ritmiki baýlygy, türkmen sazynyň lad öwüşgininiň köpdürlüligi, owadanlygy bilen ünsüňi özüne çekýär. Konsertde «Ýylgaýlar» we «Dilberim» halk sazlaryny ulanmaklygy esere milli owazlaryň özboluşly öwüşginini berýär.

Kamera-wokal we instrumental sazy kompozitoryň döredijiliginiň uly bölegidir. Wokal sazy kompozitor tarapyndan Magtymgulynyň, Keminäniň, G. Seýitliýewiň, R. Seýidowyň goşgularyna döredilen birnäçe gyzykly romanslar arkaly berlipdir.

Kamera-instrumental eserleriniň arasynda türkmen temalaryna kirişli saz gurallary kwarteti üçin sýuita, şeýle-de skripka, wiolonçel, fleýta we fortepiano üçin pýesa tapawutlanýar.

1948-nji ýylda A. Şapoşnikow Aşgabatda ýer titremesi sebäpli Moskwa göçüp gidýär. Ol ömrüniň iň soňky günlerine çenli Türkmenistanyň saz durmuşy bilen ýakyn aragatnaşykda bolýar, türkmen professional saz sungatynyň ösmegine bahasyna ýetip bolmajak goşant goşýar. Türkmenistanyň hökümeti A. G. Şapoşnikowyň türkmen professional saz sungatynyň öňünde bitiren hyzmatlaryna ýokary baha berýär, oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1943), «Türkmenistanyň halk artisti» (1967) diýen hormatly atlar dakylýar. Ol «Zähmet Gyzyly Baýdak» ordeni (1955) we Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen sylaglanýar.

A. G. Şapoşnikow 1967-nji ýylyň 22-nji iýunynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Zäherlenen bag», F. Sologubyň librettosy (1915). «Zöhre–Tahyr», 3 aktly, 6 sahnaly, B. Amanowyň librettosy, režissýor T. Şaraşidze (1941, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 6-njy noýabr, 1941 ý., T. Şaraşidzäniň goýmagynda, dirižýor S. Orlanskiý, suratçy A. Luin, ikinji neşir W. Muhadow bilen bilelikde, A. Garlyýewiň librettosy, ikinji görkezilişi 6-njy aprel, 1953 ý., režissýor A. Garlyýew, dirižýor H. Allanurow, suratçy Ý. Kordyş). «Gül–Bilbil», Şabendäniň adybir romany boýunça, G. Burunowyň we R. Nazarowyň librettosy (1942, ikinji görkezi-

lişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 6-njy mart, 1943 ý., režissýor A. Garlyýew, dirižýor S. Orlanskiý, suratçy A. Luşin, ikinji neşir D. Öwezow bilen bilelikde, 1960). «Şasenem–Garyp», 4 aktly, 7 sahnaly, D. Öwezow bilen bilelikde, G. Burunowyň librettosy (1944, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 25-nji oktyabr, 1944 ý., režissýor A. Garlyýew, dirižýor H. Allanurow, suratçy A. Luşin, ikinji neşir, ikinji görkezilişi – Moskwa, Türkmen sungatynyň ongünlügi, 14-nji oktyabr, 1955, režissýor A. Garlyýew, dirižýor D. Öwezow, suratçy-goýujy P. Ýerşow, suratçy H. Allaberdiýew). «Kemine we kazy», 3 aktly, W. Muhadow bilen bilelikde, G. Burunowyň we I. Kelleriň librettosy (1946, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 26-njy noýabr, 1947 ý., režissýor B. Annanurow, dirižýor H. Allanurow, suratçy Ý. Kordys). «Aýna», 4 aktly, 5 sahnaly D. Öwezow bilen bilelikde, G. Seyitliýewiň we G. Muhtarowyň librettosy (1957, ikinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 2-nji noýabr, 1957 ý., režissýorlar H. Annadurdyýew we M. Kepbanow, dirižýor H. Allanurow, suratçy H. Allaberdiýew).

Balet: «Şanyň toýy», A. Gorskiniň librettosy (1913).

Simfoniki sazlar: Liriki poema (1963), Melnikow-Peçerskiniň «Tokaýlarda» romany boýunça «Çarusa» simfoniki şekilleri (1914), Balet sýuitasy (1914), Türkmen rapsodiýasy (1940), Tanslar (20-den gowrak, 1941-1947), Uwertýura (1947), Türkmen marşy (1949). Simfoniýetta (1955). Fortepiano we orkestr üçin konsert (1947, ikinji neşir, 1953).

Kamera-instrumental sazlar: Fortepiano üçin üç pýesa (1915), Fortepiano üçin gawot (1920), Fortepiano üçin sonatina (1923), Fleýta we arfa üçin sýuita (1926, ikinji neşir 1960), Wiolonçel we fortepiano üçin sýuita (1935), Fleýta we fortepiano üçin pýesalar (1944), Skripka we fortepiano üçin iki pýesa (1948), Wiolonçel we fortepiano üçin iki pýesa (1948), Türkmen temalaryna kirisli saz gurallary kwarteti üçin sýuita (1950).

Drama spektakllaryna sazlar: «Otello» (1937), «Korol Lir» (1938), «Pýotr I» (1939), «Ýer» (1939), «Millioneriň gyzy» (1939), «Zöhre–Tahyr» (1939), «Çölün şalary» (1949).

Kinofilmlere sazlar: «Aýdym» (1937), «Sowet Türkmenistany» (1938).

Türkmen halk saz gurallar orkestri üçin: Türkmen marşy (1945), Rapsodiýa (1949).

Aýdymlar we romanslar: P. Werleniň we W. Iwanowyň goşgularyna dört romans (1913), F. Sologubyň, I. Sewerýaniniň, P. Werleniň goşgularyna alty romans (1922), I. Rukawişnikowyň, F. Sologubyň, K. Balmontyň goşgularyna trioletalar (1925), Keminäniň, G. Seýitliýewiň, K. Işanowyň goşgularyna alty aýdym (1944), Magtymgulynyň goşgularyna iki romans (1947), G. Seýitliýewiň, R. Seýidowyň goşgularyna dört romans (1937).

KLIMENTIÝ ARKADÝEWIÇ KORÇMARÝOW (1899–1958)

Klimentiý Arkadýewiç Korçmarýow türkmen professional kompozitorçylyk mekdebiniň emele gelmegine we ösmegine uly goşant goşan kompozitordyr. Ol türkmen saz äleminde geçen asyryň 40-njy ýyllarynda aralaşýar. Kompozitor sazly-sahna, wokal-simfoniki, simfoniki, kamera-instrumental eserleri, sazly komediýalary, drama spektakllary üçin sazlary we birnäçe aýdymlary döredýär. Ol milli saz sungatymyzyň taryhynda möhüm eserleriniň biri bolan «Aldar köse» atly ilkinji türkmen baletiniň awtorydyr.

Klimentiý Korçmarýow 1899-njy ýylyň 21-nji iýunynda Dnepropetrowsk welaýatynyň Werhnedneprowsk şäherinde höwesjeň sazandanyň maşgalasynda dogulýar. Ol ýedi ýaşyndaka kakasy oňa nota sowadyny öwredip başlaýar. Oglanjygyň on ýaşy dolandan soň hossalrary ony Dnepropetrowsk şäherindäki hususy sazçylyk mekdebine berýärler we ol şol ýerde fortepiano çalmagy öwrenýär. 1914-nji ýylda sazçylyk mekdebini tamamlandan soňra, Korçmarýow Odessa konserwatoriýasyna, professor G. M. Biberiň fortepiano synpyna okuwa girýär. Iki ýyldan soň ol N. A. Rimskiý-Korsakowyň okuwçysy, professor W. I. Malişewskiniň kompozisiýa synpyna kabul edilýär. 1919-njy ýylda K. Korçmarýow Odessa konserwatoriýasyny altyn medal bilen tamamlýar. Onuň familiýasy Hormat tagtasy-na ýazylýar. Forteplano we orkestr üçin konserti ýaş kompozitoryň diplom işi bolýar. Konserwatoriýany tamamlandan soňra, ol birnäçe ýylyň dowamynda mugallymçylyk we konsert çykyşlary bilen meşgullanýar. 1923-nji ýylda ol Moskwa göçüp barýar, bu ýagdaý onuň döredijilik ykbalyny düýpgöter üýtgedýär.

K. A. Korçmarýow ilkinji sowet operalarynyň we baletleriniň awtorlarynyň biridir. 1927-nji ýylda Uly teatryň bölüminiň sahnasynda «Iwan-esger» diýen opera goýulýar, Leningradyň opera we balet teatrynda bolsa «Krepostnoýçy balerina» diýen baletini ilkinji

görkezilişi bolýar. 1930-njy ýyllaryň başlarynda kompozitor «Dünýäni sarsdyran on gün» atly operasyny, «Howply kwartal» atly operetasyny, şeýle-de onuň özüniň simfoniýa diýip atlandyran «Oktýabr» (goşgulary W. W. Maýakowskiniňki we S. M. Gorodeskiniňki, 1931), «Gollandiýa» (goşgulary D. Lastyňky, 1933) we «Sowet ýurdunyň halklarydyr» (goşgulary M. I. Uluskiniňki, 1935) atly üç sany uly göwrümli hor kompozisiýalaryny ýazýar.

1920–1930-njy ýyllarda uly göwrümli sahna we hor eserleri bilen bir hatarda awtor dürli žanrlara we formalara degişli bolan eserleri döredýär. Olaryň arasynda alt we fortepiano üçin sonata (1926), kontrabas we fortepiano üçin sonata (1926), skripka we fortepiano üçin sonata (1928), kirişli saz gurallary üçin kwartet (1935), skripka we orkestr üçin konsert (1937), orkestr üçin «Serhet bölümindäki baýramçylyk» (1938) diýen uwertýura, drama spektakllaryna we kinofilmlere sazlary we başgalary bellemek bolar.

1939-njy ýylda K. A. Korçmarýow Türkmenistana döredijilik işine ugradylýar. Türkmenistanda ýaşan döwründe ol türkmen halk aýdym-sazlaryny öwrenýär, şeýle-de olardan iki ýüzden gowragyny ýazga geçirýär. Türkmenistanda döreden ilkinji uly göwrümli eseri A. Afinogenowyň we R. Seýidowyň librettosyna «Bagtly ýaşlyk» diýen liriki-komiki operasydyr. 1942-nji ýylda opera we balet teatrynyň sahnasynda goýlan bu operada türkmen obasynyň ýaşlary barada gürrüň berilýär. Operanyň sazyny türkmen halk aýdym-sazlary giňişleýin peýdalanylýar. Ýöne welin, umuman alanyňda, «kompozitor saz materialyny we onuň işläp taýýarlamasyny saýlap alanda, halk sazyny hakyky nusgalarynda-da, häsiýetli heňlerde-de giňişleýin ulanan hem bolsa, milli diliň bitewüligini gazanyp bil-mändir»¹⁴.

K. A. Korçmarýow türkmen balet sazynyň düýbünü tutujydyr. 1942-nji ýylyň 4-nji noýabrynda Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň sahnasynda «Aldar köse» diýen ilkinji baleti görkezilýär. G. Burunowyň baletmeýster N. Holfin bilen bilelikde ýazan librettosynyň esasynda türkmen halk döredijiliginiň iň söýgüli gahrymanlarynyň biri bolan şadyýan we aldawçy Aldar kösaniň başdan geçirmeleri suratlandyrylýar. Halkyň döreden keşbinde Aldar köse

¹⁴ История музыки народов СССР, Т.3 (1941–1945), М., «Советский композитор», 1972, с. 496.

milli häsiýetleriň iň oňat alamatlaryny özünde jemleýär. Ol üşükli we akylyly, batyr, ugurtapyjy, sypaýy we erkin, garyplaryň, ezilenleriň dosty bolmak bilen, öz halkynyň pikirini we arzuw-hyýallaryny beýan edýär. Aldar kösäniň başdan geçirmeleri we ýönekeý adamlara edýän kömegi baradaky hekaýatlar, ertekiler we rowaýatlar asyrlaryň dowamynda nesillerden-nesillere geçip gelipdir. Aldar kösäniň hereketlerinde ahlak we adalatlylyk barada halkyň düşüňjeleri beýan edilipdir.

«Aldar köse» birinji türkmen baleti bolanlygy üçin, oýny goýujy N. Holfin spektakly tutuşlygyna ýörite tans tehnikasyny talap etmeýän pantomimiki sahnalarda, oýunlarda we tanslarda düzüpdir. Aşyk-magşuklar Enäniň we Merediň partiýalary bu kadadan çykmary, olar ýewropa nusgawy tansynyň hereketlerinde düzülipdir. «Aldar köse» baleti ýaş türkmen balet sungatynyň döremeginde we kämilleşmeginde wajyp orny eýeleýär. Onuň opera teatrynyň sahnasynda peýda bolmagy türkmen tomaşaçysyna teatr sungatynyň täze görnüşi bilen tanyşmaga mümkinçilik berýär.

1949-njy ýylda baletmeýster N. Holfin «Şadyýan aldawçy» diýen at bilen bu oýny Moskwada, K. S. Stanislawskiý we W. I. Nemirowiç-Dançenko adyndaky sazly teatryň sahnasynda halka hödürleýär. 1951-nji ýylda bu balet B. Fenster we G. Japarow tarapyndan goýulýar, 1952-nji ýylda bolsa «Aldar köse» baleti Saratowyň opera we balet teatrynda görkezilýär. Iki ýyldan soňra «Aldar köse» baletini Bolgariýada, Sofiýanyň sazly teatrynyň sahnasynda goýýarlar.

1952-nji ýylda «Aldar köse» baleti täzedan işlenilýär. Kompozitor baletiň partiturasynyň üçden bir bölegini diýen ýaly täzedan ýazýar. Baletiň librettosyna hem üýtgeşmeler girizýär. Baletiň ikinji redaksiýada goýluşy ýaş türkmen baletmeýsteri G. Japarow tarapyndan amala aşyrylýar. «Aldar köse» baleti täze redaksiýasy boýunça Moskwada 1955-nji ýylda türkmen edebiýatynyň we sungatynyň ongünliginde görkezilýär hem-de Moskwanyň tomaşaçylarynyň arasynda uly üstünlige eýe bolýar.

1943-nji ýylyň dekabrynda opera we balet teatrynyň sahnasynda awtoryň «Deňiz gyzlary» (librettosy N. Holfiniňki) atly ikinji baleti goýulýar. Ol şol döwrüň wajyp meselesine bagyşlanýar. Gyzlar Hazaryň kenarynda balyk tutujylar bölümini döretmek bilen, urşa giden erkek adamlaryň ornuny tutupdyr. Bu baletiň aýratynlygy, onuň Beýik

Watançylyk urşy ýyllarynda tylda bolup geçýän hadysalary ýaş türkmen horeografiýa sungatynda beýan eden ilkinji eser bolmagydyr.

Kompozitoryň Türkmenistanda ýaşan döwründe ýazylan eserlerine R. Seýidowyň goşgusyna «Beýik Watançylyk urşy baradaky türkmen poemasy», «Uzakdaky gelinlik» kinofilmine sazy we köpsanly aýdymlary, tanslary degişlidir.

K. A. Korçmarýow önjeýli kompozitorçylyk işi bilen türkmen saz sungatynyň ösmegine saldamly goşant goşýar. Ýurduň saz medeniýetiniň ösmegine goşan goşandyna ýokary baha berip, Türkmenistanyň hökümeti 1944-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly ady berýär.

1948-nji ýylda ol Moskwa göçüp barýar. Moskwada ol Türkmenistan, onuň saz sungaty bilen gatnaşyk saklap durýar. 1952-nji ýylda ol «Aldar köse» baletiniň ikinji redaksiýasynyň üstünde işleýär, 1955-nji ýylda Moskwada bolup geçen türkmen edebiýatynyň we sungatynyň ongünlügine işeň gatnaşýar, Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat haty bilen sylaglanýar.

1940-njy ýyllaryň ahýrlarynda kompozitor hytaý temasynda birnäçe gyzykly eserler ýazýar. Olaryň içinde has görnükli M. Matusowskiniň goşgularyna garyşyk hem çagalar hory we simfoniki orkestri üçin «Azat Hytaý» diýen kantatasydyr. Kompozitor onda sowet saz sungatynda ilkinji gezek hytaý halkynyň rewolýusion milli azat edijilik göreşindäki taryhy ýeňşini suratlandyrýar. «Azat Hytaý» diýen kantatasy üçin ol 1951-nji ýylda SSSR-iň döwlet baýragyna mynasyp bolýar. 1950-nji ýyllarda kompozitor tarapyndan SSSR-iň uly opera teatrlarynyň sahnasynda goýlan operalar we baletler döredilýär: Leningradda «Ýaş watansöýüjiler» baleti, Ulan-Udede «Çalsaç gyz» operasy, Nowosibirskde «Gyrmyzy güljagaz» baleti goýulýar.

Yzygiderli döredijilik işinden başga-da K. A. Korçmarýow ençeme gezek sazşynas hökmünde umumy we ýörite metbugatda çykyş edýär.

K. A. Korçmarýow 1958-nji ýylyň 7-nji aprelinde Moskwa şäherinde aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Iwan – esger», 4 aktly, D. Smoliniň librettosy (1927, ilkinji görkezilişi Moskwa, SSSR-iň Uly teatrynyň bölümi, 1927). «Dünýäni sarsdyran on ýyl» (1929, ilkinji görkezilişi

1931). «Bagtly ýaşlyk», 3 aktly, A. Afinogenowyň we R. Seýidowyň librettosy (1942, ilkinji görkezilişi, Aşgabat opera we balet teatry, 21-nji fewral, 1942, režissýor A. Garlyýew, suratçy L. Liber, dirižýor S. Orlanskiý). «Şatlygyň çagasy» («Çal saçly gyz» atly hytaý pýesasy boýunça, 1955, ilkinji görkezilişi Ulan-Ude, Burýat opera we balet teatrynda, 1955).

Baletler: «Krepostnoýçy balerina», 5 aktly, D. Smoliniň librettosy (1927, ilkinji görkezilişi – Leningrad, opera we balet teatry, 1928). «Aldar köse», 3 aktly, 7 sahnaly, G. Burunowyň we N. Holfiniň librettosy (1942, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 4-nji noýabr, 1942, režissýory N. Holfin, suratçy I. Rabinowič, dirižýor S. Orlanskiý, ikinji neşir – 1952). «Deňiz gyzlary», 3 aktly, N. Holfiniň librettosy (1943, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 1943, režissýor N. Holfin). «Ýaş watançylar», 3 aktly, P. Abolimowyň we R. Zaharowyň librettosy (1949, ilkinji görkezilişi – Leningrad, opera we balet teatry, 1949). «Gyrmyzy güljagaz», 3 aktly, L. Çerkaşinanyň librettosy, S. Aksakowyň ertekisi boýunça (1949, ilkinji görkezilişi – Nowosibirsk, opera we balet teatry, 1949).

Sazly komediýalar: «Howply kwartal», 3 aktly, W. Zakanyň librettosy (1934). «Ganna» («İrki gözel»), N. Pogoriniň eseri boýunça, S. Wetluginiň librettosy (1939, ilkinji görkezilişi – Habarowsk, sazly komediýa teatry, 1939, ikinji neşir – 1942). «Pan-zabíýaka», 3 aktly, I. Karpenko-Karo ukrain wodewiller boýunça, L. Çerkaşinanyň we Ý. Galiskiniň librettosy (1945).

Simfoniki sazlar: Skripka we orkestr üçin konsert (1937). «Serhetdäki baýramçylyk» uwertýurasy (1938). Wals (1940). «Aldar köse» baletinden súita (1943).

Wokal-simfoniki sazlar: W. Maýakowskiniň we S. Gorodeskiniň goşgularyna «Oktýabr» birinji wokal simfoniýasy, iki solist, okyjy, garyşyk hor we orkestr üçin (1931). D. Lastanyň goşgularyna «Gollandiýa» ikinji wokal simfoniýasy, soprano, messo-soprano, tenor we bariton we uly simfoniki orkestr (1935). M. Uliskiniň goşgularyna «Sowetler ýurdunyň halklary» üçünji wokal simfoniýasy, baş solo-gurallar we garyşyk hor üçin (1935). R. Seýidowyň goşgularyna «Beýik Watançylyk urşy barada türkmen poemasy», hor we uly simfoniki orkestr üçin (1943). M. Matusowskiniň goşgularyna «Erkin Hytaý» kantatasy, garyşyk hem çagalar horlary we orkestr üçin (1950).

Solistler we simfoniki orkestr üçin: «Hytaýyň on gahryman aýdymy» (1941).

Kamera-instrumental sazlar: «SSSR halklarynyň durmuşy we ýaşayşy» (sergiden suratlar), fortepiano üçin pýesalar (1928), Skripka we fortepiano üçin sonata (1928), Skripka we fortepiano üçin ýigirmi ýeňil pýesalar (1928), Birinji kirişli kwartet (1935), Forteplano üçin iki tans (1934), Skripka, wiolonçel we fortepiano üçin dungan miniatýuralar (1937), Klarinet üçin türkmen halk temalary boýunça iki pýesa (1946), Skripka we fortepiano üçin konsert rondosy (1947).

Hor we fortepiano üçin: W. Maýakowskiniň goşgusyna «Çep marş» (1923), A. Bezymenskiniň goşgusyna «Metronyň ýeňijileriniň aýdymy» (1935), Ý. Dolmatowskiniň goşgusyna «Ýurt saýlaýar» (1937), L. Oşaniniň goşgusyna «Sowetler topragyny döşün bilen gora» (1938), Ý. Dolmatowskiniň goşgusyna «Amurdaky garawullar» (1940), O. Wysotskaýanyň goşgusyna «Türkmen pionerleriniň aýdymy» (1945), W. Winnikowyň goşgusyna «Krasnodonlylar barada pikir» (1947), L. Çerkaşinanyň goşgusyna «Biziň güneşli ölkämiz» (1950).

Aýdymlyar: S. Kirsanowyň goşgusyna «Комсомольская-военная» (1927), D. Hilliň goşgusyna «Amerikanyň proletar aýdymlyary» (1928), W. Lugowskiniň goşgusyna «Hytaýa» (1933), R. Seýidowyň goşgularyna «Üç sany türkmen aýdym» (1941) we başgalar.

Drama spektakllaryna sazlar: «Ilkinji kandidat» (1929), «Gozgalaň» (1940), «Ädikli pişik» (1941), «Şalgam» (1950), «Dökülen jam» (1951).

Kinofilmlere sazlar: «Tutabaş» (1944), «Alysdaky gelinlik» (1948).

GRIGORIÝ MARKOWIÇ ARAKELÝAN

(1894–1978)

Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, kompozitor Grigoriý Markowiç Arakelýanyň ady saz äleminde giňden tanalýar. Onuň döredijilik ykbaly Türkmenistanyň saz medeniýeti bilen berk baglanyşyklydyr. Grigoriý Markowiç Arakelýan türkmen halk saz gurallaryny kämilleşdirmek boýunça uly işleri amala aşyran, Türkmenistanda ilkinji orkestrleri (simfoniki we halk saz gurallary) döreden görnükli kompozitor we dirižýordyr.

Grigoriý Markowiç Arakelýan 1894-nji ýylyň 26-njy ýanwarında Donuň boýunda Rostowyň etegindäki Sultan-Saly obasynda daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Ol ilki oba mekdebinde başlangyç bilim alýar. Soňra bolsa hossarlarynyň talap etmegi bilen 1908-nji ýyldan 1915-nji ýyla çenli Rostowdaky ermeni dini seminariýasynda okaýar. Ol seminariýadaky okuwy bilen bir wagtda sazçylyk mekdebinde hem tälim alýar.

1915-nji ýylda bu seminariýany tamamlap, G. M. Arakelýan öz dogduk obasyňa gaýdyp gelýär we oba mekdebinde mugallym bolup işe başlaýar. Ýaş mugallymyň uly ukybyny göz önünde tutmak bilen, haýyr-sahawat jemgyýeti ony Ýerewanyň golaýyndaky Eçmiadzindäki dini akademiýa okuwa ugradýar.

Türk goşunlarynyň gelmegi bilen, G. M. Arakelýana akademiýany tamamlamak başartmaýar. Ol Rostowa gaýdyp gelýär we mugallymçylyk bilen meşgullanyp başlaýar. 1924–1927-nji ýyllarda G. M. Arakelýan Rostowyň konserwatoriýasynyň hor dirižýorlygy bölümünde okaýar. Ol okuwyny iş bilen utgaşdyrýar, ilki bilen ybadathana horunda, soňra bolsa Rostowyň operetta teatrynda dirižýor hökmünde işleýär. Teatryň truppasy bilen Zakawkazýäniň we Orta Aziýanyň dürli şäherlerinde çykyşlar edýär.

1927-nji ýylyň tomsunda Aşgabat şäherinde geçirilen konsert çykyşlarynda G. M. Arakelýan A. S. Puşkin adyndaky rus drama teatrynyň çakylygyny kabul edýär we bu ýerde saz ýolbaşçysy bolup işe başlaýar. Ol uly bolmadyk orkestri we hor toparyny döredýär, olar bolsa spektakllary saz bilen bezeýärler. Şol wagtdan başlap öz durmuşyny we döredijilik ykbalyny Türkmenistanyň saz sungaty bilen hemişelik baglanyşdyrýar. Ol özüniň joşgunly ýüregi we guramaçylyk ukyby netijesinde ýurduň işjeň medeni durmuşyna çaltlyk bilen aralaşýar.

1929-njy ýylda G. M. Arakelýanyň ýolbaşçylyk edýän A. S. Puşkin adyndaky teatrynyň orkestrini ýurdumyzyň radiokomitetine geçirýärler. Onuň başlangyjy bilen drama teatrynyň kiçijik orkestri tiz wagtdan giňeldilýär we simfoniki orkestre öwrülýär. Bu Türkmenistan döwletiniň taryhynda ilkinji simfoniki orkestrdir. Ol dessine rus we daşary ýurt nusgawy sazalaryny wagyz etmek işine girişýär. 1929-njy ýylyň 7-nji iýunynda Aşgabatdaky söwda işgärleriniň medeniýet öýünde täzeden döredilen orkestriň ilkinji konserti geçirilýär. Konsertiň maksatnamasyny Şubertiň, Glieriň, Strawinskiň, Rimskiý-Korsakowyň, Spendiarowyň, Ippolitow-Iwanowyň we beýlekileriň eserleri düzýär.

Soňky ýyllarda G. M. Arakelýan türkmen halk aýdymlaryna ýüzlenen M. Ippolitow-Iwanow, B. Şeher, S. Wasilenko, K. Korçmarýow, A. Dzegelenka ýaly kompozitorlaryň saz eserlerini wagyz etmeglige aýratyn üns beripdir. Ol hökmany suratda konsertiň meýilnamalaryna sazyň täsirli dili bilen Türkmenistan barada gürrüň berýän eserleri goşupdyr. 1934-nji ýyla çenli orkestriň düzümi kyrk adama ýetýär. Orkestr uly üstünliklere eýe bolýar, ol eýýäm beýleki ýurtlardan gelen artistler bilen konsertlere gatnaşyp başlaýar. Şeýlelikde, 1937-nji ýylyň 17-nji fewralynda orkestriň sazandarlyk etmeginde görnükli pianoçy G. Ginzburgyň konserti uly üstünlik bilen geçýär.

G. M. Arakelýan türkmen milli sazyny zygiderli we çuňňur öwrenýär. D. Öwezow, A. Kulyýew, P. Saryýew, H. Annadurdyýew, G. Bedrosow, E. Dimentman, A. Şapoşnikow, A. Eýhenwald bilen birlikde ol türkmen saz folkloryny ýygnamaklyga we ony gaýtadan işlemeklige işjeň gatnaşýar.

XX asyryň 30-njy ýyllarynyň ikinji ýarymynda türkmen saz sungatynda täze ösüşler başlanýar. Ýurtda «Halk döredijiliginiň öýi»,

filarmoniýa, opera-balet studiýasy, sazçylyk mekdepleri açylyar. Filarmoniýanyň ýanynda täze döredijilik toparlary döredilýär. Simfoniki orkestr bilen bir hatarda 1940-njy ýyllaryň başlarynda, halk tans ansambly we türkmen halk saz gurallary orkestri işläp ugraýar.

1938-nji ýylda G. M. Arakelyan filarmoniýa işe geçýär. Ol ilki bilen simfoniki orkestre ýolbaşçylyk edýär, 1941-nji ýyldan başlap öz döreden ilkinji türkmen halk saz gurallary ansamblynyň ýolbaşçysy we baş dirižýory bolýar (1941–1948). Munuň üçin ol türkmen halk saz gurallaryny içginlik bilen öwrenýär, olaryň ýaňlanyşyny gowulandyrmak üçin birnäçe işleri durmuşa geçirýär. Mundan başga-da saz gurallarynyň toparyny döretmek, olary özleşdirmek işlerini amala aşyrýar. Ol orkestriň sesini güýçlendirmek üçin onuň düzümine halk saz gurallaryny: tary, kemençäni, çeňi, naýy, doýrany we beýlekileri girizýär. Orkestr üçin ençeme halk tanslary we sazlary täzedan işleýär. Orkestriň repertuaryna özbek, azerbaýjan, täjik kompozitorlarynyň birnäçe eserlerini geçirýär. Onuň döreden orkestri türkmen halk sazyny wagyz etmekde örän wajyp ähmiýete eýe bolýar. Halk saz gurallary orkestri we halk tans ansambly üçin repertuar düzmekligi oňa kompozitorçylyk bilen yzygiderli meşgullanmagyna uly itergi berýär. Ol uly meşhurlyga eýe bolan ençeme saz eserlerini döredýär. Olaryň arasynda simfoniki orkestr üçin «Türkmenistanyň äheňleri», halk saz gurallary orkestri üçin «Tans súuitasy» we «Türkmen temalaryna uwertýura», kirisli saz gurallary üçin kwartet, skripka, wiolonçel we fortepiano üçin «Ýatlama» triosy, halk tans ansambly üçin «Baýramçylyk tansy», «Ýaşlar walsy» bardyr. Mundan başga-da awtor tarapyndan ses we orkestr üçin doganlyk halklarynyň kyrkdan gowrak aýdymy täzedan işlenipdir, sowet kompozitorlarynyň elliden gowrak aýdymy türkmen halk saz gurallary ansamblynda çalmak üçin täzedan göçürilipdir.

G. M. Arakelyan hemişe işjeň ýerine ýetirijilik we kompozitorlyk işini saz-jemgyýetçilik işi bilen utgaşdyrypdyr. 1948-nji ýyldan başlap ol Türkmenistanyň sungat işleri boýunça guramasynyň saz bölümine ýolbaşçylyk edýär. 1953-nji ýyldan 1962-nji ýyla çenli bolsa Türkmen döwlet filarmoniýasynyň çeper ýolbaşçysy bolup işleýär. 1941-nji ýyldan SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolýar. 1948-nji ýyldan SSSR-iň saz gaznasynyň ynamdar wekili we

Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň başlygynyň orunbasary, 1963-nji ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlarynyň 3-nji gurultaýynda barlag toparynyň başlygy wezipelerine saýlanýar.

G. M. Arakelyanyň köpýyllyk döredijilik, ýerine ýetirijilik we saz-jemgyýetçilik işine döwlet tarapyndan ýokary baha berilýär. 1952-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at dakylýar, «Hormat Nyşany» (1955) ordeni bilen, «Beýik Watançylyk urşundaky gaýduwsyz zähmeti üçin» (1945) diýen medal bilen we Türkmenistan SSR-niň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň dördüsi bilen sylaglanýar.

G. M. Arakelyan 1978-nji ýylyň 7-nji fewralynda aradan çykýar.

Eserleri. Simfoniki orkestr üçin: 4 bölümlü «Türkmenistanyň äheňleri» atly súuita (1949).

Türkmen halk saz gurallary orkestri üçin: Tans súuitasy (1950), Türkmen temalaryna uwertýura (1952), «Ýaşlara salam» atly konsert pýesasy (A. Jülgäýew bilen bilelikde, 1948), ses we orkestr üçin geçirilen dürli halklaryň 40-dan gowrak halk aýdymlyry, sowet kompozitorlarynyň 50-den gowrak aýdymlyry täzeden işlenilen.

Üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin: «Dabaraly marş», «Nergiz» (1949).

Kamera-instrumental sazlar: Türkmen temalaryna kirişli saz gurallary üçin kwartet, Skripka, wiolonçel hem-de fortepiano üçin «Ýatlama» atly trio.

Horeografiýa üçin sazlar: Baýramçylyk tansy, Ýaşlar walsy we başgalar.

ÝULIÝ SERGEÝEWIÇ MEÝTUS

(1903–1977)

Ukrainanyň halk artisti, Türkmenistanyň at gazanan sungat işgäri, SSSR-iň Döwlet baýragynyň eýesi Ýuliý Sergeýewiç Meýtusyň ady Türkmenistanyň kompozitorçylyk mekdebiniň taryhy bilen berk baglanyşykly. Onuň döredijiligi özüniň žanr, keşp köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. Ol ajaýyp eserleriň awtory bolmak bilen, sowet operasynyň hazynasyna önjeýli goşant goşýar. Olaryň arasynda «Ýaş Gwardiýa», «Doganlar Ulýanowlar», «Abadan», «Leýli–Mejnun», «Anna Karenina», «Ýaroslav Mudryý», «Rihard Zorge» ýaly operalar bar. Kompozitora birnäçe simfoniki, wokal-simfoniki, hor eserler, köpsanly kamera eserleri, şeýle-de teatr eserlerine we kinofilmlere sazlar degişlidir. Onuň sazy belent kämilligi we sazlaşygy bilen tapawutlanýar.

Ýuliý Sergeýewiç Meýtus 1903-nji ýylyň 28-nji ýanwarynda Ukrainanyň Kirowograd şäherinde lukmanyň maşgalasynda eneden dogulýar. 1919-njy ýylda professor G. G. Neýgauzyň synpynda fortepiano boýunça sazçylyk mekdebini tamamlýar.

1919–1920-nji ýyllarda ol Birinji Atly goşunyň Syýasy gurasynyň we kawaleriýasynyň inspeksiýasynyň medeniýet öýlerinde pianoçy bolup işleýär. Şol ýyllarda onuň ilkinji eserleri peýda bolýar. 1923-nji ýylda Harkowyň sazly-drama institutyna, professor S. S. Bogatyryowyň kompozisiýa synpyna okuwa girýär. Institutdaky okuwyny Harkowyň opera teatryndaky konsertmeýster we Proletkult teatrynyň saz bölüminiň müdiri hökmündäki işi bilen utgaşykly alyp barýar. 1929-njy ýylda Ý. Meýtus özüniň birinji simfoniki eserini, ýagny ukrain halk temalaryna súuitasyny ýazýar. Bir ýyldan soň skripka we fortepiano üçin iki sany saz eseri we «Dneprostroýda» atly programmalaýyn ikinji simfoniki súuitasy peýda bolýar.

1931-nji ýylda instituty tamamlandan soň ýaş kompozitor ukrain halk aýdymlarynyň gaýtadan işlemelerine we W. Byçko, P. Browka, M. Isakowskiniň we beýlekileriň goşgularyna wokallary eserler döretmeklige köp üns berýär. Günbatar Ukrainanyň azat edilmegine bagyşlanan üçünji simfoniki súuita peýda bolýar. Şol ýyllar Ý. Meýtus drama teatrynda we kinoda işjeňlik bilen işe başlaýar.

1939-njy ýylda Ý. S. Meýtus W. Rybalçenko we M. Tis bilen bilelikde raýatlyk urşunyň gahrymançylykly hadysalaryna bagyşlanan «Perekop» atly birinji operasyny döredýär (librettosy W. Byçko we B. Şelonsewiňki). Döwrebap taryhy-rewolýusion tema, wokallary partiýalarynyň mazmunlylygy, heň we sazlaşyk diliniň bellibir derejede ýönekeýligi oňa üstünlik getirýär.

Birinji operanyň üstünlik gazanmagy Ý. S. Meýtusy we onuň ýoldaşlaryny ganatlandyrýar we olar 1941-nji ýylda «Gaýdamaklar» atly ikinji operany ýazýarlar. Operanyň librettosy W. Byçko tarapyndan T. Şewçenkonyň adybir poemasy esasynda ýazylyp, Ukrainadaky daňhanlaryň uruşlary bilen baglanyşykly wakalary suratlandyrýar.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda kompozitor Türkmenistanda ýaşaýar we işleýär. Şol döwürde ol milli aýdym-sazlaryna esaslanan dürli žanrlara degişli bolan eserleriň ençemesini ýazýar. Ol türkmen professional sazynyň döreýşine we ösmegine uly goşant goşýar. A. Ý. Ştogarenko we A. F. Znosko-Borowskiý ýaly ukrain kompozitorlary bilen bilelikde Ýuliý Sergeýewiç milli kompozitorçylyk mekdebiniň kämilleşmeginde türkmen kompozitorlaryna bahasyna ýetip bolmajak ýardam berýär. Saz dörediji halk sazyna uly gyzyklanma bildirýär. Ony birnäçe ýylyň dowamynda S. Jepbarow, T. Suhangulyýew, G. Amanow, D. Myradow we beýleki ajaýyp türkmen sazandalary bilen berk döredijilik dostlugy baglanyşdyrýar. Bu gatnaşyklary örän çalt öz netijesini ýüze çykarýar. 1942-nji ýylyň güýzünde Türkmenistanyň sungat işleri boýunça Guramasy we Döwlet filarmoniyasy konsert estradasy üçin iň gowy wokallary we instrumental eserleriň bäsleşigini geçirýärler. Awtoryň G. Burunowyň goşgusyna ýazylan «Ýalta jan» atly degişme aýdymy bäsleşigiň ýeňijisi bolýar. Bu kompozitoryň türkmen halk temasy esasanlyk ýazan ilkinji eseri bolýar. Tiz wagtdan kompozitor Sowet Soýuzynyň Gahrymany, türkmen halkynyň wepadar ogly Aýdogdy Tahyrowa bagyşlap, ýurdumyzyň saz sungatynda birinji simfoniki poemany ýazýar.

1941-nji ýylda ol simfoniýanyň üstünde işläp başlaýar, ýöne käbir sebäplere görä ony diňe uruş tamamlanandan soň gutarýar. Onuň A. Kulyýew bilen bilelikde ýazan «Abadan» atly operasy türkmen saz sungatyna uly goşant bolýar. Operanyň librettosyny B. Kerbaýew özüniň «Aýlar» atly poemasy esasynda ýazýar. Operada Beýik Watançylyk urşunyň wakalary görkezilýär, sowet esgerleriniň frontdaky gahrymançylyklary, türkmen halkynyň tylda görkezýän watansöýüjiligi, halklaryň hemmesiniň ahlak-syýasy bitewüligi beýan edilýär.¹⁵ Öz ömrüni Watanyň azatlygy we garaşsyzlygy ugrunda gurban eden ýönekeý türkmen gyzy Abadanyň ykbaly operanyň esasyňy düzýär. Kompozitorlar operany nusgawy sazyň döplerinde ýazýarlar. «Öwezim», «Dilberim», «Ýandym, Leýli» ýaly halk sazlaryny giňden ulanyp, olar ariýalara, horlara, ansamblara milli öwüşgin berýärler. «Abadan» operasynyň goýulmagy respublikanyň saz durmuşynda däl, eýsem, sowet opera döredijiliginde hem uly waka bolýar. Sebäbi ondan öň uruş temasy örän az suratlandyrylypdy.¹⁶ Uruşdan soňky ýyllarda «Abadan» operasy Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň sahnasynda üç gezek (1950, 1973-nji we 1995-nji ýyllar) goýulýar.

Ý. S. Meýtus Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň işine we Aşgabadyň jemgyýetçilik durmuşyna işjeň gatnaşýar. Ol şol ýyllar «Abadan» operasyndan başga-da dördünji simfoniki súuitasyny (1942), M. Bažanyň sözlerine «Kasam» diýen kantatany (1941), Beýik Watançylyk urşy baradaky rus we ukrain şahyrlarynyň şygýrlary esasynda köpsanly wokal eserlerini döredýär.

Türkmen saz sungatyny ösdürmekdäki ajaýyp üstünlikleri üçin Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumy Ý. S. Meýtusa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at dakýar (1944).

1944-nji ýylda Ý. S. Meýtus Ukraina dolanyp barýar. Kiyewde ýaşaý işlese-de, ol Türkmenistanyň saz medeniýeti bilen berk baglanyşygyny saklaýar. 1946-njy ýylda ol «Türkmen simfoniýasy» atly saz eserini tamamlýar. Onuň ähmiýeti türkmen milli aýdym-sazynyň esasynda döredilen ilkinji simfoniýalaryň biri bolanlygy bilen kesgitlenilýär. Eser ilkinji gezek 1947-nji ýylda Moskwada ýerine ýetirilýär.

¹⁵ Керими К. Туркменский театр., М., Искусство», 1964, с. 106.

¹⁶ «Туркменская искра», 1943, 19 октября.

1946-njy ýylyň 2-nji noýabrynda Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň sahnasynda «Leýli we Mejnun» drama operasy goýulýar. Ony Ý. S. Meýtus bilen D. Öwezow bilelikde döredýärler. Operanyň librettosyny XVIII asyr türkmen şahyry N. Andalybyň adybir dessany esasynda dramaturg G. Burunow ýazýar. Türkmen milli sazlaryna esaslanyp, kompozitorlar ony opera sazynyň çylşyrymly formalary bilen baglanyşdyrýarlar we formalarynyň kämilligi, köpdürlüligi bilen tapawutlanýan, özüniň lad gurluşy boýunça halk aýdym-saz döredijiligine ýakyn bolan özboluşly eser döredýärler.¹⁷ «Leýli–Mejnun» operasy türkmen saz sungatyna uly goşantdyr.

Kompozitoryň «Abadan» operasyndan başlan, Beýik Watan-çylyk urşy ýyllaryndaky sowet halkynyň faşistik basybalyjylaryna garşy gahrymançylykly göreşiniň temasy onuň A. Fadeýewiň romany boýunça «Ýaş gwardiýa» operasynda (librettosy A. Malýško) dowam etdirilipdir. Ol krasnodonlularyň gitlerçilere garşy gahrymançylykly göreşine bagyşlanýar.

1947-nji ýylda «Ýaş gwardiýa» atly operasynyň ilkinji görkezilişi Kiýewiň opera we balet teatrynyň sahnasynda goýulýar. Üç ýyl geçenden soňra kompozitor operanyň partiturasyny täzeden redaktirleýär. Operanyň ikinji redaksiýasynda awtor deklamasiýa reçitatiwden ýaýran ariýalara we ansamblara çenli wokal ýazuwynyň köpdürli usullaryny başarjaňlyk bilen ulanypdyr.¹⁸ «Ýaş gwardiýa» operasy SSSR-iň köpsanly teatrlarynda we daşary ýurtlarda – Çehoslowakiýada, Wengriýada, GDR-de, KHDR-de sahnalaşdyrylýar. 1951-nji ýylda Ý. S. Meýtus «Ýaş gwardiýa» operasy üçin SSSR-iň döwlet baýragyna mynasyp bolýar.

Kompozitor beýik türkmen şahyry we akyldary Magtymgulynyň 225 ýyllygyna bagyşlap «Magtymguly» operasyny döredýär (1962). Saz serişdeleriniň üsti bilen kompozitora beýik şahyryň we halkyň bagty üçin göreşijiniň aýdyň keşbini döretmek başardypdyr.

Awtor tarapyndan XX asyryň 60-njy ýyllarynda döredilen sahna eserleriniň arasynda «Doganlar Ulýanowlar» atly (librettosy A. Wasilýewanyňky we D. Pawlyçkonyňky) operasy tapawutlanýar. Oňa şeýle-de «Dwinanyň üstündäki şapak» (1955), «Ogurlanan bagt»

¹⁷ Керими К. «Туркменский театр», М., «Искусство», 1964, с. 132.

¹⁸ Советские композиторы – лауреаты Государственных премий СССР. Л., «Государственное музыкальное издательство», 1954, с. 244.

(1959), «Şemalyň gyzy» (1964), «Anna Karenina» (1970), «Ýaroslav Mudryý» (1972), «Rihard Zorge» (1975) ýaly operalar hem deňşlidir.

Kompozitor opera žanry bilen birlikde köpsanly beýleki žanrlarda-da önjeýli işleýär. Ol simfoniki, wokal-simfoniki, kamera-instrumental, şeýle-de hor bilen fortepiano we a'kapella hory üçin köpsanly eserleri ýazýar.

M. Jeliliň, A. Malýškonyň, L. Wyşeslawskiniň, E. Meželaýtisiň, E. Winokurowyň, L. Ukrainkanyň, M. Kariminiň, K. Kulyýewiň we beýleki şahyrlaryň gosgularyna ýazylan köpsanly wokal toplumlar hem kompozitora uly meşhurlyk getirýär.

Ý. S. Meýtus tarapyndan T. Şewçenko, I. Franko, P. Tyçina, M. Rylskiý, M. Bažan, A. Prokofýew, A. Isaakýan, W. Sosýura, L. Perwomaýskiý, P. Woronko, S. Kapitukýan, W. Korotıç ýaly şahyrlaryň goşgularyna üç ýüz töweregi romanslar we balladalar ýazylýar. Köpsanly halk aýdymlaryny täzedan işleýär.

Kompozitor döredijilik işini uly jemgyýetçilik işi bilen baglanyşykly alyp barýar. Ol 1937-nji ýyldan başlap Ukrainanyň Kompozitorlar birleşiginiň, 1957-nji ýyldan başlap SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasydyr. Onuň döredijilik we jemgyýetçilik işine ýokary baha berilýär. Oňa 1973-nji ýylda «Ukrainanyň halk artisti» diýen hormatly at dakylýar, kompozitor iki gezek «Zähmet Gyzyl baýdak» ordeni we medallar bilen sylaglanýar.

Ý. Meýtus 1977-nji ýylyň 2-nji aprelinde aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: W. Rybalçenko hem M. Tis bilen bilelikde «Perekop», 5 aktly, 8 sahnaly, W. Byçkonyň we B. Şelonsewyň librettosy (1938, ilkinji görkezilişi – Kiýew, opera we balet teatry, 1939). T. Şewçenkonyň adybir powesti boýunça W. Rybalçenko hem M. Tis bilen bilelikde «Gaýdamaklar», 4 aktly, 5 sahnaly, W. Byçkonyň librettosy (1940, ikinji neşir – 1944). A. Kulyýew bilen bilelikde «Abadan», 4 aktly, 6 sahnaly, B. Kerbabaýewiň librettosy (1943, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 15-nji oktýabr, 1943, režissýor A. Garlyýew, dirižýor S. Orlanskiý, suratçy A. Luşin, ikinji neşir – 1947). D. Öwezow bilen bilelikde «Leýli-Mejnun», 4 aktly, 5 sahnaly, G. Burunowyň librettosy (1946, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 2-nji noýabr, 1946, režissýor A. Garlyýew, dirižýor D. Öwezow, suratçy A. Falkowskiý). «Ýaş

gwardiýa», 4 aktly, 7 sahnaly, A. Fadeýewiň adybir romany boýunça, A. Malýskonyň librettosy (1947, ilkinji görkezilişi – Kiýew, opera we balet teatry, 1947, ikinji neşir – 1950). «Dwinanyň üstündäki ýalkym», N. Nikitiniň «Demirgazyk Awrora» romany boýunça, A. Roždestwenskiniň librettosy (1955, ilkinji görkezilişi – Kiýew, opera we balet teatry, 1955, ikinji neşir – 1957). «Ogurlanan bagt», I. Frankonyň dramasy boýunça, M. Rylkskiniň librettosy (1959, ilkinji görkezilişi – Lwow, opera we balet teatry, 1960). «Magtymguly», A. Garlyýewiň we B. Kerbabaýewiň librettosy (1962, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, opera we balet teatry, 1962). «Şemalyň gyzy», W. Zubaryň adybir pýesasy boýunça, A. Wasilýewanyň we W. Zubaryň librettosy (1964, ilkinji görkezilişi – Odessa opera we balet teatry, 1965). «Doganlar Ulýanowlar», A. Wasilýewanyň we D. Pawlyçkonyň librettosy (1966, ilkinji görkezilişi – Ufa, opera we balet teatry, 1967, ikinji neşir – 1970). «Anna Karenina», L. Tolstoýyň romany boýunça, A. Wasilýewanyň we L. Smirnowyň librettosy (1970). «Ýaroslav Mudryý», I. Koçerginiň adybir drama poemasy boýunça, A. Wasilýewanyň librettosy (1972, ilkinji görkezilişi – Donetsk, opera we balet teatry, 1973), «Rihard Zorge», A. Wasilýewanyň we L. Smirnowyň librettosy (1975, ilkinji görkezilişi – Lwow, opera we balet teatry, 1967).

Simfoniki sazlar: Sýuitalar. Ukrain halk temalaryna birinji sýuita (1928), «Dneprostroýda» ikinji sýuita (1929), Ukrainanyň Russiýa birleşmegine bagyşlanan üçünji sýuita (1939), Beýik Oktýabryň 25 ýyllygyna bagyşlanan dördünji sýuita (1942), Ukrain halk temalaryna başinji sýuita (1944), «Şöhrat ýoly bilen» poema (1945), Ukrainanyň Russiýa bilen birleşmegine bagyşlanan uwertýura (1954), Dört bölümlü Türkmen simfoniýasy (1946).

Wokal-simfoniki sazlar: Ses we orkestr üçin erkin işlenilen baş sany ukrain halk aýdymalary (1939), M. Bažanyň goşgularyna solist, hor we orkestr üçin «Kasam» kantatasy (1941), D. Kedriniň goşgularyna bariton, hor we orkestr üçin «Molibogyň ýollary» poemasy (1968).

Kamera-instrumental sazlar: Skripka we fortepiano üçin Ukrain temalaryna wariasiýalar (1930), «Poema», «Noktýurn», «Allegro» (1965).

Hor we fortepiano üçin: W. Byçkonyň goşgusyna «Kreml säheri» (1938), I. Dzýubynyň goşgusyna «Çapaýew hakynda aýdym» (1938), N. Uşakowyň, S. Şipaçýowyň, I. Utkiniň, A. Nowiskiniň goşgularyna «Partizan sýuitasy» (1942).

Wokal toplumlary: M. Jeliliň (1956), E. Meželaýtisiň (1964); A. Malýškonyň «Ene» (1966), Ý. Winokurowyň (1968), L. Ukrainkiniň (1971), M. Karimanyň (1973), G. Kulyýewiň goşgularyna (1976), bolgar şahyrlarynyň goşgularyna.

Romanslar we balladalar: Ý.S. Meýtus T. Şewçenkonyň, I. Frankonyň, P. Tyçiniň, M. Rylskiniň, M. Bažanyň, A. Prokofýewiň, A. Isaakýanyň, W. Sosýurynyň, L. Perwomaýskiniň, A. Malýškonyň, P. Woronkonyň, D. Pawlyçkonyň, L. Zabaştynyň, S. Kapitukýanyň, W. Korotiçiň, W. Simonenkonyň, W. Tkaçenkonyň we başgalaryň goşgularyna 300-e golaý romanslar we balladalary bar.

GENRIH STANISLAWOWIČ DRŻEWSKIÝ

(1903–1980)

Genrih Stanislawowič Drzewskiý – Türkmenistanyň at gazanan artisti – döredijilik ýolunyň kyrk ýyldan gowragy türkmen saz sungaty bilen baglanyşykda boldy. Ol özüniň köptaraply zehinini türkmen professional sazynyň ösüşine bagyşlady. G.S. Drzewskiý köpsanly instrumental, wokal we hor eserlerini ýazýar. Olaryň ençemesi solistleriň we ýerine ýetirijilik toparlarynyň repertuaryna girýär we türkmen radiosynda, telewideniýesinde ýaňlanýar. Kompozitor türkmen halk aýdym-sazlaryny öwrenýär, olary daşary ýurt nusgawy aýdym-saz döplerini bilen baýlaşdyryp, şonuň esasynda milli ruhda we täze öwüşginli sazlar döretmeklige çalyşýar. Şonuň üçin hem onuň eserleriniň köpüsi türkmen halk aýdym-sazlaryna mahsus bolan häsiýetli lad, äheň we metroritmiki özboluşlylyk bilen tapawutlanýar.

Ol döredijilik işini mugallymçylyk administratiw we jemgyýetçilik işi bilen utgaşdyrýar.

Genrih Stanislawowič Drzewskiý 1903-nji ýylyň 21-nji oktyabrynda Drogobych şäherinde gullukçynyň maşgalasynda dogulýar. Onuň irki çagalyk döwri Awstriýanyň we Polşanyň şäherlerinde: Çenstohowda, Skernewisýada, Wařawada, Wenada, Oderfurtda, Krakowda geçýär we bu oňa baý saz täsirlerini berýär. Geljekki kompozitor ilkinji saz sapaklaryny ejesinden alýar. Şonuň üçin Drzewskiý uly repertuara eýe bolan ajaýyp pianoçy hem bolupdyr.

1915-nji ýylda ol hossarlary bilen Wařawadan Ukrainanyň Slawýansk şäherine göçüp barýar. Slawýanskda ýaş sazanda şäheriň sungat bölüminiň ýanynda açylan saz kurslarynda okaýar. Maşgaladaky maddy kynçylyklar onuň okuwynyň arasyny üzüp işe girmegine sebäp bolýar. «Bolşewik» gazetiniň redaksiýasynda işe başlamak bilen, ol ilkinji gezek çeper höwesjeňlik bilen gyzyklanyp ugraýar we redaksiýanyň işgärlerinden ybarat bolan hor toparyny döredýär.

Tiz wagtdan soň ony şäher halk bilim bölümüne işe geçirýärler we saz bölümüne ýolbaşçy belleýärler. Ol pianoçy-akkompaniator hökmünde konsertlere işjeň gatnaşýar. 1922-nji ýylda Donbass şäherine göçüp barýar we çeper höwesjeňler toparyna ýolbaşçylyk edýär.

1926–1931-nji ýyllarda ol Harkowyň konserwatoriýasyna okuwa girýär we belli kompozitor we nazaryýetçi Taneýewiň okuwçylarynyň biri, professor S. Bogatyrýowdan bilim alýar. Okuw bilen birlikde ol Harkowyň kiçi formalar tejribe teatrynyň saz bölüminiň ýolbaşçysy bolýar. Bu ýerde ol Ý.S. Meýtus we D.L. Klebanow bilen tanyşýar. Onuň ilkinji kompozitorçylyk işleri 1930-njy ýyllaryň başlaryna degişlidir. Şol döwürde ol teatryň spektakllarynyň birnäçesine sazlar we köpsanly romanslar ýazýar.

1932–1938-nji ýyllar aralygynda T. S. Držewskiý Moskwada, Doneskde, Feodosiýada, Ýaltada, Harkowda, Luganskide konsertmeýster bolup işleýär. Şol döwürde ol esasy işi bilen birlikde kompozisiýa bilen meşgullanýar. 1938-nji ýylda Türkmen radiokomitetiniň çakylygy boýunça Aşgabada işe gelýär. Şol wagtdan başlap öz döredijilik ykbalyňy türkmen saz medeniýeti bilen hemişelik baglanyşdyrýar. Türkmenistanda ýaşap başlan ilkinji günlerinden ol ýurdumyzyň saz durmuşy bilen içgin gyzyklanýar, onuň görnükli wekilleri bilen tanyşýar. Ol kompozitorlar G. M. Arakelýan, A. G. Şapoşnikow, A. Kulyýew, şahyr R. Seýidow, dramaturg G. Muhtarow bilen dostlukly aragatnaşykda bolýar.

1938–1958-nji ýyllarda türkmen radiokomitetinde ilki konsertmeýster, soňra dirižýor – hormeýster we saz ýaýlymynda baş redaktor bolup işleýär. Şol bir wagtyň özünde ol Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde horuň dirižýory dersi boýunça mugallym bolup işleýär.

Kompozitor öz döredijilik ýolunyň dowamynda dürli žanrlara degişli eserleri döredýär. Ýöne hor üçin döreden eserleri onuň döredijiliginde esasy orny eýeleýär. Onuň 1950–1960-njy ýyllarda ýazan a’kapella hor aýdymlary şu günlerde hem uly meşhurlyga eýedir. Türkmenistanda ilkinji gezek a’kapella hory üçin eserleriň döredilmegi G. S. Držewskiniň ady bilen baglanyşyklydyr. Olaryň arasynda meşhur türkmen şahyry Rehmet Seýidowyň goşgularyna ýazylan a’kapella hor toplumyna aýratyn orun degişlidir. 1958-nji ýylda ýazylan toplum «Gahryman rus halkyna», «Güýz», «Gyş»,

«Ikatyok», «Zähmet» ýaly baş bölümden ybaratdyr. Horlaryň her biri üçin kompozitor ynandyryjy keşpleri tapmagy başarypdyr, şahyрана tekstiň mazmunyny doly açyp görkezipdir. Bu toplum Türkmenistanda ilkinji a'kapella hor toplumydyr. Ol türkmen hor sazynyň altyn hazynasyna uly goşantdyr.

Awtoryň A. Mihelsonyň goşgusyna «Durmuş» we K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Kolhozçy gyz» diýen hor aýdymlary ýurtda uly meşhurlyk gazanýar. Kompozitor çagalar üçin aýdymlary-da döredipdir. «Gyzyl galstuk», «Pioner aýdymy», «Ýolka», «Ýaş miçurinçiler», «Pioner nyşany hakynda aýdym» ýaly aýdymlar köpsanly çagalar hor toparlary tarapyndan ýerine ýetirilipdir. Onuň G. Seýitliýewiň goşgusyna «Serhetçi men», M. Garryýewiň goşgularyna «Buldozerçiniň aýdymy», «Düýe çal», Ş. Borjakowyň goşgusyna «Balykçynyň aýdymy», T. Esenowanyň goşgusyna «Sowgat – çemen» we beýleki aýdymlaryny aýratyn bellemek bolar. Döredijiniň A. Bloguň goşgularyna «Ol durmuş geçdi», «Deňiz», «Humaýun – oraşan guş», «Men ajaýyp erkinlige çemeleşýän», Magtymgulynyň goşgusyna «Näzli dildar», Mollanepesiň goşgusyna «Şasydyr» ýaly romanslary özleriniň saz diliniň terligi we özboluşlylygy bilen tapawutlanýar.

Wokal-simfoniki eserleriniň arasynda P. Nurberdiýewiň goşgusyna «Baş kanal» atly kantata we A. Bezymenskiniň goşgusyna «Bagt baýdagyny göterijiler» atly odasy giňden bellidir.

Kompozitoryň kamera-instrumental eserleriniň arasynda kirişli saz gurallary kwarteti üçin súuitany, şeýle-de fortepiano üçin birnäçe eserleri belläp geçmek gerek. Olaryň arasynda gusul temalaryna súuita, täjik tansy, konsert pýesasy, «Slowak polkasy» temasy-na transkripsiýa we beýlekiler bardyr. Forteapiano üçin eserleriniň arasynda «Etýud», «Tokkatina», «Marş» ýaly eserler has uly meşhurlyk gazanýar. Olar 1961-nji ýylda ýazylyp, eýýäm birnäçe onýyllyklaryň dowamynda ýörite sazçylyk mekdebiniň repertuarlaryna girdi. Bu pýesalarda lad-äheň, ritmika we faktura babatda türkmen halk aýdym-sazlary bilen berk baglanyşyk duýulýar.

Ussat a'kapella hory üçin, ses we fortepiano üçin dürli halklaryň aýdymlaryny ussatlyk bilen täzeden işleýär. Olary dürli halklaryň folklorynyň baýlyklaryny döredijilikli işlemegiň ajaýyp mysallary diýip atlandyrmak bolar. Kompozitor döredijilik işini he-

mişe mugallymçylyk işi bilen utgaşdyrýar. Ol kyrk ýyldan gowrak wagtyň dowamynda, ýurdumyzda saz hünärmenlerini taýýarlamak-lyga uly goşant goşmak bilen, D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde işleýär. Birnäçe ýylyň dowamynda horuň dirižýory bölüminiň ýolbaşçysy, simfoniki orkestriň ýolbaşçysy bolýar, dirižýorçylyk etmek bilen, hor partituralaryny okamak derslerini alyp barýar. Mugallymçylyk işi бүтін ömrüniň dowamynda onuň öndürijilikli zähmetiniň iň bir söýgüli we wajyp taraplarynyň biri bolýar. Onuň zehininiň köptaraplylygy özüne çekýärdi. Saz ugrundan zehinliliginden başga ol iňlis, italyan, fransuz, nemes, polýak, latyn, türkmen dillerini suwara bilýärdi, şeýle-de örän giň dünýägaraýşa eýedi. Her sapakda ol özüniň, hakykatdanam, ensiklopediki düşüňjelerini we baý döredijilik tejribesini paýlaşýardy. Genrih Stanislawowiçiň şägirtleriniň arasynda türkmen saz sungatynyň görnükli wekilleri hökmünde E. K. Kalanjiýewi, Ý. Mämmedowy, M. Çaryýewi, I. Babaýewi, A. Hommadowy, S. Annagulyýewi, A. Hojadowy, S. Tüýliýewi agzamak bolar.

Ol döredijilik we mugallymçylyk işi bilen bir hatarda ýurdumyzyň jemgyýetçilik işlerine-de işjeň gatnaşýar. 1949-njy ýyldan başlap SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolmak bilen, ol türkmen kompozitorlarynyň täze eserleriniň diňlenilişigine we ara alnyp maslahatlanylşyna yzygiderli gatnaşýar, ýigrimi ýyldan gowrak wagtyň dowamynda harby-watançylyk sazlary boýunça topara ýolbaşçylyk edýär. 1960-njy ýyldan başlap, ömrüniň soňky günlerine çenli Aşgabadyň halk medeniýet uniwersitetiniň sazçylyk fakultetiniň dekanı bolýar. G.S.Drżewskiniň köpýyllyk döredijilik, mugallymçylyk we jemgyýetçilik işine türkmen döwleti tarapyndan ýokary baha berilýär. 1963-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň at gazanan artisti» diýen at dakylýar. Ol «Hormat Nyşany» ordeni bilen (1955), «SSSR-iň Harby Güýçleriniň 50 ýyllygyna» diýen medal (1968) we Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat haty bilen iki gezek sylaglanýar.

G. S. Drżewskiý 1980-nji ýylyň 6-njy fewralynda aradan çykýar.

Eserleri. Wokal-simfoniki sazlary: A. Bezymenskiniň goşgusyna tenor, bariton, bas hem-de uly simfoniki orkestr üçin «Bagt baýdagyn göterijiler» atly odasy (1949), P. Nurberdiýewiň goşgulary-

na garyşyk hor we uly simfoniki orkestr üçin «Baş kanal» atly kantatasy (1950), bas we uly simfoniki orkestr üçin «Meniň partiýama» atly odasy.

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli saz gurallary kwarteti üçin romans (1947), Fortepiano üçin gusul halk temalaryna sýuita (1947), «Slowak polkanyň» temasyňa transkipsiýasy (1947), Tajik tansy (1947), Konsert pýesasy (1950), Etýud (1961), Tokkatina (1961), Marş (1961).

A'kapella hor üçin: R. Seýidowyň goşgularyna toplum (1958).

Hor we fortepiano üçin: A. Mihelsonyň goşgusyna «Durmuş ýoly» (1958), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Kolhozçy gyzy» (1954), N. Pançenkonyň goşgusyna «Watan» (1959).

Aýdymlar we romanslar: A. Bloguň goşgularyna dört romans: «Ol durmuş geçdi», «Deňiz», «Humaýun – oraşan guş», «Men ajaýyp erkinlige çemeleşýän», (1944), K. Simonowyň goşgusyna «Maňa garaş» (1944), T. Esenowanyň goşgusyna «Sowgat çemeni» (1949), G. Muhtarowyň goşgusyna «Gyzyl galstuk» (1949), R. Seýidowyň goşgusyna «Pioner aýdymy» (1951), Ş. Borjakowyň goşgusyna «Balykçynyň aýdymy» (1953), Magtymgulynyň goşgusyna «Näzli dildar» (1954), D. Agamämmedowyň goşgusyna «Ýolka» (1954), N. Omadowyň goşgusyna «Ýaş miçurinçiler» (1956), Ö. Eminowyň goşgusyna «Ýaşlygymyz gül açýar» (1957), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Serhetçi men» (1962), M. Garryýewiň goşgusyna «Nepes» (1963), Mollanepesiň goşgusyna «Şasydyr» (1963), M. Garryýewiň goşgusyna «Düýe çal» (1965), M. Annaýewiň goşgusyna «Pioner nyşany hakynda aýdym» (1967) we başgalar.

RAWIČ MATWEÝ BORISOWIČ

(1924–1971)

Matweý Borisowič Rawiç milli kompozitorçylyk mekdebiniň düzümine geçen asyryň 50-nji ýyllarynda girýär. Kompozitoryň «Täsin tebiç», N. Muhadow bilen bilelikde ýazan «Ynjyk Maýsa» baletleri, birnäçe simfoniki, wokal-simfoniki, kamera-instrumental eserleri, drama spektakllary üçin sazy hem-de aýdym we romanslary professional saz sungatymyzyň iň ajaýyp sahypalaryna degişlidir.

Matweý Rawiç 1924-nji ýylyň 21-nji ýanwarynda Ukrainanyň Belaýa Serkow şäherinde işçiniň maşgalasynda eneden dogulýar. Ol dokuz ýaşyndaka ata-enesinden mahrum bolýar, 1933–1937-nji ýyllarda Moskwa welaýatynyň dürli çagalar öýlerinde terbiýelenýär. Bu ýerde onuň saza bolan ukyby ýüze çykýar. Gysga wagtyň içinde Matweý özbaşdak dombrada, balalaýkada saz çalmagy öwrenip, halk saz gurallarynyň höwesjeň orkestriniň çykyşlaryna işjeň gatnaşyp ugraýar. Tiz wagtdan Matweý çagalar öýünden Moskwanyň harby-sazandalary terbiýeleýän birinji mekdebine geçirilýär. Mekdepde klarnet çalmagy öwrenip başlaýar. Onuň pýesalary, romanslary, aýdymlyary düzmek boýunça ilkinji tejribeleri şol döwre degişlidir. Hut şol ýyllarda hem kwartet, trio, klarnet üçin pýesalar, M. Žukowskiň goşgularyna romans we birnäçe aýdymlar ýazýar.

1942-nji ýylda M. Rawiç Moskwanyň harby-sazandalar terbiýeçileriniň mekdebini tapawutly bahalar bilen tamamlandan soňra, ol harby gulluga çagyrylýar. Şeýlelikde, ol Wolhow frontunyň harby operasiýalaryna, Leningradyň gahrymançylykly goralyşyna gatnaşýar. Agyr ýaralanan M. Rawiç soňraky gullugy geçmek üçin Rostowyň harby-sazandalary terbiýeleýän mekdebine klarnet hünäri boýunça mugallym edilip iberilýär.

1946-njy ýylda ol Moskwa geçirilýär we şol ýyl hem Moskwanyň P. I. Čaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna okuwa girýär. Bu ýerde professor Aleksandr Wladimirowiç Wolodinden klarnet

hünäri boýunça tälim alýar. Konserwatoriýada okan ýyllary ol kompozisiýa bilen özbaşdak meşgullanmagyny dowam edýär. 1951-nji ýylda ol konserwatoriýany üstünlikli tamamlýar. Hünäri boýunça döwlet synagynda özüniň üç bölümden ybarat klarnet we fortepiano üçin sonatasyny örän gowy ýerine ýetirendigi üçin höweslendiriji baýraga hem mynasyp bolýar. Konserwatoriýany tamamlandan soňra ýaş kompozitor Aşgabada Magtymguly adyndaky opera we balet teatryna işe ugradylýar. Ol bu ýerde orkestriň solisti bolup işe başlaýar, sazanda gaýtalanmasyz lad, ritmiki we äheň aýratynlyklary bolan türkmen halk sazyny çuňňur öwrenip, eserlerini şonuň esasynda döretmäge çalyşýar. Tiz wagtdan onuň ilkinji eserleri peýda bolýar. Olaryň arasynda «Türkmen temalaryna skripka we orkestr üçin fantaziýa» (1954), klarnet we fortepiano üçin sonata (1953), Wiolonçel üçin pýesa (1954), agaçdan ýasalan üflenip çalynýan saz gurallary üçin kwartet (1954), klarnet we fortepiano üçin fantaziýa (1955) we beýlekileri agzamak bolar.

Hut şol ýyllar hem kompozitor teatr üçin saz ýazyp başlaýar. A. S. Puşkin adyndaky rus drama teatry üçin ol I. Karnauhowyň we L. Brausewiçiň «Gyrmyzy güljagaz», F. Pianyň «Parižli esgiçi», R. Ebralizdäniň (A. Şnitke bilen bilelikde) «Häzirki zaman tragediýasy», D. Furmanowyň «Gozgalaň» diýen pýesalaryna, Mollanepes adyndaky türkmen döwlet akademiki teatry üçin Şekspiriň «Otello» (N. Muhadow bilen bilelikde), B. Kerbabaýewiň «Magtymguly» (H. Allanurow bilen bilelikde) we beýleki pýesalara saz ýazýar.

Kompozitoryň döreden uly göwrümlü simfoniki eserleriniň arasynda «Gyrmyzy güljagaz» atly çagalar üçin súita (1956), «Inter-messo» (1957) we «Dabaraly uwertýura» (1957) tapawutlanýar.

1958-nji ýylda ol Daşkendiň döwlet konserwatoriýasyna kompozisiýa hünärinden Boris Isaakowiç Zeýdmanyň halypalygynda okuwa girýär. Konserwatoriýada okan ýyllarynda ol köpsanly eserleri döredýär. Olaryň arasynda N. Muhadow bilen bilelikde ýazylan «Täsin tebib» atly baleti (1960), «Türkmenistan» atly poemasy, dört bölümlü simfoniýasy (1963), simfoniki orkestr üçin Ballada (1961), Kirişli saz gurallar üçin kwartet (1961), fortepiano üçin saz eserleri, A. S. Puşkiniň goşgularyna romanslar we R. Seýidowyň goşgularyna aýdymlar bar.

Şol döwrüň uly göwrümlü eserleriniň arasynda M. Rawiçiň N. Muhadow bilen bilelikde ýazylan «Täsin tebib» (1960) baletini has tapawutlanýar (librettosy G. Muhtarowyňky). Baletiniň özeni bolup türkmen halk sazary hyzmat edýär. Onuň librettosy türkmen halk ertekleriniň şýužeti esasynda, sazy bolsa «Sen-sen», «Leyli gelin», «Gulpagyň», «Dünýä heý», «Aglaryn», «Baýkara» we beýleki giňden meşhur bolan sazlaryň esasynda ýazylypdyr. Baletiniň sazy milli öwüşgine baýdyr, ol sazyň äheňleýin gurluşynda, baý ritmikasynda, garmoniýasynda we fakturasynda, saz pikirini ösdürmegiň usullarynda, gurallamasynda ýüze çykýar. «Täsin tebib» baleti ilkinji gezek 1960-njy ýylyň 20-nji fewralynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda görkezilýär. 1965-nji ýylda awtorlar baletiniň materialynda alty bölümden ybarat bolan simfoniki şýuitany döredýärler, ol estrada konsertlerinde ençeme gezek üstünlikli ýerine ýetirilýär. 1966-njy ýylda bu şýuita Moskwanyň «Muzyka» neşirýaty tarapyndan neşir edilýär.

1964-nji ýylda M. Rawiç konserwatoriýany üstünlikli tamamlayar. Ol diplom işi hökmünde «Sähra» atly baletini döredýär. Baletiniň esasynda 30-njy ýyllarda ýaşlaryň türkmen topragyndaky täze durmuş ugrundaky gaýduwsyz göreşleri barada gürrüň berýän Guseýin Muhtarowyň «Otuzynjy ýyllar» atly dramasy ýatyr. G. Muhtarow baletiniň özboluşlylygyny göz önünde tutmak bilen, librettonyň üstünde işläň wagty pýesa bilen deňeşdireniňde ep-esli üýtgeşmeler girizýär. Ýöne in esasy zat, ol suratlandyrylýan döwrüň ýiti gapma-garşylygyny, türkmen halkynyň ýagty geljegi baradaky arzuwyny pýesadan baletiniň librettosyna üstünlikli geçirmegi başarypdyr. Şonuň netijesinde-de balet aýdyň sosial öwüşgine eýe bolýar.¹⁹ Öz okuwçysynyň diplom işine ýokary baha bermek bilen, Azerbaýjanyň we Özbegistanyň sungatda at gazanan işgäri, professor B. I. Zeýdman Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň direktory, SSSR-iň halk artisti Alty Garlyýewe ýazan hatynda şeýle belläpdir: «Baletiniň sazy in bir şatlykly duýgyny oýarýar. Ol gürrüňsiz professional, tans häsiýetli, saz keşpleri boýunça aýdyňdyr. Kompozitor leýtmotiwleýin ulgamy saýlap almak bilen, ony sazyň simfoniki ösüşiniň özeni edýär we saz dramaturgiýasyna düşnümegi ýeňilleşdirýär. Baletde položitel

¹⁹ Туркменская искра, 1964, 16 апреля.

we otrisatel güýçleriň çaknyşygy heň çyzygynyň we sazlaşykly diliň serişdeleriniň hususylaşdyrylmagy arkaly aýdyň suratlandyrylypdyr. Sazyň tutuşlygyna türkmen halk sazларыnyň janly äheňlerine esaslanandygy bellenmelidir».²⁰ Balet 1964-nji ýylyň 25-nji aprelinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda ilkinji gezek görkezilýär. Türkmenistanyň saz durmuşynda möhüm waka bolup, tomaşaçylar tarapyndan gyzgyn garşylanýar.

Kompozitor çagalar üçin ençeme saz eserlerini döredýär. Çagalaryň fantaziýalarynyň, duýgularynyň dünýäsi awtor üçin ýakyn we düşnükli bolýar. Ol çagalar üçin «Telefon» atly wokall-simfoniki poemany, K. Çukowskiniň goşgularyna aýdymlyar toplumyny, «Muh-Sokotuha» (librettosy T. Litwinowanyňky) we «Ynjyk Maýsa» (librettosy N. Geldiýewiňki) atly iki sany baleti ýazýar.

«Ynjyk Maýsa» baleti 1970-nji ýylda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda goýulýar. Baletde oýunjaklaryň direlýän we hereket edýän erkisi ýaly, köşejik, tilki, kirpi, tawuslar, jerenjik, gurjaklar towly bolsa-da, olara adamlara mahsus bolan duýgular berlipdir. Agzybir we şadyýan gurjaklaryň ýaşaýan ýurduna gapma-garşy edip, «hapaçylyk» ýurdunyň ýalta, ulumsy we hapysa gurjaklary goýulýar. Maýsany birnäçe wagtda gurjaklar özlari ýaly hapysa, ýalta we ynjyk etmegi başaryrlar. Ýöne ony söýýän gurjaklar welin Maýsany öňki keşbine getirýärler. Baletiň sazynda türkmen halk öwüşginleri aýdyň duýulýar. Kompozitor häzirki zaman sazlaşyklaryndan, orkestr serişdelerinden peýdalansa-da, balet tans häsiýetli, durmuşa söýgi döredýän çaga dünýägarayşy üçin ýakyndyr.²¹ Baletiň gahrymanларыnyň her biri aýdyň saz özboluşlylygyna eýedir.

Awtoryň soňky eserleriniň biri «Türkmenistan» atly (1970) simfoniki poemasydyr.

M. Rawiç 1971-nji ýylyň 25-nji martynda, döredijiliginiň gülläp ösýän wagty, özüniň köpsanly döredijilik oý-pikirlerini doly amala aşyрман aradan çykýar. Örän adamkärçilikli, zehinli adam özi barada ajaýyp pikirleri galdyrdy.

Eserleri. Baletler: «Täsin tebib», 3 aktly, N. Muhadow bilen bilelikde halk erkileri boýunça, G. Muhtarowyň librettosy (1960,

²⁰ Awtorlaryň arhiwi.

²¹ Туркменская искра, 1971, 30 января.

ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatry, 20-nji fewral, 1960, G. Japarrowyň goýmagynda, suratçy A. Kulyýew, dirižýor H. Allanurow). «Sähra», 3 aktly, 5 sahnaly, prolog we epilogly TSSR-iň 40 ýyllygyna bagyşlanan, «Otuzynjy ýyllar» pýesasy boýunça, G. Muhtarowyň librettosy (1963, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatry, 25-nji aprel, 1964, L. Woskresenskaýanyň goýmagynda, suratçy B. Marçenko, dirižýor N. Muhadow). «Ynjk Maýsa», 2 aktly erteki-balet, 5 sahnaly, N. Geldiýewiň librettosy (1970, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatry, 2-nji iýun, 1970, T. Kösäýewiň goýmagynda, suratçy Ý. Kordys, dirižýorlar N. Muhadow we W. Karpow).

Simfoniki sazlar: «Gyrmyzy güljagaz» sýuitasy (1956), «Iter-messo» (1957), «Dabaraly uwertýura» (1957), «Türkmenistan» poemasy (1961), 4 bölümlü, mi-minor simfoniýasy (1963), Ballada (1961), «Täsin tebi» baletden 5 bölümlü (N. Muhadow bilen bilelikde) sýuitasy (1965, neş. 1966), «Ýubileý uwertýurasy» (1969), «Türkmenistan» poemasy (1970), Skripka we orkestr üçin fantaziýa (1954).

Wokal-simfoniki sazlar: K. Çukowskiniň goşgularyna «Telefon» atly poemasy, solist, çagalar hory we simfoniki orkestr üçin (1966).

Kamera-instrumental sazlar: Klarnet we fortepiano üçin sonata (1951), Klarnet we fortepiano üçin sonata (1953), Wiolonçel üçin pýesa (1954), Klarnet we fortepiano üçin fantaziýa (1955), Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1961).

Drama spektakllara saz: «Gyrmyzy güljagaz» (1954), «Otello» (N. Muhadow bilen bilelikde, 1955), «Gozgalaň» (1957), «Magtymguly» (H. Allanurow bilen bilelikde, 1955), «Parižniň esgiçisi» (1954), «Häzirki zaman tragediýasy» (A. Şnitke bilen bilelikde, 1962).

Aýdymlar we romanslar: M. Rawiç 40-dan gowrak aýdymlar we romanslar ýazdy.

NURY MUHADOW

(1924–1999)

Türkmenistanyň halk artisti, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, kompozitor we dirižýor, professor Nury Muhadow türkmen kompozitorlarynyň görnükli wekilleriniň hataryna girýär. Ol professional saz sungatyna 1950-nji ýyllarda gelyär. Onuň tebigy zehini «Keýmir kör» atly gahrymançylykly operasynda, «Täsin tebip» atly baletinde (M. Rawiç bilen bilelikde), «Mollanepes», «Andalyp» atly simfoniki poemalarynda, simfoniýasynda, uwertýurasynda öz aýdyň beýanyny tapýar. Mundan başga-da N. Muhadowyň wokalsimfoniki, kamera-instrumental eserleri, şeýle-de köpsanly aýdymlyry we romanslary uly gyzyklanma döredýär. Ol zehinli dirižýor we jemgyýetçilik işgäri hökmünde hem giňden tanalýar.

Nury Muhadow 1924-nji ýylyň 18-nji ýanwarynda Aşgabadyň etegindäki Bagyr obasynda eneden dogulýar. Muhadowlaryň uly we agzybir maşgalasynda sazy örän söýýärler. Meşhur halk sazandalary Täçmämet Suhangulyýew, Mylly Täçmyradow, Magtymguly Garlyýew, Garly bagşy, Nobat Amansähet bagşy we beýlekiler olaryň öýünde ýygy-ýygýdan myhmançylykda bolýarlar. Olaryň saz çalsyny diňläp, Nury kiçiliginden halk sazyny gowy görýär.

1939-njy ýylda ol doly däl umumy bilim berýän orta mekdebi tamamlýar we Moskwanyň döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky Türkmen bölümine okuwa ugradylýar. Professor Aleksandr Pawlowiç Stogorskiniň halypalygynda wiolonçel öwrenýär. Urşuň başlanmagy ýaş sazandanyň okuwyna päsgel berýär, ol 1941-nji ýylyň güýzünde Aşgabada dolanyp gelyär. Ýaş sazanda bu ýerde az wagtlyk Pioneerler köşgüniň ýanyndaky türkmen halk saz gurallary ansamblynyň ýolbaşçysy bolup işleýär.

1942-nji ýylda ol goşun gullugyna çagyrylýar. Harby mekdebi tamamlandan soň, Ikinji Ukrain frontunyň 81-nji atyjylyk diwiziýasynyň düzüminde Stalingrad söweşine, Ukrainanyň, Wengriýanyň,

Rumyniýanyň, Çehoslowakiýanyň, Awstriýanyň faşist basybalyjylaryndan azat edilmegine gatnaşýar.

1946-njy ýylda goşun gullugyndan dolanyp gelen N. Muhadow opera we balet teatrynda işläp başlaýar. Ol ilki hormeýsteriň kömekçisi we dirižýoryň assistenti, 1948-nji ýyldan başlap orkestriň dirižýory bolýar. Opera teatrynda işlän döwründe okuwyny yzygiderli dowam edýär. 1950–1952-nji ýyllar aralygynda ol Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky simfoniki orkestriň dirižýorlarynyň tejribesini ýokarlandyrmak boýunça kurslarynda bolýar.

1952–1956-njy ýyllar aralygynda Türkmen döwlet sazçylyk mekdebiniň sazyň taryhy-nazaryýeti bölümünde okaýar. Hut şol ýyllar hem sazanda kompozisiýada öz güýjüni synap ugraýar. Ol birnäçe instrumental we wokal eserlerini ýazýar, olaryň arasynda uly göwrümlü eseri simfoniki orkestr üçin uwertýurasydyr (1954).

1958-nji ýylda N. Muhadow Daşkendiň döwlet konserwatoriýasyna, professor Boris Isaakowiç Zeýdmanyň halypalyk etmeginde kompozisiýa hünärine okuwa girýär. Onuň okan ýyllarynda ýazan eserleri: Mollanepese bagyşlan simfoniki poemasy, M. Rawiç bilen bilelikde «Täsin tebib» atly baleti, dört bölümlü simfoniýasy, çagalar hory üçin eserleri we köpsanly aýdymlary meşhurlyk gazanýar.

Şol döwürde ýazylan eserleriň arasynda türkmen şahyry Mollanepese bagyşlanan poemasy aýratyn tapawutlanýar (1964). Bu programmaly eseriň esasynda Gündogaryň meşhur «Zöhre–Tahyr» dessany ýatyr. Belli bolşy ýaly, bu dessanyň ýokary çeperçilik türkmen görnüşi Mollanepese degişlidir. Kompozitor poemany nusgawy sonata formasynda ýazýar. Poemanyň sazy awtoryň individual (özbaşdak) heňi bilen bezelýär. Häsiýeti boýunça işjeň bolup, ol giňişleýin simfoniki ösüşe eýe bolýar. Onuň täsir ediş mümkinçiliklerinden peýdalanyp, kompozitor Zöhrä bolan söýgüsi, öz bagty üçin göreşýän Tahyryň ýatda galyjy keşbini döredýär. Lirik häsiýetli kömekçi temanyň esasynda awtor «Dag arman» diýen halk sazyny ulanýar. Poema ilkinji gezek 1965-nji ýylda Aşgabatda, Özbegistanyň edebiyatynyň we sungatynyň Türkmenistandaky öngünligünde Z. Haknazarowyň ýolbaşçylygyndaky Özbegistanyň döwlet simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilýär. Onuň ýazgysyny Leningradda K. Eliasbergiň ýolbaşçylygyndaky filarmoniýa orkestri amala aşyrýar.

1972-nji ýylda Mollanepese bagyşlanan poemasy Moskwada «Sowetskiý kompozitor» neşirýaty tarapyndan neşir edilýär.

N. Muhadow konserwatoriýada okan ýyllarynda M. Rawiç bilen bilelikde «Täsin tebib» atly baleti döredýär (1960). Onuň librettosyny türkmen halk ertekileriniň esasynda dramaturg G. Muhtarow ýazýar. Adam diňe öz zähmeti we göreşi bilen bagta ýetip biler, bu erteki baletiň esasy ideýasy şundan ybaratdyr. Kompozitorlar baletiň sazýnda türkmen halk aýdym-sazlarynyň öwüşginlerini ulanypdyrlar. Käbir ýagdaýlarda olar baletiň sazyny sada sazlaşdyrmak arkaly «Sen-sen» (Altyn balyjagyň tansy), «Gulpagyň» (balyjaklaryň jemleýji tansy), «Dünýä heý» (gozgalaňçylaryň tansy), «Alabilmedim» (hanyň ýigitleriniň tansy), «Leyli gelin» (umumy jemleýji tans) ýaly meşhur halk sazalaryny sitata usulynda ulanýarlar. Beýleki bir ýagdaýlarda bolsa, olar halk sazalaryny çylşyrymly simfoniki işläp taýýarlamalarda peýdalanylýarlar. Mysal üçin, ejir çekýän we garşylyk görkezmäge galan halkyň umumylaşdyrylan keşbini häsiýetlendirýän «Aglaryn» we «Baýkara» halk aýdymlyary ep-esli üýtgeşmelerde ýaňlanýar. Kompozitorlar eýran, buluç we horezm tanslaryny şol halklaryň sazly folklorynyň esasynda ýazýarlar.

1965-nji ýylyň 20-nji fewralynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda «Täsin tebib» baleti görkezilýär. 1965-nji ýylda awtorlar baletiň materialynda alty bölümden ybarat bolan simfoniki súuitany döredýärler, ol ençeme gezek konsert estradasynda üstünlikli ýerine ýetirilýär hem-de 1966-njy ýylda Moskwada «Muzyka» neşirýaty tarapyndan neşir edilýär.

Birinji simfoniki súuitanyň üstünligi kompozitory alty bölümden ybarat bolan ikinji súuitany döretmeklige ruhlandyrýar. M. Rawiçiň aradan çykanlygy sebäpli, onuň üstünde ýeke özi işlemeli bolýar. Súuita 1979-njy ýylda ýazylýar.

Kompozitoryň diplom işi dört bölümden ybarat bolan simfoniýasydyr (1965). Ol ikinji gezek 1965-nji ýylda Daşkendiň konserwatoriýasyndaky döwlet synaglarynda N. Muhadowyň ýolbaşçylygynda Özbegistanyň döwlet filarmoniyasynyň simfoniki orkestriniň ýerine ýetirlmeginde ýaňlanýar. Ol türkmen heň öwürümleriniň uly täsirliligi bilen özüne çekýär. 1968-nji ýylda simfoniýa Gorkiý şäherindäki häzirkizaman sazynyň festiwalýnda M. Nersesýanyň ýolbaşçylygynda

filarmoniýanyň simfoniki orkestri tarapyndan üstünlikli ýerine ýetirilýär.

1965-nji ýylda N. Muhadow Daşkendiň konserwatoriýasyny kompozisiýa (professor B. I. Zeýdmanyň synpynda) we dirižyorlyk (professor M. Aşrafiniň synpynda) hünärleri boýunça üstünlikli tamamlýar.

1977-nji ýylyň 20-nji noýabrynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda goýlan «Keýmir kör» operasynyň ilkinji görkezilişi ýurduň saz äleminde iň uly wakalaryň birine öwürülýär. Operanyň librettosyny B. Amanow bilen A. Haýydow ýazýarlar. Keýmir kör türkmen halkynyň erkinligi hem garaşsyzlygy ugrunda gaýduwsyz göreşen gahrymandyr. Ol hemişe il-günüň arasynda bolup, onuň erkinligi ugrunda göreşen, halkyň öňüne düşen bu batyr şahsyýetiň bütewi keşbini kompozitor iňňän täsirli görkezmeşi başarypdyr. Operada awtor halk sazalaryny ýerlikli peýdalanýar. Şonuň netijesinde köpsanly ariýalaryň, duetleriň, dürli ansamblaryň we horlaryň sazy has özboluşly, täsirden doly we takyklyga eýe bolýar. Awtor ilkinji gezek türkmen operasyna milli sanawaçlary girizip, «Küşdepdi» tans sazynyň esasynda ulanýar. Kompozitoryň bu girizen sazlary operanyň iň bir özüne çekiji bölümleri bolýar.²²

Milli halk äheňlerine ýugrulan orkestr öwüşginleri Keýmir köri hakyky Serdar hökmünde belent heňde wasp edýär. Operada Keýmir köriň keşbi ynandyryjylykly suratlandyrylypdyr. Kompozitor onuň batyrlygyny, edermenligini, sadalygyny we adamkärçiligini şekillen-diripdir.

N. Muhadow göwrümi uly bolan goşmaça nomeri simfoniki orkestriň sazandarlyk etmeginde «Balsaýat» türkmen halk sazyny ulanmak bilen, simfoniki orkestriň düzümine elektrodutary girizýär. Simfoniki partitura elektrodutaryň girizilmegi kompozitoryň gyzykly çözgütleriniň biridir, şonuň netijesinde ol orkestriň adaty bolmadyk, özboluşly ýaňlanmagyny gazanypdyr.²³

Ýokary derejeli professionalizmi, milli öwüşgini, heň baýlygy bilen tapawutlanýan «Keýmir kör» operasy ýurdumyzyň jemgyýetçiligi tarapyndan gyzgyn garşylanýar we gazet-žurnallaryň sahypa-

²²Туркменская искра, 1980, 2 декабря.

²³Советская музыка, 1980, № 10.

larynda ýokary baha mynasyp bolýar. Ýokary professionallygy bilen tapawutlanýan bu opera üçin N. Muhadow Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragyna mynasyp bolýar (1980).

1984-nji ýylda kompozitor O. Akmämmadowyň we G. Latfulliniň librettosy boýunça «Sekizinji hazyna» atly sazly komediýasyny ýazýar. Gülküli, şadyýan parçalardan doly oba durmuşyndan gürrüň berýän sazly komediýa dürli ýurtlaryň teatr sahnalarynda görkezilýär.

1985-nji ýylda awtor Beýik Watançylyk urşy temasyňa bagyşlap «Hüjüm» atly simfoniki uwertýurasyny döredýär. Uwertýura mazmuny we çözgüdi boýunça örän özboluşlydyr hem-de täsin öwüşginlere eýedir.

1991-nji ýylda döredilen «Andalyp» atly simfoniki poemasynda kompozitor keşp we duýgy gurluşynyň aýdyň, adaty, watançylyk temalary ýurduň taryhy bilen baglanyşdyrýar. Onuň esasynda «Ýusup–Züleyha» rowaýatyndan parçalar ulanylýar.

Kompozitoryň dürli saz gurallary üçin ýazan saz eserleri çagalar sazçylyk mekdepleriniň okuw-pedagogiki repertuaryny giňeldýär we baýlaşdyrýar. Bulara, ilkinji nobatda, «Fortepiano üçin dokuz sany ýeňiljek çagalar pýesalary», «Skripka üçin on bir sany pýesa» diýen toplumlar we beýlekiler degişlidir. Awtor çagalar üçin köpsanly eserleri döredýär. Olaryň arasynda K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Nazarjanyň piljagazy», A. Haýydowyň goşgularyna «Gülälek», «Şöhrat aýdymy», «Çopan oglan», «Gara deňziň kenarynda», A. Çüriýewiň goşgusyna «Gül mekanyň bahar-ýazy», M. Myşşyýewiň goşgularyna «Goraň çagaň bagtyny», «Çaga dünýäň geljegi» we beýleki aýdymlyry giň meşhurlyga eýe bolýar.

Awtoryň döredijiliginde wokal sazynyň žanrlaryna möhüm orun berilýär. Olar, esasan, solo we hor aýdymalaryndan ybarat bolup, Watan, zähmet, ýaşlar, mähriban ülkäň tebigaty wasp edilýär. Ýekelik solo aýdymlarynyň arasynda J. Mämmedowanyň goşgularyna «Menniň Watany», «Parahatçylyk guşy», A. Atajanowyň goşgularyna «Gagarin hakynda aýdym», «Pagtaçy joralar», A. Muhadowyň goşgusyna «Dostluk aýdymy», A. Omarowanyň goşgusyna «Komsomol», A. Lokgaýewiň goşgusyna «Gel, Türkmenistana», B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Watan gülesin», G. Bäşiýewiň goşgusyna «Watany», A. Çüriýewiň goşgusyna «Topragym», O. Ylýasowyň goşgusyna

«Dagly gyz», H. Annaýewiň goşgusyna «Gözler bilen» we beýlekiler giňden bellidir. Döredijiliginiň ahyrky ýyllarynda ýazylan Watanymyza, Garaşsyzlygymyza bagyşlanan aýdymlaryň arasynda «Azatlyk gimni», «Lälezar Türkmenistan», «Türkmen esgerleriniň aýdymy», «Ýaşa, jan Watan» we beýlekiler tapawutlanýan aýdymlardyr.

Kompozitoryň in ajaýyp aýdymlary «Aýdym yzyna aýdym» («Советский композитор», 1970), «Türkmenistanyň aýdymlary» («Музычна Ukrainy», 1972), «Täjigistanyň we Türkmenistanyň kompozitorlarynyň aýdymlary» («Музыка», 1962) ýaly ýygyndylarda neşir edilýär.

Kompozitor döredijilik işini hemişe ýerine ýetirijilik işi bilen utgaşykly alyp barýar. Ol elli ýyldan gowrak Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda dirižýor bolup işleýär. Şol döwrüň içinde onuň dirižýorlyk eden operalary sanardan kändir. Olaryň arasynda P. Çaýkowskiniň «Guw köli», N. Rimskiý-Korsakowyň «Şährizada», A. Glazunowyň «Raýmonda», S. Rahmaninowyň «Aleko» ýaly rus nusgawy sazлары hem-de J. Werdiniň «Trawiata», N. Puççininiň «Çio-Çio-San», L. Minkusyň «Don Kihot», Adanyň «Žizel» we «Korsar», F. Şopeniň «Şopeniana» ýaly günbatar ýewropa nusgawy eserleri we S. Prokofýewiň «Romeo we Julýetta», «Daş gül», D. Şostakowiçiň «Hanym we garagol», A. Haçaturýanyň «Spartak», Çulakiniň «Ýetginjeklik», T. Hrennikowyň «Tupanda», Morozowyň «Doktor Aýbolit», Astafýewiň «Bakjasaraý fontany» ýaly XX asyryň daşary ýurt sazлары we beýlekiler bardyr. N. Muhadowyň giňişleýin dirižýorlyk repertuarynda türkmen kompozitorlarynyň operalaryna we baletlerine hem uly orun berilýär. Onuň dirižýorlyk eden eserleriniň arasynda A. Şapoşnikowyň we D. Öwezowyň «Şasenem–Garyp», A. Şapoşnikowyň we W. Muhadowyň «Kemine we kazy», A. Kulyýewiň «Abadan», Ý. Meýtusyň we D. Öwezowyň «Leýli–Mejnun», Ý. Meýtusyň «Magtymguly», K. Korçmarýowyň «Aldar köse», Ç. Nurymowyň «Epegeň tepbedi», A. Agajykowyň «Pöwrize» we başga-da ençeme sazly-sahna eserler bardyr.

N. Muhadow hem köpsanly opera we balet spektakllarynyň interpretatorydyr. Ol türkmen kompozitorlarynyň täze eserlerini wagyz etmek bilen, simfoniki orkestriň dirižýory hökmünde sahnada ýyg-ýygýdan çykyş edýärdi.

Kompozitor Türkmen milli konserwatoriýada işläň döwründe mugallymçylyk işini hem alyp barýar. 1981-nji ýylda oňa dosent, 1987-nji ýylda professor ady dakylýar. Ol ençeme ýyllar opera, hora, simfoniýa dirižýorlyk etmek sapaklaryny alyp barýar. Onuň talyplarynyň arasynda N. Muhyýew, Ş. Hemraýew, R. Nepesow dagylar bardyr.

Döredijilik, ýerine ýetirijilik we mugallymçylyk işi bilen bir hatarda ol ýurdumyzyň jemgyýetçilik durmuşyna hem işjeň gatnaşýar. 1963-nji ýyldan SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, 1968-nji ýyldan bolsa Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň derňew komissiýasynyň başlygy bolýar. Birnäçe ýylyň dowamynda ol Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň we Türkmenistanyň döwlet teleradiokomitetiniň çeper geňeşiniň agzasy, ýurdumyzyň «Bilim» jemgyýetiniň we Türkmenistanyň Teatr jemgyýetiniň prezidiumynyň agzasy bolýar.

Türkmen saz sungatyny ösdürmeklige uly goşandy üçin N. Muhadowa «Türkmenistanyň at gazanan artisti» (1960), «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1965), «Türkmenistanyň halk artisti» (1991) diýlen hormatly atlar dakylýar. Ol Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna (1980) mynasyp bolýar, «Hormat Nyşany» (1955), «Zähmet Gyzyl Baýdak» (1981) we «Beýik Watançylyk urşy» (1985) ordenleri, on sany medal – Beýik Watançylyk urşunda Ýeňşiň ýubileýlerine hem «Pragany almagyna» şeýle hem «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) medallary, Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň başisi bilen sylaglanýar (1950, 1957, 1960, 1964, 1974).

N. Muhadow 1999-njy ýylyň 31-nji dekabrynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Keýmir kör», 3 aktly, 6 sahnaly, Beýik Oktýabryň 60 ýyllygyna bagyşlanan, B. Amanowyň we A. Haýydowyň librettosy (1977, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatry, 20-nji noýabr, 1977, režissýor M. Kepbanow, suratçy H. Allaberdiýew, dirižýor H. Allanurrow, 1989, ikinji neşir).

Balet: «Täsin tebib», 3 aktly, M. Rawiç bilen bilelikde, halk ertekileri boýunça, G. Muhtarowyň librettosy (1960, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we ba-

let teatry, 20-nji fewral, 1960, G. Japarowyň goýmagynda, suratçy A. Kulyýew, dirižýor H. Allanurow).

Sazly komediýalar: «Sekizinji hazyna», 3 aktly, O. Akmämmedowyň we G. Latfulliniň librettosy (1984).

Simfoniki sazlar: Uwertýura (1954), Mollanepese bagyşlanan poemasy (1964, neş. 1972), «Täsin tebip» baletinden 5 bölümlü (M. Rawiç bilen bilelikde) birinji sýuita (1965, neş. 1966), «Täsin tebip» baletinden 6 bölümlü ikinji sýuita (1979), 4 bölümlü sol-minor simfoniýasy (1965, birinji ýerine ýetirilişi 20-nji maý, 1965, dirižýor N. Muhadow), «Hüjüm» uwertýurasy (1985), Simfoniýetta (1985), XVIII asyryň şahyryna bagyşlanan «Andalyp» simfoniki poemasy (1991).

Türkmen halk saz gurallary orkestri üçin: Poema (1980), Poema-rapsodiýa (1983), «Hasyl toýy» atly poema (1987), «Söýli halan», «Amman-amman» ýaly täzedan işlenilen türkmen halk sazlyry (1990).

Hor we fortepiano üçin: Magtymgulyňyň goşgusyna «Aýryldym» (1962), A. Atajanowyň goşgusyna «Elwan öýmeli gözeli» (1970), O. Begnepesowanyň goşgusyna «Gyzlar» (1978) we başgalar.

Solistler, hor we simfoniki orkestr üçin: K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Parahatlyk ýoly bilen» (1956) we başgalar.

Solistler, hor we fortepiano üçin: A. Çüriýewiň goşgusyna «Aşgabadlyň 9 komissarlary hakda ballada» (1982), T. Söhbadowyň goşgusyna «Komsomol», solist, hor we fortepiano üçin (1984).

Çagalar hory we fortepiano üçin: A. Haýydowyň goşgularyna «Gülälek» (1959), «Şöhrat aýdymy» (1959), «Çopan oglan» (1959), «Gara deňziň kenarynda» (1959), A. Çüriýewiň goşgusyna «Gül mekanyň bahar-ýazy» (1979), M. Myşşyýewiň goşgularyna «Goraň çagaň bagtyny» (1979), «Çaga dünýäň geljegi» (1979), R. Seýidowyň goşgusyna «Ur, baraban» (1951), G. Muhtarowyň goşgusyna «Gyzyl galstuk» (1952), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Nazar janyň pil-jagazy» (1959), A. Haýydowyň goşgularyna «Bagda alma bişipdir» (1959), «Tüýdükçi Myratly» (1959) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: Çagalar üçin dokuz sany ýönekeý fortepiano pýesalary (ÇSM, I–IV synplary üçin, 1970), Skripka üçin on bir sany pýesa (ÇSM, I–III synplary üçin, 1970), Forte-piano üçin

wariasiýalar (1970), Wiolonçel we fortepiano üçin pýesalar (1973) we başgalar.

Aýdymlar we romanslar: R. Seýidowyň goşgusyna «Gyz» (1952), A. Kowusowyň goşgularyna «Hüwdi» (1952), «Dostluk aýdymy» (1956), A. Haýydowyň goşgusyna «Serhetde» (1962), A. Omarowanyň goşgusyna «Komsomol» (1956), B. Kerbabaýewiň goşgularyna «Watan gülesin» (1970), «Gagarin hakynda aýdym» (1961), A. Atajanowyň goşgusyna «Murgaply gyz» (1955), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Hindistan» (1970), J. Mämmedowanyň goşgusyna «Meniň Watany» (1970), O. Ylýasowyň goşgusyna «Dagly gyz» (1970) we başgalar. A. Muhadowyň goşgusyna «Ýaraşar» (1978), O. Annaýewiň goşgusyna «Eziz mekan Aşgabadym» (1982), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Ak pagta ak bagtymdyr» (1983), A. Gurtgeldiýewiň goşgusyna «Günüň» (1989), Magtymgulynyň goşgularyna «Gülgüzar oýnaşar» (1989), «Meňli ýarymdan» (1989), A. Atabaýewiň goşgusyna «Seniň hem meniň dünýäm» (1989), A. Lokgaýewiň goşgusyna «Lälezar» (1990), A. Berdiýewiň goşgusyna «Gümmürlendi» (1990), «Läle», halk sözlerine (1990), J. Mämmedowanyň goşgusyna «Soldat kasamy» (1990), A. Muhadowyň goşgusyna «Perwanajyk» (1990), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Jan, Aşgabat» (1990), täzeden işlenen «Jorajan» türkmen halk aýdymy. «Garaşsyz döwran» aýdymlar ýygyndysy (1998, dürli şahyrlaryň goşgularyna) we başgalar.

DURDY NURYÝEW

(1933–1992)

Türkmenistanyň halk artisti, Ýaşlar baýragynyň eýesi ajaýyp kompozitor Durdy Nuryýew milli kompozitorlyk mekdebiniň ikinji nesline degişlidir. Türkmenistanyň saz sungatynda onuň döredijiligi möhüm orny eýeleýär. Ol 1960-njy ýyllarda türkmen saz döredijilik ulgamyna gelýär. Onuň sazlary žanrlarynyň we keşpleriniň köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. D. Nuryýew sazly-sahna eserlerini, dürli görnüşlerde instrumental we wokall sazlaryny, kino üçin sazlary döredýär. Onuň eserleri özüniň ýagty keşpleri, owazly saz dili bilen ünsi çekýär. Ol «Ýalyňly ýürekler» atly operanyň, «Nusaý» we «Mähirli jadygöý» atly baletleriň, «Gunça» we «Umysyz söýgi» atly ilkinji türkmen sazly komediýalaryň, «Biziň ýaşlygymyz» simfoniki şekiliň, «Seýdi» atly simfoniki uwertýuranyň, «General Ý. Kulyýewiň ýadygärligine» atly simfoniki poemanyň, alty sany konsertiň (fortepiano, truba, akkordeon, fleýta, gyjak, bas-dutar üçin), «Ýuwaş gelin» kinofilminiň sazynyň we ençeme beýleki eserleriň awtorydyr. Kompozitoryň döredijiligi çagalaryň saza bolan estetiki terbiýesiniň meselelerine bagyşlanmagy bilen hem tapawutlanýar.

D. Nuryýewiň ady biziň ýurdumyzda, şeýle-de daşary ýurtlarda-da meşhurlyk gazandy. Ol öz döredijiligini elmydama işjeň mugallymçylyk we jemgyýetçilik işi bilen utgaşdyrýar.

Durdy Nuryýew 1933-nji ýylyň 17-nji oktyabrynda Mary welaýatynyň Baýramaly etrabyňyň şol wagtky Çkalow adyndaky kolhozunda daýhan maşgalasynda dogulýar. 1940-njy ýylda Durdy umumy bilim berýän mekdepde okap başlaýar, 1944-nji ýyldan başlap, ony sazçylyk mekdebinde fortepiano hünäri boýunça okuw bilen utgaşdyrýar. Onuň ilkinji mugallymy ajaýyp sazanda Olga Alekseýewna Kriwçenko bolýar. Ol oglanjykda saza bolan söýgini oýarmagy başarypdyr, bu ýagdaý bolsa ony saz sungatynyň professional ýoluna

alyp barýar. Durdy mekdep ýyllaryndan «Sen-sen» we «Bibijan» halk aýdymalaryny täzeden işlemeklige ilkinji synanyşyklary edýär.

1948-nji ýylda, ýedi ýyllyk mekdebi tamamlap, Mary şäherindäki ýörite mugallymçylyk mekdebine okuwa girýär, şol bir wagtyň özünde sazçylyk mekdebinde okamaklygyny dowam edýär. 1951-nji ýylda ýörite mugallymçylyk mekdebini we sazçylyk mekdebini tamamlap, ol Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň fortepiano bölümine Türmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri W. G. Hirunsewiň synpyna okuwa girýär. Ýörite sazçylyk mekdebiniň okuwyny A. M. Gorkiý adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň taryh fakultetiniň agşamky bölümindäki sapaklar bilen utgaşdyrýar. 1955-nji ýylda D. Nuryýew ýörite sazçylyk mekdebini tapawutlanan diplom bilen tamamlayar we ýörite sazçylyk mekdep-internatynyň fortepiano hünäri boýunça mugallym bolup işe başlaýar.

Kompozitoryň saz döretmek boýunça ilkinji synanyşyklary ýörite sazçylyk mekdep-internatynda işleýän döwrüne gabat gelýär. Onuň ilkinji eserlerinde çagalar sazyna ýykgyň edýänligi bilen tapawutlanýar. Ol fortepiano üçin dokuz sany dürli häsiýetli program-maly saz eserlerini ýazmak bilen, olary «Çagalar albomyna» birleşdirýär. Bu ýygyny bolsa 1958-nji ýylda «Türkmen döwlet neşirde» neşir edilýär. Türkmen halk aýdym-sazlarynyň esasynda dürli saz gurallary üçin okuw-pedagogiki repertuary düzmek uly we wajyp işde ilkinji ädim bolýar.

1966-njy ýylda ýaş kompozitoryň on iki sany fortepiano üçin sazlardan ybarat bolan ikinji toplumu peýda bolýar. Kompozitoryň bu toplumu gysga wagtyň içinde uly meşhurlyga eýe bolýar. «Kiçijik balykçy», «Ekspromt», «Tans», «Saz gutujygy», «Ýaşlar aýdymy», «Wals» we beýleki saz eserleri bolsa çagalar sazçylyk mekdepleriniň okuwçylarynyň repertuaryna girýär.

Şol ýyllarda ol halk köpçüliginiň söýgüsine mynasyp bolan «Bahar gelse», «Näzli ýarym», «Seniň gara gözleriň» we ençeme beýleki aýdymlary ýazýar.

1958–1964-nji ýyllar aralykda D. Nuryýew Daşkent döwlet konserwatoriýasynda okaýar. Ol kompozisiýa sapaklary boýunça professor Boris Isaakowiç Zeýdmanyň synpynda okaýar. Talyplyk ýyllary döreden eserleriniň arasynda «Garagum kanaly» atly sim-

foniki şekilini, fortepiano we orkestr üçin konsertinosyny, truba we orkestr üçin konsertini, «Gunça» atly sazly komediýasyny, kirişli saz gurallary kwarteti üçin sýuitasyny, fortepiano üçin sonatasyny, wiolonçel we fortepiano üçin sonatinasyny, kirişli saz gurallary üçin kwartetini bellemek gerek.

Awtoryň «Gunça» atly sazly komediýasy (G. Muhtarowyň librettosy) aýratyn meşhurlyk gazanýar. Bu komediýa ilkinji gezek 1965-nji ýylda Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň sahnasynda goýlup, ol on ýyldan gowrak wagtyň dowamynda teatryň repertuaryndan düşmeýär. «Gunça» talyp ýaşlaryň durmuşy baradaky şadyýan hekaýatdyr. Komediýanyň merkezinde uniwersitetiň iki sany talybynyň–salykatly, dogruçyl we batyrgaý Allan bilen owadan, lälilik gyz Gunçanyň arasyndaky söýgi beýan edilýär. Kompozitora gyzykly, degişmä ýugrulan spektakly döretmek başardypdyr. «Gunça» komediýasy awtoryň türkmen halk sazy bilen berk baglanyşykly özboluşly saz eseridir. Onuň milli öwüşginine baý bolan sazy joşgun we heň taýdan baýlygy bilen tapawutlanýar.

Kompozitoryň kanalyň gurluşygyna seslenmesi bolan «Gara-gum kanaly» atly simfoniki şekili uly meşhurlyk gazanýar. Bu eser 1961-njy ýylda ýazylyp, ilkinji gezek 1968-nji ýylda Türkmenistanyň kompozitorlarynyň birleşiginiň geňeşinde H. Allanurowyň ýolbaşçylygynda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde ýaňlanýar.

1970-nji ýylda D. Nuryýew G. Muhtarowyň pýesasy esasynda «Umytsyz söýgi» atly sazly komediýany ýazýar. Ol ilkinji gezek görkezilenden soň, tomaşaçylaryň gyzgyn söýgüsine mynasyp bolýar. Pýesa mazmunynyň döwrebaplygy, sazynyň terligi we özboluşlylygy bilen özüne çekýär.

1970-nji ýyldan başlap birnäçe wagtyň dowamynda D. Nuryýew Türkmen telewideniýesiniň sazly redaksiýasyna ýolbaşçylyk edýär. Şol bir wagtyň özünde, ol iň oňat saz eserleriniň biri bolan çagalar üçin «Mähirli jadygöý» baletini ýazýar. Balet 1971-nji ýylda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda goýulýar (G. Japarowyň librettosy). Baletiň mazmunynyň esasynda rehimsiz ejelik, onuň gyzlygy Aýgül we gyzy Doýduk baradaky belli türkmen ertekisi girizilýär. Baletiň täsin, fantastiki, žanrlaýyn, peýzažlaýyn mazmuny kompozitora pikirini dürli görwürmlerde ýüze çykarmaga

mümkinçilik berýär. Aýgülüň gatnaşmagyndaky sahnalar, onuň dostlarynyň häsiýetleri, şeýle-de Doýdugyň çykyş edýän parçalary has sowly çykypdyr. Baletiň sazy barada umumylykda aýdanynda, ýagşylygyň we ýamanlygyň göreşiniň müdimilik temasynda hakykatyň dabaralanmagynyň mynasyp beýanyňy tapandygyny belläp geçmek hökmandyr.

Ýurdumyzyň altyn ýubileýine kompozitor «Ýalynly ýürekler» (librettosy A. Atajanowyňky) atly operany bagyşlaýar. Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda 1974-nji ýylda goýlan bu opera Türkmenistanda sowet häkimiýetiniň berkarar edilmegi barada gür-rüň berýär.

Sahna eserleri bilen bir hatarda awtor köpsanly simfoniki we wokal-simfoniki eserleri hem döredýär. Olaryň arasynda N. Baýramowyň goşgularyna dört bölümlü kantatany we kirişli saz gurallary orkestri üçin uwertýurany belläp geçmek gerek. Bu eserleriň ikisi hem ýurt möçberindäki bäsleşiklerde baýraklara mynasyp bolýar.

Ussat kompozitor jemgyýetçilik işlerine-de köp wagtyňy we güýjüni sarp edýär. Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň ýolbaşçysy hökmünde dürli ýurt möçberindäki bäsleşiklere gatnaşmak bilen, ýygy-ýygýdan ýaşlar we çagalar bilen duşuşyklary guraýar. Onuň raýatlyk ýolunyň işjeňligi Beýik Watançylyk urşy bilen baglanyşykly döreden eserlerinde has aýdyň ýüze çykýar. Bu tolgundyryjy tema kompozitoryň «General Ýakup Kulyýewiň ýadygärligine» atly simfoniki poemasynda we kakasy Nuryň Ýazowyň ýadygärligine bagyşlap ýazan «Kirişli kwartetinde» doly açylyp görkezilýär. Watanynyň azatlygy we garaşsyzlygy ugrunda öz janyny beren gaýduwsyz harby serkerde Ý. Kulyýewiň ýadygärligine kompozitor özüniň iň gowy eserleriniň birini – «General Ýakup Kulyýew» (1971) diýen simfoniki poemasyny bagyş edýär. Onuň milli we sazlaşykly dili, döwrebap sazy bilen kompozitor uruş ýyllarynyň howsalaly pursadyny we gahrymançylygyny şöhlelendirmegi başarypdyr. «Biziň ýaşlygymyz» atly simfoniki poemasy (1974), «Seýdi» atly simfoniki uwertýurasy (1976), «Çaga súuitasy» (1974) we «Çagalar – biziň şatlygymyz» simfoniki súuitalary (1979) uly meşhurlyga eýe bolýar.

D. Nuryýew instrumental konsert žanrynyň ösmegine önjeýli goşant goşýar. Onuň galamyna dürli saz gurallary üçin alty sany konsert degişlidir. D. Nuryýewiň Truba we orkestr üçin konserti (1963)

türkmen kompozitorlarynyň döredijiliginde bir bölümlü konsertde ilkinji tejribe bolup durýar. Fleýta we kirisli saz gurallary orkestri üçin konsert-poemasyny (1976 ý.) kompozitoryň döredijiligindäki synanyşyklarynyň hataryna goşmak bolar. Ol milli kompozitor tarapyndan ýazylmagynda şu saz guraly üçin konsert žanrynda ilkinji eserdir (1975). Bu çalasyn fleýta partiýasy bilen täsin tehniki meýildäki, güberçek heňden doly, formasy boýunça gysgajyk we täsirli, ýagty, bir bölümlü konsertdir.

Kompozitoryň halk saz gurallary bolan gyjak (1971), akkordeon (1974) üçin konsertleri mugallymçylyk we ýerine ýetirijilik tejribesine mäkäm ornaşýar. Awtor çagalar sazy ulgamynda has önjeýli işleýär. Köpsanly saz gurallarynyň tehniki we ýerine ýetirijilik mümkinçiliklerini özleşdirmek bilen, skripka, wiolonçel, fleýta, klarnet, goboý, akkordeon, baýan üçin ençeme eserleri döredýär.

Saz dörediji söýgüli saz guraly fortepiano üçin köpsanly eserleri döredýär. Olaryň arasynda «Sonatina», «Tans», «Çeşme», («Gözbaş»), «Wariasiýalar», «Tokkata», «Çal, dutarym», «Mähriban heň», «Hasyl toýy», «Şemal», «Bahar joşguny», «Gülleriň tansy» we köpsanly beýleki eserler ýaş ýerine ýetirijileriň arasynda uly meşhurlyga eýedir. Bu eserleriniň hemmesi diýen ýaly dürli ýygnyndylara girizilýär. Mysal üçin, 1974-nji ýylda Kiýewde neşir edilen Ç. Babaýewiň we B. Hirunsewiň «Fortepiano çalmagyň başlangyç mekdebi» ýygnyndysyna on baş sany dürli eserler goşulýar. Kompozitoryň pýesalaryna «Iň kiçijikler üçin» (1975-nji ýyl, Moskwa neşiri), «Sowet kompozitorlarynyň konsert pýesalary» (1976-njy ýyl, Moskwa neşiri), «Ýaş pianistiň hrestomatiýasy» (1972-nji ýyl, Kiýew neşiri), «Ýaş pianoçynyň kitaphanasy» (1970-nji ýyl, Moskwa neşiri) we beýleki ýygnyndylarda duş gelmek bolýar.

D. Nuryýew professional saz döredijiliginde çagalar sazyny döretmekde ykrar edilen ussat hasaplanýar. Onuň eserleriniň «Sowet kompozitory», «Saz», «Ukrainanyň sazy» ýaly iri saz neşirýatlary tarapyndan yzygider çap edilip durlandygy munuň aýdyň subutnamasydyr. 1976-njy ýylda «Saz» neşirýatynda D. Nuryýewiň «Goboý we fortepiano üçin pýesalar», 1978-nji ýylda «Sowet kompozitory» neşirýatynda «Şadyýan skripkaçy» we ş.m. ýygnyndylary neşir edilipdir.

Türkmen kompozitorlarynyň arasynda ol ilkinji bolup, türkmen halk aýdym-sazlarynyň esasynda akkordeon we baýan üçin eserleri döredýär. Bu saz gurallary üçin köpsanly dürli eserleri ýazýar, olaryň köpüsi diňe bir Türkmenistanda däl, eýsem, daşary ýurtlarda hem ýerine ýetirilýär. Ol akkordeon we fortepiano üçin ilkinji konsert ýazýar (1974. Meşhur saz guralynyň täsir ediji we tehnik mümkinçiliklerini üstünlikli açyp görkezýär. «Läle», «Köne güzer», «Nar agajy», «Sen-sen», «Bibijan», «Sona gelin», «Küştdepdi», «Ene» we ş.m. meşhur halk aýdymlaryny akkordeon we baýan üçin täzeden işleýär.

Awtoryň kamera-instrumental eserleriniň arasynda kirişli saz gurallary üçin kwarteti (1962), fortepiano üçin trio (1961), kirişli saz gurallary kwarteti üçin súita (1959), üflenip çalynýan saz gurallary üçin súita (1963) has tapawutlanýar.

Keminäniň doglan gününüň 200 ýyllygyna bagyşlap kompozitor iki romansdan we dört sany aýdymdan ybarat bolan alty bölümlü wokal toplumyny ýazýar.

Kompozitor birnäçe filmlere, drama spektakllaryna ýazylan sazlaryň hem awtorydyr. Olardan «Ýanýan furgonyň ýoly» (1964, Ç. Nurymow bilen birlikde), «Türkmenistanyň şäherleri boýunça» (1971), «Ýuwaş gelin» (1970) filmlerine, «Mollanepes», «Guşgy galasy», «Nebitdag» drama spektakllaryna ýazylan sazlar bellemek bolar.

Kompozitoryň döredijiliginde aýdym aýratyn orny eýeleýär. Ol kompozitoryň hemişelik döredijilik hemrasy bolup durýar. Awtor dürli temalara degişli bolan ýüzden gowrak ýekelikdäki we hor aýdymlaryny döredýär, olarda Watan, zähmet, mähriban ülke, ýaşlyk, dostluk we söýgi wasp edilýär. Kompozitoryň döredijiliginde çagalar üçin ýazylan aýdymlara aýratyn orun degişlidir. Olar saz diliniň çeperligi we mähirliligi bilen tapawutlanýar. «Toýa ýör, toýa», «Babamyz», «Gurjagym», «Bagtyýar nesil» ýaly aýdymlar mekdep okuwçylarynyň we hor toparlarynyň repertuaryna berk ornaşýar. Aýdymlarynyň köpüsi görnükli türkmen şahyrlary A. Atajanowyň, A. Kowusowyň, N. Baýramowyň, A. Haýydowyň, R. Seýidowyň, A. Agabaýewiň, G. Şamyýewiň, A. Çüriýewiň we beýlekleriň goşgularyna ýazylypdyr.

A'kapella horlarynyň arasynda N. Baýramowyň goşgusyna ýazylan «Elegiýa», R. Seyidowyň goşgularyna «Güýz» we «Ga-raşaryn» saz eserleri aýratyn gyzyklanma döredýär.

Kompozitoryň saz mirasynda halk sazларыnyň täzedan işle-melerine aýratyn orun degişlidir. Ol bu eserleri dürli saz gurallaryny çalmagy öwrenýän ýaş sazandalar üçin ýazypdyr.

D. Nuryýewiň soňky ýyllarda döreden eserleriniň arasynda «Gum-lular» atly simfoniýasy, «Nusaý» (1980) atly baleti hem-de bas-dutar we halk saz gurallary orkestri üçin konsert-poemasy bar (1980).

Awtoryň döredijiliginde instrumental saz žanrlaryna giň orun berlipdir. Eýýäm agzalyp geçilenlerden başga-da, B. Hudaýnazarowyň «Gumlular» romanynyň äheňinde döredilen adybir üç bölümlü simfo-niýasyny belläp geçmek bolar (1980). Türkmen halk aýdym-sazларыna esaslanyp, kompozitor gyzykly sazlaşykly dili we uly täsirliligi bilen tapawutlanýan eser döredýär. Awtor özüniň soňky eseriniň mazmuny barada şeýle gürrüň berýär: «...Men bu eseri uly dramatiki mazmun bilen dolduryp, gumda ýaşaýanlaryň aň-düşünjesiniň ösüşini, olaryň edermenligini, gahrymançylygyny görkezmek isledim...»²⁴.

1980-nji ýyllarda awtor kamera saz gurallary orkestri üçin birnä-çe eser ýazýar. Olaryň biri Triptih (I. «Aýlagda», II. «Watan küýse-gi», III. «Arasy üzülen poema») saz eseri Tbiliside A. M. Şaroýewiň ýolbaşçylygynda Kiýewiň simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde üstünlikli ýaňlanýar.

1980-nji ýyllaryň başларында Zeliliniň goşgularyna döredilen üç sany romansy barada sazşynas S. M. Karpowa şeýle belläp geçýär: «D. Nuryýewiň saz sözlügi öň onuň romansларында duş gelmedik sorag-gepleşik äheňleri bilen baýlaşýar...Wagtyň geçmegi bilen D. Nuryýewiň ýazyş usuly has ynamly bolýar, hereket bolsa birinji eserleriň ýönekeýliginden iň soňky eserleriň psihologiki çuňňurlygy-na tarap gidýär. Bu ýagdaý D. Nuryýewiň diňe bir wokal eserlerine däl, eýsem, onuň instrumental, simfoniki eserlerine-de mahsusdyr»²⁵.

1990-njy ýyllaryň başларында kompozitoryň saglyk ýagdaýy ýa-ramazlaşýar. Ýöne ol bu ýagdaýa ýan bermezden, döreden zatларыna gaýtadan seredip geçmek bilen, zähmet çekmegini dowam etdirýär.

²⁴ Шоффе З. И музыкант, и педагог. – «Знамя Октября», 1983, 15 октября.

²⁵ Карпова С. М. Туркменская камерная музыка. А.: Ылым, 1988, с. 24.

D. Nuryýew neşirýatyň onuň çagalar üçin fortepiano eserleriniň toplumyny çap etmek baradaky teklibine uly jogapkärçilik bilen seslenýär. Awtor öň ýazylan eserleriniň köpüsini toplaýar, ozal çap edilmedik çagalar üçin konsertini we birnäçe täze pýesalaryny goşýar.

Kompozitor döredijilik işini elmydama mugallymçylyk işi bilen utgaşdyrýar. Ol köp ýyllaryň dowamynda D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde mugallymçylyk edýär. Onuň şagirtleriniň arasynda R. Rejebow, K. Garowow we başgalar bardyr. Ol döredijilik we mugallymçylyk bilen bir hatarda jemgyýetçilik işlerine hem köp güýjüni we kuwwatyny sarp edýär.

D. Nuryýew 1992-nji ýylyň 21-nji iýunynda aradan çykýar.

Eserleri. Opera: «Ýalynly ýürekler», 3 aktly, 6 sahnaly, Türkmenistanyň 50 ýyllygyna bagyşlanan, A. Atajanowyň librettosy (1974, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 1974-nji ýyl, 5-nji maý, oýun goýujy B. Seýidow, suratçy A. Kulyýew, dirižyor M. Meredow).

Balet: «Nusaý», 3 aktly, 6 sahnaly, halk rowaýaty boýunça N. Gullaýewiň librettosyna (1964, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 1980-nji ýyl, 10-njy dekabr, goýujy K. Nyýazow, suratçy Baýramsähedow, dirižyor H. Allanurow). «Mähirli jadygöý», 3 aktly, 5 sahnaly, türkmen halk ertekisi boýunça G. Japarowyň librettosy (1969, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 1971-nji ýyl, 30-njy dekabr, oýun goýujy G. Japarow, suratçy A. Kulyýew, dirižyor H. Allanurow).

Sazly komediýalar: «Gunça», 4 aktly, G. Muhtarowyň librettosy (1964, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 1965-nji ýyl). A. M. Gorkiý adyndaky Fergana oblastynyň sazly komediýa teatrynda 1970-nji ýylda, Mukimi adyndaky Daşkendiň sazly komediýa teatrynda 1971-nji ýylda sahnalaşdyrylan. «Umysyz söýgi», 3 aktly, G. Muhtarowyň librettosy (1969, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry). «Başagaýlyk», Ç. Nurymow bilen bilelikde (1982). «Owadan gelin», A. Tagyýewiň librettosy (1987).

Drama spektakllaryna sazlar: «Mollanepes», B. Amanowyň pýesasy esasynda (1961), Mollanepes adyndaky Türkmen akademiki drama teatrynda sahnalaşdyrylan. «Guşgy galasy», A. Atajanowyň

pýesasy esasynda (1964), Mollanepes adyndaky Türkmen akademi-ki drama teatrynda sahnalaşdyrylan. «Nebitdag», B. Kerbabaýewiň pýesasy esasynda (1964), A. S. Puşkin adyndaky Rus döwlet drama teatrynda sahnalaşdyrylan.

Simfoniki eserler: «Garagum kanaly» simfoniki şekil (1961), «Türkmen simfoniýettasy» (d-moll, üç bölümlü (1962), Kirişli saz gurallary orkestri üçin uwertýura (1969), «General Ý. Kulyýewiň ýadygärligine» poema (1971), «Biziň ýaşlygymyz» poema (1974), «Seýdi» uwertýura, (1975), «Çagalar–biziň şatlygymyz» súuitasy (1974), Fortepiano we orkestr üçin konsertino (f-moll, üç bölümlü, 1962), Truba we orkestr üçin konsert (a-moll bir bölümlü, 1963), Fleýta we orkestr üçin poema-konsert (1975), «Gumlular», üç bölümlü simfoniýa (1980), Fleýta, fagot, timpani, kirişliler we kakylyp çalynýan saz gurallary üçin poema (1982), Kirişli saz gurallary orkestri üçin «Triptih» (1984), Kamera orkestr üçin liriki poema (1984), Fortepiano we simfoniki orkestr üçin çagalar konserti, üç bölümlü (1985), «Mähirli jadygöý» baletinden» №1 súuita (1990), «Mähirli jadygöý» baletinden №2 súuita (1990).

Wokal-simfoniki eserler: «Zähmet hakynda aýdym», 4 bölümlü kantata, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin, goşgusy N. Baýramowyňky (1959). «Bu meniň ölkäm», dürli türkmen şahyrlarynyň goşgularyna, solistler, hor we kamera orkestri üçin (1982).

Üflenip çalynýan we estrada saz gurallar orkestri üçin: «Türkmen marşy», üflenip çalynýan saz gurallar orkestri üçin (1979), «Festiwal marşy», üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin (1979), «Güneşli ölkämiň owazlary», estrada orkestri üçin (1982), Súuita, estrada orkestri üçin (1990).

Halk saz gurallary orkestri üçin: Gyjak we halk saz gurallary orkestri üçin konsert (1971), Akkordeon we halk saz gurallary orkestri üçin konsert (1974), Bas-dutar we halk saz gurallary orkestri üçin konsert (1980), 4 bölümlü súuita (1987) we başgalar.

A'kapella hory üçin: R. Seýidowyň goşgularyna «Gije şemaly» (1960), «Uklanyňda» (1960), N. Baýramowyň goşgusyna «Elegiýa» (1966), R. Seýidowyň goşgusyna «Güýz», «Garaşaryn» (1966), A. Aşyrowyň goşgusyna «Ýatlama» (1967), A. Atajanowyň goşgusyna «Watanyň Türkmenistan» (1969), R. Seýidowyň goşgusy-

na «Amanyň bagy» (1972), O. Gurdowyň goşgularyna «Ak derek», «Gök deňiz», (1986), N. Baýramowyň goşgularyna «Çal, dutarym», «Çeşme» (1986), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Bagtymyň akja guşy» (1986) we başgalar.

Hor we fortepiano üçin: N. Baýramowyň goşgusyna «Kolhoz ýaşlarynyň toýy» (1957), A. Kowusowyň goşgusyna «Otly Moskwa barýar» (1957), N. Baýramowyň goşgusyna «Ýaşlyk aýdymy» (1962), G. Şamyýewiň goşgusyna «Dostluk hakynda aýdym» (1972), N. Baýramowyň goşgusyna «Gyzlar dälmi, gyzlar däl» (1975) we başgalar.

Solistler, hor we fortepiano üçin: A. Çüriýewiň goşgusyna «Russiýa», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1980), N. Baýramowyň goşgusyna «Watan hakda aýdym», solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin (1983) we başgalar.

Çagalar hory üçin: N. Baýramowyň goşgularyna «Öseliň tiz, öseliň» (1959), «Toýa ýör, toýa» (1968), H. Seýidiň goşgusyna «Babamyz» (1969), A. Kekilowyň goşgusyna «Kepderi» (1972), G. Burunowyň goşgusyna «Gazlar» (1972), A. Çüriýewiň goşgusyna «Bagtyýar nesil» (1977) we başgalar.

Kinofilmlere sazlar: «Ýanýan furgonyň ýoly» (Ç. Nurymow bilen bilelikde, 1965), «Ýuwaş gelin» (1970), «Türkmenistanyň daglary bilen» (1971).

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1960), üç bölümlü: 1. «Gyzlar tansy». 2. «Ýigitler tansy». 3. «Žakeýiň tansy». Kirişli saz gurallary kwarteti üçin sýuita (1960), Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1961), Forteplanoly trio (1961), Üflenip çalynýan saz gurallary üçin sýuita (1963), Forteplano üçin Çagalar albomy (1956), Wiolonçel we fortepiano üçin sonatina (1959), Forteplano üçin üç bölümlü sonata (1960), Forteplano üçin 12 caga pýesalary (1967), Kwartet üçin skerso (1967), Forteplano üçin wariýasiýalar (1959), Ýaş baýançynyň depderi (1971), Şadyýan skripkaçy (1972), Forteplano üçin sonatina (1973), Baýan, akkordeon üçin çagalar pýesalary (1974), Baýan üçin sonatina (1975), Forteplano üçin tokkata (1975), Gitara üçin 4 pýesa (1980), Kamera orkestri üçin triptih (1981), Waltorna we fortepiano üçin konsert pýesasy (1981), Prelýudiýa b-moll (1982), Prelýudiýa c-moll (1982), Skripka we fortepiano üçin «Повителки» pýesasy (1982), Skripka we fortepiano

üçin «Tomus bilen hoşlaşyk» pýesasy (1982), Skripka we fortepiano üçin «Köpetdag owazlary» pýesasy (1982), Skripka solo üçin «Saz» (1982), Balalaýka we fortepiano üçin «Tans» (1982), Balalaýka we fortepiano üçin «Dutar» (1982) we ençeme skripka, kontrabas, klarinet, goboý, waltorna, baýan, akkordeon, tar we beýleki saz gurallary üçin sazalary.

Fortepiano üçin: Çagalar albomy (1956): 1. «Ýitirilen oýnawaç». 2. «Erteki». 3. «Teatryň sesleri». 4. «Hyýal». 5. «Kiçijik balykçy». 6. «Sazly gutujyk». 7. «Tans». 8. «Kömelek gözleýjiler». 9. «Eksprompt». «Leningrad depderi» (1988): 1. «Sözsüz aýdym», 2. «Gaýgyly heň», 3. «Türkmen tansy», 4. «Wals», 5. «Tokkatina», «Aga begler» türkmen halk sazyna wariasiýalar (1989). «Sözsüz aýdym» (1989), «Gaýgyly heň» (1989), Wals (1989), Tokkatina (1989), «Kebelek» türkmen halk sazyna wariasiýalar (1989), Fortepiano üçin üç miniatýura (1989), Polifoniki pýesa (1989), «Gurjak tansy» (1989), «Hor», fortepiano üçin pýesa (1989), «Çagalar konserti», üç bölümlü (1992), Tokkata (1992), «Ýaşlyk joşguny» (1992), «Watanymyň öwüşgini» (1992), «Ýaşlaryň degişmesi» («Nusaý» baletinden parça), Prelýudiýa (1992), «Çagalar albomy» (1992): 1. «Ýitirilen oýnawaç», 2. «Erteki», 3. «Teatrda ýaňlanan owazlar», 4. «Hyýal», 5. «Kiçijik balykçy», 6. «Saz gutujygy», 7. «Tans», 8. «Kömelek gözleýjiler», 9. Eksprompt. Iki heň (1992): 1. «Hüwdi», 2. «Marş», «Ýedi pursat» (1992): 1. «Kiçijik wals», 2. «Gaýgyly aýdymjagaz», 3. «Sözsüz aýdym», 4. «Ýylanyň tansy», 5. «Andantino», 6. «Gamgyn owaz», 7. Prelýudiýa. «Älemgoşar» (1992): 1. «Çagalaryň tansy», 2. «Owlajyk». 3. «Çagalar aýdymy», 4. «Wals», 5. «Sen-sen», 6. «Oýun», 7. «Skerso», 8. «Bibijan». 9. «Etýud», 10. «Tokkatajyk», 11. «Kerwen», 12. «Joşgun». «Leningrad depderi»: 1. «Gül», 2. «Hesretli pursat», 3. «Sözsüz aýdym», 4. «Solan güller», 5. «Türkmen tansy», 6. Wals, 7. «Taýçanak».

Aýdymlar we romanslar: N. Baýramowyň goşgusyna «Güýz» (1957), B. Kerbabaýewiň goşgusyna «Hüwdi» (1957), N. Baýramowyň goşgusyna «Näzli ýarym» (1958), A. Haýydowyň goşgusyna «Seniň gara gözleriň» (1959), N. Baýramowyň goşgularyna «Mekdep bagy» (1960), «Durmuşyň görki çagadyr» (1966), «Gül obam» (1969), «Esger ýaryma garaşýan» (1970), Keminäniň goşgusyna «Geldim»,

«Derdiňden», «Garşy», «Döneyin», «Ogulbike», «Gyzlaryň» (1971), «Komsomol biz» (1971), A. Agabaýewiň goşgusyna «Bahar gelse» (1971), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Toýly ülkäm» (1972), Magtymgulynyň goşgularyna «Geçdi diýdiler», «Galandyr», «Mala sekretmez», «Solupdyr pygan bilen», «Galyp men», «Näzli dildar» (1981). Zeliliniň goşgularyna üç romans (1981): 1. «Aldady meni», 2. «Gyzmaly boldy», 3. «Weýrandyr meniň», N. Baýramowyň goşgularyna «Gün», «Çölde», «Tüýdük», «Obamyň säheri» (1982), «Güller» we «Ejemiň doglan günü» (1983), M. Myşşyýewiň goşgularyna «Ýada salsam ýyllary» we «Döwletlidir ojaklar» (1983), A. Rahmanowyň goşgusyna «Akja garjagaz» (1983), iki solist we fortepiano üçin we ençeme beýleki aýdymlyry.

NURY HALMÄMMEDOW

(1938–1983)

Türkmenistanyň halk artisti, SSSR-iň we Magtymguly adyndaky Döwlet baýraklarynyň eýesi Nury Halmämmedow zehinli meşhur kompozitordyr. Ol kompozitorlyk ulgamyna 1960-njy ýyllaryň başlarynda özboluşly şanly ýoly bolan sazanda hökmünde geldi. Onuň eserleri Türkmenistanda we onuň çäklerinden daşarda hem örän tiz meşhurlyk gazandy.

Ýewropaly klassyklaryň we türkmen awtorlarynyň eserleriniň mazmuny we formasy, halk sazynyň däpleri Halmämmedowyň filosofik düşüňjelerini, aýratyn saz dilini emele getirmäge täsir edýär. Onuň sazy aýdyň, owadan heňi, äheň taýdan türkmen halk sazlaryna golaýlygy, saz keşpleriniň, duýgularynyň köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. Kompozitor saz sungatynyň dürli žanrlaryna ýüzlenýär. Olar simfoniki, wokal-simfoniki, hor, kamera eserleri we kino sazlarydyr. Awtor «Aýgytly ädim» atly baleti, «Türkmenistan» simfoniki şekilleri, e-moll simfoniýasyny, kirişli kwarteti, köpsanly wokal eserleri, «Beýik Watançylyk urşunda wepat bolanlaryň ýadygärligine» atly wokal simfonik triptihi, fortepiano sazlary, kino sazlary döredýär. Onuň dürli ýyllarda ýazylan köpsanly romanslarynyň we aýdymlarynyň arasynda Magtymgulynyň, Mollanepesiň, XIX asyryň halk bagşylarynyň, şahyrlarynyň, S. Ýeseniniň, G. Geýnäniň, XX asyryň ýapon şahyrlarynyň goşgularyna döredilen wokal toplumlary aýratyn tapawutlanýar. Onuň döredijiliginde kino sazlaryna wajyp orun degişlidir. Ol ýigrimiden gowrak çeper film üçin saz döredýär. Olar «Aýgytly ädim», «Şükür bagşy», «Mukamyň syry», «Keçpelek», «Magtymguly», «Gaýgysyz Atabaýew», «Çöl», «Japbaklar», «Erkek terbiýesi» we beýlekilerdir.

Nury Halmämmedow 1938-nji ýylyň 20-nji iýunynda Bäherden etrabynyň Mürçe obasynda eneden dogulýar. Ene-atasy ir ýogalyp, kiçiliginden çagalar öýünde terbiýelenýär. 1947-nji ýylda Nury umumy bilim berýän mekdebe gatnaýar, 1948-nji ýyldan başlap, ony

saz mekdebinde bilim almak bilen utgaşdyrýar. Bu ýerde onuň tebigy zehinini tejribeli mugallym, pianinoçy O. A. Kriwçenko duýýar. Nury dört ýylyň içinde ýedi ýyllyk okuwyň maksatnamasyny özleşdirýär we Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Ol bu ýerde üç ýylyň dowamynda tejribeli mugallymlaryň biri Ý. K. Kuleşiň fortepiano synpynda bilim alýar. Ikinji kursdan başlap A. Kulyýewden eser düzmek boýunça kompozisiýa sapaklaryny alyp başlaýar. Ýörite sazçylyk mekdebinde okan ýyllary ýazan eserleriniň arasynda wiolonçel we fortepiano üçin pýesa, skripka hem fortepiano üçin pýesa, şeýle-de «Marş», «Ýatlama», «Pikir», «Skerso», «Türkmen tansy» we beýleki on töweregi fortepiano üçin ownuk pýesalar has şowly çykan eserleridir.

Saz boýunça orta bilimi almandygyna garamazdan, Nury Hal-mämmedowyň saza bolan ukyby 1958-nji ýylda Moskwanyň P.I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna okuwa girmäge mümkinçilik berýär. Ol kompozisiýa hünäri boýunça ajaýyp mugallym, meşhur kompozitor, professor A.N. Aleksandrowdan tälim alýar. Kompozitorçylyk tehnikasynyň esaslaryny erjellik bilen öwrenýär. Nury uly gyzyklanma bilen okaýar, dessine uly üstünlikler gazanyp ugraýar. Konserwatoriýada okan döwri ol otuza golaý aýdym, romanslar, hor eserlerini ýazýar, olar dessine uly meşhurlyga eýe bolýar. Olaryň arasynda «Watan hakda aýdym», «Sagymçy gyz», «Bahar», «Salma gözünden», «Pukaraýam», «Gözel gördüm», «Näzli dildar», «Mollanepes» we beýlekiler has-da tapawutlanýar.

Ol talyplyk ýyllary kamera-instrumental žanrynda-da öndürijilikli işleýär. Forteplano, skripka, wiolonçel, alt, truba we beýleki saz gurallary üçin hem köp eserleri döredýär. Olaryň arasynda Skripka we fortepiano üçin sonata (1963), Wiolonçel we fortepiano üçin poema (1962), Alt we fortepiano üçin hüwdi-fantaziýa (1963) bardyr. Konserwatoriýada okan döwründe eserleriniň aglaba bölegini (on dokuz sany opusdan gowrak) fortepiano üçin ýazýar. Ol uly bolmadyk saz eserleri bilen birlikde has uly göwrümlü «Wariasiýaly tema» (1962), «Skerso» (1958), «Saňa» (1961), «Prelyüdiýa do-diýez-minor» (1960), «Bäş bölümden ybarat türkmen polifoniki súuitasy» (1963), şeýle-de «Dutaryň owazy» (1962) ýaly eserleri döredýär.

«Dutaryň owazy» atly sazyny ol ajaýyp sazanda Mylly Täçmyradowyň ýagty ýadygärligine bagyşlaýar, onuň ýokary ýerine ýetirijilik

ussatlygy türkmen saz sungatynyň taryhyna giripdi. Pýesa dutaryň owazyna esaslanýar, bu bolsa türkmen fortepiano eserleriniň köpüsine häsiýetlidir. Ýöne awtor bu sazynda diňe bir dutaryň owazyny gazanmaklyga çalyşman, eýsem, meşhur Mylly aganyň ýerine ýetirijilik döredijiliginiň käbir aýratynlyklaryny hem şekillendirmek isläpdir. Kompozitor bu wezipäniň hötdesinden ussatlyk bilen gelipdir. Ol diňe bir dutaryň owazyny bermek bilen çäklenmän, eýsem göwün joşgunynyň hyjuwlylygyny we ägirt uly täsirçiligini görkezmegi başarypdyr. 1962-nji ýylda Nury Halmämmedow «Dutaryň owazy» saz eseri üçin Bütinsoýuz bäsleşiginde Hormatly diploma mynasyp bolýar.

«Türkmenistan» atly simfoniki sýuita (simfoniki şekiller, 1963) N. Halmämmedowyň diplom işidir, kompozitor ony Türkmenistanyň döredilmeginiň 40 ýyllygyna bagyşlap ýazýar. «Türkmenistan» sýuitasy ilkinji gezek 1963-nji ýylyň maýynda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky konserwatoriýasynyň gutardyş synaglarynda, merkezi telewideniýäniň we Bütinsoýuz radionyň Uly simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde ýaňlanýar. Soňraky ýyllarda simfoniki sýuitasy ençeme gezek Moskwanyň, Leningradyň (Sankt-Peterburgyň), Kiýewiň, Daşkendiň in ýokary simfoniki orkestrleri tarapyndan ýerine ýetirilýär, Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň gurultaýlarynyň we plenumlarynyň meýilnamalaryna girizilýär. 1967-nji ýylda «Melodiýa» Bütinsoýuz firmasy «Türkmenistan» sýuitasynyň ýazgysy bolan plastinkany çykarýar. Ol 1968-nji ýylda «Sowet kompozitory» Bütinsoýuz neşirýaty tarapyndan neşir edilýär. «Türkmenistan» sýuitasy ýurdumyzda-da, onuň çäklerinden daşarda hem ýokary baha mynasyp bolýar.

Kompozitoryň bu eseri baş sany şekillerden ybarat, olaryň keşp düzümi liriki we şatlykly duýgulary özünde jemleýär. «Türkmenistan» simfonik sýuitada kompozitor mähriban ülkäniň şekillerini suratlandyrýar. Nury Halmämmedowyň orkestr älemi bilen şu ilkinji duşuşygynda saz tilsimleriniň, onuň öwürmeleriniň, tembrleriniň düýpsüz älemdigini beýan edip, hemmäni haýrana galdyrýar. Awtor uly simfonik orkestriň goşa düzümini ulanyp, ony inlis rožogy, fleýta-kontralto, kontrafagot, saksofon, bariton ýaly saz gurallarynyň owazlary bilen baýlaşdyrýar.

Konserwatoriýany tamamlandan soňky ýyllar N. Halmämmedowyň döredijilik terjimehalynda örän öndürijilikli döwür hökmün-

de bellenilýär. Şol döwürde we soňky ýyllarda kino üçin ýazylan sazalary onuň döredijiliginde möhüm orun eýeleýär. 1960-njy ýyllarda ol «Mähriban deňiz», «Men we meniň doganlarym», «Şükür bagşy», «Aýgytly ädim», «Magtymguly» we beýleki çeper filmler üçin saz ýazýar. Bu filmleriň her biri ähmiýetli temalary öz içine alýar. 1963-nji ýylda kinorežissýor B. Mansurow «Şükür bagşy» atly filmini surata düşürýär. Görnükli türkmen ýazyjysy N. Saryhanowyň XIX asyr türkmen sazandasy baradaky hekaýasy bu filmiň esasy düzýär. Öz halkyny söýýän, ony öz sazynda uly ussatlyk bilen suratlandyrmagy başaran Şükür bagşynyň keşbi hanyň köşk bagşysy, sazanda Gulam bagşynyň sungatyna garşy goýlupdyr. N. Halmämmedowyň sazy bolsa bu filmiň iň bir wajyp bölegidir. Ol 1964-nji ýylda Orta Aziýa we Gazagystan respublikalarynyň kinofestiwalýnda birinji baýraga mynasyp bolan filmiň üstünlik gazanmagyna köp derejede ýardam edýär. «Şükür bagşy» filmine eminligiň agzasy, meşhur gyrgyz ýazyjysy Çingiz Aýmatow ýokary baha berýär. Ol pikirlerini şeýle ýazýar: «Şükür bagşy» – bu her gezek gaýtadan göreniňde özüň üçin täze giňişlikleri açyp bolýan filmleriň hataryna girýär. Kompozitor Nury Halmämmedowyň sazy bolmadyk bolsa, onda bu film şeýle özüne çekiji bolmasa-da bolmazdy. Bu saz türkmen halkynyň saz medeniýetine şöhrat getirýär»²⁶.

Türkmen kinosynyň indiki üstünlikleri hem N. Halmämmedowyň ady bilen baglanyşyklydyr. 1965-nji ýylda B. Kerbabaýewiň adybir romany boýunça «Aýgytly ädim» atly iki seriýaly çeper film ekrana çykýar. Filmi goýan SSSR-iň halk artisti Alty Garlyýew onuň sazyny ýazan N. Halmämmedowy filmiň doly derejeli awtorlarynyň biri diýip atlandyrýar.

Kino üçin saz ýazmak bilen birlikde ussat beýleki žanrlarda-da öndürijilikli işleýär. 1967-nji ýylda ol özüniň iň uly göwrümlü eserleriniň biri bolan birinji simfoniýasyny ýazýar. Onda kompozitor öz Watanyna, eziz tebigatyna bolan söýgüsini beýan edýär. Bu simfoniýa çuňňur, filosofiki eserdir, türkmen simfonizminde ilkinji eserleriň biridir. Simfoniýanyň bütewi maksatnamasy ýok, şeýle-de bolsa bölümleriň her biriniň öz ady bardyr. Eser «Oýanma», «Türkmenistanyň

²⁶ Айтматов Ч. Перековавший мечи на орала. – Советская Киргизия. 1964, 24 октября.

baglarynda», «Ýagty baýramçylyk» ýaly üç bölümden ybaratdyr. Bölümleriniň ähli temalary ajaýyp, şirin owazly. Ilkinji gezek 1967-nji ýylda Moskwada K. Abdullaýewiň ýolbaşçylygynda Merkezi telewideniýäniň we Bütinsoýuz radionyň orkestri tarapyndan ýerine ýetirilen awtoryň simfoniýasy ýurdumyzda we onuň çäklerinden daşarda dürli konsertlerde ýygy-ýygýdan ýaňlanýar.

Kompozitoryň döredijiliginde kamera-wokal we instrumental sazlara uly orun degişlidir. Awtoryň kamera wokal sazlary dürlüligi hem owaza baýlygy bilen tapawutlanýar. Ol türkmen nusgawy şahyrlary Magtymgulynyň, Mollanepesiň goşgularyna wokal toplumlaryny, XIX asyryň halk bagşylarynyň we şahyrlarynyň goşgularyna «Söýgi» wokal toplumyny, şeýle-de köpsanly romanslary ýazýar. Daşary ýurt şahyrlarynyň goşgularyna ýazylan wokal toplumlar hem aýratyn orna mynasypdyr, olar rus şahyry S. Ýeseniniň goşgularyna «Pars äheňleri», nemes şahyry G. Geýnäniň goşgularyna «Adamlaryň ýürekleri paralanýar», XX asyryň ýapon şahyrlarynyň goşgularyna «Hirosimanyň we Nagasakiniň çagalarynyň diňlenmedik aýdymlary» ýaly toplumlardyr.

N. Halmämmedowyň «Söýgi» atly wokal toplumy 1964-nji ýylda ýazylan. Toplum 4 romansdan ybaratdyr, olar «Ýagma, bulut», «Bilmezmiň», «Geler» (sözleri Nobatnyýaz bagşynyňky), «Iki ýanda» (sözleri Baýram şahyryňky). Bu toplum liriki eserdir, onuň ähli romanslary söýgi temasy bilen birikdirilen.

Kompozitoryň döreden romanslary we wokal toplumlary ýerine ýetirijileriň we diňleýjileriň arasynda giňden meşhurlyk gazanýar. Oňa mysal hökmünde Magtymgulynyň goşgusyna «Ýzlamaýan bolarmy», Mollanepesiň goşgusyna «Haýrana galar», K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Halyçy gyz», G. Bäşýewiň goşgusyna «Söýgi monology», N. Annatyýewanyň goşgusyna «Garaşdym saňa» we ençeme beýleki romanslary halkyň söýgüsine mynasyp bolýar.

Awtoryň Sergey Ýeseniniň goşgularyna ýazan «Pars äheňleri» (1969–1971) atly wokal toplumy häzirki zaman saz sungatyna goşan uly goşandydyr. Kompozitor türkmen sazynyň taryhynda ilkinji gezek beýik rus liriki şahyrynyň goşgularyna saz ýazyp, uly beýan edijilik bilen tapawutlanýan eserini döredýär. «Pars äheňleri» toplumy «Meniň öňki ýaralarym bitişdi», «Mawy we şadyýan ýurt»,

«Söhbetdeşlik», «Şagane, sen meniň Şaganäm», «Söýgülimiň elleri goşa legleklerdir», «Serçeleriň ummasyz köp sesleri» ýaly alty sany romansdan ybaratdyr. Toplumyň sazly dramaturgiýasynyň ösüşinde fortepianoň partiýasy uly rol oýnaýar, ol diňe bir wokallaryň bilen deň hatarda bolman, eýsem, käbir ýagdaýlarda esasy ähmiýete hem eýe bolýar. «Pars äheňleri» atly toplumyň özboluşlylygy N. Halmämmedowyň sazy we sözi baglanyşdyrmagy, onuň wokallaryň bilen özenini açyp görkezmege ussatlyk bilen başaryandygyndan ybaratdyr. Moskwada Kompozitorlar birleşiginiň altynjy bütinsoýuz plenumynda ýaňlanan «Pars äheňleri» vokallaryň toplumy ýokary baha mynasyp bolýar.

N. Halmämmedowyň döredijiliginde kamera-instrumental sazlaşygynda uly orun degişlidir. Bu žanrda ýazylan eserleriň arasynda fortepiano üçin «Balladany» (1963), Skripka we fortepiano üçin prelýudiýany (1971), skripka we fortepiano üçin «Nar agajyny» (1973), goboý we fortepiano üçin «Gyzylinjik guşlaryň tansyny» (1974), «Saz pursadyny» (iki goboý üçin, 1975), fleýta we fortepiano üçin «Kebelek» diýen konsert ýesasyny (1975), kirisli saz gurallary üçin kwarteti bellemek gerek.

Kamera-instrumental eserleriniň arasynda kompozitoryň söýgüli saz gurallary bolan fortepiano üçin eserler aýratyn orun tutýar. Ol fortepiano üçin eserleriň jemi ellä golaýyny ýazýar. Kompozitoryň iň meşhur fortepiano eserleriniň biri «Elegiki prelýudiýa we fugadyr» (1967). Bu saz eseri birnäçe ýylyň dowamynda görnükli organçy G. Grodbergiň repertuarynda ýaňlandy.

Kompozitoryň «Pursatlar» diýip atlandyran çagalar üçin ýesalarynyň üç sany depderi (1973, 1976, 1981) fortepiano üçin okuw-mugallymçylyk edebiýata gymmatly goşant bolýar. Olaryň ýazylmagy üçin çagalar sazçylyk mekdepleriniň Respublikan bäsleşigi itergi berýär. N. Halmämmedow eminleriň ýolbaşçysy bolmak bilen olara işjeň gatnaşýar. «Pursatlaryň» üç sany depderi – bular awtoryň synydyr, daşky dünýä bolan gatnaşygydyr, geljek baradaky oý-pikirleridir. Özleriniň göwrümi, ussatlyk derejesi we pikirleriniň beýan edilişi boýunça bu ýesalar «miniatur» formasynyň çäklerinden çykýarlar. Kompozitor bu ýerde ýesalary organ sazlaşygynda ýakynlaşdyrmaga, olary konsert meýilnamaly eserler etmeklige çalyşypdyr.

Faşistleriň konslagerinde ejir çeken enelere we çagalara bagyşlanan «Kirişli saz gurallary üçin kwarteti» (1976) döredijiniň kamera-instrumental žanrynda ýazan uly göwrümlü eseridir. Türkmenistanyň kompozitorlarynyň VI gurultaýynda ýaňlanan bu eser awtoryň özüni ansambllaýyn instrumental tehnikasynyň ussady hökmünde görkezzenligi bilen ünsüni çekýär.

Kompozitory harby-watançylyk temasy mydama gyzyklan-dyrypdyr. Onuň ilkinji aýdymalaryndan başlap göz önünde tutulan bu tema eserleriniň köpüsiniň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Ol üç sany erkek sesleri garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin «Beýik Watançylyk urşunda wepat bolan gahrymanlaryň ýadygärligine» (1974) atly wokal-simfoniki poemada has dolulygy bilen öz beýanyňy tapýar. G. Ezizowyň goşgularyna ýazylan bu poema özboluşly triptih bolup durýar: «Giriş», «Esgeriň ýatlamasy», «Rekwiýem». Poemanyň sazy çuňňur watansöýüjilik duýgusyndan doludyr. Bu saz eserinde söweş meýdanynda galan esgerler barada gam-gussa beýan edilyär. «Beýik Watançylyk urşunda wepat bolan gahrymanlaryň ýadygärligine» atly poema awtoryň iň gowy eserleriniň biridir. Ol Türkmenistanyň döredilmeginiň 50 ýyllygyna bagyşlanyp geçirilen Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň plenumynda uly üstünlik bilen ýerine ýetirilýär. 1983-nji ýylda kompozitor bu saz eseri üçin Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň eýesi bolýar.

N. Halmämmedowyň XX asyryň ýapon şahyrlarynyň goşgularyna «Hirosimanyň we Nagasakiniň çagalarynyň diňlenmedik aýdymlyry» (1981) atly toplумы häzirki zaman saz sungatyna goşan uly goşandydyr. Ol ýedi romansdan ybaratdyr: «Ýagşyň aýaklary», «Aýly gijede», «Ikatýok», «Guşjagaz, gyzył guşjagaz», «Säheriň sowugy», «Kanareýka», «Ala-mula halkalar». Bu wokal toplумы kompozitoryň iň soňky ýazan eserleriniň biridir.

Ussadyň döredijiligine solo, hor we estrada aýdymlarynyň köpsanlysy degişlidir. Olaryň hemmesi diýen ýaly halk arasynda giň meşhurlyga we söýgä eýe bolýar. Olaryň arasynda A. Aşyrowyň goşgusyna «Durnalar», A. Taganowyň goşgusyna «Serhetçiniň aýdymy», H. Gurdowyň goşgusyna «Uruş we parahatçylyk hakynda ballada», A. Atajanowyň goşgusyna «Al baýdaklar», K. Gurbanpesowyň goşgusyna «Bagt kanaly», G. Ezizowyň goşgularyna «Türkmenistan pionerleriniň aýdymy», «Naçar», «Dolandy esger», «Esger ýüregi», «Dostluk aýdymy» we beýlekiler bar.

1984-nji ýylda «Erkek terbiýesi» atly kinolentanyň döredijileri SSSR-iň döwlet baýragyna mynasyp bolýarlar. Onuň sazynyň awtory hem N. Halmämmedowdyr. Umuman, kino sazлары barada aýdylanda, kino äleminde işlemek kompozitoryň köptaraplaýyn synag geçirmegini, döredijilik gözleglerini özgertmäge mümkinçilik berýär. Kompozitoryň sazлары filmleriň her biriniň öz mynasyplygy bilen olaryň meşhurlygyna, olaryň üstünligine goşant goşdy.

N. Halmämmedow 1983-nji ýylyň 4-nji awgustynda aradan çykýar.

Türkmen saz sungatyny ösdürmekde bitiren uly hyzmatлары üçin N. Halmämmedowa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1979), «Türkmenistanyň halk artisti» (1991) diýen hormatly atlar dakylýar, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi (1983), SSSR-iň Döwlet baýragynyň eýesi (1984) diýen atlar bilen sylaglanýar.

Eserleri. Simfoniki orkestr üçin: «Türkmenistan» simfoniki suratlar (1963, ikinji neşir 1968). Simfoniýa №1, e-moll, 3 bölümlü (1967). «Aýgytly ädim» kinofilminden súuita (1968). «Aýgytly ädim» baletinden súuita (1982).

Balet: «Aýgytly ädim» (1982).

Wokal-simfoniki sazlar: G. Seýitliýewiň goşgusyna «Oktýabryň gimni», solistler, hor we orkestr üçin (1967), G. Ezizowyň goşgusyna «Dostluk aýdymy», hor we orkestr üçin (1973), G. Ezizowyň goşgusyna «Beýik Watançylyk urşunda wepat bolan gahrymanlaryň ýadygärligine» poema, solistler, hor we orkestr üçin (1974).

A'kapella hory üçin: Mollanepesiň goşgusyna «Mollanepes» (1963), G. Ezizowyň goşgusyna «Naçar» (1975).

Hor we fortepiano üçin: A. Atajanowyň goşgusyna «Dostluk bagy».

Çagalar hory we fortepiano üçin: K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Aýaz baba bize geldi» (1959), G. Ezizowyň goşgusyna «Türkmenistanyň pionerleriniň aýdymy» (1974).

Kinofilmlere sazlar: «Şükür bagşy» (1963), «Aýgytly ädim», iki seriýaly (1965), «Çöl» (1966), «Günüň aşagyndaky duşuşyk» (1966), «Magtymguly» (1968), «Mähriban deňiz» (1964), «Men we meniň doganlarym» (1965), «Ýürek sowgady» (1970), «Keçpelek» (1969), Gaýgysyz Atabaýew (1971), «Serdar» (1970). «Mukamyň syry»

(1973), «Japbaklar» (1972), «Ofiser walsy» (1978), «Geçigaplaň» (1978), «Kärizgenler» (1979), «Üç dogan hakynda hekaýa» (1981), «Ine, kakam gaýdyp geler» (1981), «Erkek terbiýesi» (1982), «Söýginiň gamgyn powesti» (1982), «Bastion» (1983) we başgalar.

Multfilmlere sazlar: «Öýsüz Goňurja» (1975), «Dostlar» (1976), «Perepoloh» (1977), «Üç dogan we ýaşyl aždarda» (1977), «Saglygyň nähili, tilki doganjyk?» (1978), «Näme üçin düýe ýandak iý-ýär?» (1982), «Wah, dynç alaryn» (1979), «Oglan we çörek» (1980), «Tomzak we garynja» (1980).

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli saz gurallary üçin kwartet, № 1, sol-minor, 3 bölümlü.

Fortepiano üçin: Tans, Marş, Oýun (1956), Ýatlama, Türkmen heňi, Hekaýa (1957). Aýdym, Skerso (1958), Kiçijik ballada (1959). Do-diýez-minor prelýudiýasy (1960), Inwensiýa, Saňa (1961). Dutaryň owazy. Wariasiýaly tema, Do-minor prelýudiýasy (1962). Ballada, Türkmen polifoniki súita (1963). Elegiki prelýudiýa we fuga (1967). Alty pursat (birinji depder): «Iwanowada», «Saz pursady», «Horal», «Oýlanmak», «Hüwdi», «Heý tansy» (1973). Alty pursat (ikinci depder): «Tekepbir geçi we oglanjyk», «Batbörekleriň, leglekleriň uçuşy», «Leňneç», «Çisňeýän ýagyş», «Tokaý ertekisi», «Oýlanma» (1976). Alty pursat (üçünji depder): «Prelýudiýa», «Irki şemal», «Saz pursady», «Rondo», «Elegiýa», «Öýlänki oýlanma» (1985).

Wiolonçel we fortepiano üçin: Pýesa (1956), Poema (1962).

Skripka we fortepiano üçin: Pýesa (1956), Sonata (1963), Hüwdi fantaziýasy (1970), Prelýudiýa, Ýewreý heňi (1971), «Nar agajy» türkmen halk aýdymyna wariasiýalar (1973).

Truba we fortepiano üçin: Skerso (1961).

Goboý we fortepiano üçin: Gyzylinjik guşlaryň tansy (1974), Saz pursady, pýesa (1975).

Fleýta we fortepiano üçin: Swirel (1965), Perwana (1975).

Wokal toplumlary: Magtymgulynyň goşgularyna: «Pukaraýam» (1959), «Yzlamaýan bolarmy» (1960), «Uýat eýleýir» (1961), «Näzli dildar» (1961), «Solupdyr pygan bilen» (1961), «Neýläýin» (1962), «Soňudagy» (1962), «Gözel Şirgazy» (1963).

Mollanepesiň goşgularyna: «Şirmaýy darak» (1961), «Gözün bilen» (1962), «Ýadyma düşdi» (1962), «Gyz» (1962), «Haýrana galar» (1962), «Tilden uýalar» (1963), «Mollanepes» (1963).

XIX asyryň halk bagşylarynyň we şahyrlarynyň goşgularyna «Söýgi» wokal toplumy: Gurban Wehiminiň goşgusyna «Bilmezmiň» (1964), Nobatnyýaz bagşynyň goşgularyna «Ýagma, bulut» (1964), «Geler», Baýram şahyryň goşgusyna «Iki ýandan» (1964).

S. Ýeseniniň goşgularyna «Pars äheňleri» wokal toplumy: «Meniň öňki ýaralarym bitişdi» (1971), «Mawy we şadyýan ýurt» (1971), «Söhbetdeşlik» (1971), «Şagane, sen meniň Şaganäm» (1971), «Söýgülimiň elleri goşa legleklerdir» (1969), «Serçeleriň ummasyz köp sesleri» (1969).

G. Geýnäniň goşgularyna «Adamlaryň ýürekleri paralanýar» wokal toplumy (1973): «Uky», «Mawryň serenadasy» we «Adamlaryň ýürekleri paralanýar».

XX asyr ýapon şahyrlarynyň goşgularyna «Hirosimanyň we Nagasakiniň çagalarynyň diňlenmedik aýdymlyry» (1981): «Ýagşyň aýaklary», «Aýly gijede», «Ikatýok», «Guşjagaz, gyzył guşjagaz», «Säheriň sowugy», «Kanareýka», «Ala-mula halkalar».

Aýdymlar we romanslar: Ç. Erkiniň goşgusyna «Watan hakda aýdym» (1958), A. Taganyň goşgusyna «Sagymçy gyz» (1960), Keminäniň goşgusyna «Salma gözünden» (1963), Magtymgulynyň goşgusyna «Ýaşynda» (1967), Keminäniň goşgusyna «Şadyýanlyk terk eýlemiş dünýäni» (1968), halk goşgusyna «Daýnada» (1968), K. Gurbannepesowyň goşgularyna «Halyçy gyz» (1971), G. Ezizowyň goşgusyna «Gyzyl otrýad hakynda ballada», (1971), A. Atajanowyň goşgularyna «Al baýdaklar» (1972), «Dostluk bagy» (1972), G. Bäşiýewiň goşgusyna «Söýgi monology» (1973), G. Ezizowyň goşgularyna «Dolandy esger», «Esger ýüregi» (1975), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Bagt kanaly» (1977) we başgalar. 80-den gowrak aýdymlyry we romanslary bar.

ÇARY NURYMOW

(1941–1993)

Türkmenistanyň halk artisti, SSSR-iň we Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet hem-de Ýaşlar baýraklarynyň eýesi, professor Çary Nurymow örän ýiti, özbolušly kompozitor, jemgyýetçilik işgäridir. Ol türkmen kompozitorçylyk mekdebiniň wekilleriniň ikinji nesline degişlidir. Türkmen kompozitorçylyk ulgamyna geçen asyryň 60-njy ýyllarynyň başlarynda gelýär. Onuň eserleri diňe bir biziň ýurdumyzda däl, eýsem daşary ýurtlarda hem uly meşhurlyga eýedir.

Ç. Nurymowyň sazy Gündogar we Günbatar, miras we häzirki zaman, milli we internasional дәpleriniň birleşmesidir. Kompozitoryň eserleri özüniň täzeçilligi we özbolušlylygy, täsirlilik, terligi, äheňleýin gurluşynyň döwrebaplygy bilen tapawutlanýar. Täsir ediş serişdeleriniň oň näbelli bolan mümkinçiliklerini açyp görkezýär. Türkmen sazýnda döwrebap gözyetimi, türkmen halk aýdym-sazlaryny ýewropa sazynyň žanrlary we formalary bilen utgaşykly alyp barmaklygy awtoryň şahsy ýazuwynyň stil aýratynlygydyr.

Onuň eserleriniň sanawy uly. Oňa üç balet, üç simfoniýasy, ýedi sany konsert, köpsanly simfoniki, wokall-instrumental, hor, kamera-instrumental eserler, kinofilmler üçin sazlar, romanslar we aýdymlar degişlidir. Mirasynyň esasy ugry instrumental sazlardy. Watana bolan söýgi, mähriban ölkäniň owadanlygy, döwürdeşleriniň batyrgaýlygy, şöhratly zähmeti onuň döredijiliginiň temalarynyň we keşpleriniň gözbaşydyr. Awtoryň «Epegeiniň tepbedi», «Ölmez-ýitmez», «Köýten nalasy» baletleri, № 1 simfoniýasy, № 2 simfoniýasy we «Maru-Şahu-Jahan» atly № 3 simfoniýasy, truba, ses, fortepiano, goboý («Gazallar») üçin konsertleri, № 1 we № 2 «Desan-konsertleri», «Teke nagyşlary», «Indira Gandiniň ýadygärligine» № 2 kwarteti uly meşhurlyk gazandy.

Çary Nurymow 1941-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Mary we-latynyň Baýramaly etrabynda daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Onuň kakasy 1943-nji ýylda uruşda wepat bolýar. Çary ýedi ýaşyndan başlap umumy bilim berýän we sazçylyk mekdeplerinde okap başlaýar. Geljekki kompozitoryň ilkinji mugallymy ajaýyp mugallym we pianinoçy Olga Alekseýewna Kriwçenko bolýar.

1955-nji ýylda Çary Nurymow Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Ukyply ýetginjek bir wagtda sazyň nazaryýeti we üflenip çalynýan saz gurallary (goboý synpy boýunça) bölümlerinde okaýar. Ýörite sazçylyk mekdebinde okap ýören ýyllary ol Aşyr Kulyýewiň ýolbaşçylygynda fakultatiwleýin erkin eser düzüş kursuny geçýär. Fortepiano, goboý we beýleki saz gurallary üçin birnäçe ownuk pýesalary ýazýar. Ýörite sazçylyk mekdebiniň hasabat konsertinde talyplaryň orkestri tarapyndan ýerine ýetirilen simfoniki orkestr üçin uwertýurasy onuň diplom işidir.

1959-njy ýylda Ç. Nurymow Moskwanyň Gnesinler adyndaky döwlet sazçylyk mugallymçylyk institutyna kompozisiýa hünärine okuwa girýär. Bu ýerde ol professor Genrih Iliç Litinskiden tälim alýar. G. I. Litinskiý, şeýle-de A. A. Stepanow (garmoniýa), S. S. Skrebkow (polifoniýa), P. G. Kozlow, F. G. Arzamanow (saz formalarynyň derňewi), N. I. Peýko, P. L. Şpitalnyý, Ý. W. Witaçek (saz gurallaryny öwrenmek we gurallama) ýaly ajaýyp mugallymlaryň sapaklary oňa çuňňur we giňişleýin bilim toplamaga ýardam edýär hem-de dürli formadaky we žanrdaky eserleri ýazmak üçin giň mümkinçilikleri açýar. Käbir eserleri talyplyk işleriniň çäklerinden çykyp, onuň meşhurlyk gazanmagyna getirýär. Fortepiano üçin sonatinany (1961), skripka we fortepiano üçin sonatany (1962), simfoniki orkestr üçin uwertýurany (1962), fortepiano üçin polifoniki pýesalaryň depderini (1963), goboý üçin sonatinany (1964) şol eserleriň sanawynda görkezmek bolar.

Kompozitor eýýäm irki eserlerinde özüni ajaýyp ussat hökmünde görkezýär. Institutda okan döwri onuň ýazan eserleriniň arasynda simfoniki orkestr üçin uwertýura (1961) aýratyn tapawutlanýar. Onda özüniň iki esasy temasyny örän oýlanyşykly ulanýar. Birinji tema – hyjuwly, onda ýetginjeklik joşguny duýulýar, ikinjisi – näzik, liriki, häsiýeti boýunça birinjä gapma-garşydyr. Uwertýuranyň ortaky bölümünde temalaryň ikisi hem garyşyp, owadan orkestr öwüşginlerini

emele getirýär. 1964-nji ýylda Moskwada Ý. Akulowyň ýolbaşçylygynda bu eser ilkinji gezek Bütinsoýuz radionyň we Merkezi telewideniýäniň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilýär. Soňky ýyllarda ol dürli şäherlerde: Aşgabatda Özbegistanyň edebiýatynyň we sungatynyň Türkmenistandaky ongünlüğünde, Orjonikidzede türkmen sazynyň Demirgazyk Osetiýadaky günlerinde ýerine ýetirilýär. Onuň ýazgysyny Leningradda (Sankt-Peterburgda) K. Eliasbergiň ýolbaşçylygyndaky filarmoniýa orkestri amala aşyrýar.

Goboý üçin sonatina (1964) we № 1 simfoniýa (1963) kompozitoryň talyplyk ýyllaryndaky döredijiliginiň iň ýokary derejesidir. Soňatynada türkmen halk sazyna mahsus bolan işjeňlik agdyklyk edýär. №I simfoniýasy orkestr üçin ilkinji uly göwrümlü toplumlaýyn saz eser we ilkinji türkmen simfoniýalarynyň biridir. 1964-nji ýylda ilkinji gezek Moskwada O. Agarkowyň ýolbaşçylygynda kinematografiýanyň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilýän bu simfoniýa sazynyň aýdyňlygy we joşgunlylygy, milliligi we häzirkizaman döredijilik dünýägaraýşynyň ynamly garaýşy bilen özüne çekýär. Kompozitoryň Türkmenistanyň 40 ýyllygyna bagyşlanan simfoniýasy türkmen simfoniki sazyna gymmatly goşant bolýar.

Instituty tamamlandan soňraky ýyllar Ç. Nurymowyň döredijiliginiň örän öndürijilikli gülläp ösen döwri hasaplanýar. Kompozitor «Ýanyňan furgonyň ýoly» (D. Nuryýew bilen bilelikde), «Gämi», «Garagum derýa» ýaly filmlere saz ýazýar, fortepiano üçin birnäçe pýesalary, şeýle-de romanslary, aýdymalary döredýär. Şol döwürde ýazylan aýdymalaryň arasynda «Aýgözel», «Näzlim uz maň», «Aşgabat», «Toý aýdymy», «Biz Watanyň lälesi», «Ganatly nesil» we beýlekiler uly meşhurlyga eýe bolýar.

1967-nji ýylda Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda kompozitoryň W. Sopkiniň librettosyna «Epegeň tepbedi» baleti goýulýar. «Epegeň tepbedi» milli kompozitor tarapyndan özbaşdak, kömeksiz ýazylan ilkinji türkmen baletidir. Onda adamyň suw, çöli gülletmek üçin tebigat bilen göreşi özboluşly beýan edilipdir. Ýaş kompozitoryň bu baleti ýurdumyzyň durmuşyndaky möhüm waka bolan Garagum derýasynyň gurluşygyna bagyşlanýar. Bu balet jemgyýetçilik tarapyndan gyzygyn garşylanyp, ýokary baha mynasyp bolýar. Ol eser üçin awtor Türkmenistanyň Ýaşlar baýragy we täze

sazly spektakllaryň bütinsoýuz bäsleşiginde Hormatly diplom bilen sylaglanýar (1968).

1970-nji ýylda Ç. Nurymow professor G. I. Litinskiniň ýolbaşçylygynda Gnesinler adyndaky institutyň aspiranturasyny üstünlikli tamamlýar. Aspiranturada okan ýyllarynda ol truba we orkestr üçin konserti, on bir sany saz gurallar ansambly üçin «Teke nagyşlary» atly simfoniki şekilleri döredýär.

Truba we orkestr üçin konsert onuň ilkinji ýerine ýetirijisi bolan bolgar trubaçysy Pýotr Karparowa bagyşlanýar. Bu sonata formasynnda ýazylan bir bölümlü eserdir. Ol ýerine ýetirijileriň we diňleýjileriň arasynda dessine meşhurlyk gazanýar hem-de Moskwada, Sankt-Peterburgda, Rigada, Kiýewde, Almatyda, Nowosibirskde, Daşkentde we beýleki ýurtlarda ýerine ýetirilýär. 1970-nji ýylda ýurdumyzda geçirilen bäsleşikde Ç. Nurymowyň truba we orkestr üçin konserti iň oňat eser hökmünde ikinji baýraga mynasyp bolýar. Öz äheňleri boýunça çuňňur milli eser bolan «Teke nagyşlary» atly şekiller häzirkizki zaman saz dilinde ýazylýar. Awtor bir bölümiň beýleki bölüme geçýän baş bölümlü formasyny peýdalanýar. Kompozitor eseriniň saz dilinde halk saz gurallarynyň, hususan-da, dutaryň ýakymly öwüşginlerini ulanypdyr.

1972-nji ýylda Ç. Nurymow Gyrgyzystanyň Medeniýet ministrliginiň teklibi boýunça Aleksandr Matrosowyň edermenligini gaýtalan, Sowet Soýuzynyň Gahrymany Çolponbaý Tuleberdiýewe bagyşlanan «Ölmez-ýitmez» atly gahrymançylykly baleti ýazýar (librettosy M. Ahunbaýew bilen R. Urazgeldiýewiňki). Bu balet 1972-nji ýylda sahna eserleriniň Bütinsoýuz bäsleşiginde birinji baýraga mynasyp bolýar.

1977-nji ýylda, Türkmenistanyň Kompozitorlarynyň VI gurultaýynyň geçýän günlerinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda Ç. Nurymowyň «Köýten nalasy» atly üçünji baletiniň ilkinji görkezilişi bolýar. Ol A. Gylyjowyň adybir powesti esasynda döredilipdir. Baletiň sazly dramaturgiýasy tutuşlygyna häsiýetleriň çaknyşygynda, gapma-garşylyklaryň baglanyşygynda düzülýär. Bu baleti üçin Ç. Nurymow sazly-sahna eserleriniň Bütinsoýuz bäsleşiginde üçünji baýraga we Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragyna (1979) mynasyp bolýar.

Kompozitoryň döredijiliginde Beýik Watançylyk urşuna bagyşlanan eserler uly orun eýeleýär. Onuň bu tema bagyşlanan iň oňat eserleriniň biri hem 1972-nji ýylda ýazylan ses we orkestr üçin poemasydyr. Kompozitor poemany türkmen sazýnda ilkinji bolup wokaliz žanrynda ýazýar. Eser Türkmenistanyň kompozitorlarynyň V gurultaýynda SSSR-iň halk artisti M. Şahberdiýewanyň ýerine ýetirmeginde ilkinji gezek ýaňlanýar. Eseriň dramaturgiýasy duşmanyň çözüşynyň we oňa garşy keşpleriň çaknyşmagynda düzülýär. Poemanyň merkezi bölümünde matam sazy ýaňlanýar. Onda awtor «Aglamaýynmy» diýen agy bentlerini täzedan işleýär. «Medeniýet we durmuş» atly ukrain gazetiniň belläp geçişi ýaly, kompozitoryň bu poemasy «Beýik Watançylyk urşunyň gahrymanlaryna özboluşly saz ýadygärligidir».

Awtoryň iň bir ajaýyp eserleriniň ýene biri – fortepiano we orkestr üçin üç bölümden ybarat bolan Konsertdir (1973–1975). Konsert sazynyň owadanlygy, joşgunlylygy, täsirliligi bilen diňleýjini özüne çekýär. Bu saz eserinde häzirki zaman kompozitorlarynyň sazyna mahsus bolan ymtlyşlar bar. Onda orkestr fortepiano bilen ýaryşyp, saz pikiriniň ösüşine işjeň gatnaşýar. Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň Türkmenistanyň döredilmeginiň 50 ýyllygyna bagyşlanan ýubileý plenumynda Ç. Nurymowyň ýerine ýetirilen fortepiano üçin konserti dessine ýerine ýetirijileriň repertuaryna girýär.

Halkara bäsleşiginiň ýeňijisi A. Bahçiýewiň we Gazagystanyň halk artisti F. Mansurowyň ýolbaşçylygyndaky Bütinsoýuz radionyň we telewideniýäniň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilen «Fortepiano üçin konserti» Bütinsoýuz gaznasy üçin ýazgy edilýär we ýygy-ýygdydan ýaýlymda ýaňlanýar.

Ç. Nurymow uly göwrümlü eserleri döretmek bilen birlikde kamera-instrumental žanrynda-da önjeýli işleýär. Oňa «Trombon we orkestr üçin konsert pýesasy», «Fleýta we fortepiano üçin pastoral», «Üflenip çalynýan saz gurallary üçin kwintet», şeýle-de fortepiano üçin eserleriň köp sanlysy degişlidir.

Kompozitoryň fortepiano üçin ýazan saz eserleriniň arasynda polifoniki eserleri has uly ähmiýete eýedir. Ýurdumyzyň kompozitorlarynyň arasynda ol ilkinji bolup türkmen milli äheňleri bilen berlen fugalary, kanonlary, fugettalary, prelýudiýalary ýazýar. Bu saz eserleri fortepiano hünäri boýunça okuw-pedagogiki işde uly ähmiýete eýe-

dir we konsert edebiýatyna hem gymmatly goşantdyr. 1970-nji ýylda kompozitoryň iň oňat on iki polifoniki pýesalarynyň aýratyn ýygyny hökmünde Moskwada neşir edilmegi munuň subutnamasydyr.

Ç. Nurymowyň gam-gussaly halk agylarynyň heňine esaslanan «Eksprompt-fantaziýa» saz eseri hem pianinoçylaryň arasynda uly hormata eýedir.

1976-njy ýylda saz dörediji «Gazallar» atly toplумы döredýär. Gazal Gündogaryň şygyr sungatynda nusgawy görnüşdir. Bu, köplenç ýagdaýda, söýgi hakdaky uly bolmadyk liriki goşgudyr. Kompozitor öz toplumynda gazalyň häsiýetli alamatlaryny lirikany, keşpleýin gurluşy, pikirini gutarnyklylygyny bermäge çalşypdyr. Gadymyýetde gazal kirişli saz gurallarynyň sazandarlyk etmeginde ýerine ýetirilipdir. Ç. Nurymowyň bu şahyrana eseri goboý, kirişli, kakylp çalynýan saz gurallarynyň we fortepianonyň sazandarlyk etmeginde çalypdyr. «Gazallar» toplумы üç bölümden ybarat we olaryň her biri üç bölümlü formada ýazylan. Toplum ýiti gapma-garşylykly elementleri çalyşmak esasynda düzülýär. Eser goboýçy A. Lýubimowa bagyşlanýar hem-de Wilnýusda, Moskwada, Rigada, Aşgabatda, şeýle-de Fransiýada (Ruan şäherinde) ýerine ýetirilýär.

Kompozitoryň uly göwrümlü eserleriniň biri «Oktýabryň ýalny» (1979) atly simfoniki poemadyr. Awtor onda meýilnamalaýyn we orkestr täsirli ulgamyndaky gözleglerini dowam etdirýär. Poema Ç. Nurymowyň köpsanly beýleki eserleri ýaly «az sözli» dilde ýazylpdyr. Adamlaryň bagty, olaryň ýagty geljegi ugrundaky göreşi ýaly wajyp temalar poemanyň dowamynda özüniň aýdyň beýanyny tapýar. Ýokary raýatlyk joşgunly bu poema Daşkentde we Aşgabatda uly üstünlik bilen ýerine ýetirilipdir.

Saz döredijiniň 1979–1980-nji ýyllarda döreden «Fleýta, goboý, klarnet, fagot we waltorna üçin kwintetinde» klassyky döp-dessurlary, XX asyr sazynyň beýan ediş ulgamynyň aýry-aýry usullary we halky çeşmeler görkezilýär.

Kompozitoryň 1980–1990-njy ýyllaryň başynda ýazylan eserleri döredijiliginiň kämillik döwrüne degişlidir. Ol ýyllaryň ähli eserleri saz diliniň täzeligi bilen tapawutlanýar. Indi kompozitoryň eserlerini ýaşlyk hyjuwy däl-de, filosofiki çuňňurlyk, durmuşyň baky oý-pikirleri gurşap alýar. Şol ýyllaryň eserlerine «Dessan-konsertleri» (№1, №2), №2 we №3 simfoniýalary, simfoniki orkestr üçin «Çarhy-pe-

lek» («Enigma»), №1, №2 we №3 kirişli saz gurallary üçin kwartetleri we başgalar degişlidir.

Ç. Nuryow 1982-nji ýylda № 2 simfoniýasyny ýazýar. Bu simfoniýa XX asyryň 80-nji ýyllarynyň iň bir ähmiýetli eserleriniň biri bolýar. Simfoniýa Beýik Watançylyk urşunda wepat bolanlaryň ýadygärligine bagyşlanan. Onda tutuksy (garaňky) öwüşgin agdyklyk edýär. Bir bölümlü kompozisiýa baş bölekden ybarat bolup, duşman çozuşynyň we parahatçylyk güýçleriniň deňeşdirilmegi eseriň dramaturgiýasynyň esasyny düzýär. Partitura girizilen fortepianonyň partiiýasy kakylp çalynýan saz guralynyň wezipesini ýerine ýetirýär.

Kompozitoryň döredijiliginiň soňky döwrüne degişli bolan kirişli saz gurallary üçin üç sany kwarteti aýratyn orna eýedir. Olaryň birinjisi 1980-nji ýylda ýazylyp, Ç. Nuryowynyň sazyny Fransiýada wagyz edýär. Bu eser Žan Klod Bernedä bagyşlanyp, üýtgeşik joşgunly, çuňňur filosofiki eserdir. Onuň bir bölümlü kompozisiýasy sonataly allegro formasyna kybapdaşdyr. Ikinji kwartet (1984) hem bir bölümlü bolup, eseriň mazmuny hindi halkynyň syýasy işgäri Indira Gandiniň wagşylarça öldürilmegi bilen baglanyşyklydyr. Onuň sazýnda hindi medeniýetine mahsus bolan alamatlar köpdür. Kwartetiň Moskwada ilkinji diňlenilişiginden soňra Hindistanyň ilçisi eseriň sazy hakynda: «Geň galaýmaly zat, rus sazandalary ýewropa saz gurallarynda çaldylar, emma hakyky hindi sazy ýaňlandy» diýip, özünde galan täsirleri beýan edipdir. Ol Çehoslowakiýada, Awstriýada, Germaniýada, Hindistanda, Ýaponiýada, Italiýada we beýleki köp ýurtlarda ýaňlandy. Üçünji kwartet (1986) awtoryň iň bir näzik eserleriniň biridir. Ol Russiýanyň at gazanan artisti, ajaýyp wiolonçelçi K. Swetkowa bagyşlanýar. Eser üç bölümden ybarat bolup, onda adamyň içki dünýäsi, inçe duýgulary ýiti ussatlyk bilen açylýp görkezilýär.

Ç. Nuryow halk saz gurallarynyň ýerine ýetiriliş aýratynlyklary bilen baýlaşdyrylan iki sany «Dessan-konserti» döredýär. №1 «Dessan-konserti» 1983-nji ýylda ýazylyp, fleýta, goboý, kirişli saz gurallar, fortepiano we kakylp çalynýan saz gurallar topary üçin niýetlenendir. Eser rondo görnüşlidir. Bu ýerde refreniň roluny ýerine ýetirýän deklamasiýa häsiýetli bölümçe telim gezek gaýtalanýar. Onuň her geçirilişi aýdym häsiýetli epizodlar bilen çalyşýar.

1987-nji ýylda kompozitor №1 «Dessan-konserti» we №2 «Indira Gandiniň ýadygärligine» atly kwarteti üçin SSSR-iň döwlet baýragynyň eýesi bolýar.

1985-nji ýylda bolsa №2 «Dessan-konsertini» I. S. Bahyň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlap döredýär. Eser üç bölümlü gurluşda kamera orkestrine niýetlenilip ýazylýar. Kompozitor çagalykdan türkmen halkynyň sungatyny özüne siňdirip hem-de Günbatar Ýewropanyň döplerinde terbiýelenip, Günbataryň we Gündogaryň esasy saz žanryny özüde jemlemäge synanyşýar. Olar aýry-aýry döwürlere we dürli sungatlara degişli, bir-birine düýpgöter gapma-garşy dessan we *concerto grosso* žanrlarydyr. Olaryň arasyndaky ýakynlyk, saz serişdesiniň beýan edilişiniň improwizasiýalygynda we erkinliginde peýda bolýar.

Kompozitor iň soňky eserleriniň biri bolan «Maru-Şahu-Jahan» (1989) atly üçünji simfoniýasynda gadymy taryhy wakalara ýüzlenýär. Maru ýa-da Merw Seljuklar döwletiniň paýtagtydyr. Bu şäher orta asyrlarda pajarlap ösüp, dünýä siwilizasiýasynyň esasy merkezleriniň biri bolupdyr. Simfoniýa üç bölümlidir. Kompozitor hamala taryhy ýagdaýy özi döredýän ýaly, öz gözi bilen gören ýaly ony ussatlyk bilen suratlandyrýar. Simfoniýada bitewüligiň monotematizmi başlangyç temanyň äheňleýin toplumynyň agdyklyk etmegi arkaly görünýär. Sekundalaýyn äheňli başlangyç temada Gurhandaky reçitasiýa bilen meňzeşligi ýüze çykýar.

«Çarhy-pelek» (birinji redaksiýasynda «Enigma», 1989) atly saz eserini awtor 1989-njy ýylda ýörite «Russiýanyň assambleýasy» atly Lýubimowyň ýolbaşçylygyndaky Moskwa simfoniki orkestri üçin ýazýar. Eser daşary ýurtlarda, hatda Ýan Sibeliussyň watanynda–Finlandiýada hem ýaňlandy. «Enigmanyň» başynda Gündogaryň beýik şahyry Omar Haýýamyň 24-nji rubagysy goşgy-epigrafiýa ýerleşdirilendir. Eseriň mazmuny ölümiň we durmuşyň söweşi, adamzadyň bu dünýäde ýalňyz we ejizdigi baradadyr. Kompozitoryň soňky eserleriniň köpüsinde bolşy ýaly, bu eser çuň manyly, filosofiki oý-pikirlerden doludyr. Sazyň dili örän çylşyrymly, onda täze tapylan kompozitorçylyk usullary peýdalanylypdyr.

Ç. Nurymowyň döredijiliginde aýdymlara uly orun degişlidir. Olaryň ençemesi halk arasynda meşhurdyr. Aýdymlar özleriniň

aýdyň heňi, äheňleriniň terligi we özboluşlylygy bilen özüne çekýär. Onuň aýdymalarynyň köpüsi diňe bir lirizmi bilen däl, eýsem, durmuş hadysalaryny giňişleýin gurşap alýanlygy, temalarynyň köpdürlüligi bilen hem tapawutlanýar. Olar türkmen halk aýdym-sazlary bilen çuňňur baglanyşyklydyr. Meselem, Magtymgulynyň goşgusyna «Galaýam» ýa-da A. Atajanowyň goşgusyna «Nebitçiniň aýdymyny» halk aýdymlaryndan tapawutlandyrmak kyndyr. I. Nuryýewiň goşgularyna «Türkmenistan–baharystan», «Gurluşykçynyň aýdymy», A. Atajanowyň goşgularyna «Parahatlyk baýdagy», «Ýaşlyk marşy», «Niçik söz tapaýyn, nähili aýdym» atly aýdymlyary uly meşhurlyga eýe bolýar.

Kompozitor işjeň döredijilik işini mugallymçylyk işi bilen utgaşykly alyp barýar. Ol birnäçe ýyllaryň dowamynda D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde saz nazaryýeti dersleri boýunça mugallym bolup işleýär. Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynyň açylan gününden başlap saz döretmek, gurallama we partituralary ýüzugra okamak ýaly dersleri okadýar. 1972-nji ýylda oňa uly mugallym, 1976-njy ýylda dosentiň wezipesini ýerine ýetiriji, 1980-nji ýylda bolsa dosent diýen atlar berilýär. 1992-nji ýylda saz nazaryýeti we kompozisiýa kafedrasynyň professory bolýar. Ol birnäçe ýyllap Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň başlygy bolup işleýär. Onuň uçurymlarynyň arasynda ilkinji türkmen zenan kompozitorlary J. Gurbangylyjowa we M. Pürliýewa hem bar.

Ç. Nurymow döredijilik we mugallymçylyk işleri bilen bir hatarda ýurdumyzyň jemgyýetçilik durmuşyna-da işjeň gatnaşýar. Ol 1964-nji ýyldan başlap SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, 1975-nji ýylda ýaşlar bölüminiň müdiri, 1977-nji ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlarynyň VI gurultaýynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň başlygy bolýar, 1980-nji ýyldan başlap SSSR Kompozitorlar birleşiginiň sekretary we SSSR-iň saz gaznasynyň agzasy bolýar. Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyny bermek baradaky komitetiň agzasy, Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyny bermek baradaky toparyň bölüm müdiri, Türkmen teatr jemgyýetiniň Prezidiumynyň agzasy, Sowet-kuba dostlugy jemgyýetiniň Türkmen bölüminiň agzasy we Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň kollegiýasynyň agzasy bolýar.

Köp ýyllaryň dowamynda Türkmenistanda çagalar we ýetginjekler üçin sazly hepdelikleri geçirmek boýunça guramaçylyk komitetiniň başlygy bolýar, ençeme gezek çagalar sazçylyk mekdepleriniň okuwçylarynyň ýurt möçberinde geçirilen bäsleşikleriniň eminligine ýolbaşçylyk edýär. Türkmen saz sungatynda bitiren uly hyzmatlary üçin Ç. Nurymowa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1980), «Türkmenistanyň halk artisti» (1986) diýen atlar dakylýar. Ol Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna (1979), SSSR-iň Döwlet baýragyna (1987), Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna (1968, 1976) mynasyp bolýar, Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň ikisi bilen sylaglanýar.

Ç. Nurymow 1993-nji ýylyň 3-nji fewralynda aradan çykýar.

Eserleri. Baletler: «Epegeiň tepbedi», 3 aktly, 6 sahnaly prologly, epilogly W. Sopkiniň librettosy (1967, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 17-nji iýun, 1967, W. Griwiskasyň goýmagynda, suratçy A. Kulyýew, dirižyor N. Muhadow). «Ölmez-ýitmez», 2 aktly, M. Ahunbaýewiň we R. Urazgeldiýewiň librettosy (1972, ilkinji görkezilişi – Frunze, opera we balet akademiki teatry, 1972-nji ýylyň maýy, U. Sarbagişewiň goýmagynda, suratçy A. Arefýew, dirižyor N. Dawlesow). «Köýten nalasy», 2 aktly, Ç. Nurymowyň librettosy (1976, ilkinji görkezilişi – Aşgabat, Magtymguly adyndaky opera we balet teatry, 29-njy aprel, 1977, N. Markarýansyň goýmagynda, suratçy A. Kulyýew, dirižyor H. Allanurow).

Sazly komediýalar: «Başagaýlyk», D. Nuryýew bilen bilelikde (1982).

Drama spektakllaryna saz: «Oguz oýunlary», Mollanepes adyndaky Türkmen döwlet akademiki drama teatry üçin (1991).

Simfoniki sazlar: Uwertýura (1959), Uwertýura (1961), №1 simfoniýasy, mi-minor, 4 bölümlü (1963), Truba we orkestr üçin konsert (1968), Ses we orkestr üçin konsert-poema (1972), Fortepiano we orkestr üçin konsert (1975), «Oktýabryň ýalny» (1979), Dessan-konsert № 1, fleýta, goboý, kirişli saz gurallar, fortepiano we baraban saz gurallar üçin (1984), Simfoniýa № 2 (1984), «Türkmenistan – gözəl mekan» skripkaçlaryň ansambly, fortepiano we simfoniki orkestr üçin (1984), Dessan-konsert №2, kirişli saz gurallar we fortepiano üçin (1985), Simfoniýa №3, simfoniki orkestriň uly topary üçin

(1986), «Enigma» («Çarhy pelek») poemasy, simfoniki orkestr üçin (1990), Trombon we simfoniki orkestr üçin konsert (1991), «Poe-ma-raga», kiçi simfoniki orkestr üçin (1992).

Kamera orkestri üçin sazlar: «Teke nagyşlary», on bir saz gu-rallar ansambly üçin, 5 bölümlü (1970), Goboý, kırışli, kakylp ça-lynýan saz gurallary we fortepiano üçin konsert «Gazallar» (1976).

Hor eserleri: O. Annaýewiň goşgularyna «Gahryman nesil», solist, hor we fortepiano üçin (1986).

Çagalar hory üçin: A. Atabaýewiň goşgularyna «Otly gelýär» (1983), «Süýtli maşyn» (1986), çagalar a'kapella hory üçin. O. An-naýewiň goşgusyna, «Şadyýan aýdym», solist, çagalar hory we fortepiano üçin (1986).

Kinofilmler üçin sazlar: «Ýanýan furgonyň ýoly» (D. Nuryýew bilen bilelikde).

Horeografiýa üçin sazlar: «Toý» tans súuitasy: 1. Ýaş gelniň tansy, 2. Ýaş ýigidiň tansy, 3. Umumy tans.

Kamera-instrumental sazlar: Kırışli saz gurallary kwarte-ti üçin súuita (1960), Skripka we fortepiano üçin sonata, Goboý we fortepiano üçin sonatina (1964), On iki polifoniki pýesalar (1968). Üflenip çalynýan gurallar üçin kwintet (1979). Kırışli saz gurallary üçin kwartet №1 (1981). Alt solo üçin sonata, N. Halmämmedowyň ýadygärligine bagyşlanan (1983). Kırışli saz gurallary üçin kwartet №2, Indira Gandiniň ýadygärligine bagyşlanýar (1985). Kırışli saz gurallary üçin kwartet №3 (1986). Kırışli saz gurallary kwarteti üçin pýesa (1987). Forte-piano üçin 3 pýesa (1987). «Mugallym-okuw-çy», üç pýesa, iki skripka üçin (1987). Forte-piano üçin on iki pýesa (1. «Ertir mekdebe», 2. «Şadyýan oglanjyk», 3. «Selbiniň aýdymy», 4. «Güýzde», 5. «Şeklije», 6. Polifoniki pýesasy, 7. Etýud, 8. Etýud, 9. Prelýudiýa, 10. Flamingonyň tansy, 11. Fuga (iki sesli), 12. Sekun-dalar (1989). Iki fleýta üçin iki pýesa (1989). Üç fleýta üçin üç pýesa (1989). «Raga öýkünme», baýan, skripka we wiolonçel üçin (1991). Fleýta üçin üç etýud (1991). Üç truba üçin súuita (1991). «Ýekelik», üç truba üçin (1991). Üç truba üçin súuita: «Ýekelik», wals, horal, etýud (1991). «Mukam–monolog», solo trombon üçin. Iki fleýta üçin üç kanon (1991). Başga-da birnäçe fortepiano, skripka, klarnet, go-boý üçin pýesalar.

Aýdymlyar we romanslar: R.Seýidowýň goşgusyna «Meniň obam» (1962), Mollanepesiň goşgusyna «Gitdim» (1962), Magtymgulynyň goşgusyna «Oýanmaz» (1963), I. Nuryýewiň goşgusyna «Aýgözel» (1964), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Näzlim uz maňa» (1964), A. Kowusowýň goşgusyna «Aşgabat» (1965), A. Atajanowýň goşgularyna «Toý aýdymy» (1968), «Biz – Watanyň lälesi» (1968), «Ganatly nesil» (1968), I. Nuryýewiň goşgusyna «Gurluşykçynyň aýdymy» (1969), A. Atajanowýň goşgusyna «Parahatçylyk baýdagy» (1975), I. Nuryýewiň goşgusyna «Türkmenistan–baharystan» (1977), A. Atabaýewiň goşgularyna «Ýşk jana zelalatdyr», bariton we fortepiano üçin (1983), «Saňa garaşa–garaşa» (1986), A. Taşowýň goşgusyna «Ýar oýnasyn» (1986), Mollanepesiň goşgusyna «Ýanyp men ataşlaryňa» (1986) we başgalar.

ÇARY ARTYKOW (1920–2005)

Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy Çary Esenowiç Artykow 1920-nji ýylyň 10-njy dekabrynda Gyzylybat (häzirki Serdar) şäherinde, işçi maşgalasynda eneden dogulýar. Artykowlaryň maşgalasynda saza uly hormat goýlupdyr. Çarynyň kakasy dutary gowy çalyppdyr, ol hatda meşhur Çowdur bagşa-da sazandarlyk edipdir.

Çary çagalykdan aýdym aýtmagy, tans etmegi gowy görse-de, oňa saz bilen meşgullanmak miýesser etmändir. Ol 1935-nji ýylda doly däl orta mekdebi tamamlandan soň, Aşgabadyň kommunal-gurluşyk tehnikumyna okuwa girýär. 1938-nji ýylda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky türkmen bölümine zehinli ýaşlary saýlap almak üçin Aşgabada ýörite wekiller gelyär. Saýlanan zehinleriň arasynda Çary Artykow hem bardy. Şeýlelik bilen, ol 1938-nji ýylyň oktýabrynda Moskwa şäherine okamaga gidýär we dosent Georgiý Sergeýewiç Turilkiniň synpynda trombon çalmagy öwrenip başlaýar. Çary üçünji ýylyny tamamlap barýarka Beýik Watançylyk urşy başlanýar. 1942-nji ýylyň martynda ol sowet goşunynyň hataryna çagyrylýar. Serkerdelik okuwyny geçeninden soňra ony fronta ugradýarlar we Orýol-Kursk tirsegindäki taryhy söweşe, ikinji Belorus frontundaky söweşeň operasiýalara gatnaşýar. Ol söweşlerde görkezen edermenligi üçin «Gyzyl ýyldyz» (1943), «Watançylyk urşy» (1944), «Aleksandr Newskiý» (1945) ordenleri we köpsanly medallar bilen sylaglanýar.

1954-nji ýylda, ýagny otuz dört ýaşynda Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň taryhy-nazaryýeti bölümine okuwa girýär. 1956-njy ýyldan ol ýörite sazçylyk mekdebiniň okuwyny Medeniýet ministriliginiň sungaty öwreniş kabinetindäki ylmy işgäri wezipesi bilen utgaşdyryp alyp barýar. Talyplyk ýyllarynda özüniň «Gol çekýär»,

«Ýollar bar bizde», «Ýaşlar aýdymy», «Moskwa hakynda pikir» ýaly ilkinji aýdymalaryny ýazýar.

1958-nji ýylda ýörite sazçylyk mekdebinde okuwyny tamamlap, Aşgabatdaky 1-nji çagalar sazçylyk mekdebinin direktory wezipesinde işe başlaýar. Şol ýyl hem ol Daşkendiň döwlet konserwatoriýasynyň professory Boris Isaakowıç Zeýdmanyň ýolbaşçylygynda kompozisiýa hünäri boýunça okuwa girýär. Ýaş kompozitor bu döwürde özüniň meşhur eserlerini döredýär. Olaryň arasynda «Bagtly ýaşlyk» atly simfoniki poema, fortepiano üçin wariýasiýa, fortepiano we klarnet üçin üç bölümden ybarat bolan sonata (1960), skripka, wiolonçel we fortepiano üçin trio (1960), kırıřli saz gurallary üçin kwartet №1 (1962), Magtymgulynyň goşgularyna «Indi» diýen a'kapella hory, şeýle-de A. Kowusowyň goşgularyna birnäçe romanslary bar.

Kompozitoryň 1963-nji ýylda ýazylan simfoniýasy onuň diplom işidir. Orkestr üçin uly göwrümlü toplumlaýyn eser talyplyk işi hökmünde ýazylan hem bolsa, onda köpsanly gyzykly öwüşginler bar. Bu saz eseri 1963-nji ýylyň 25-nji maýynda Daşkentde A. Se-rebrýannigiň ýolbaşçylygyndaky Özbek döwlet filarmoniýasynyň simfoniki orkestri tarapyndan ilkinji gezek ýerine ýetirilendir. Dört bölümlü simfoniýa özüniň liriki öwüşginleriniň terligi we saz diliniň aýdyňlygy, milliligi bilen ünsüňi özüne çekýär. Kompozitoryň Garagum kanalynyň açylyşyna bagyşlanan birinji simfoniýasy türkmen saz sungatynyň simfoniýa žanryna uly goşant bolýar.

Konserwatoriýany tamamlandan soňra, awtor uly meşhurlyga eýe bolan birnäçe saz eserlerini döredýär. Çary Artykow konserwatoriýany tamamlandan soňra baş ýyl geçensoň, «Säherde» atly operany ýazýar. G. Muhtarowyň librettosy onuň adybir pýesasy esasyndadyr. Opera üç akt we baş sahnadan ybarat. Operada öňdebaryjy kolhozyň döwrebap durmuşy görkezilýär, ýagny onda baş gahrymanlaryň çylşyrymly keşplerinde feodal galyndylarynyň şerigat kanunlary görkezilýär.

Kinorežissýor A. Artykow 1969-njy ýylda Ç. Artykowsy «Çöldäki iki adam» diýen kinofilmiň üstünde işlemek üçin çagyrylar. Onuň bu film üçin döreden sazy şowly çykýar. Türkmen kino sungatynyň taryhynda ilkinji gezek bu filmiň sazly çözgüdiniň özboluşlylygy, onuň orkestr bilen däl-de, sözsüz a'kapella hory bilen dowam etmeginden ybaratdyr. Awtoryň bu saz eseri 1969-njy ýylda Leningradda

(häzirki Sankt-Peterburg) bolup geçen Bütinsoýuz kinofestiwalýnda Hormatly diploma mynasyp bolýar. Bu üstünlik kompozitory gannatlandyrýar we soňky ýyllarda ol A. Garlyýew adyndaky kinostudiýasynyň döreden birnäçe filmlerine saz ýazýar.

1970-nji ýyllarda kompozitor birnäçe uly göwrümlü simfoniki we wokalsimfoniki eserleri döretmäge girişýär. Onuň «Beýik doganlyk» (goşgusy A. Haýydowyňky) atly wokalsimfoniki poemasy sowet adamlarynyň milletara dostlugyna bagyşlanandyr (1973). Awtoryň simfoniki orkestr üçin «Liriki poemasy» (1970), Alt we orkestr üçin üç bölümden ybarat bolan konserti (1973), dört bölümden ybarat bolan konsert-poemasy (1978), Aşgabadýň düýbünüň tutulmagynyň 100 ýyllygyna bagyşlanan simfoniýettasy (1979), alty bölümlü súýtasy (1980) ýaly saz eserleri türkmen professional saz sungatyna uly goşant bolýar.

Kompozitor kamera-instrumental eserlerini döretmäge köp wagtyňy sarp edýär. Ol alt we fortepiano üçin romans (1972), wiolonçel we fortepiano üçin elegiýa (1975), kirişli kwartet üçin iki pýesa (1976), kirişli kwartet № 2 (1977), skripka we fortepiano üçin allegretto (1973) we fortepiano üçin hem köpsanly saz eserlerini döredýär.

Awtoryň galamyna liriki-watansöýüjilik mazmunly liriki we estrada aýdymlar hem degişlidir. Olaryň aglabasy saz diliniň ýönekeýligi, duýgularynyň sadalygy bilen tapawutlanýar. Onuň meşhur aýdymlary hökmünde G. Şamyýewiň goşgusyna «Gül Watany», A. Wodopyanowyň goşgusyna «Biziň öýümüz Garagum», H. Allamyrowyň goşgusyna «Mähriban Türkmenistan», Ç. Aşyrowyň goşgusyna «Esger hakda ballada», A. Omarowanyň goşgusyna «Gahryman ene», G. Muhtarowyň goşgusyna «Aşgabat gyzy», O. Kulýewiň goşgusyna «Akgözel», A. Haýydowyň goşgusyna «Janym Aşgabat» ýaly aýdymlary görkezmek bolar.

Romanslarynyň arasynda Magtymgulynyň goşgularyna «Galyp men», «Gülgüzar oýnaşar», G. Muhtarowyň goşgusyna «Aýsoltan», A. Kekilowyň goşgusyna «Söýgülimiň gözlerine» aýdymlary özläriniň akgyňlylygy we ýürege ýakynlygy bilen tapawutlanýar. Onuň iň oňat aýdymlary we romanslary «Gülle, Türkmenistan» («Muzyka» neşirýaty, 1966), ses we fortepiano üçin «Türkmen kompozitorlarynyň saýlanan eserleri» («Sowet kompozitor» neşirýaty, 1969), «Türk-

menistanyň aýdymlyry» («Музычна Украина» neşirýaty, 1972), «Güneşli ülkämiziň aýdymlyry» (Aşgabat, 1971), «Sowet Türkmenistany aýdym aýdýar» («Музыка» neşirýaty, 1974) ýaly neşirlerde çap edildi.

Ç. Artykow 1963-nji ýyldan başlap SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolýar. Ol döredijilik işini elmydama jemgyýetçilik we mugallymçylyk işi bilen utgaşykly alyp bardy. Ýurdumyzda ýaş hünärmenleri ýetişdirmäge uly goşant goşmak bilen, ýigrimi ýyldan gowrak Aşgabadynyň 1-nji çagalar sazçylyk mekdebine ýolbaşçylyk etdi.

Türkmen saz sungatyny ösdürmekdäki ägirt uly goşandy üçin «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1992) diýen hormatly ada mynasyp bolýar. Ol «Gyzyl ýyldyz», «Watançylyk urşy» (iki gezek), «Aleksandr Newskiý» adyndaky ordenleri bilen sylaglanýar. Şeýle-de on sany medaly, Beýik Watançylyk urşunda, Ýeňşiň ýubileýlerine hem «Belorussiýany azat etmek», şeýle-de «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) medallary, Türkmenistanyň Ýokary Geňeşiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň üçüsi bilen sylaglanýar (1965, 1974, 1980).

Ç. Artykow 2005-nji ýylyň 10-njy awgustynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Säherde», 3 aktly, 5 sahnaly, librettosy G. Muhtarowyňky, adybir pýesasy esasynda.

Simfoniki sazlar: «Bagtly ýaşlyk» poemasy (1962), Dört bölümli fa-minor simfoniýasy (birinji ýerine ýetirilişi 1963-nji ýylyň 25-nji maýy, dirižýor A. Serebrýannik). Liriki poemasy (1970), Alt we orkestr üçin üç bölümli konsert (1973), Konsert-poema, dört bölümli (1978), Dört bölümli fa-minor simfoniýettasy (1979, ilkinji ýerine ýetirilişi 1980-nji ýylyň 13-nji dekabrynda, dirižýor A. Hojadow), Simfoniýetta, dört bölümli (1979), Alty bölümli sýuita (1980), «Soldatyň ýadygärligine» simfoniki poemasy, sowet halkynyň Beýik Watançylyk urşunda Ýeňşiň 40 ýyllygyna bagyşlanýar (1985), Kamera orkestri üçin konsert-poema, üç bölümli (1981), Skripka we kamera orkestri üçin konsertino (1986), Simfoniki orkestr üçin liriki poemasy (doganyna bagyşlanan, (1990).

Wokal-simfoniki sazlar: A. Haýydowyň goşgusyna solistler we kirişli orkestr üçin «Beýik doganlyk» atly poemasy (1973), A. Kowusowyň goşgusyna dört solist, hor we kamera orkestr üçin

«Gahryman sen, mähriban sen, jan Watan» kantatasy (1982), A. Haýydowyň goşgusyna solistler, hor we simfoniki orkestr üçin odasy (1983), sözsüz hor we kamera orkestr üçin «Watanyň giň meýdanyn-da» baş bölümlü kantatasy (1990), solist we simfoniki orkestr üçin «Rewolýusiýa dowam edýär» poemasy (1990).

Kamera-instrumental sazlar: Fortepiano üçin wariasiýalar (1969), Klarnet we fortepiano üçin sonata, üç bölümlü (1960), Skripka, wiolonçel we fortepiano üçin trio (1960), Kirişli saz gurallary üçin kwartet №1 (1962), Alt we fortepiano üçin romans (1972), Fortepiano üçin alty prelýudiýa (1976), Wiolonçel we fortepiano üçin romans (1973), Skripka we fortepiano üçin allegretto (1973), Wiolonçel we fortepiano üçin elegiýa (1975), Kirişli saz gurallary kwarteti üçin iki pýesa: «Adažio», «Gyzlar heňi» (1976), Kirişli saz gurallary üçin kwartet № 2 (1977), Skripka we kamera orkestri üçin konsertino (1986), Fortepiano üçin alty prelýudiýa (1987), üç bölümlü sonatina (1987), olardan başga-da fortepiano üçin dürli pýesalar.

Kinofilmlere sazlar: «Çöldäki iki adam» (1969), «Çölün sesi» (1971), «Türkmen halysy» (1972), «Balykçynyň gyzy» (1973), «Millionlaryň eginleri» (1979).

Hor eserleri: B. Kerbabaýewiň goşgusyna solist, aýallar hory üçin «Wasp etmek» (1984).

Üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin sazy: Türkmen marşy (1973).

Aýdymlyr we romanslar: R. Seyidowyň goşgusyna «Türkmenistan» (1942), N. Annagylyjowyň goşgusyna «Gol çekýär» (1954), A. Mergenowyň goşgusyna «Gutlaýaryn» (1966), A. Haýydowyň goşgusyna «Ýaşlar aýdymy» (1957), A. Kowusowyň goşgusyna «Moskwa hakynda pikir» (1957), A. Kekilowyň goşgusyna «Samolýot» (1967), A. Atajanowyň goşgusyna «Ýurt gutly bolsun» (1968). Şabendäniň goşgusyna «Hoş indi» (1978), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Kanalyň kenarynda» (1978), Ö. Babaýewiň goşgusyna «Ýaşlyk aýdymy» (1978), Magtymgulynyň goşgusyna «Owadan gelin» (1980), I. Nuryýewiň goşgusyna «Erkin şemal» (1984), A. Ahmedowyň goşgusyna «Bahar geldi» (1984), G. Şamyýewiň goşgularyna «Esger aýdymy», «Ýaşlyk», «Durnam», «Güneşli ülkäm»

(1984), Fazu Aliýewanyň goşgusyna «Men we garlawaç» (1985), D. Gowşudowyň goşgusyna «Men hemişekim ýaly esger» (1985), R. Gamzatowyň goşgusyna ses, skripka we fortepiano üçin «Seniň portretiňi çekip» (1986), G. Şagulyýewanyň goşgusyna «Basgançakly ömür» (1989), A. Haýydowyň goşgusyna «Ýaz peýzažy» (1989), A. Çüriýewiň goşgusyna «Eý, eziz owaz» (1989) we beýlekiler.

AMANDURDY AGAJYKOW

(1937–2014)

Türkmenistanyň halk artisti, Turkmenistanyň Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň, SSSR-iň A. B. Aleksandrow adyndaky we Ýaşlar baýraklarynyň eýesi Amandurdy Agajykow türkmen kompozitorçylyk mekdebiniň orta nesline degişli bolan görnükli wekilleriniň biridir. Ol saz älemine 1960-njy ýyllarda gelýär. Amandurdy Agajykow zehinli kompozitor, dosent, saz-jemgyýetçilik işgäri. Onuň döredijiligi žanr we mazmun taýdan dürliüligi

bilen Türkmenistanyň saz sungatynda görnükli orny eýeleýär. Kompozitoryň sazy türkmen milli heňine inçelik bilen girişmegi, aýratyn-da, aýdym äheňinde üns bermekligi bilen tapawutlanýar. Şeýle baglanyşygy onuň eserleriniň köpüsinde görmek bolýar. Ol «Sona», «Gowgaly gije», «Saýathan» operalarynda, «Pöwrize» baletinde, wiolonçel, fortepiano, skripka we orkestr üçin konsert-poemalarynda, ulular we çagalar hory hem-de halk saz gurallary we simfoniki orkestri üçin «Altyn asyr–baky bagtym» atly odasynda, «Bakydyr olar» (goşgusy B. Annaýewiňki) we «Garaşsyzlyk nagmalary» (goşgusy A. Ýusubowanyňky) wokal toplumlarynda, «Arzuw» (goşgusy G. Bäşiýewiňki) aýdymlar ýygyndysynda we köpsanly beýleki eserlerinde dogduk mekanymyzyň gözelliglerini, halkymyzyň durmuşynyň milli özboluşlyklaryny açyp görkezmegi başarypdyr.

A. Agajykow 1937-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Aşgabatda işçi maşgalasynda dünýä inýär. Ol dokuz ýaşynda dutar çalmagy öwrenýär. Ýaş sazanda şol wagtky filarmoniýanyň halk saz gurallary orkestrinde ilki okuwçy, soňra bolsa onuň sazandasy bolup işläp başlaýar. Geljekki kompozitor orkestrde saz çalan döwründe, halk instrumental we wokal sazlarynyň iň gowy nusgalary bilen tanyşýar. 1950-nji ýylda Aman Aşgabatdaky ýörite orta sazçylyk mekdep-internatyna okuwa girýär we görnükli mugallym, sazanda

Lew Iwanowicz Griştaýewden wiolonçel saz guraly boýunça hünär öwrenip başlaýar.

1953-nji ýyldan başlap ol Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde wiolonçel synpynda okaýar. Onuň kämillige ýetmeginde A. Kulyýew, M. A. Mikuliç, W. A. Baranowskiý ýaly sazyň nazaryýeti dersleriniň görnükli mugallymlarynyň uly hyzmatlary bardyr. Ol ilkinji saz eserlerini ýörite sazçylyk mekdebinde okan döwürlerinde döredýär. Olardan üç bölümden ybarat bolan kirişli saz gurallary kwarteti üçin sýuita, N. Omadowyň goşgusyna «Gözelim» diýen romans, K. Gurbanpesowyň goşgusyna çagalar hory we fortepiano üçin «Arça hakda aýdym» eserleri kompozitoryň in şowly çykan eserleridir.

Ýörite sazçylyk mekdebini tamamlap, A. Agajykow 1957-nji ýylda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna okuwa girýär. Bu ýerde oňa kompozisiýa hünärinden professor A. N. Aleksandrow halypalyk edýär. Meşhur S. I. Taneyewiň şägirdi, giň gözýetimli kompozitor we mugallym A. N. Aleksandrow, döredijilige örän jogapkärli çemeleşmegi öz okuwçysy Amana öwretmegi başarypdyr.

Kompozitoryň döredijiliginiň irki döwrüne degişli eserleriniň arasynda halk saz gurallary orkestri üçin «Dabaraly uwertýura», wiolonçel we fortepiano üçin poema, baş bölümden ybarat bolan ho-reografiki sýuitalar bar. «Parahatlyk aýdymy», «Biziň nebitimiz», «Hindi gyzy», «Hüwdi», «Ýaşlar walsy» ýaly aýdymlar ýerine ýetirijilik toparlarynyň we solistleriň repertuarynda berk orun alýar we kompozitora uly meşhurlyk getirýär. Onuň dört bölümden ybarat bolan «Garagum» atly simfoniki sýuitasy (1961) kompozitoryň talyplyk ýyllarynda döreden ilkinji uly göwrümlü eseridir. «Eser umumylaşdyrylan programmalaýyn atlary bolan žanrlaýyn ýa-da liriki-peýzaž sazларыndan düzülendir, Orta Aziýa ýurtларыnyň orkestr sýuitalarynyň eýýäm durnuklylyga eýe bolan görnüşine degişlidir» diýip, sazşynas I. Wyzgo-Iwanowa ýazýar. Ol owadan, milli häsiýetli owazlar, halk sazynyň lad aýratynlyklarynyň orkestrdäki beýany bilen tapawutlanýar. Beýleki eserleri ýaly, «...sýuitasynyň esasy özüne çekiji tarapy onuň häsiýetiniň aýdyňlygy we owazlylygydyr»²⁷. Ilkinji gezek

²⁷ Вызго-Иванова И. Симфоническое творчество композиторов Средней Азии и Казахстана (1917–1967). Исслед – Л., «Советский композитор», 1974, с.141.

1962-nji ýylda Türkmenistanyň kompozitorlarynyň III gurultaýynda ýaňlanan sýuitasy özüniň täsirçiligi, şeýle-de awtoryň meşhur folklor öwrümleriniň esasynda ajaýyp heň gurluşlary döredip bilmek ukybynyň bardygyny ýüze çykardy.

1964-nji ýylda A. Agajykow konserwatoriýany tamamlayar. Onuň diplom işi bolan Alty Garlyýewiň librettosyna ýazan «Sona» operasy talyplyk işiniň çäklerinden çykyp, ýurdumyzyň saz durmuşynda uly waka öwrüldi. W. Muhadow, D. Öwezow, A. Kulyýew, H. Allanurow, G. Seýitliýew, G. Muhtarow ýaly tanymal sazandalar, dramaturglar we ýazyjylar bu esere ýokary baha berdiler. «Sona» operasy Aman-durdy Alamyşowyň adybir poemasy esasynda ýazylan. Ol ilkinji türkmen zenan mugallymyna bagyşlanandyr. Opera 3 aktdan, 4 sahnadan ybaratdyr. Baş gahrymanyň ykbaly öz hukugy ugrunda göreşýän aýallaryň azatlygynyň nyşanydyr. Bu kompozitor tarapyndan ýekelikde ýazylan ilkinji milli operadyr. Eser kompozitoryň öz önünde goýan çeper oý-pikirleriniň sadalygyny, berk milli özene daýanyan gahrymançylykly usula ýygyn edýänligini ýüze çykarýar.

Konserwatoriýany tamamlandan soňra ol birnäçe ýylyň dowamynda Türkmen döwlet filarmoniýasynyň halk saz gurallary orkestriniň dirižýory bolup işleýär we toparyň repertuaryny giňeltmekde uly işleri amala aşyrýar. Orkestr üçin aýdymlar, sazlar ýazýar, halk sazларыny we aýdymlaryny gaýtadan işleýär. Şol ýyllarda ýazylan uly göwrümlü eserleriniň arasynda «Dabaraly uwertýura» (1965), «Poema» (1967) ýaly kämil eserleri agzamak bolar.

Kompozitor döredijiliginde uly göwrümlü eserleri döretmeklige ýygyn edýär. Onuň döreden sazly sahna eserleriniň arasynda ýokarda agzalan operasyndan daşary G. Seýitliýewiň we T. Taganowyň librettosyna «Gowgaly gije» atly (1969), A. Garlyýewiň librettosyna «Saýathan» atly (1978), awtoryň T. Taganow bilen bilelikde ýazan librettosyna «Batrak» atly (1986, gutarylmadyk) operalary bardyr. Onuň «Gowgaly gije» atly ikinji operasy Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda goýulýar. Operanyň sazy milli taýdan özboluşly bolup, onda kompozitoryň liriki hem dramatiki zehini deň derejede ýüze çykýar. Awtor saz dilinde türkmen halk aýdymlarynyň görnüşlerini üstünlikli ulanýar. Eser 4 aktdan, 9 sahnadan, girişden we soňlamadan durýar. Operada, aýratynam, liriki sazly parçalar ünsüňi özüne çekýär. Zyndanyň diwarynyň aňyrsynda

ýerleşen ýaly bolup görünyän hor bilen üsti ýetirilen, operanyň soňundaky ýaş komissar Poltoraskiniň monology ýaly hyjuwly sahnalar diňleýjide uly täsir galdyrýar. Operanyň hor sazynyň temasynda «Warsawýanka» aýdymynyň girizilmegi A. Agajykowyň şowly özboluşlylygy bolup durýar, olar diňe bir pursadyň manysyny takyklaşdyrman, eýsem, komissaryň halk köpçüligine ýüzlenmesine zerur öwüşginleri berýär²⁸. «Gowgaly gije» operasy üçin kompozitor Bütinsoýuz bäsleşiginde ýörite diplom bilen sylaglanýar.

Kompozitoryň «Saýathan» atly operasy bolsa «Saýatly–Hemra» halk dessany esasynda ýazylandyr. 1983-nji ýylyň 29-njy dekabrynda bu operanyň ilkinji görkezilişi bolýar. Opera 4 aktdan üç sahna-dan ybarat bolan kompozisiýadyr. Operanyň aýdym-ariozalarynyň, hor parçalarynyň «Saýatly–Hemra» dessanyndaky meşhur halk aýdymalaryna ýakynlygy bagşylaryň labyzly usulyňy ýatladýan bir sese esaslanýan reçitasiýalaryň peýdalanylmagy bilen gazanylýar.

Awtoryň opera eserleri bilen bir hatarda balet žanrynda hem özboluşly yz galdyran üç sany baleti bardyr. Onuň baletleri döredijilik ösüşiniň ýokary basgançaklaryna baran döwrüne degişlidir. Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda kompozitoryň «Çöl mukamy» atly bir aktly (1967, librettosy G. Japarowyňky), A. Mämiliýew bilen B. Suhanowyň librettosyna «Pöwrize» atly üç aktly (1974) we «Gara ýaň» atly bir aktly (1982, librettosy A. Agabaýewiňki we D. Saryýewiňki) baletleri goýulýar.

«Çöl mukamy» atly baletiniň esasynda jansyz ýatan çöle Gara-gum derýasynyň suwunyň getiren düýpli özgertermeleri barada gürrüň berilýär. Simfoniki sazyň ilkinji sahna beýany şol ýyllarda türkmen sazly teatrynda täzelik bolupdy.

Kompozitoryň «Pöwrize» baleti bolsa türkmen halkynyň söýgüli rowaýatlarynyň biri bolan ýedi doganyň we olaryň gyz dogany Pöwrizäniň hanyň zulumyna garşy göreşi baradaky rowaýatyny beýan edýär. Baletiň sazynda milli başlangyç aýdyň görkezilýär. Ol eseriň hem ýagdaýyny, hem-de onuň aýry-áýry täsirli taraplaryny anyklaýar. Heňiň görnüşi, temanyň ösdüriliş usullary, esasan-da, kulminasiýalardaky – bularyň ählisi halk sungaty bilen bolan aragatnaşyga şaýatlyk edýär.

²⁸ Музыкальная жизнь, 1972. № 14.

A. Agajykowyň döredijiliginde teatr üçin sazlar bilen bir hatar-da simfoniki saz eserlerini döretmek hem wajyp ulgam bolup durýar. Türkmenistanyň kompozitorlarynyň V gurultaýynda (1972) onuň dünýäni faşizmden goran Beýik Watançylyk urşunyň gahrymanlaryna bagyşlanan birinji simfoniýasy ýaňlanýar. Simfoniýanyň birinji bölümi esgeriň edermenligine, ýeňilmezligine bagyşlanýar. Ikinji bölüm has liriki häsiýetlidir, kompozitor onda janlaryny gaý-gyrman söweşen esgerleriň ata Watana, ene topraga bolan söýgüsini görkezýär. Jemleýji bölümde uruşda wepat bolanlar barada matam sazy ýaňlanýar, ýöne ol simfoniýanyň ähli pikirini kesgitlemeýär. Ondaky esasy duýgy geljege bolan ynam we durmuşa söýgüdür.

XX asyryň 60-njy ýyllarynyň ahylaryndan 90-njy ýyllaryň başlaryna çenli kompozitor instrumental konsert-poemalarynyň dördüsini ýazýar. Olaryň birinjisi wiolonçel we orkestr üçin (1969), ikinjisi fortepiano we orkestr üçin (1976), üçünjisi skripka we orkestr üçin (1985), dördünjisi arfa we orkestr üçin (1991) konsertlerdir. Ählisi liriki häsiýetdedir. Olar dürli ýyllarda ýazylan hem bolsa, türkmen halk sazларыna mahsus bolan heň, ritm, lad aýratynlyklaryny ulanmak usuly bilen baglanyşdyrylan. Bu konsert eserlerde rus simfoniki sazларыnyň däpleri hem duýulýar.

A. Agajykowyň wiolonçel konsert-poemasy türkmen sazыnda wiolonçel we orkestr üçin ilkinji konsertdir. Wiolonçel we orkestr üçin konsert-poemasy ýewropa saz medeniýeti bilen baglylykda milli däpleriniň üýtgemeginiň täze mümkinçiliklerini aýdyň görkezýär. Bu bir bölümlü eserdir. Konsert-poemanyň temalarynyň hemmesi çuňňur pikirler, gapma-garşylykly beýan etmeler we simfoniki ösüş arkaly bir-biriniň üstüni doldurýar. Wiolonçel partiýasynyň aýdyňlygy, wiolonçel bilen orkestriň dialogynyň sazlaşygy konsert-poemanyň esasy aýratynlyklarydyr. Onuň sazynyň usuly nusgalary Çaýkowskiniň, Rahmaninowyň eserlerinden, hususan-da, olaryň konsertleriniň saz diliniň aýratynlyklaryny anyklap, şolardan gözbaş alýar. Onda sonata gurluşynyň umumy kanunalaýyklyklarynyň bardygyna garamazdan, bu eser dürli kompozisiýa gurluşларыna esaslanýarlar. Emma şeýle-de bolsa, kompozitor konsert-poemany umuman beýan etmekde düşündirilişiň täze, özboluşly öwrümlerini oýlap tapýar.

1970-nji ýylda Türkmenistan boýunça geçirilen bäsleşikde bu konsert-poema birinji orna mynasyp bolýar. 1985-nji ýylda kompozitor Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp bolýar.

Awtoryň fortepiano we orkestr üçin konsert-poemasy eseri ilkinji bolup ýerine ýetiren ýaş, zehinli pianinoçy O. Annamyradowa bagyşlanýar. Bu eserde kompozitoryň saz zehini has aýdyň ýüze çykýar. Täsir ediji temalar akgyňlylygy, joşgunlylygy bilen özüne çekýar. Konsertiň sazlaşykly dili owadan hem-de polifoniki taýdan baýlaşdyrylandyr. Bu gyzykly eser ýurdumyzyň sazçylyk jemgyýeti tarapyndan gyzgyn garşylanýar.

Skripka we arfa üçin konsertleri hem liriki häsiýetlidir. Olarda türkmen sazyna mahsus bolan heňler, ritmler, perdeler ýerlikli ulanylýar. Konsertiň temalary mylaýym ýaňlanýar we owadan sazlaşykly dili bilen aýratyn tapawutlanýar.

Kompozitor бүтін дөредijiliginiň dowamynda wokalsimfoniki sazlaryň üstünde hem işleýär. Ol 1967-nji ýylda G. Seýitliýewiň goşgusyna «Näbelli esger hakynda powest» kantatasyny ýazýar. Eser ýurt möçberinde geçirilen bäsleşikde ikinji orna mynasyp bolýar. Ol K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Watan» atly ikinji kantatasyny (1976), A. Agabaýewiň goşgusyna «Ene toprak» oratoriýasyny (1978) hem-de birnäçe hor aýdymalaryny dördedýär. Türkmenistanyň Garaşsyzlyk baýramyna bagyşlap, ulular we çagalar hory hem-de halk saz gurallary we simfoniki orkestri üçin «Altyn asyr–baky bagtym» (1991) atly odany ýazýar.

Ussadyň dөredijiliginiň düzüminde ençeme kamera-instrumental we kamera-wokal sazlar hem bar. Skripkaçylar ansambly we fortepiano üçin romans, üç rubab we fortepiano üçin «Bagyşlama» atly saz, fortepiano üçin sonatina, fortepiano üçin «Jigitler», «Saz pursady», «Tema we wariasiýalar», «Magtymgulynyň ýadygärligine heň», «Gaýgyly aýdymjyk» diýen sazlar, baýan üçin «Aýdymlar we tans», klarnet we fortepiano üçin «Hüwdi» kompozitoryň kamera-instrumental eserleriniň doly bolmadyk sanawydyr.

A. Agajykow ençeme ajaýyp aýdymlaryň we romanslaryň awtorydyr. Onuň aýdymlary heň owadanlygy, aýdyň täsirliлиги, watsöýüjiligi bilen tapawutlanyp, ýerine ýetirijileriň we diňleýjileriň

uly söýgüsine mynasyp bolýar. Olaryň arasyndan G. Seýitliýewiň goşgularyna «Ilm meniň», «Illerimiz», «Süýji arzuwlar», «Guwlar gelipdir», A. Atajanowyň goşgularyna «Bagtyýar ülkäm», «Aýly agşam», K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Gumly gelin» we köpsanly beýleki aýdymlaryny belläp geçmek bolar.

Kamera wokallaryna A. Kowusowyň goşgularyna «Gara-gum nagmalary» atly ýedi aýdyndan ybarat bolan toplумы hem degişlidir. Kompozitoryň A. Atajanowyň goşgusyna «Elegiýa», Mol-lanepesiň goşgusyna «Illerde», G. Seýitliýewiň goşgusyna «Ýaz günü», Keminäniň goşgusyna «Ynanmaz», Seýdiniň goşgusyna «Bo-lan ýerlerim» romanslary hem uly meşhurlyk gazanýar.

Kompozitoryň fortepiano bilen çagalar, aýallar we garyşyk hor üçin ýazylan hor aýdymlary hem örän gyzyklydyr. Olara A. Ata-ajanowyň goşgusyna «Bagtyýar ülkäm», G. Seýitliýewiň goşgulary-na «Gutlag», «Läle», degişlidir. A. Agajykowyň agzalyp geçilen aýdymlarynyň köpüsi «Gülle, Türkmenistan» («Музыка» neşirýaty, 1966 ý.) we «Türkmen kompozitorlarynyň saýlanan eserleri» («So-wetskiý kompozitor» neşirýaty, 1969 ý.) diýen ýygnyndylarda çap edilýär.

Garaşsyzlyk ýyllary içinde kompozitor A. Ýusubowanyň goş-gularyna «Garaşsyzlyk nagmalary» (1997) we G. Başıýewiň goşgu-laryna «Arzuw» (1998) wokallary ýygnyndylary, B. Annaýewiň goşgu-laryna «Bakydyr olar» (1999) wokallary toplumyny we birnäçe aýratyn romanslary, aýdymlary döredýär.

Beki Annaýewiň goşgularyna ýazylan Amandurdy Agajykowyň «Bakydyr olar» atly wokallary toplумы aýratyn tapawutlanýar. Toplum «Bakydyr olar», «Nazarym sende galsyn», «Serbi – Azat», «Türkme-nistanym» we «Dost sözi» ýaly baş aýdyndan ybarat bolup, Beýik Watançylyk urşunyň wakalary şöhlelendirilýär. Awtoryň «Bakydyr olar» toplумы saz sungatynda şu saz görnüşinde uruş temasyna ýüzlenme tejribeleriniň ilkinjisidir.

Garaşsyzlyk ýyllary döwründe kompozitor adybir dessany esa-synda özüniň «Ýusup we Züleyha» atly täze operasyny ýazmaga başlaýar. Opera eseriň librettosyny şahyr A. Atabaýew ýazýar. Ýöne, gynansak-da, awtoryň aradan çykandygy sebäpli, operanyň sazy gu-tarylman galýar.

Mundan başga-da G. Aşyrowyň we B. Bäşimowyň librettosyna «Alňasama, Annamyrat» we A. Atajanowyň librettosyna «Hiçden giç ýagşy» sazly komediýalary döredýär. «Şa gyzy», «Ýedigen», «Wah, murtum» drama spektakllaryna we Marynyň, Daşoguzyň sazly drama teatrlarynyň spektakllaryna, şeýle-de «Mirasdüşer», «Gijeki seans», «Ýol saýlamak», «Perzent», «Çöl», «Ogul», «Sen hemişelik geldiň» ýaly kinofilmlere sazly ýazýar.

1964–1965-nji ýyllarda A. Agajykow Türkmen döwlet filarmoniyasynyň halk saz gurallary orkestriniň dirižýory wezipesinde işleýär. Ol özüniň yzygiderli döredijilik işini jemgyýetçilik işi bilen utgaşykly alyp barýar. 1967-nji ýyldan bäri SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy bolmak bilen, 1977-nji ýylda kompozitorlaryň VI gurultaýynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň agzasy we başlygynyň orunbasary wezipesine bellenilýär. «Dünýä türkmenleriniň» we «Saz jemgyýetçilik» assosiasiýalarynyň müdirliginiň, Türkmen jemgyýeti guramasynyň agzasydyr.

A. Agajykow 1981-nji ýylda harby-watançylyk temada döreden sazly ulgamyndaky işi üçin baýraga mynasyp bolýar we A. W. Aleksandrow adyndaky kümüş medal bilen sylaglanýar. Birnäçe ýylyň dowamynda ol Türkmenistanyň medeniýet ministrliginde saz boýunça maslahatçy bolýar we D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde, soňra Türkmen milli konserwatoriýasynda mugallym (1992-nji ýyldan kompozisiýa kafedrasynyň dosenti, 1994–2002-nji ýyllarda kompozisiýa kafedrasynyň professory) bolup işleýär.

Türkmen sazyny ösdürmekdäki uly hyzmatlary üçin «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1974), «Türkmenistanyň halk artisti» (1991) ýaly hormatly atlara, Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna mynasyp bolýar (1976). Ol SSSR-iň A. Aleksandrow adyndaky döwlet medalynyň (1980), Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň (1985–1986), «Hormat nyşany» (1986), «Galkynyş» (2001) we «Garaşsyz Türkmenistana bolan söýgüsi üçin» (2009) ordenleriniň, «Zähmet edermenligi üçin» (1955), «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) we «Gaýrat» medallarynyň eýesidir (1997). Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen üç gezek sylaglanýar.

A. Agajykow 2014-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda aradan çykýar.

Eserleri. Operalar: «Sona», 3 aktly, 4 sahnaly, A. Alamyşowyň adybir poemasy esasynda A. Garlyýewiň librettosy boýunça (1964-nji ýylyň 4-nji oktýabrynda Aşgabat şäherinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda ilkinji gezek görkezilýär, režissýory M. Kepbanow, suratçysy A. Kulyýew, dirižýory H. Allanurow). «Gowgaly gije», 4 aktly, 9 sahnaly prologly we epilogy. Librettosy G. Seyitliýewiňki hem-de T. Taganowyňky (1969 ý., şol ýylyň 20-nji aprelinde Aşgabat şäherinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda görkezilen, režissýory M. Kepbanow, suratçysy H. Allaberdiýew, dirižýory H. Allanurow). «Saýathan», 3 aktly, 4 sahnaly, «Saýatly-Hemra» dessany esasynda, A. Garlyýewiň librettosyna (1978, 1983-nji ýylyň 29-njy dekabrynda ilkinji görkezilişi). «Batrak», librettosy A. Agajykowyňky we T. Taganowyňky, iki aktly (1986).

Baletler: «Çöl heňi», bir aktly balet, librettosy G. Japarowyňky (1966-njy ýylyň 9-njy aprelinde Aşgabat şäherinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda görkezilen, režissýory G. Japarrow, suratçysy A. Kulyýew, dirižýory N. Muhadow). «Pöwrize», 3 aktly balet, türkmen halk rowaýaty esasynda A. Mämiliýewiň we B. Suhadowyň librettosyna ýazylan (1974-nji ýylyň 26-njy noýabrynda görkezilýär, režissýory K. Nyýazow, suratçylar Ş. Akmuhammedow we J. Jumadurdy, dirižýory N. Muhadow). «Gara ýaň», A. Agabaýewiň we D. Saryýewiň librettosy esasynda ýazylan (1982).

Sazly komediýalar: «Alňasama, Annamyrat», 3 aktly, Ç. Aşyrowyň we B. Başimowyň librettosy (1973-nji ýylyň 14-nji oktýabrynda Daşoguz şäherinde sazly-drama teatrynda görkezilýär), «Hiçden giç ýagşy», 2 aktly, A. Atajanowyň librettosy (1976-njy ýylyň 19-njy aprelinde Aşgabat şäherinde Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynda görkezilýär).

Drama spektakllaryna sazlar: «Şa gyzy» (1967), «Ýedigen» (1968), «Wah, murtum» (1969).

Simfoniki sazlar: «Garagum» atly sýuita, 4 bölümlü (1961), Wiolonçel we orkestr üçin konsert-poema (1969), 3 bölümlü si-bemol minor simfoniýasy (1971, 1972-nji ýylyň 25-nji aprelinde ilkinji gezek ýerine ýetirilen, dirižýory H. Allanurow), Fortepiano we

orkestr üçin konsert-poema (1975), «Awçy we tebigat» atly sýuita, 3 bölümlü (1979), «Pöwrize» atly baletden sýuita, 4 bölümlü (1980), Skripka we simfoniki orkestr üçin konsert-poema (1985), «Garagumuň nagyşlary», simfoniki orkestr üçin 4 bölümlü simfoniki sýuita (1987): 1. Kerwen (Çöl), 2. Kanalyň kenary (Gyzlaryň tansy), 3. Çopanyň tansy (Suw geldi), 4. Gülleýän baglar (Ömrüň bagty). «Gara ýaň» baletinden №1 sýuita (1991), «Gara ýaň» baletinden №2 sýuita (1991), Arfa we simfoniki orkestr üçin konsert-poema (1991), «Dabaraly eser» atly simfoniki sazy (1999).

Wokal-simfoniki sazlar: G. Seýitliýewiň goşgusyna solistler, okyjy, garyşyk hor we orkestr üçin «Hakyky esger hakynda powest» atly kantatasy (1967), K. Gurbannesowyň goşgusyna solistler, garyşyk hor we orkestr üçin «9 Aşgabat komissarlarynyň ýadygärligine» atly poemasy (1976), K. Gurbannepesowyň goşgusyna bir bölümlü, solist, garyşyk hor we orkestr üçin «Watan» atly kantatasy (1976), A. Agabaýewiň goşgusyna solist, okyjy, garyşyk hor we orkestr üçin, 3 bölümlü «Ata mekan» atly oratoriýasy (1978), A. Agabaýewiň goşgusyna on sany solist, çagalar hory, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin «Mydama partiýa bilen» kantatasy (1986), «Parla, baýdagym», solist, hor we simfoniki orkestr üçin, goşgusy A. Ýusubowanyňky (2008) we başgalar.

Türkmen halk saz gurallary orkestri üçin sazlar: Dabaraly uwertýura (1965), Poema (1967), 4 bölümlü «Pioner sýuitasy» (1969), «Türkmen heňi» (1970), «Jigitowka» (1970), Giriş we antrakt (1980), «Dogduk obamyň şekilleri» atly 4 bölümlü sýuita (1980), «Mukam» (1987), «Eksprompt-fantaziýa», rubab we halk saz gurallary orkestri üçin, «Garaşsyzlyk mukamy», türkmen halk saz gurallary orkestri üçin (2000), Köpsanly täzeden işlenen türkmen halk sazлары: «Sallana», «Zybagözel» we başgalar.

Estrada orkestr üçin sazlar: «Gündogar heňleri» (1970), «Sýuita» (1971), «Ýetginjeklik» (1980).

Hor we fortepiano üçin: K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Ýolka hakda aýdym» (1954), G. Seýitliýewiň goşgularyna «Ýaşa, beýik partiýam», «Gutlag» (1960), A. Atajanowyň goşgusyna «Bagtyýar ölkäm» (1970), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Läle» (1970) we başgalar.

Solistler, hor we fortepiano üçin: «Bir-birege uzadalyň elleri», A. Agabaýewiň goşgusyna, solist, hor we fortepiano üçin (1982), «Ýaşa, dostluk», M. Myşsyýewiň goşgusyna, aýallar hory we fortepiano üçin (1982), «On sekize ýeten gyzlar», A. Taşowyň goşgusyna, aýallar hory we fortepiano üçin (1983), «Ýeňiş odasy», A. Atajanowyň goşgusyna, okyjy, solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1985), «Pähim-paýhas» poemasy, Magtymgulynyň goşgusyna, garyşyk hor üçin (1989) we başgalar.

A'kapella hor üçin: «Baky oduň başynda», G. Bäşiyewiň goşgusyna (1985).

Aýallar hory üçin: «Bahar gülleri», goşgusy G. Bäşiyewiňki («Arzuw» atly aýdymlar ýygındysyndan). «Oba gyzlarynyň aýdymy», aýallar hory we 10 sany saz gurallar ansambly üçin, goşgusy G. Bäşiyewiňki («Arzuw» atly aýdymlar ýygındysyndan).

Horeografiýa üçin sazlar: 3 bölümlü sýuita (1973), «Harby ýyllaryň sahypalary» atly sýuita (1974), «Öz ykbalyň özüň çöz» atly sýuita (1974), «Lebabyň kenarlary» atly 4 bölümlü sýuita (1977), Dört tans (1984), Baýramçylyk tansy (1984), Iki skripka we alt üçin 6 bölümlü sýuita (1989), «Giriş» we «Horowod» (klawir, 1987) we başgalar.

Kinofilmlere sazlar: «Gijeki seans» (1963), «Mirasdüşer» (1975), «Ýoly saýlamak» (1979), «Seniň aýdymyň Türkmenistan» dokumental filmi (1984), «Ar almak meýdany» (1986), «Ogul» çeper filmi (1988) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli kwartet üçin 3 bölümlü sýuita (1956), Forteplano üçin wariasiýaly tema (1959), Wiolonçel we orkestr üçin poema (1960), Forteplano üçin on fuga (1971). Forteplano üçin sonatina (1973), «Garagumuň nagyşlary» arfa üçin pýesa (1979), kirişli kwartet üçin prelýudiýa we fuga (1981), Prelýudiýa we fugetta (1984), Gyjak we simfoniki orkestr üçin «Eksprompt» (1984), Kamera orkestr üçin «Sözsüz aýdym we fuga» (1985), Alt we forteplano üçin «Dogduk mekanyň heňleri» (1987), Kirişli kwartet üçin 3 bölümlü sýuita: 1. Noktýurn, 2. Çözügüt, 3. Şatlyk (1989), Iki skripka we alt üçin sýuita: 1. Giriş, 2. Äheň, 3. Imitasiýa, 4. Kanon, 5. Oglanjygynyň agyrysy, 6. Oglanjyk we eşek (1989), Skripka we forteplano üçin «Heň» (1989), «Matam mukamy» (Hadysa), 9 sany saz gurallary

ansambly üçin («Arzuw» aýdymlar ýygynyndysyndan – 1998), başga-da fortepiano, klarnet, baýan, rubab, gyjak, truba üçin ençeme pýesalar.

Wokal toplumy: «Bakydyr olar» toplumy, goşgulary B. Annaýewiňki, 1999: 1. «Bakydyr olar», ses, hor we fortepiano üçin. 2. «Nazarym sende galsyn», fleýta, gitaralar, skripkalar, kastanýetalar we fortepiano üçin. 3. «Serwi-Azat», ses we fortepiano üçin.

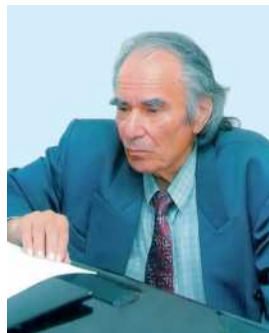
Aýdymlar hem romanslar: A. Agajykowyň 500-den gowrak aýdymlary we romanslary bar. Olaryň arasynda ses we fortepiano üçin: K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Ýaşlyk dramasy» romansy (1983), A. Gurbanowyň goşgularyna «Gülden seni» (1983), «Güneş bolup gel» (1984), R. Seýidowyň goşgularyna «Awçy, atma jereni» (1984), «Ene ýüregi», A. Agabaýewiň goşgusyna ballada (1984), A. Atajanowyň goşgusyna «Parahatlyk esgerligi» (1984), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Görkez gaýratyňy, guwansyn Watan» (1984). Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Gelmezmiň?» (1985), A. Agabaýewiň goşgusyna «Esgerlik sagady» (1985), A. Atajanowyň goşgusyna «Parahatlyk esgeri men» (1985), A. Ýusubowanyň goşgularyna «Umyt bagynda», «Aýralyk» romanslary we «Ýürek nalasy» (elegiýa, «Garaşsyzlyk nagmalary» toplumyndan (1997); «Garaşsyzlyk nagmalary» aýdymlar ýygynyndysy, goşgulary A. Ýusubowanyňky, 1997: 1. «Parla, Baýdagym», 2. «Watanym seniň», 3. «Diýarym», 4. «Söýüň Serdary», 5. «Türkmeniň Serdaryn gora, Biribar», 6. «Gora Diýary», 7. «Garaşsyzlyk toýunda», solist, gyzzlar topary we fortepiano üçin, 8. «Myhman gelse ölkäme» (duet), 9. «Zenan kalby», 10. «Azatjan!» (Ene hüwdüsi), Bagyşlanma, 11. «Halyçynyň aýdymy», 12. «Aşgabadýň fontanlary», 13. «Bagtyýar men, bagtyýar, 14. «Gözeljan». Bagyşlanma, 15. «Maestronyň aýdymlary», 16. «Söýgim sözläýin», 17. «Sensiz geçe günlerim», 18. «Seni küýsän mahaly», 19. «Söýgi walsy». «Arzuw» aýdymlar ýygynyndysy, goşgulary G. Bäşiwewiňki, ses we fortepiano üçin, 1998: 1. «Arzuw», 2. «Gurluşykçylaryň aýdymy», 3. «Diýarymyň esgerleri», 4. «Gül ýüzüne bakaýyn», 5. «Dermanym, ýar!», 6. «Watan», 7. «Eziz dagym!», 8. «Altyn elli – altyn gyz», 9. «Öz ilimiň gara gözli gyzzlary», 10. «Baky oduň başynda», 11. «Gaýalar».

REJEP ALLAÝAROW

(1936–2018)

Türkmenistanyň halk artisti, Ýaşlar baýragynyň eýesi, ýiti zehinli kompozitor, professor Rejep Allaýarow türkmen kompozitorlarynyň orta nesline degişlidir. Ol özboluşly döredijilik aýratynlygyna eýe bolan ussat hökmünde 1970-nji ýyllaryň başlarynda kompozitorlar birleşiginiň döredijilik ulgamyna gelýär. Gündogar we Günübatar medeniýetleriniň milli mirasyna hem-de özboluşlylygyna düşünmek onuň eserleriniň keşpleýin duýgy, täsir ediji mazmunynyň düýp özenidir. Öz eserlerinde möhüm ahlak meselelerine üns bermegi kompozitoryň hakykata filosofik garaýyşlary bilen baglanyşyklydyr. Şol sebäpli hem onuň eserlerindäki keşpler ýiti täsir edýär.

Ol öz döredijiliginde türkmen halk sazyny häzirki zaman kompozitorçylyk ýazuwynyň dürli usullary, formalary, ritmleri we sazlaşyklary bilen baglanyşdyrýar. Kompozitor skripka we orkestr üçin konsert-poemasynda, kamera orkestri üçin simfoniýasynda, R. Tagoryň goşgularyna oratoriýasynda, wiolonçel we orkestr üçin konsertinde, A. Atabaýewiň goşgusyna solistler, garyşyk hor we simfoniki orkestri üçin «Türkmenistan – ata mekan» atly odasynda, Garaajaoglanyň we Nesiminiň goşgularyna wokal toplumynda özüniň döredijilik oý-pikirlerini beýan etmek üçin täze saz gurluşlary we täze beýan ediş serişdelerini oýlap tapýar. R. Allaýarow türkmen simfonizmiň täze şahasynyň düýbünü tutujysydyr.

R. Allaýarow 1936-njy ýylyň 3-nji iýunynda Daşoguz welaýatynyň Görogly etrabynyň Bedirkent obasynda daýhan maşgalasynda eneden bolýar. 1943-nji ýylda umumy bilim berýän mekdepde okan döwründe onuň matematika, astronomiýa, edebiýata bolan uly ukyby ýüze çykýar. 1953-nji ýylda orta mekdebi tamamlap, ol Daşoguzyň mugallymçylyk institutynyň fizika-matematika fakultetine okuwa girýär. Saz bilen bolsa ol özbaşdak meşgullanyp başlaýar, fortepiano çalmagy we nota sowadyny öwrenip ugraýar. Rejep iki aý-

dan soň institutyň çeper höwesjeňler hor toparyna sazandarlyk edip başlaýar, birnäçe aýdan soňra şol hor toparynyň ýolbaşçysy bolup işleýär.

1957-nji ýylda ol instituty üstünlikli tamamlap, öz ugrundan aspirantura ýollanma alýar. Institutyň mugallymlary onuň ajaýyp fizik boljakdygyny aýdýarlar. Ýöne onuň ýüregindäki saz sungatyna bolan ägirt uly söýgüsi onuň geljekki durmuşyny düýpgöter üýtgedýär. Ýaş fizik aspiranturada okuwyny dowam etdirmän, 1958-nji ýylda Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň «Horuň dirižýory» bölümine okuwa girýär. Bu ýerde oňa A. Esadow halypalyk edýär. Birinji ýylyň ortalarynda Rejep özüniň ilkinji eserini – fortepiano üçin pýesany ýazýar. Şol wagtdan başlap hem ol bir wagtyň özünde iki sany bölümde – hor dirižýory we sazyň taryhy-nazaryýeti bölümlerinde okap başlaýar. Ýörite sazçylyk mekdebindäki okuwyny filarmoniýanyň horundaky iş bilen utgaşdyrýar, bu bolsa onuň saz boýunça dünýägaraýşynyň giňelmegine ýardam edýär. Rejep ikinji ýyllykda mugallym W. A. Baranowskiniň ýolbaşçylygynda fortepiano üçin üç sany prelýudiýa we skripka üçin birnäçe pýesa ýazýar.

Ýörite sazçylyk mekdebinde okan ýyllary onuň saz ugrundan düýpli bilim we terbiýe almagynda kompozitorlar A. Kulyýew bilen G. S. Držewskiniň uly hyzmatlary bardyr. R. Allaýarow 1962-nji ýylda ýörite sazçylyk mekdebini üstünlikli tamamlandan soň, Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň hor-dirižýorlyk bölümine okuwa girýär. Iki ýyldan meşhur sowet kompozitory A. G. Şnitkäniň elinde kompozisiýa boýunça tälim alyp başlaýar. A. G. Şnitkäniň halypalyk etmeginde, şeýle-de G. W. Agafonnikow (polifoniýa), Ý. N. Holopow (saz formasynyň derňewi), R. A. Hananina (fortepiano) ýaly tejribeli mugallymlaryň ýolbaşçylygynda tälim almagy oňa diňe bir çuňňur we giňişleýin bilim bermän, eýsem kompozitorçylyk ýazuwynyň tilsimlerini ele almaga, çeperçilik we filosofiki gözýetimini giňeltmäge ýardam edýär, döredijilik oý-pikirlerini işjeňleşdirmäge mümkinçilik berýär. Talyp döwründäki işleriniň arasynda «Skripka we fortepiano üçin üç sany pýesa», «Klarnet, alt we wiolonçel üçin trio», dört bölümden ybarat bolan «Kirişli saz gurallary üçin kwartet» (1967), Mätäjiniň goşgusyna ses we fortepiano üçin «Elden gider» atly romans, Magtymgulynyň goşgusyna hor

a'kapella, şeýle-de fortepiano, skripka üçin saz pýesalar we beýleki eserler bardyr.

Skripka we orkestr üçin konsert-poemasyny (1969) kompozitor öz diplom işi hökmünde döredýär. Bu eser ilkinji gezek 1969-njy ýylda Moskwa şäherindäki kompozitorlaryň Bütinsoýuz öýünde ýaňlandy. Konsert SSSR-iň halk artisti B. Dudarowanyň ýolbaşçylygyndaky Moskwanyň welaýat filarmoniýasynyň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirildi. Solo partiýasyny Moskwadaky P. I. Çaýkowskiý adyndaky, Buharestdäki J. Enesku adyndaky Halkara bäsleşikleriniň eýesi R. Agoranýan ýerine ýetirdi. Konsert özüniň uly göwrümliligi, täsirli bilgen tanalýar. Bu konsert-poemasy 1971-nji ýylda Moskwa şäherinde geçirilen ýaş kompozitorlaryň döredijiligine bagyşlanan SSSR-iň kompozitorlar birleşiginiň VI plenumynda ýokary baha mynasyp bolýar. Bu hakda plenumda çykyş eden SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň müdirliginiň sekretary A. Eşpaý şeýle diýýär: «R. Allaýarowyň skripka üçin konserti örän gyzyklydyr. Awtor ony milli häsiýete eýe bolan saz çäklerinde uly ussatlyk bilen ösdürýär. Bu zerur häsiýet ilki bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň kompozitorlaryna berilýär. Esasan, uly göwrümlü eserleriň işlenen parçalary gowşak bolýar. Indi, bu mesele öz çözügüni tapyp ugrady».

1969-njy ýylda R. Allaýarow Moskwanyň P. I. Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyny tamamlýar. Ol Aşgabada gaýdyp gelýär we D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde sazyň nazaryýeti dersleri boýunça mugallymçylyk edip başlaýar. Ol ýörite sazçylyk mekdebinde işläň döwründe mugallymçylyk işi bilen döredijilik işini utgaşykly alyp barýar. Hindi şahyry R. Tagoryň goşgularyna okyjy, üç solist, hor we uly simfoniki orkestr üçin oratoriýany ýazýar (1972). Kompozitor özüniň ýokary professional derejesi bilen tapawutlanýan bu özboluşly eserinde XX asyryň esasy meseleleriniň biri bolan, Aziýa we Afrika halklarynyň kolonializme we imperializme garşy alyp barýan göreşini suratlandyrmagy başarypdyr.

1974-nji ýylda ol Azerbaýjanyň halk artisti, professor Kara Karaýewiň ýolbaşçylyk etmeginde U. Gajybekow adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň aspiranturasyna okuwa girýär. Onuň bu döwürde ýazan «Wiolonçel we orkestr üçin konsert» (1972), simfoniki orkestr üçin «Dört pýesa» (1975) ýaly eserleri hem türkmen saz sungatynda ähmiýetli orna eýe boldy.

Kompozitoryň wiolonçel we orkestr üçin konserti tanymal eserleriň biridir. Onuň bir bölümli kompozisiýasy aýnaly, reprizaly sonata formada ýazylan. Bu eserde keşp çözgütleriniň esasynda obýektiw keşpler (esasy partiýada) we subýektiw duýgular (kömekçi partiýada), filosofiki oýlanmalar (giriş we kömekçi partiýalarynda) deňeşdirilýär.

Onuň simfoniki orkestr üçin «Dört pýesa» eseri uly bölümleýin eserdir. Adaty gurluş çäklerini giňeltmek, keşpleriň täze görnüşlerini özleşdirmek awtoryň oýlanyş tebigatynyň polifoniki gurluşda bolmagy (politematiki, poliakkordlaýyn, polifunksionallaýyn çözgütleri beýan etmekde), kakylp çalynýan saz gurallarynyň toparyna juda uly ähmiýetiň berilmegi ýaly aýratynlyklara eýedir.

Kompozitoryň simfoniki eserleriniň arasynda, aýratyn-da, Simfoniki orkestr üçin üç sany tans (1968), Wiolonçel we orkestr üçin konsert (1972), Simfoniki orkestr üçin dört sany pýesa (1975) meşhurlyga eýe bolýar. 1977-nji ýylda R. Allaýarow soňky agzalan iki eseri üçin Ýaşlar baýragyna mynasyp bolýar.

Üç bölümden ybarat bolan kamera orkestri üçin simfoniýa (1976) eseri R. Allaýarowyň aspiranturadaky okuwynyň netijesidir. Kompozitoryň öz aýtmagyna görä, bu saz eserinde halk saz ýerine ýetirijiligine mahsus bolan uly bolmadyk äheňler toplumyndan uly göwrümlü saz eserlerini döredip biljek ukyplaryny aýan etmek isläpdir. Bu simfoniýa türkmen halk sazalarynyň äheňinde döredilip, işlenilme bölümünde halk özgertmeleriniň usullary bilen häzirki zaman simfoniki ösüşiň esaslary baglanyşdyrylýar.

Türkmen kompozitorlarynyň arasynda R. Allaýarow ilkinjileriň biri bolup, kamera orkestri üçin simfoniýa ýazýar. Onuň bu simfoniýasy köptaraplylygy we özboluşlylygy bilen tapawutlanýar. Kompozitor eserinde öwüşgin, metr-ritmiki we garmoniki tapyndylaryny jemleýär. Awtoryň bu simfoniýasynyň saz dili özüniň uly täsirliligi, sazlaşyklarynyň ýitiligi, orkestr serişdelerinde erkinlik bilen eýelik etmegi, tembrleýin baglanyşyklaryň özboluşlylygy bilen tapawutlanýar.

Kompozitor birnäçe wokal-simfoniki eserleriň hem awtorydyr. I. Nuryyewiň goşgusyna döreden solistler, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin kantatasy (1977) ýurdumyzyň bäsleşiginde ikinji baýraga

mynasyp bolýar. Kompozitoryň beýleki wokal-simfoniki eserleriniň arasynda solistler, çagalar hory we orkestr üçin «Ýag, ýagyş» diýen kantatasyny (1979), hindi şahyry Çathapathanyň goşgularyna döredilen kantatasyny (1981) görkezmek bolar.

1983-nji ýylda ýazylan saksofon we fortepiano üçin «Nesiminiň ýadygärligine elegiýa sazy» eseri kompozitoryň döredijiliginiň Gündogaryň saz keşpleri bilen berk baglanyşygyny we awtoryň nusgawy edebiýata bolan çuňňur söýgüsini tassyklaýar.

Kompozitoryň döredijiliginde wokal sazlar uly orun eýeleýär. Oňa Keminäniň we Mollanepesiň goşgularyna döredilen iki sany wokal toplумы (1974, 1975), türkmen şahyrlarynyň goşgularyna «Tebigat we çagalar» (1980) atly çagalar hory üçin toplum, şeýle-de Magtymgulynyň, I. Nuryýewiň goşgularyna döredilen birnäçe gyzykly hor eserleri degişlidir.

Ýunus Emräniň, Garajaoglanyň goşgulary kompozitoryň döredijiliginde aýratyn orny eýeleýär. Türkmen nusgawy şahyry Garajaoglanyň goşgularyna Rejep Allaýarow ýigrimi töweregi aýdym döretdi. «Bu şahyrlar, aýratynam, Garajaoglan, özüniň ruhy boýunça maňa örän ýakyndyr. Onuň goşgulary, munuň özi şygryýetdäki sazdyr, olary okan wagtyň, saz aňynda öz-özünden döreyär, olar şeýle şahyrana we akgyňlydyr. Türkmen şahyrynyň eserleri az sözli, ýöne köp zatlar barada gürrüň berýär. Olarda şeýle bir şekiller bar welin, tüýs haýran galyarsyň. Gündogar awtorlarynyň stili hemişe-de simwoliki deňeşdirmeleriň köplügi bilen tapawutlanýar, Garajaoglanyň şahyrana ussatlygy munuň aýdyň şaýatnamasydyr» diýip, awtor özi gürrüň berýär.

Awtor Garajaoglanyň goşgularyna ilkinji aýdymlaryny 1981-nji ýylda ýazypdyr, olaryň arasynda «Gamlanma, köňül, gamlanma», «Ýar köňlüne salsa meni», «Ölmezmiş» atly aýdymlar şu günler hem radioda we telewideniýede ýygy-ýygydan ýaňlanýar. «Ýerimde ýok» diýen romansda şahyryň mähriban topragyna bolan söýgüsi öz beýanyny tapýar. Kompozitoryň aýtmagyna görä, «Şahyr öz keşpleriniň hemmesini suratkeşiň gözleri bilen görmegi başarypdyr. Ol öz Watanyny çäksiz söýüpdür we öz goşgularynda ýygy-ýygydan özüniň türkmenligini belläp geçipdir. Garajaoglanyň goşgulary özüniň pikir aýdyňlygy bilen tapawutlanýar. Ol ýeke ýaşapdyr we şonuň üçin ejir çekipdir. Onuň goşgularyndan başga hiç zady bolmandyr».

Kompozitoryň garaşsyzlyk ýyllarynda ýazan romanslarynyň we aýdymlarynyň arasynda Garajaoglan bilen birlikde Nesiminiň goşgularyna hem wokal toplumy (2006–2007), nusgawy (Kemine, Mollanepes, Mätäji) we häzirki zaman şahyrlarynyň goşgularyna döredilen ençeme aýratyn aýdymlar bar.

Kamera-instrumental eserlerine degişli «Kirişli, kakylyp çalynýan we halk saz gurallary topary, bas gitara, ýönekeý gitara üçin saz» eseri hem (2007) öz düzüminiň adaty däl gurluşy bilen tapawutlanýar.

Awtoryň eserleriniň köpüsinde dünýä halklarynyň döreýiş taryhyna, tebigatynyň syrly kanunlaryna giňişleýin göz ýetirmek islegi öz beýanyny tapýar. Muňa «Türkmenistan – ata mekan» (goşgusy A. Atabaýewiňki) odasyny, 2001-nji ýylyň 11 sentýabrynda Amerikada bolup geçen tragiki wakalara bagyşlanan hor we estrada-simfoniki orkestr üçin döreden eserlerini mysal görkezmek bolar.

Umuman, bu zehinli kompozitoryň görelde alarlykly zähmet ýoly bar. Ol 1969–1973-nji ýyllar aralykda D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň mugallymy, 1972-nji ýyldan TDMSI-niň mugallymy bolup işleýär. 1985-nji ýylda bolsa dosentlik alymlyk adyny alýar. 1992-nji ýylda professor alymlyk derejesine mynasyp bolýar. Ol 1989–2001-nji ýyllar aralygynda Türkmen milli konserwatoriýasyna ýolbaşçylyk edýär we bu okuw mekdebiniň kompozisiýa kafedrasyna köp ýyllar müdir bolýar. Ol ençeme ýaş zehinli sazandalaryň halypasydyr. Onuň şagirtleri hökmünde A. Çaryýewany, M. Annamyradowy, M. Ýagşyyewany, K. Garowowy, J. Paýtakowany, N. Çabanowany, T. Öwezowany we beýlekileri görkezmek bolar.

R. Allaýarowyň döreden saz eserleri diňe bir öz ýurdumyzda däl, eýsem Ýakyn Gündogar we Orta Aziýa döwletlerinde, Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda, Türkiýede, Germaniýada, Fransiýada, Russiýada, Estoniýada, Latwiýada, Litwada ýaňlandy.

Ussat ajaýyp sazlar döretmek bilen bir hatarda jemgyýetçilik işgäri hökmünde hem tanalýar. Ýagny ol 1970-nji ýyldan başlap SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, onuň ýaş kompozitorlar we sazşynaslar şahamçasynyň başlygy, şol birleşigiň simfoniki sazлары şahamçasynyň agzasy, Türkmenistanyň Ýaşlar baýragy komitetiniň agzasy, daşary ýurtlar bilen dostluk saklaýan Türkmen jemgyýetiniň müdirliginiň agzasy boldy.

Türkmen saz sungatyny ösdürmekde bitiren hyzmatlary üçin R. Allaýarow Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna (1977), «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1980) we «Türkmenistanyň halk artisti» (1991) diýen hormatly atlara mynasyp boldy. Ondan başga-da «Galkynyş» ordeni (1997), «Zähmet edermenligi üçin» (1986), «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) we «Gaýrat» (1993) medallary bilen sylaglandy.

R. Allaýarow 2018-nji ýylyň 10-njy awgustynda aradan çykýar.

Eserleri. Simfoniki sazlar: Simfoniki orkestr üçin üç tans (1968), Skripka we orkestr üçin konsert-poema (1969), Wiolonçel we orkestr üçin konsert (1972, ikinji redaksiýasy 1985), Simfoniki orkestr üçin dört pýesa (1975), Kamera orkestr üçin simfoniýa (1976), fleýta we simfoniki orkestri üçin «Gadymy galanyň owazlary» (1994).

Wokal-simfoniki sazlar: R. Tagoryň goşgularyna okyjy, solistler, hor hem-de simfoniki orkestr üçin oratoriýa (1972), I. Nuryýewiň goşgularyna solistler, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin kantata (1977); solistler, çagalar hory hem-de simfoniki orkestr üçin «Ýag, ýagyş» atly kantata (1979), hindi şahyry Çathapathayyň goşgularyna kantata; A. Atabaýewiň goşgusyna «Türkmenistan – ata mekan» atly oda, solistler, hor we simfoniki orkestri üçin (1995); amerikan halkynyň 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabrynda bolup geçen tragiki wakalaryna bagyşlanan hor we estrada-simfoniki orkestri üçin (2001) saz; A. Atabaýewiň goşgularyna «Mähriban diýar» – solistler, hor we simfoniki orkestr üçin (2002); «Watan hakda aýdym», solist, hor we simfoniki orkestri üçin (2006); «Geldi eşretli zaman» odasy – solistler, hor we simfoniki orkestri üçin (2007) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: «Günbatar çemeni» – fortepiano üçin (1983), «Üç prelýudiýa» – fortepiano üçin (1985), «Nesimi», saksofon we fortepiano üçin elegiýa sazy (1983), kamera ansambly üçin súitasy (1989), «Gadymy galanyň owazy» fleýta we simfoniki orkestr üçin (1998), sintezator üçin «Tans» (1999), «Üç tans» simfoniki orkestr üçin, kamera orkestri üçin geçirilen (2006), Kirişli, halk we kakylp çalynýan saz gurallar topary, bas gitara, ýönekeý gitara üçin saz eseri (2007).

A'kapella hor üçin sazlar: Magtymgulynyň goşgusyna «Neýläýin» (1963), halk sözlerine «Amanmy» (1964), I. Nuryýewiň goşgusyna «Gara göz» (1973).

Garyşyk hor üçin sazlar: I. Nuryýewiň goşgularyna «Ak pagta deý ak bagtym bar» (1965).

Horeografiýa üçin sazlar: «Dostluk çemeni» tans sýuitasy (1984).

Hor toplumy: N. Gullaýewiň goşgusyna hor toplumy (1983).

Solo (tenor ýa-da soprano), hor, kamera orkestr we fortepiano üçin: Nesiminiň goşgusyna «Bolmasyn» (2005).

Hor we fortepiano üçin: Garajaoglanyň goşgusyna «Säher ýeli» (2005), Çagalar hory üçin aýdymlyry: I. Nuryýewiň goşgusyna «Täze ýyl aýdymy» (1965), dürli şahyrlaryň goşgularyna «Tebigat we çagalar» atly toplum (1980).

Drama spektakllaryna bagyşlanan sazlar: «Riçard III», «Jadyly nagyşlar», «Nesimi», režissýory A. Alowow; «Leýli we Mejnun», «Gysgaldylan duşuşyk» (2000), režissýory T. Mämmetweliýew; «Türkmennama» (2000), awtory G. Kakabaýew, režissýory T. Mämmetweliýew.

Kinofilmlere sazlar: «Agyr ýük», çeper telefilmi (1982), «Çözmek hukugy» çeper film (1985), «Bolandygy şonuň üçin» (1985, 2 seriýaly), «Ýow bagşy», «Türkmen atlary», «Umytly we gowgaly wagt».

Romanslar: Keminäniň goşgularyna wokal toplumy (1974), Mollanepesiň goşgularyna wokal toplumy (1975), A. Taganowyň goşgusyna «Ertir seniň toý günün» (1996), Mollanepesiň goşgularyna «Haýrana men», «Näziň bilen», «Geldi galam gaşly gyz» (1996); Mätäjäniň goşgusyna «Elden gider» (1996), Keminäniň goşgusyna «Bile» (1996), Garajaoglanyň, Nesiminiň goşgularyna wokal toplumy (2006-2007): 1. «Gamlanma köňül, gamlanma» ses we kamera orkestri üçin, Garajaoglanyň goşgusyna; 2. «Ölmezmiş» alt, bariton we kamera orkestri üçin, Garajaoglanyň goşgusyna; 3. «Bolmasyn» hor, solist we kamera orkestri üçin, Nesiminiň goşgusyna; 4. «Ýar köňlüne salsa meni» alt, tenor we kamera orkestri üçin, Garajaoglanyň goşgusyna.

Aýdymlyar: A. Akmämmedowyň goşgusyna «Liriki aýdym», ses we uly simfoniki orkestri üçin (1991).

REJEP REJEBOW

(1944)

Türkmenistanyň halk artisti, Magtymguly adyndaky Döwlet we Ýaşlar baýraklarynyň eýesi Rejep Rejebow meşhur milli kompozitorlarymyzyň biridir. Ol döredijilik işine geçen asyryň 70-nji ýyllarynda başlaýar. Onuň eserleri diňe bir ýurdumyzda däl, eýsem, onuň çäklerinden daşarda hem giňden tanalýar. Kompozitoryň döredijiligi beýik klassyklaryň we halk saz sungatynyň däpleriniň, häzirki zaman sazларыnyň dürli žanr, gurluş, saz beýan ediş aýratynlyklarynyň özboluşly, üýtgeşik birikdirilmeginiň nusgasydyr.

Kompozitoryň sazy diliniň aýdyňlygy, keşpleriniň ruhubelentligi, joşgunlylygy, täsirliligi, formalaryň sünnälenilişi bilen tapawutlanýar. R. Rejebow eserleri hoş owazlylyk, ýiti zehin bilen gurşalan lirik kompozitordyr. Öz döredijiliginde dürli nusga stillerine erkin çemeleşýär. Ol iki operanyň, köpsanly hor we kamera-instrumental eserleriniň, şeýle-de kino sazларыnyň, ençeme romanslaryň we aýdymlaryň awtorydyr. Onuň fortepiano üçin kwinteti, kirisli saz gurallary üçin kwarteti, wiolonçel üçin sonatasy, goboý we kamera orkestr üçin konserti, «Ýartygulak» we «Görogly» operalary has meşhur eserlerdir. Rejep Rejebowyň döredijiliginde kinofilmler üçin ýazylan sazlara hem uly orun degişlidir. Ol 60-dan gowrak çeper filme saz ýazýar. Olara «Teşneligiň gandyrylyşy», «Iki gezek doglan», «Gyrnak», «Gelin», «Aýal ata çykanda», «Altynyň reňki», «Bedewiň ogurlanmagy», «Jemalyň daragty», «Jennet guşy», «Tüweleýiň mekany bolmaz», «Garagum bürgütleri», «Yşkyň ýoly», «Mährem çynar» we başgalar degişlidir.

Rejep Rejebow 1944-nji ýylyň 23-nji iýunynda ussat suratkeş Juma Rejebowyň maşgalasynda dogulýar. Onuň saza bolan gyzyklanmasy kiçiliginden ýüze çykýar. Ýedi ýaşyndan başlap, tüýdүjekleri ýasap başlaýar we olarda halk sazларыny çalmaklyga synanyşýar. Onuň maşgalasynda Rejebiň saz bilen gyzyklanmagyna uly üns berýärler. Kakasynyň öýünde, ilki Gyzylarbatda, soňra Aşgabatda,

gramplastinkalardan günbatar-ýewropa nusgawy we türkmen halk aýdym-sazlary ýaňlanyp ugraýar.

1951-nji ýylda Rejep sazçylyk mekdebinde okap başlaýar. Ol 1959-njy ýylda doly däl orta mekdebi tamamlandan soň, Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Sazçylyk mekdebine öz güýjüni truba hünäri boýunça ussat sazanda M. G. Guseýnowyň synpynda, kompozisiýada Durdy Nuryýewiň we Genrih Stanislawowiç Držewskiniň ýolbaşçylygynda synap görýär. Okan ýyllarynda ol fortepiano üçin birnäçe eserleri ýazyp, olary «Çagalar albomy» atly 2 sany pýesalar ýygındysynda jemleýär. Mundan başga-da ol goboý we truba üçin saz eserlerini ýazýar. Şol bir wagtyň özünde opera orkestrinde saz çalýar, milli we nusgawy spektakllaryň ilkinji görkezilişine gatnaşýar. Ýörite sazçylyk mekdebini üstünlikli tamamlandan soňra, 1963-nji ýylda, türkmen sazly teatrynyň uly ussady Adrian Grigorýewiç Şapoşnikow bilen maslahatlaşyp, Moskwanýň Çaýkowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasyna, professor W. G. Fereniň kompozisiýa synpyna okuwa girýär. «Sapaklardaky gatnaşyk demokratiki häsiýete eýedi» diýip, Rejep ýatlaýar. – Wladimir Georgiýewiç öz pikirini boýnuňa dakjak bolmaýardy, ol erkinlik berýärdi, hatda oňa kompozitor hökmünde stilistiki taýdan ýakyn bolmadyk zatlary hem goldamaga çalyşýardy. Onuň ýolbaşçylygynda okamak ýeňildi, men sapaklara höwes bilen gidýärdim we örän köp ýazgy edýärdim». Rejep Rejebowyň talyp döwründe ýazan eserlerine kirişli saz gurallary üçin kwarteti (1968), iki sany fleýta we wiolonçel üçin triosy (1967), şeýle-de fortepiano üçin sonata (1969), iki sany prelýudiýa (1968) we wariasiýalar (1968) degişlidir. Onuň ikinji «Çagalar albomyna» «Ýatlama», «Çekirtgeleriň marşy», «Oý-pikir», «Gurjak satyn aldym», «Gussaly aýdymjyk», «Wals», «Hüwdi» we ş.m. miniatýuralary girýär.

Instrumental eserler bilen bir hatarda kompozitor köpsanly romanslary we aýdymlary hem ýazýar. Olaryň içinde has şowly çykanlaryna aşakdakylar degişlidir: A. Baýramowyň goşgularyna «Bulutlar», «Güljagaz» (1964), Saýylynyň goşgusyna «Saňa» (1964), A. Taganyň goşgusyna «Atanyň aýdymy» (1964), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Gynanmak» (1964), Berdinazar şahyryň goşgusyna «Daş galdy», M. Lermontowyň goşgusyna «Näme üçin» we başgalar.

1966-njy ýylda kinorežissýor B. Mansurow R. Rejebow «Teşneligiň gandyrylyşy», 1968-nji ýylda bolsa «Gyrnak» atly çeper filmlerine saz ýazmaga çagyýar.

1968-nji ýylda R. Rejebow konserwatoriýany tamamlayar. Onuň diplom işi baş bölümden ybarat bolan, halk goşgularyna ýazylan «Gara-gum şemalynyň ertekileri» atly wokal-sahna eseri bolýar. Moskwa konserwatoriýasyny tamamlap, ýaş kompozitor Aşgabada dolanyp gelýär we D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde işe başlaýar. Şol bir wagtyň özünde ol kino sazy žanrynda hem işlemegini dowam etdirýär. «Kinomatograf maňa elmydama orkestr, janly ýaňlanyş (owaz) bilen aragatnaşykda bolmaklyga mümkinçilik berýärdi. Dirižýorlar E. Haçaturýan, K. Krimes, D. Şpilman, S. Skripka dagy bilen bilelikde ýazgy etmek maňa köp zatlary öwretdi we meniň döredijilik maksatlaryma laýyk gelýän erkin eksperiment (tejribe) etmekligime mümkinçilik berdi» diýip, kompozitor belläp geçýär.

1970–1980-nji ýyllarda awtor örän öndürijilikli işleýär. Ol «Gämiçiniň jany bir» (1969), «Akar suwuň aýdymy» (1969), «Gelin» (1971), «Taýharlyja oglanjyk» (1972), «Tüssesiz ot bolmaz» (1973), «Aýal ata çykanda» (1974), «Altynyň reňki» (1975), «Ýok diýmäni başar» (1976), «Ak duman» (1976), «Bedewiň ogurlanmagy» (1978), «Jemalyň daragty» (1980), «Säherdäki atlylar» (1980) we beýleki kinofilmlere saz ýazýar. 1985-nji ýylda «Jemalyň daragty» atly kinofilmine ýazan sazy üçin Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna mynasyp bolýar.

1981-nji ýylda kompozitor wiolonçel üçin sonatasyny ýazýar. Bir bölümlü sonatada halk instrumental sungatynyň ruhy örän ajaýyplyk bilen berlipdir. Onuň sazynda häzirki zaman wiolonçel fakturanyň serişdeleri arkaly dutar tehnikasy beýan edilýär. Onuň 1982-nji ýylda Weli Muhadowa bagyşlap döreden goboý we kamera orkestri üçin konsertiniň aýratynlygy her bölüminiň kiçi görnüşde berilmegidir. Konsert adaty üç bölümlidir. Bu eserde milli döpler bilen ýewropa konsertiniň köp asyrylyk tejribeleri goşulyşyp gidýär.

1985-nji ýylda R. Rejebow Fortepiano kwintetini döredýär, türkmen saz sungatynda bu žanr ilkinji synanyşykdyr. Eser biwagt aradan çykan N. Halmämmedowyň ýagty ýadygärligine bagyşlanýar.

1987-nji ýylda kompozitor «Ýartygulak» atly halk ertekisi esasynda çagalar üçin operany döredýär. Ýartygulak atly kiçijik oglanjygyň

başdan geçirenleri baradaky türkmen halk ertekisiniň esasynda ýazylan opera tomaşaçynyň çagalygynyň ajaýyp dünýäsine atarýar. Operanyň librettosyny Weniamin Smehow ýazýar. Kompozitor türkmen opera sungatynda täze žanryň görnüşini döredti. Ol operada dramatiki usullary hem ulanypdyr. Eser operanyň, drama teatrynyň we kino žanrynyň garyşyk özboluşly görnüşidir. Operanyň saz dili üç äheňli gatladan durýar. Birinjisi, türkmen sazynyň däpleri bilen baglanyşykly. Ikinjisi, žanr baýlygy bilen tapawutlanýan estradanyň, rok, jazyň däpleri bilen bagly. Üçünjisi, polistilistika usuly bilen baglylykdaky günbatar ýewropanyň meşhur bolan sazlaryndan parçalary ulanmak ýörelgesidir.

Garaşsyzlyk ýyllarynda R. Rejebow öz döredijiliginde wokal žanryna uly orun berýär. 1999-njy ýylyň uly wakalarynyň biri bolan Magtymguly adyndaky opera we balet teatrynyň sahnasynda kompozitoryň «Görogly» operasynyň goýulmagydyr. Geçen asyryň soňky onýyllygynyň dowamynda bu wokal-sahna eseri öňe sürülen gahrymançylykly žanr görnüşine degişlidir. Operanyň awtorlary ilkinji dört bölümüni, Göroglynyň dogluşyndan gaýduwsyz gahrymanyň mähriban topragyny duşmanlardan halas edýän döwrüne çenli oýnuň esasy edip alypdyrlar, halkyň hor-homsy ýaşaýan gaýgy-hasratly günleri, Göroglynyň dogluşy, onuň Çandybiliň soltany edilip belenilmegi, öz duşmany Hüňkar patyşadan söweşde üstün çykmaklyk, Göroglynyň Agaýunus perä öýlenişi we ş.m.

Operanyň dramaturgiýasy özboluşlydyr. Prologly, iki aktly, baş sahnaly kompozisiýa parçalaryň erkin çalşylýan ýörelgesi boýunça ýazylypdyr. Operanyň özboluşly sazy halk aýdym-saz döredijiligine esaslanandyr. Operada hora aýratyn ähmiýet berilýär. Ol diňe bir hor däl-de, eýsem bolup geçýän ähli wakalara gatnaşýan halkdyr. Halk içindäki gahrymanlaryň aýratyn ýekelikdäki nomerleri köplenç diýen ýaly horuň ugrukdyrmasy arkaly taýýarlanylýar. Şunuň ýaly pursatlarda hor dürli görnüşlerde ulanylýar. Ýagny solistiň aýry-aýry jümlelerini gaýtalaýar («Jygalybegiň aýdymy», «Gözüň aýdyň», «Turuň, begler»), onuň wokal partiýasyny gaýtalaýar («Göroglynyň nalasy», «Öwür, Hüňkar»), fon görnüşinde («Beg bala»). Operada Agaýunusyň sazly keşbi «Ýalňyz başym» ariýasyndan we «Garyňa daýan» atly sahnadan Görogly bilen Agaýunusyň dueti arkaly janlandyrylýar. Hor aýdymalarynyň, ariýalaryň, duetleriň ählisi halk sazyna mahsus bolan aýratynlyklary özünde jemleýär.

Simfoniki orkestriň ýaňlanyşy halk sazlyryna juda ýakyndyr. Orkestr hor partiýalarynyň üstüni doldurýar, sahnadaky aýry-aýry wakalary, pursatlary ýüze çykarýar. Operada aýratyn orkestr parçalary ýokdur. Orkestriň düzümi sintezator bilen doldurylýar. Eseriň sazyna dutaryň, dilli tüýdügiň owazy hem girizilýär.

Kompozitoryň döredijiliginde aýdym uly orun eýeleýär. Ol köpsanly solo, hor we estrada aýdymalaryny ýazýar. Awtoryň iň gowy aýdymlary meşhur professional aýdymçylaryň, çeper höwesjeňler toparlarynyň repertuaryna girýär. Olar owazly häsiýetleri bilen tapawutlanýarlar. Kompozitor aýdymlarynda türkmen halk aýdymalarynyň heň we žanr aýratynlyklaryny peýdalanýar. Ol emosional ýagtylyga, özboluşlylyga ýykgyň edýär. «Hüwdi», «Halyçy gyz» (goşgusy A. Aşyrowyňky), «Her gün irden» (goşgusy M. Myşsyýewiňki), «Dostluk hakda aýdym» we «Daglar» (goşgusy G. Ezi-zowyňky), «Aşyk çopanyň aýdymy» (goşgusy A. Gowşudowyňky), «Esger dogan» (goşgusy D. Karowyňky), «Söýgi aýdymy» (goşgusy A. Atajanowyňky), «Bulutlar» (goşgusy A. Baýramowyňky), «Saňa» (goşgusy Saýyly şahyryňky), «Armanym» (goşgusy A. Akmämmadowyňky), «Açyk ýollar, ajap ýollar» (goşgusy T. Taganowanyňky) ýaly aýdymlary muňa mysal getirmek bolar.

Kompozitoryň hor eserleri uly meşhurlyga eýedir. Olaryň arasynda «Türkmenistan güneşi», «Gül açan arzuw», «Biziň mekdep bagymyz» (goşgusy A. Atajanowyňky), «Mydam taýýar» (goşgusy A. Kowusowyňky) we «Doganlaryň aýdymlary» (goşgusy Ý. Ýazmämmadowyňky) we beýlekiler bar. Awtor A. Atajanowyň goşgularyna döreden «Ýalňyz ýoda» we «Söýgi aýdymy» atly aýdymlary üçin 1979-njy ýylda Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna mynasyp bolýar.

R. Rejebow döredijilik işini elmydama jemgyýetçilik işi bilen utgaşdyrýar. Ol 1977-nji ýyldan SSSR Kompozitorlar birleşiginiň, 1971-nji ýylda bolsa SSSR kinematografiýaçylar birleşiginiň agzasydyr. Ol 1989–1993-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň başlygy bolup işleýär.

R. Rejebow saz döretmek işiniň soňky döwrüni Türkmen milli konserwatoriýasynyň Kompozisiýa kafedrasynda mugallymçylyk işleri bilen alyp barýar. Ol zehinli ýaşlar bilen baý döredijilik tejribesini paýlaşýar.

Önjeýli döredijilik işi üçin R. Rejebowa «Türkmenistanyň sun-gatda at gazanan işgäri» (1989), «Türkmenistanyň halk artisti» (1998)

diýen hormatly atlar dakylýar, Magtymguly adyndaky Döwlet (1985) we Ýaşlar baýraklaryna (1978) mynasyp bolýar, «Galkynyş» (1997), «Bitaraplyk» (1999) ordenleri hem-de «Gaýrat» (1994), «Watana bolan söýgüsi üçin» (1996) medallary bilen sylaglanýar.

Eserleri. Operalar: «Ýartygulak», halk ertekisi esasynda, W. Smehowyň librettosy (1987). «Görogly», halk döredijiliginden, G. Daňatarowyň librettosy, režissýor G. Bekiýew, dirižýor Ş. Hemraýew, suratçy B. Begmyradow (1999, ilkinji görkezilişi Magtymguly adyndaky türkmen döwlet akademiki opera we balet teatrynda, 1999, 28-nji oktýabr).

Simfoniki sazlar: Goboý, kirişli orkestr we litawralar üçin konsert, üç bölümlü (1982), Goboý we kamera orkestr üçin konsert (1982), «Çagalar súýtasy», baş bölümlü, kiçi simfoniki orkestr üçin (1982): 1. Heň, 2. Gaýgyly tans, 3. Çapyşyk, 4. Kābir şalykda, 5. Ýöriş. Gawot-marş, kiçi simfoniki orkestr üçin (1986), «Marş-müzet» kiçi simfoniki orkestr üçin (1986) we başgalar.

Wokal-simfoniki eserler: Halk goşgularyna 5 bölümden ybarat sahna saz eseri (1969). «Garagum şemalynyň ertekileri», 2 aktly, 5 sahnaly. W. Smehowyň librettosy (1983). «Watanyň», solistler, hor we simfoniki orkestr üçin (1995).

Üflenip çalynýan saz gurallary we estrada orkestrleri üçin «Tans saz», «Gaýgyly heň», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin (1982), «Wals», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin (1982), «Liriki heň», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin (1982), «Marş», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin (1982), «Tans», üflenip çalynýan saz gurallary orkestr üçin (1986) we başgalar.

Estrada-instrumental ansambly üçin: «Intermesso» (1982), «Toý tansy», instrumental ansambly (1982), «Bize şatlykly» (1982), «Güneşli şäher» (1984), «Dostumyň ýylgyryşy» (1984), «Liriki wals» (1984), «Agzybir ýigitler» (1984), «Daglarda Gün batýar» (1984), «Liriki pýesa» (1986), «Alp Arslan türkmen» (Altyn asyryň ýöriş marşlar ýygynyndysyndan) we başgalar.

Hor eserleri: A. Atajanowyň goşgularyna «Türkmenistan güneşi» (1974), «Gül açan arzuw» (1975), Ý. Ýazmämmadowyň goşgusyna «Doganlaryň aýdymy» (1979), N. Annatyýewanyň goşgusyna «Gutlag», solist, hor we estrada-simfoniki orkestr üçin

(1998), A. Hojanyýazowyň goşgusyna «Garaşsyzlyk kantatasy», solist, hor we fortepiano üçin (2003) we başgalar.

A'kapella üçin: T. Taganowyň goşgusyna «Jan Watan, janym Watan», ses we garyşyk a'kapella hory üçin (1998).

Çagalar hory we fortepiano üçin: A. Atajanowyň goşgusyna «Biziň mekdep bagymyz» (1974), G. Aşyrowyň goşgusyna «Ýör gidele mekdep bagymyza» (1976), N. Geldiýewiň goşgusyna «Köçede» (1976), A. Kowusowyň goşgularyna «Mydam taýýar» (1977), «Pioner marşy» (1983), H. Aşyrowyň goşgusyna «Biz çagalar» (1983) we başgalar.

Sazly komediýalar: «Ýamanja», dramaturg B. Abdyllyáýew (2008).

Drama spektakllary üçin: «Melhem mekany» (1980), «Gedem horazjyk» erteki üçin sazy, (1986), «Işýakmaz gurbaga» erteki üçin sazy, (H. Şirowyňky, 1986). «Göroglynyň ýigitligi». H. Şirowyň librettosy. Daşoguzyň Sazly-drama teatrynda goýlan: 1. Göroglynyň aýdymy, 2. Hüňkar patyşanyň aýdymy, 3. Atlanyň, ýigitler, atlanyň, 4. Gyratym, 5. Jygaly begiň aýdymy (1986).

Kinofilmlere sazlar: «Suwsuzlygyňy gandymak» (1969), «Iki gezek doglan» (1966), «Gul» (1968), «Gäminiň daşyndaky adam» (1969), «Tolkunyň aýdymy» (1969), «Gelin» (1971), «Taýharlyja oglanjyk» (1972), «Tüssesiz ot bolmaz» (1973), «Aýal ata çykanda» (1974), «Altynyň reňki» (1975), «Ýok diýmäni başar» (1975), «Garaňkylykdaky aklyk» (1976), «Hudaýberdi batyr» (1977), «Bedewiň ogurlanyşy» (1978), «Jemalyň daragty» (1980), «Ertirki atlylar» (1980), «Goja we gyzjagaz» (1981), «Garagumda kölegede 45°» (1982), «Sag kenar» (1982), «Öz obamyň adamlary» (1983), «Gysga ýeň» (1983), «Magtymguly» we «Türkmenistanyň sungaty» (1983, dokumental filmleri), «Bagtyndan aýrylan Pyragy» (1984), «Gizlin ilçi» (1986), «Mankurt», Ç. Aýmatowyň «Bir asyrdan artyk dowam edýän gün» romany esasynda (1991), «Şazadanyň ruhy» (1991, režissýory A. Jallyýew). «Jennet guşy» (1991, režissýory H. Kakalyýew), «Sary öküziň agşamy» (1998, režissýory M. Aliýew), «Rowaýat» (1999, režissýory K. Annanow), «Tüweleýiň mekany bolmaz» (2003, režissýory A. Jallyýew), «Watan ogly» (2003, režissýory M. Orazow), «Çakan aga» (2005, režissýory K. Orazsähedow), «Yşkyň ýoly» (2006, režissýory

M. Söýünhanow), «Kasam edýäris» (2006, režissýory A. Jallyýew), «Garagum bürgütleri» (2008, režissýory I. Bekmiýew). «Mährem çynar» (2008, režissýory M. Orazow) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: Fortepiano üçin Çagalar albomy (1963), Çagalar albomy (1964), Wariasiýalar (1965), Prelýudiýalar (1965), Üç bölümlü sonata (1969), Iki prelýudiýa (1972), Goboý we fortepiano üçin tans (1963), Truba we fortepiano üçin skerso (1963), Iki fleýta we wiolonçel üçin trio (1967), Kirişli kwartet (1968), Gyjak we fortepiano üçin skerso (1970), Gyjak we fortepiano üçin skerso (1979), «Prelýudiýa we tans», skripkaçylar ansambly we fortepiano üçin (1983), Kwintet-poema, iki skripka, alt, wiolonçel we fortepiano üçin (1985).

Romanslar: A. Baýramowyň goşgusyna «Bulutlar» (1964), Saýylynyň goşgusyna «Saňa» (1964), A. Taganyň goşgusyna «Atanyň aýdymy» (1964), A. Baýramowyň goşgusyna «Güljagaz», G. Seýitliýewiň goşgusyna «Gynanmak» (1964) we başgalar.

Aýdymlar: A. Kekilowanyň goşgusyna «Gözledim seni» (1964), Şahyr Berdinazaryň goşgusyna «Daş galdy» (1965), Saýylynyň goşgusyna «Tapylar» (1965), M. Ý. Lermontowyň goşgusyna «Näme üçin» (1965), G. Ezizowyň goşgusyna «Daglar» (1968), I. Nuryýewiň goşgusyna «Dillen, läläm» (1969), D. Balgyzylyň goşgusyna «Ýarymdan, Bibi» (1970), A. Aşyrowyň goşgusyna «Halyçy gyz» (1971), M. Myşsyýewiň goşgulyna «Her gün irden» (1975), A. Atajanowyň goşgusyna «Söýgi aýdymy» (1976), G. Ezizowyň goşgusyna «Dostluk hakda aýdym» (1976), A. Atajanowyň goşgusyna «Ýalňyz ýoda» (1976), A. Gowşudowyň goşgusyna «Aşyk çopanyň aýdymy» (1978), D. Karowyň goşgusyna «Esger dogan» (1979), A. Abdurahmanowyň goşgusyna «Mawy gämili ýigidiň aýdymy» (1980), G. Ezizowyň goşgusyna «Dostluk hakda aýdym» (1982), G. Çöliýewiň goşgusyna «Bagyň ukusy» (1983), A. Gurbanowyň goşgusyna «Saňa» (1983), H. Şirowyň goşgusyna «Ýagsana, ýagyş» (1983), K. Hojanyýazowyň goşgusyna «Towşan» (1983), A. Akmämmedowyň goşgusyna «Armanym». T. Taganowanyň goşgusyna «Açyk ýollar, ajap ýollar» (1998), N. Gurbanmyradowyň goşgusyna «Ene sen» (1998) we başgalar.

REJEP GUTLYÝEW

(1927–1993)

Türkmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri, Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň agzasy Rejep Gutlyýewiň döredijiliginde wokal-simfoniki sazlar, hor eserleri, aýdymlar we romanslar agdyklyk edýär. Onuň «Daň şemaly», «Çopanyň aýdymy», «Näzli gyz» ýaly başga-da birnäçe aýdymlary halkyň iň söýgüli aýdymlarydyr.

Rejep Gutlyýew 1927-nji ýylyň 16-njy aprelinde, Aşgabadyň Köşi obasynda, daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. 1941-nji ýylda doly däl orta mekdebi tamamlap, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet opera we balet teatryna horuň artisti bolup işe girýär. Teatrda işlän döwri Rejebiň saza bolan ukyby ýüze çykýar. 1948-nji ýylda ol goşun gullugyna çagyrylýar. Goşun gullugyny tamamlap, ýene-de teatra işe gelýär. Tiz wagtdan saza bolan söýgüsi we okuwa bolan ymtylyşy ony Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine getirýär.

1953–1957-nji ýyllar aralygynda ol sazçylyk mekdebinde horuň dirižýory bölümünde J. Begenjowanyň synpynda okaýar. Ýörite sazçylyk mekdebinde okuwyny Türkmen döwlet filarmoniyasynyň we opera teatrynyň horundaky işi bilen utgaşdyrýar. 1957-nji ýylda sazçylyk mekdebini üstünlikli tamamlandan soňra, R. Gutlyýew türkmen radiosynyň sazly gepleşikler bölümüne redaktor hökmünde işe iberilýär. 1968-nji ýylda ol baş redaktor wezipesine belleniýär. Redaktorçylyk işiniň özboluşlylygy ýaş sazandany türkmen halk sazy bilen çynlakaý gyzyklanmagyna, belli sazandalaryň, aýdymçylaryň we türkmen kompozitorlarynyň özboluşly döredijiligi bilen ýakyndan tanyşmagyna alyp barýar. Bu ugurda bellibir tejribe toplan kompozitor özüniň ilkinji aýdymlaryny, romanslaryny, hor aýdymlaryny we sazly gepleşiklerini ýazyp ugraýar. Bulardan «Hanhowuz», «Şofýoryň

áýdymy», «Gitdim» romanslary, «Parahatlyk áýdymy», «Kiçijik kosmonawtyň áýdymy», «Bir gözel» ýaly hor áýdymlaryny we ş.m. bellemek bolar. Özüniň sazly gepleşiklerinde R. Gutlyýew türkmen kompozitorlarynyň we ýerine ýetirijileriniň döredijiligi, halk sazy we sazandalar barada giňişleýin maglumatlar berýär. Kompozitoryň wokallary we áýdymlary radionyň we telewideniýäniň konsert maksatnamalarynda ýygýdymydan ýaňlanýar.

1964-nji ýylda ol ikinji gezek ýörite sazçylyk mekdebiniň sazyň nazaryýeti bölümine okuwa girýär. Bu ýerde eýýäm, kompozisiýa boýunça çynlakaý sapaklar geçirilip başlanýar. Görnükli kompozitor, Türkmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri Durdy Nuryýew oňa yzygiderli maslahatlar berip durýar. Rejep saglyk ýagdaýy sebäpli okuwyny tamamlap bilmeýär. Ol üçünji ýylynda okuwyny taşlamaly bolýar. Saglyk ýagdaýy gowulaşandan soňra, Rejep Gutlyýew täze güýç bilen kompozisiýa bilen meşgullanyp başlaýar. Onuň «Daň şemaly», «Näzli gyz» «Enäniň áýdymy» ýaly áýdymly, «Öýkelän ýar», «Men wepadar», «Köýen arzuwlar», «Garagum» ýaly hor áýdymly hut şol döwre degişlidir. Onuň Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Seniň» diýen áýdymy ýurdumyzyň bäsleşiginde birinji baýraga mynasyp bolýar.

1973–1979-njy ýyllar aralygynda R. Gutlyýew Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetinde okaýar. Ol uniwersiteti tamamlanda «Şahyr Gara Seýitliýewiň lirikasy» diýen tema boýunça diplom işini ýazýar.

1979-njy ýylda faşistik Germaniýadan üstün çykylmagynyň 35 ýyllygyna bagyşlap, ol dürli türkmen frontçy şahyrlaryň goşgularyna sekiz sany hor áýdymyndan ybarat bolan a'kapella hor toplumyny ýazýar. Onuň köpsanly áýdymly, romanslary, hor we kamera-instrumental eserleri saz müşdaklarynyň arasynda uly höwes bilen diňlenilýär. Onuň eserleri professional we höwesjeň áýdymçylaryň, áýdym-saz toparlarynyň repertuaryna ymykly ornaşdy.

R. Gutlyýewiň saz sungatyny wagyz etmekde, ýaýratmakda alyp barýan işleri barada aýtmak bilen, onuň ssenarisi boýunça taýýarlanan halk saz sungatyna degişli radio oýunlaryň, sazly gepleşikleriň ösüp gelýän ýaş nesle estetiki-saz terbiýesini bermekde uly ähmiýetiniň bolandygyny bellemek gerek. Rejep Gutlyýew sazly ýaýlymyň baş redaktory bolup işlän döwründe diňe bir gepleşikleri, oçerkleri, döredijilik

portretlerini ýazmak bilen çäklenmän, eýsem, gazetlere we žurnallara birnäçe makalalar hem ýazýar. Onuň gös-göni gatnaşmagynda we ýolbaşçylyk etmeginde 1964-nji ýyldan başlap, ýurduň iň gowy simfoniki orkestrleriniň ýerine ýetirmeginde türkmen kompozitorlarynyň simfoniki sazlary gazna üçin yzygiderli ýazga geçirilýär.

Şol bir wagtyň özünde awtor önjeýli saz döretmegini dowam edýär. Kompozitor yzygiderli hor žanrlaryna ýüzlenýär. Ol çagalar hory üçin, garyşyk hory üçin, a'kapella hor üçin ençeme eserleri döredýär. Aýdym žanry onuň döredijiliginiň hemrasydyr. Halkyň iň söýgüli aýdymalarynyň arasynda G. Seýitliýewiň goşgusyna «Daň şemaly», «Öz gülüm», Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Seniň», K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Näzli gyz», B. Hudaýnazarowyň goşgusyna «Ene hakynda aýdym» we beýlekileri görkezmek bolar.

Türkmen saz sungatyny wagyz etmektäki uly hyzmatlary üçin, R. Gutlyýew TSSR Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň dördüsi (1957, 1967, 1974, 1979), «Zähmetde edermenligi üçin» diýen medal bilen sylaglanýar. 1979-njy ýylda oňa «Türkmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri» diýen at dakylýar.

R. Gutlyýew 1965-nji ýyldan başlap SSSR Žurnalistler birleşiginiň, 1979-njy ýyldan başlap bolsa SSSR Kompozitorlar birleşiginiň agzasydyr.

R. Gutlyýew 1993-nji ýylyň 30-njy dekabrynda aradan çykýar.

Eserleri. Wokal-simfoniki saz: A. Kowusowyň goşgusyna garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin kantata (1987).

Halk saz gurallary orkestri üçin sazlar: Gyjak we halk saz gurallar orkestri üçin türkmen halk temalaryna rapsodiýa (1986).

Hor eserleri: D. Orazowyň goşgusyna «Parahatlyk aýdymy» (1962), D. Orazowyň goşgusyna «Kiçijik kosmonawtyň aýdymy» (1967), A. Haýydowyň goşgusyna «Bir gözəl» (1963), A. Taganowyň goşgusyna «Eziz ülkäm» (1964), A. Haýydowyň goşgusyna «Öýkelän ýar» (1963), G. Bäşiýewiň goşgusyna «Men wepadar» (1966), A. Atajanowyň goşgusyna «Köýen arzuwlar» (1969), M. Seýidowyň goşgusyna «Meniň arzuwym» (1969), N. Baýramowyň goşgusyna «Garagum» (1969), M. Garryýewiň goşgusyna «Jigi» (1969), S. Öräýewiň goşgusyna «Dostluk bahary» (1970), A. Atajanowyň goşgusyna «Gülle, dostluk, gülle» (1970), A. Akmämmadowyň goşgusyna «Dostluk ýalkymy»

(1971), M. Seýidowyň goşgusyna «Bir owurt suw bersene» (1971), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Şatlyk tansy» (1972), R. Seýidowyň goşgusyna «Obam» (1974), «Men asudalyk esgeri», «Ýalynly ýaşlyk», «Hasyly hakynda aýdym» (1974), Mätäjiniň goşgusyna «Onda bar» (1975), A. Atajanowyň goşgusyna «Eneler» (1975), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Ýaş işçileriň marşy» (1975), I. Nuryýewiň goşgularyna «Ýaşlaryň marşy», «Çynar hakynda poema» (1980), A. Gurbanowyň goşgularyna «Ýaş gurluşykçylaryň marşy» (1980), «Mehanizatoryň aýdymy» (1981), A. Agabaýewiň goşgusyna «Sowet esgeriniň aýdymy» solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1982), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Watan hakynda aýdym», garyşyk hor we fortepiano üçin (1982), T. Sadykowyň goşgusyna «Parahat bolsun», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1982), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Gullugyna taýýar» garyşyk hor we fortepiano üçin (1982), B. Orazdurdyýewanyň goşgusyna «Ülkäm hakda aýdym» solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1983), O. Saparowyň goşgusyna «Watan», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1983), K. Hudaýberdiýewiň goşgusyna «Dynçlyk bolsa dünýäde», garyşyk hor we fortepiano üçin (1983), Magtymgulynyň goşgusyna «Türkmeniň», solist, garyşyk hor we orkestr üçin (1983), A. Atabaýewiň goşgusyna «Serhetçiniň aýdymy», solist, hor we fortepiano üçin (1983), B. Hudaýnazarowyň goşgusyna «Nurana ülkäm», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1983), N. Tuwakgylyjowyň goşgusyna «Ýaş işçiniň marşy», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1984), A. Atajanowyň goşgusyna «Hoşlaşyk», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1983), A. Agabaýewiň goşgusyna «Parahatlyk aýdymy», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1986), A. Çuriýewiň goşgusyna «Gün dogýar», solist, garyşyk hor we fortepiano üçin (1986) we başgalar.

A'kapella hory üçin: Dürli frontçy şahyrlaryň goşgularyna «Baky diriler» hor a'kapella toplumy (1979), G. Ezizowyň goşgularyna «Ýaşayar eneler», «Durna», «Sen örtenme aýralykdan, ezizim» (1982). O. Saparowyň goşgusyna «Parahatlyk aýdymy» (1982), Magtymgulynyň goşgularyna «Lerzandyr», «Dilberiň», «Watan hakda poema» (1983), M. Seýidowyň goşgularyna «Lyp-lyp edip şem ýanyp dur», «Gözüm ýolda galdy, gyz», «Şan bahar» (1983), B. Hu-

daýnazarowyň goşgularyna «Düýe sagýan gelniň hiňlenmesi», «Kyrk üçünji ýylyň çöregi» (1983), A. Agabaýewiň goşgusyna «Urşa nälet» (1984), Ý. Durdyýewiň goşgularyna «Tomus», «Güýz», «Gyş», «Bahar» (1985), A. Taşowyň goşgusyna «Näbelli esgeriň guburyn-da» (1986), A. Agabaýewiň goşgularyna «Ýok bolsun ýadro ýaragy», «Arzuw» (1986), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Döwlen şahslar» (1986), H. Allamyradowyň goşgusyna «Türkmenistan toýly mekan» (1989), Magtymgulynyň goşgularyna «Türkmen binasy», «Gözlär men», «Bular gelmedi», «Görülsin indi», «Näler görüldi», «Dogan hakda poema», «Istemen», «Nurana düşmen», «Bilen islärin», «Gezmek bilen» (1991), A. Çüriýewiň goşgusyna dört bölümlü, solistler we a'kapella hory üçin «Watan dessesi» kantatasy.

Çagalar hory üçin: «Biziň mekdep bagymyz», A. Atajanowyň goşgusyna solist, çagalar hory we fortepiano üçin (1983), «Meniň al-mam», A. Agabaýewiň goşgusyna solist, çagalar hory we fortepiano üçin (1984), H. Allamyradowyň goşgularyna çagalar hory we fortepiano üçin «Myhman gel», «Jan pagta», «Dost-doganlyk saýasynda» (1988), O. Babaýewiň goşgusyna çagalar hory we fortepiano üçin «Jigimjanyň kitaby» (1989) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: fortepiano üçin «Gyzlaryň tansy» (1965), «Oglan tüýdükde oýnaýar» (1965), wiolonçel we fortepiano üçin «Aşyk-magşuklaryň tansy» (1965), kirişli saz gurallary kwarteti üçin «Oýlanma» (1966), «Marş» (1966), «Gyzlaryň tansy» (1966), fortepiano üçin «Tans» (1986).

Aýdymlar we romanslar: B. Japarrowyň goşgusyna «Şofýoryň aýdymy» (1962), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Daň şemaly» (1964), A. Taganowyň goşgusyna «Söýgüliňe garaşaň» (1964), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Seniň» (1964), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Näzli gyz» (1965), A. Aşyrowyň goşgusyna «Enäniň aýdymy» (1965), G. Seýitliýewiň goşgularyna «Gaşy sürmeli», «Hoşlaşyk» (1968), A. Haýydowyň goşgusyna «Aý hakynda aýdym» (1969), N. Baýramowyň goşgusyna «Bahar aýdymy» (1969). G. Seýitliýewiň goşgusyna «Näzli tebig» (1971), S. Öräýewiň goşgusyna «Çopanyň aýdymy» (1971), M. Myşsyýewiň goşgusyna «Jemalyňa intizar» (1973), G. Öwezowanyň goşgusyna «Magşuk gyzyň aýdymy» (1974), A. Çüriýewiň goşgusyna «Garaşýan» (1976), G. Seýitliýewiň

goşgusyna «Öz gülüm» (1979). I. Hommadowyň goşgularyna «Arkadagym Aşgabat», «Juwan Aşgabat», «Seni küýsedim, Aşgabat», «Aşgabadyň agşamy» (1981), «Meniň şäherim» (1981), Ö. Nepesowyň goşgularyna «Seni göresim gelyär», «Döneyin» (1982), H. Kulyýewyň goşgusyna «Ýaşa, azatlygyň doglan günü» (1982), D. Gowşudowyň goşgusyna «Juwan ýaşly ölkämde» (1983), S. Ýeseniniň goşgusyna «Eziz ölkäm» (1983), O. Annaýewiň goşgusyna «Obamyz» (1983), H. Kulyýewiň goşgusyna «Humaýym» (1983), T. Jürdekowyň goşgusyna «Aşyklaryň şäheri» (1984), K. Gurbanmyradowyň goşgusyna «Garşylan ezizim» (1984), A. Omarowanyň goşgularyna «Öçmez ot» (1984), Ö. Daşgynowyň goşgusyna «Ejem janyň hüwdüsi» (1984), A. Atabaýewiň goşgusyna «Çopan ogly» (1984), O. Saparowyň goşgusyna «Öýmeli» (1984), A. Taşowyň goşgusyna «Komsomol marşy» (1985), B. Hudaýnazarowyň goşgusyna «Ene hakynda aýdym» (1985), A. Çüriýewiň goşgusyna «Lukman ýigit» (1985), L. Annadurdyýewanyň we H. Kakalyýewiň goşgularyna ses we WIA üçin «Türkmen gözeli», «Parahatçylyk hakynda aýdym» (1985), G. Bäşiýewiň goşgusyna «Ýürek owazy» (1985), A. Atabaýewiň goşgusyna «Zähmet weteranynyň aýdymy» (1986), Magtymgulynyň goşgusyna «Başdan dogrusy» (1986), G. Geldiýewiň goşgusyna «Gabanýan seni» (1988), A. Atajanowyň goşgusyna «Türkmenistanyň meniň» (1986), G. Geldiýewiň goşgusyna «Hoşlaşyk» (1988), M. Seýidowyň goşgusyna «Kümüş perdeleriňe gurban bolaýyn» (1988), Dädebaý Amanowyň goşgusyna «Ýaşyl düzlerim» (1988), S. Gullyýewiň goşgusyna «Eneler hakda aýdym» (1988), D. Orazowyň goşgusyna «Soradym» (1989), G. Ysaýewiň goşgusyna «Gelip dursun hatlaryň» (1989), M. Seýidowyň goşgularyna «Gojalar», «Eziz obam» (1989), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Ene ýüregi» (1989), O. Babaýewiň goşgusyna «Esger men» (1989), G. Geldiýewiň goşgusyna, iki ses we fortepiano üçin «Meniň gullugym» (1989), G. Şagulyýewanyň goşgusyna «Gitdiň, ogul» (1991), «Galdy» (1991). N. Annatyýewanyň goşgusyna «Saba ýeli» (1991), I. Pudakowyň goşgusyna «Nalyş» (1991) we başgalar.

Žurnallardaky makalalar: «Aýdym-sazsyz ýaşap bolmaz», «Pioner» (1965), noýabr, № 11; 1965, dekabryň № 12; 1966, ýanwar, № 1; 1966, oktyabr, № 10; 1968, dekabryň № 12 (türkmen dilinde) we beýlekiler.

ORAZGYLYÇ GURBANNYÝAZOW

(1932–1999)

Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri Orazgylyç Gurbannyýazow professional türkmen kompozitory, mugallym. Häzirki zaman kompozitorçylyk mekdebiniň ikinji nesline degişli. Ol 1932-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Gyzyletrek etrabyňyň Akýaýla obasynda eneden dogulýar. Onuň saz bilen gyzyklanmagy çagalyk döwründen başlanýar. Eýýäm ol dokuz ýaşynda dutar we gyjak çalmagy öwrenýär.

1945-nji ýylda Orazgylyç umumy bilim berýän doly däl orta mekdebe okuwa barýar. Mekdebi tamamlandan soňra, etrap medeniýet öýüniň çeper höwesjeňler toparynyň ýolbaşçysy bolup işleýär. Onda işlemek bilen, Orazgylyç özüniň ilkinji aýdymlaryny we dutar üçin pýesalaryny ýazyp başlaýar.

1954-nji ýylda ol Aşgabada göçüp gelýär we Türkmen radiosynyň horunyň artisti bolup işe başlaýar. Şol bir wagtyň özünde agşamlaryna umumybilim berýän mekdepde okaýar. 1956-njy ýylda orta mekdebi tamamlandan soňra Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň sazyň taryhy-nazaryýeti bölümüne okuwa girýär. Ýörite sazçylyk mekdebinde okan ýyllary W. Ahmedowyň we A. Kulyýewiň elinde erkin eser düzülişiň fakultatiwleýin kursuny geçýär. Eýýäm okuw döwründe ýaş awtoryň wokal žanryna bolan ymtylyşy ýüze çykýar. Ol birnäçe ýekelikde aýdylýan we hor aýdymlaryny ýazýar, olaryň arasynda N. Annagylyjowyň goşgusyna «Aýdym bilen mekdebe», A. Taganowyň goşgusyna «Ak, kanalym», N. Baýramowyň goşgularyna «Bahar geldi», «Mekdebim», «Narym sen», G. Bäşiyewiň goşgusyna «Ene hakynda aýdym», A. Kowusowyň goşgusyna «Gelen ýar» we beýlekiler has giňişleýin meşhurlyga eýe bolýar.

1960-njy ýylda ýörite sazçylyk mekdebini tamamlandan soňra, O. Gurbannyýazow Halk döredijiliginiň öýünde hor boýunça uly maslahatçy, 1961-nji ýyldan başlap Türkmen radiosynyň sazly gepleşikler redaksiýasynda redaktor bolup işleýär. Onuň radioda işlemegi

Pürli Saryýew, Mylly Täçmyradow, Sahy Jepbarow, Giçgeldi Amanow, Çary Täçmämedow ýaly meşhur halk sazandalary bilen tanyşmaga, şeýle-de türkmen instrumental we wokal sazynyň iň gowy nusgalaryny öwrenmäge mümkinçilik berýär.

XX asyryň 60-njy ýyllarynda kompozitor köpsanly aýdymlary döredýär. Onuň aýdymlary temalary boýunça dürli-dürlüdir, olaryň aglabasy häzirki zaman türkmen şahyrlarynyň goşgularyna ýazylan. N. Baýramowyň goşgusyna «Ene jan», N. Gullaýewiň goşgusyna «Täzegül», M. Myşşyýewiň goşgularyna «Ýazlarym bar», «Garagumuň ogly men», B. Japarrowyň goşgusyna «Armaweriň», G. Seýitliýewiň goşgusyna «Eziler ýürek, eziler», G. Bäşiýewiň goşgusyna «Döwrany meni» ýaly aýdymlar halk gözbaşlaryna ýakynlygy, duýgularynyň erkinligi bilen özüne çekýär.

Awtoryň hor aýdymlary uly meşhurlyga eýe bolýar. Olaryň arasynda Magtymgulynyň goşgusyna «Ýüzünden», M. Myşşyýewiň goşgularyna «Okarys, jan okarys», «Kemaly tapdym», «Başligim», G. Bäşiýewiň goşgularyna «Eziz diýarym», «Parlasyn al baýdak», Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Ene Watan» we beýlekiler bar. Kompozitoryň iki sany aýdymy: S. Öräýewiň goşgusyna «Ýaryň garaşýar» we Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Bahar nagmasy» ýurdumyzyň bäsleşiklerinde baýrakly orunlara mynasyp bolýar.

Aýdymlar döretmek bilen birlikde O. Gurbannyýazow sazly gepleşikleriň we radiooçerkleriň hem ençemesini döredýär. Olaryň aglabasy türkmen kompozitorlary W. Muhadowyň, A. Kulyýewiň, D. Öwezowyň, A. G. Şapoşnikowyň, N. Muhadowyň, G. Kulyýewiň, W. Ahmedowyň, G. S. Držewskiniň, G. M. Arakelýanyň, A. Agajykowyň, Ç. Nurymowyň, N. Halmämedowyň, şeýle-de belli halk sazandalary Täçmämet Suhangulyýewiň, Geldi Ugurlyýewiň, Durdy Saparyň we beýlekileriň döredijiligine bagyşlanandyr.

1972-nji ýylda O. Gurbannyýazow Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna, professor W. Muhadowyň kompozisiýa synpyna okuwa girýär. Ol talyp ýyllary birnäçe eserleri döredýär. Onuň wokal eserleri instrumental eserleri, uly göwrümlü eserleri miniatýuralar bilen gezekleşýär. A'kapella horlary, fortepiano, wiolonçel, skripka üçin eserleri, «Şahyryň arzuwy» diýen baş bölümlü kantatasy onuň şol ýyllarda döreden eserleriniň doly bolmadyk sanawydyr.

Üç bölümden ybarat bolan fleýta bilen orkestr üçin konserti kompozitoryň diplom işidir. Bu eser 1980-nji ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň üçünji plenumynda ilkinji gezek S. Saparlyýew we N. Muhadow tarapyndan ýolbaşçylyk edilýän orkestriň ýerine ýetirmeginde ýaňlanmak bilen, ol ýurdumyzyň sazçylyk jemgyýetiniň ýokary bahasyna mynasyp bolýar.

1977-nji ýylda Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyny tamamlap, O. Gurbannyýazow D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde sazyň nazaryýeti dersleriniň mugallymy bolup ömrüniň soňky günlerine çenli zähmet çekýär.

Kompozitor mugallymçylyk işi bilen bilelikde saz döredijilik işini hem dowam edýär. Ol Magtymgulynyň goşgularyna solistler, hor we simfoniki orkestr üçin «Yzlamaýan bolarmy» atly wokal simfoniki poemasy (1986), elektrodutarly simfoniki orkestr üçin konserti (1983), fortepiano we orkestr üçin konserti (1986), truba we simfoniki orkestr üçin konsertinony, üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin birnäçe marşlary, ençeme kamera-instrumental, hor sazlary, aýdymlary we romanslary döredýär.

Kompozitor 1977-nji ýylda SSSR kompozitorlar birleşiginiň agzalygyna kabul edilýär. Türkmen saz sungatyny ösdürmekde bitiren hyzmatlary üçin 1982-nji ýylda O. Gurbannyýazow «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen ada mynasyp bolýar. Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat haty (1957) we «Zähmetde edermenligi üçin» diýen ýubileý medaly (1970) we «Watana bolan söýgüsi üçin» medaly bilen sylaglanýar.

O. Gurbannyýazow 1999-njy ýylyň 9-njy iýulynda aradan çykýar.

Eserleri. Simfoniki sazlar: Fleýta we orkestr üçin konsert, üç bölümlü (1977), Elektro dutarly simfoniki orkestr üçin konsert (1983), Forte-piano we orkestr üçin konsert (1986), Truba we simfoniki orkestr üçin konsertino (1989), Forte-piano we simfoniki orkestr üçin konsert, bir bölümlü (1989, dördünji redaksiýasy).

Wokal-simfoniki sazlar: Magtymgulynyň goşgusyna «Yzlamaýan bolarmy» wokal simfoniki poemasy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin (ikinci neşir, 1986).

Üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin: «Ýeňiş marşy» (1984), «Watan we parahatlyk» (1984), «Serhetçileriň marşy» (1984), «Dostluk marşy» (1987), «Eziz ölkämiň marşy» (1987).

Kamera-instrumental sazlar: Fortepiano üçin: Sözsüz aýdym (1970), Ýaşlyk (1970), Çagalar aladasy (1971), Şatlyk (1971), Türkmen tansy (1970), Alty pýesa (1973), Wariasiýaly tema (1973), Deňhukuklylyk (1973), Konsert pýesasy (1980), Dutar, skripka, wiolonçel, alt üçin pýesalar. «Juwanlyk tansy» (1985), «Ýigitlik çagy» (1985), Fortepiano üçin 15 sany polifoniki pýesalar (1989), Truba we fortepiano üçin konsertino (1991), Dutar üçin «Sähram» (1991), Üç kirişli gyjak we fortepiano üçin «Heň» (1991), Fortepiano üçin iki prelýudiýa (1991), Fortepiano üçin iki marş (1991) we başgalar.

Hor we fortepiano üçin: N. Annagylyjowyň goşgusyna «Aýdym bilen mekdebe» (1956), A. Taganowyň goşgusyna «Ak, kanaly» (1958), N. Baýramowyň goşgusyna «Bahar geldi» (1960), A. Baýmyradowyň goşgusyna «Garagumly çaga biz» (1963), N. Gullaýewiň goşgusyna «Ak ýoljagaz» (1962), M. Myşşyýewiň goşgularyna «Kemaly tapdym», «Okarys, jan, okarys», «Bäşligim» (1963), A. Kowusowyň goşgularyna «Etrek» (1962), «Milisioneriň aýdymy» (1974), «Uruş weteranlarynyň aýdymy» (1975), G. Bäşiýewiň goşgularyna «Eziz diýarym» (1963), «Parlasyn al baýdak» (1965), Ş. Çaryýewiň goşgusyna «Çöllermizde bag bolsun» (1965), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Ene Watan» (1968), S. Öräýewiň goşgularyna «Ýaryň garaşýar» (1966), «Täze ýyl gutlag aýdymy» (1967), Ş. Çarykulyýewiň goşgusyna «Aşgabadym sen» (1982) we başgalar.

Solist, hor we fortepiano üçin: G. Bäşiýewiň goşgusyna «Serhetçileriň kasamy», (1983), G. Bäşiýewiň goşgusyna «Al baýdak» (1983), A. Gurtgeldiýewiň goşgularyna «Parahatlyk heňi» (1984), «Meniň juwan ýaşlygym» (1984), «Dostluk nury» (1985), N. Annagylyjowyň goşgusyna M. Permýakowyň rus diline terjime edilen «Aýdym bilen mekdep» (1985), A. Gurtgeldiýewiň goşgularyna «Doganlygyň güýjüni duýan ölkäm sen» (1985), «Pagtaçynyň aýdymy» (1985), «Ene topragym» (1990) we başgalar.

A'kapella hor üçin: Mollanepesiň goşgusyna «Täze güllerde» (1964), Magtymgulynyň goşgusyna «Ýüzünden» (1967), Saýylynyň goşgusyna «Ýagma, bulut» (1969), G. Bäşiýewiň goşgusyna «Ýürek aýdymy» (1970), N. Gullaýewiň goşgusyna «Bahry-Hazarym» (1974), S. Öräýewiň goşgusyna «Dostluk gülleri» (1974), G. Seýitliýewiň goşgusyna «Ene topragym» (1980), A. Kowusowyň

goşgularyna «Watan hatyrasy (1985), «Watan söýgüsi» (1985), «Dogduk mekan» (1985) we beýlekiler.

Aýdymlar we romanslar: G. Bäşiyewiň goşgusyna «Ene ha-
kynda aýdym» (1960), M. Myşşyýewiň goşgusyna «Ýazlarym bar»
(1962), Mollanepesiň goşgusyna «Arzuw eýlä» (1962), N. Baýra-
mowyň goşgusyna «Ene jan» (1962), A. Kowusowyň goşgusyna
«Gelen ýar» (1960), Magtymgulynyň goşgusyna «Boýlaryňa» (1969,
ikinci neşiri 1991), G. Seýitliýewiň goşgularyna romanslar: «Söýgi»
(1978), «Hoşlaşyk» (1979), «Adam we bagt» (1978), «Adam we
ýürek» (1979), «Adam we arzuw» (1978), «Wepadarlyk» (1979),
A. Gurtgeldiýewiň goşgularyna «Pyragy» (1984), «Gara dagym»
(1984), «Durnalar» (1984), G. Bäşiyewiň goşgusyna «Dünýäniň
diregi» (1983), A. Gurtgeldiýewiň goşgularyna «Pensioner hak-
da aýdym» (1984), «Hoş owaz bolsun» (1984), «Bu gün» (1985),
«Ýaýdandym» (1985), N. Baýramowyň goşgusyna «Mekdebim»
(2002) we başgalar.

BAÝRAMDURDY HUDAÝNAZAROW

(1946)

Türkmenistanyň halk artisti Baýramdurdy Hudaýnazarow zehinli kompozitor, dosent, işjeň medeniýet we jemgyýetçilik işgäri. Onuň döredijiligi žanr taýdan baý we dürli-dürlüdir. Ol simfoniki, kamera-wokal, kamera-instrumental, sazly-sahna eserleri, şeýle-de halk saz gurallary orkestri üçin sazlary bilen bellidir. Olaryň arasynda «Olaryň 18 ýaşlary» sazly komediýasy, «Altyn jerenjik» baleti, simfoniyetasy, fagot we orkestr üçin konserti, simfoniki süitasy, kirişli saz gurallary orkestri üçin simfoniýasy, goboý we orkestr üçin konsertino-gazallar, halk saz gurallary (rubab, gyjak, doýra) üçin sazlary, fortepiano üçin tokkatasy, kamera-wokal sazlary (aýdymlary, romanslary, romanslar toplумы), ençeme halk sazlary, halk saz gurallary orkestri üçin täzeden işlenilen (mysal üçin, «Keçpelek», «Esger», «Baga seýle», «Tapylar», «Ussadym», «Nar agajy», «Bilbil gördüm», «Gelin», «Peýmanyň», «Ne bag duýdy, ne bagban», «Dön göwnüm» we ş.m.) we başgalar bardyp. Awtoryň döredýän eserleri köpçüligiň söýgüsini gazanyp, onuň meşhur kompozitor hökmünde tanalmagyna ýardam etdi. Hudaýnazarowyň döredijiligi Günbatar ýewropa sazynyň we milli saz sungatynyň däpleriniň sazlaşykly birikdirilmeginiň nusgasydyr. Onuň instrumental eserleri keşpleriň aýdyňlaşdyrylmagy, kompozision gurluşyň erkin traktowkasy, orkestr fakturasynyň tygşylylygy bilen tapawutlanýarlar. Milli folklory ýygnamak we täzeden işlemek işleri, ony çuňdan öwrenmekligi döredijiliginde dünýäni epiki göz önüne getirmegine ýardam edýär. Halk sungatynyň çeper, ahlak-estetiki hazynalaryny öwrenmek, olary filosofiki çuňlaşdyrmak öz döwrüniň ruhy, ýaşaýyş hakyndaky oýlanmalarynda öz beýanyny tapýar. Diňe türkmen halk sazynyň aýratynlyklaryny däl, eýsem, ol beýleki dürli halklaryň hem saz mirasyna oňat düşünmegi, bilmegi kompozitoryň filosofik düşüňjelerini emele getirmäge täsir edýär.

B. Hudaýnazarow 1946-njy ýylyň 11-nji maýynda Aşgabadýň golaýyndaky Pöwrize şäherçesinde eneden dogulýar. Ol 1953-nji

ýylda umumy bilim berýän mekdepde okap başlaýar. Saza bolan uly söýgüsi dokuz ýaşly oglanjygy Aşgabadýň Pawlik Morozow adyndaky Pioneerler köşgüne alyp barýar. Ol bu ýerde Bäşim Lallakowyň ýolbaşçylygynda dutar çalmagy öwrenip başlaýar. Tiz wagtdan dutarçylar ansamblynyň solisti bolup konsertlere gatnaşýar. Soňra bolsa diňe bir dutarçy däl, eýsem, ýaş bagşy hökmünde hem çykyş edýär.

1960-njy ýylda ol Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Baýramdurdy dört ýylyň dowamynda Allaberdi Allaberdiýewiň ýolbaşçylygynda dutar çalmagy öwrenýär. Görnükli halk sazandasy A. Allaberdiýew Türkmenistanyň halk artisti, professor Ýolaman Nurymow, Türkmenistanyň halk artisti, dosent Begmyrat Gutlymyradow ýaly sungat ussatlaryny ýetişdiren mekdepde okan döwründe onuň ýolbaşçylygynda diňe dutar saz guralynda saz çalmaklygy öwrenmän, eýsem, halk sazларыnyň gurluşynyň ähli çylşyrymyklaryna göz ýetirýär, olary nota sahypalaryna geçirmekligi, gaýtadan işlemekligi we beýleki saz gurallaryna geçirmekligi öwrenýär.

Saz döredijiniň ilkinji eserleri 1964-nji ýyla degişlidir. Ol I. Pudakowyň goşgusyna «Pöwrize» diýen aýdymy ýazýar, biraz soňra fortepiano üçin iki sany pýesa döredýär. Ýörite sazçylyk mekdebini tamamlanyndan soňra, Baýramdurdy Hudaýnazarow halk döredijiliginiň respublikan öýünde uly usulyýetçi bolup işe başlaýar. Esasy işi bilen bir wagtda ýaş sazanda kompozisiýa bilen meşgullanmagyny dowam etdirýär. Ol köpsanly aýdymlar ýazýar, olar az wagtyň içinde giň halk köpçüligine belli bolýar. Iň gowy aýdymlary dürli bäsleşiklerde ençeme gezek baýrakly orunlara mynasyp bolýar. G. Seýitliýewiň goşgusyna ýazylan «Gözleriň», A. Agabaýewiň goşgusyna «Çalsana, bagşy» aýdymlary döwlet bäsleşiginde birinji baýraga eýe bolýar. Kompozitoryň birnäçe aýdymlary halkara we bütinsoýuz festiwallarynda ýurdumyzyň adyndan wekilçilik edýär. «Gel, obamyň lälesi», «Goňşy gyz», «Ak derýa», «Gyzlaryň» aýdymlary Sofiýada Bütindünýä ýaşlar festiwalynda, Kişinýowda halk döredijiliginiň halkara festiwalynda, şeýle-de Wengriýada we Çehoslowakiýada ýaňlanýar. Onuň aýdymlary professional, şeýle-de höwesjeň aýdymçylaryň we toparlaryň repertuarlaryna mäkäm ornaşýar. Olar ýurdumyzdaky «Gaýa» we «Güneş» ansambllary, höwesjeň ansambllar «Gülälek» we «Owaz» tarapyndan, Türkmenistanyň halk artisti A. Gurbanow,

Türkmenistanyň at gazanan artistleri M. Sadykow, R. Töräýewa, S. Ataýew we beýleki ajaýyp aýdymçylar tarapyndan ýerine ýetirilýär.

Kompozitor dutar üçin köpsanly türkmen halk aýdymlarynyň we sazalarynyň gaýtadan işlemeleriniň awtorydyr. Olaryň arasynda «Keçpelek», «Esger», «Baga seýle», «Tapylar», «Peýmanyň», «Ussadym», «Nar agajy», «Bilbil gördüm», «Dön göwnüm», «Gelin» we beýlekiler bar. Döwletimiziň dürli etraplarynda bolmak bilen ýaş sazanda «Küştdepdi» halk tansynyň on baş görnüşini ýazyp alypdyr. 1971-nji ýylda B. Hudaýnazarow Daşkendiň döwlet konserwatoriýasynyň F. M. Ýanow-Ýanowskiň ýolbaşçylyk edýän kompozisiýa synpyna okuwa girýär. Okuw ýyllarynda dürli eserleri döredýär. Olaryň arasynda üç bölümden ybarat simfoniýetta (1975), kamera orkestri üçin üçem fuga (1976), fortepiano we orkestr üçin konsert-wariasiýa (1976), uly simfoniki orkestr üçin ýedi bölümden ybarat sýuita (1977), plektrli dutar we fortepiano üçin «Köpetdagyň eteginde» atly poemasy (1972), kirişli saz gurallary kwarteti üçin wariasiýalar (1973), fortepiano üçin tokkata, iki bölümden ybarat kirişli saz gurallary üçin kwartet (1976) we ş.m. bar.

Kompozitoryň döredijilik kökleri halk sungatynyň esaslaryna daýanyar. Ol çagalyk döwründen başlap milli folklor çeşmelerini toplaýar we olary täzeden işleýär. Bu bolsa awtora türkmen sazynyň özboluşlylygyna we žanr taýdan köpdürlüligine göz ýetirmäge ýardam berýär. Şeýle tanymal eserleriniň hatarynda fortepiano üçin tokkatasy hem bar (1974). Ol Durdy bagşynyň ýadygärligine bagyşlanan. Tokkata žanryna ýüzlenmek bilen awtor türkmen kompozitorlarynyň ýaşuly nesliniň we öz döwürdeşleriniň däplerini dowam edýär (mysal üçin, D. Öwezowyň, G. Držewskiniň, A. Kulyýewiň, N. Halmämmedowyň). Edil olaryň ýüzlenişi ýaly, dutar sazandanyň keşbini beýan etmek üçin tokkata görnüşli pýesany döredýär. Eser çylşyrymly üç bölümlü formada ýazylan. Bu eser fortepiano saz guralynda dutar sazalarynyň öwüşginlerini beýan etmekligiň aýdyň mysaly bolup durýar.

Konserwatoriýada okan döwründe ýazan eserlerinden üç bölümden ybarat simfoniýettasy we ýedi bölümden ybarat bolan uly simfoniki orkestr üçin sýuitasy aýratyn tapawutlanýar. Kompozitoryň bu eserleri Türkmenistanda we Özbegistanda telim gezek ýerine ýetirilip, iki döwletiň saz jemgyýetçiliginiň ýokary bahasyna mynasyp

bolýar. Eser 1975-nji ýylda Daşkentde Özbegistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň plenumynda, Özbegistanyň halk artisti Z. Haknazarowyň ýolbaşçylygyndaky Özbegistanyň döwlet simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde ilkinji gezek ýaňlanýar. Simfoniýetta mazmunynyň aýdyňlygy we milli häsiýetlilik, sazlaşykly gurluşy, uly täsirliligi bilen ünsüňi özüne çekýär. Soňraky ýyllarda simfoniýetta Türkmenistanda üstünlikli ýerine ýetirilýär.

B. Hudaýnazarowyň simfoniki súitasy bolsa 1977-nji ýylda ýurt möçberindäki geçirilen ýaş kompozitorlaryň bäsleşiginde ilkinji gezek ýerine ýetirilip, baş baýraga mynasyp bolýar. Uly ussatlyk bilen nusgawy sýuta žanryny milli saz sungatynyň däpleri bilen baýlaşdyryp, awtor türkmen äheňinde özboluşly, ýagty häsiýetli eser döredýär. B. Hudaýnazarowyň uly simfoniki orkestr üçin niýetlenen 7 bölümlü simfoniki sýutasy onuň liriki simfonizminiň ýagty mysaly hasaplanylýar.

Fagot we orkestr üçin konsert (1976) kompozitoryň diplom işidir. Ol türkmen kompozitorlarynyň arasynda ilkinji bolup fagot üçin konsert ýazýar. Bu saz taryhyň saralyp giden sahypalary, gadymy beýik ymaratlar ýalydyr. Ol awtoryň dünýäniň müdimiligi baradaky pelsepe oý-pikirleridir. Onda awtora sonata formasyny Gündogaryň improwizasiýa elementleri bilen organiki taýdan baglanyşdyrmak başardypdyr. Mundan başga-da kompozitor fagotyň örän köpdürli ýerine ýetirijilik we tehniki mümkinçiliklerini görkezmegi başarypdyr. Konsertde fagotyň solo partiýasynda, orkestriň sazandarlyk edişinde hem saz materialynyň täzeligi we keşpleriň baýlygy hem-de häzirki zaman tehniki usullarynyň peýdalanylmagy bilen özüne bendi edýär. Saz eserinde türkmen halk aýdym-sazlary bilen diňleýjini çuňňur baglanyşyk duýulýar. Fagot we orkestr üçin konsert ilkinji gezek 1977-nji ýylda orkestriň solisti S. Tursunowyň we W. Neýmeriň ýolbaşçylygyndaky Özbegistanyň döwlet simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilip, türkmen instrumental sazyna gymmatly goşant boldy.

1982-nji ýylda kompozitor kirişli saz gurallary orkestri üçin simfoniýany ýazýar. Onuň sazy duýgularyň çuňňurlygy, keşplere baý mazmuny, sazynyň milliligi bilen tapawutlanýar. Simfoniýa özüniň dramaturgiýa çözüdi boýunça awtoryň in bir çylşyrymly eserleriniň biridir, onda kompozitor XX asyryň çeper döredijiliginiň in wajyp

meseleleriniň birine – adama we onuň dünýädäki ornuna degip geçýär. Bu eserde öňkülere garanyňda başga stili, başgaça saz dilini, häzirki zaman kompozitorçylyk tehnikasynyň iň bir çylşyrymly usullaryny görmek bolýar.

Awtoryň «Altyn jerenjik» (1983, G. Japarowyň librettosy) atly baletinde ýene bir örän wajyp tema – adam we tebigat temasy gozgalýar, onda hyýaly we hakykaty beýan etmekligiň alamatlary garyşyp gidýär. Çagalaryň kabul edişi ýaly tebigatyň tükeniksiz dünýäsi açylýar.

1986-njy ýylda B. Hudaýnazarow meşhur türkmen kompozitory Çary Nurymowa bagyşlanan goboý we orkestr üçin konsertino-gazallaryny ýazýar. Bu bagyşlamada özüniň uly we çuňňur hormatlaýan dostuna bolan minnetdarlygy, onuň döredijiligine hormaty duýmak bolýar. Ol awtoryň simfonizminiň has kämilleşen döwrüne degişli eserdir. «Näme ýazsam-da, meniň bir maksadym bar. Halkymyň meniň sazymy kabul etmegini isleýän, halkyň ruhuny galdyrmaga kömek bermegini, milli galkynyşyň bir bölejigi bolmagyny isleýärin» diýip, awtor belleýär.

Kompozitor Garaşsyz hem baky Bitarap döwletimizde bolup geçen özgerişlerden, ruhy galkynyşlardan, galkyndyrylan milli döplerimizden we toýdur baýramlarymyzdan ylham alyp, halka täze eserleri peşgeş berýär. Çünki 90-njy ýyllaryň başynda bolup geçen özgerişlikler her bir şahsyýetiň aňyna, ruhy dünýäsine, gymmatlyklar ulgamyna hem täsir edipdi. Garaşsyzlyk biziň jemgyýetimiziň täzeden özgermegine täsir edip, täze ylham joşgunlarynyň açary boldy. Bu özgerişlikler şahyrdyr kompozitorlar, suratkeşler üçin tükenmez ylham çeşmedir. Kompozitoryň Garaşsyzlyk ýyllaryndaky döredijiliginiň esasy ugurlarynyň biri aýdym žanrydyr. Özüniň beren interwýularynyň birinde kompozitor şeýle diýýär: «Şu wagt taýýarlykly diňleýji üçin aýdym-laram, kiçijik saz-laram, düýpli eserlerem gerek. Bu bary-ýogy üç minut dowam edýän eser hem bolup biler, ýöne welin ol çyn ýürekden çykýan, duýgularyňa täsir edýän eser bolmalydyr».

B. Hudaýnazarow Türkmenistanyň baş döwlet aýdymyny, – Döwlet Senasyny döredijileriň biri hökmünde biziň taryhymyza girdi. Garaşsyzlyk döwründe kompozitor 50-den gowrak aýdym

döredýär. Bu labyzly heňli aýdymlar Türkmenistanyň halk artistleri A. Garýagdyýew, G. Nuryýewa we başga-da birnäçe belli professional aýdymçylar hem-de «Ýaňlan, Diýarym!» we beýleki aýdym-saz bäsleşikleriniň gatnaşyjylary, zehinli ýaş estrada ýyldyzlarynyň ýerine ýetirmeginde derrew meşhurlyga eýe bolýar. Kompozitoryň garaşsyzlyk ýyllarynda döreden eserleriniň içinde döwrebap türkmen poeziýasy esasy orny eýeleýär. B. Hudaýnazarowyň aýdymlyry baý we dürli öwüşginli şahyrana düzümi bilen tapawutlanýar. Aýdym mähriban Diýar, eziz tebigat, ene, çagalyk hakda ýaňlanyp, baş temany – Watan temasyny emele getirýär. Kompozitoryň ençeme aýdymlyry, ýagny «Jan Watan, Türkmenistan», «Gülle, Bitarap Türkmenistan», «Bizde bar», «Aşyklaryň şäheri», «Aşgabadym sen», «Türkmenbaşynyň altyn ýollary» ýaly aýdymlyry iň oňat aýdymlar bolup, bular köpçülik tarapyndan gyzgyn garşy alyndy, medeni dabaralarda baş aýdym hökmünde ýaňlandy. Kompozitor aýdymlyrynda raýatlyk temasyny folklor usullaryny giňişleýin ulanmak bilen, gurluşyň aýdyňlygyna we durnuklylygyna ymtylýar. Aýdymlyryň folklor gözbaşlary ritmikada hem, düzüminde garyşyk, üýtgäp durýan ölçeglere bolan islegde hem duýulýar.

Kompozitor we onuň eserleri halkyň söýgüsini gazanyp, Garaşsyzlygyň hakyky saz nyşanyna öwrüldi. Baýramdurdy Hudaýnazarow köptaraply döredijilik adamsy. Höwesjeň sazandalar, geçen asyryň altmyşynjy ýyllarynda zehinli kompozitordan, Halk döredijilik öýünde professional ýardam alýarlar. Onuň бүтін döredijilik we jemgyýetçilik ýolunyň dowamynda zehinlilere kömek bermek esasy maksady bolýar.

B. Hudaýnazarow döredijilik we jemgyýetçilik işi bilen bir hatarda, birnäçe ýylyň dowamynda konserwatoriýada ýokary derejeli sazandalary taýýarlamak we terbiýeläp ýetişdirmek bilen meşgul bolýar. 1989–1991-nji ýyllar aralygynda ol TDMSI-niň kafedra müdiri, 1992-nji ýyldan Türkmen milli konserwatoriýasynyň Halk saz gurallary hem-de Kompozisiýa kafedrasynyň dosenti wezipesinde işleýär.

Ol TSSR Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň sekretary (1981–1987), onuň başlygynyň orunbasary (1987–1989), Türkmenistanyň Medeniýet ministriniň orunbasary (1991–2001) wezipeler-

de işleýär. B. Hudaýnazarow Türkmenistanyň Ýaşlar baýragynyň (1981) eýesidir, oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» (1990), «Türkmenistanyň halk artisti» (1994) diýen hormatly atlar dakylýar, ol «Zähmet edermenligi üçin» (1970), «Watana bolan soýgüsi üçin» (1996) we «Gaýrat» (1999) medallary bilen sylaglanýar, «XXI asyra–Türkmeniň Altyn asyryna ruhobelent gadam basalyň» bäsleşiginiň ýeňijisi (2000) bolýar.

Eserleri. Balet: «Altyn jerenjik», üç aktly, G. Japarowyň librettosy.

Drama spektakllaryna sazlar: «Seýdi» (1980), «Gyz gaçanda», awtory T. Jumageldiýew (1985). «Oguzhan», awtory A. Aşyrow (1999), «Alp Arslan», awtory G. Daňatarow (2002).

Sazly komediýalar: «Olaryň 18 ýaşlary» (1981, ikinji redaksiýasy «Soragym bar, eje jan», 2002).

Simfoniki eserler: üç bölümlü g-moll simfoniýetta (1975), Fagot we orkestr üçin konsert (1976), 7 bölümlü sýuita (1977), Fortepiano we orkestr üçin konsert-wariýasiýa (1976), Kirişli saz gurallary orkestri üçin simfoniýa (1982), Goboý we simfoniki orkestr üçin konsertino-gazallar (1986), «Altyn jerenjik» baletinden sýuita № 1 (1990), «Altyn jerenjik» baletinden sýuita №2 (1990), «Selbiňnyýaz kyrk» halk sazy, uly simfoniki orkestr üçin teswirleme (2002).

Halk saz gurallary orkestri üçin: «Aýu dag», sazy A. Haçaturýanyňky, täzeden işlenilen (1970), «Gelinler», türkmen halk sazy, täzeden işlenilen (1976), «Suliko», gruzin halk aýdymy, täzeden işlenilen (1976), «Köpetdagyň eteginde» poema, plektrli dutar we orkestri üçin (1977), Plektrli dutar we halk saz gurallary orkestr üçin Mukam (1979), Türkmen halk sazy «Ne bag duýdy, ne bagban», halk saz gurallary orkestri üçin täzeden işlenen (2002), Türkmen halk sazy «Dön, göwnüm», halk saz gurallary orkestri üçin täzeden işlenilen (2002) we başgalar.

Hor we fortepiano üçin: T. Taganowyň goşgusyna «Mekanyň», 1965), B. Japarowyň goşgusyna «Komsomol» (1966), A. Atajanowyň goşgusyna «Ganatly gyz» (1969), A. Agabaýewiň goşgusyna «Mylly aga hakda ballada» (1969), A. Atajanowyň goşgusyna «Watana kasam» (1972) we başgalar.

Solist, hor we simfoniki orkestr üçin: Ö. Nepesowyň goşgusyna «Jan Watan, Türkmenistan» (1992) we başgalar.

A' kapella hor üçin: G. Seýitliýewiň goşgusyna «Her ki-miň öz owadan güli bar» (1971), Keminäniň goşgusyna «Gelinler» (1973), K. Gurbannepesowyň goşgusyna «Küştdepdi» (1973).

Wokal toplumy: «Ýyl pasyllary», çagalar a'kapella hory üçin birinji depder: 1. «Ýaz gelýär», B. Kerbabaýewiň goşgusyna, 2. «Go-waçam», A. Baýramowyň goşgusyna, 3. «Kebelek», B. Kerbabaýewiň goşgusyna, 4. «Gel bahar», A. Baýramowyň goşgusyna, 5. «Towuk», 6. «Çagalar bagynda», B. Kerbabaýewiň goşgularyna, 7. «Taýçanak», J. Mämmedowanyň goşgusyna.

Aýallar hory üçin: D. Gurbangeldiýewiň goşgusyna «Baky parahatlyk Adamzat üçin», tenor, bas, aýallar hory we fortepiano üçin (1993), J. Amadowanyň goşgusyna «Watandadyr», (2007).

Horeografiýa üçin sazlar: Horeografiki sýuita «Şatlan, Türkmenistan» (1968), «Jeýhun tolkunlary» tansy (1970), «Gözel gyzlar» tansy (1970), «Duşuşyk» (1970), «Meniň Türkmenistanym» horeografiki suratlar (1978), «Çal, aýt, dutarym», horeografiki su-ratlar (Moskwada XXII Olimpiýa oýunlarynyň açylyşyna – türkmen delegasiýasy üçin, 1980), «Jereniň tansy» (1980), «Toý toplumy», wokal-horeografiki kompozisiýa, goşgusy A. Çüriýewiňki (1980), «Şatlykly wals» horeografiki kompozisiýa, simfoniki orkestr üçin (1995), «Şatlan, Türkmenistan», sinfoniki orkestr üçin (1997), «Seljuklar», simfoniki orkestr üçin (1997), «Şatlan, Türkmenistan», halk saz gurallary orkestri üçin (2002) we başgalar.

Kamera-instrumental eserler: Kamera orkestri üçin üçlenen fuga (1976), Dutar üçin alty miniatýura (1969), Plektrli dutar, gyjak we doýra üçin trio (1970), Goboý we fortepiano üçin konsert-pýe-sasy (1972), Üflenip çalynýan agaç saz gurallary üçin wariasiýalar (1973), Kirişli saz gurallary kwartetini üçin wariasiýalar (1973), Kirişli saz gurallary kwartetini üçin fuga (1975), Kirişli saz gurallary üçin kwartet, iki bölümlü (1976), Doýra we fortepiano üçin Buluç tansy (1974), Forteplano üçin iki pýesa (1963), Alty pýesa (1972), Kiçi wariasiýalar (1972), Wariasiýalar (1973), «Çapyksuwarlar» atly tans (1973), «Çopanlar» tansy (1973), Üç bölümlü sonatina (1974), Tokkata (Durdy bagşa bagyşlanan, 1974), Alty fuga (1975), Ikilenen fuga (1975), Goboý we dutar kwartetini üçin (1980). Forteplano üçin 4 prelýudiýa (1981), Plektrli dutar we fortepiano üçin 2 pýesa (1980),

«Ýylgaýlar» temasyňa girişli orkestr üçin konsertino (1989), «Peýmanyň», skripkaçylar ansambly üçin täzedden işlenen (2000), «Ak eşekli», misden ýasalan üflenip çalynýan saz gurallarynyň kwinteti üçin täzedden işlenen (2000), «Pyýala», misden ýasalan üflenip çalynýan saz gurallarynyň kwinteti üçin täzedden işlenen (2000), «Bibi», misden ýasalan üflenip çalynýan saz gurallarynyň kwinteti üçin täzedden işlenen (2000), «Peýmanyň», misden ýasalan üflenip çalynýan saz gurallarynyň kwinteti üçin täzedden işlenen (2000) we başgalar.

Wokal toplumy: «Hindistan gülleri», G. Seýitliýewiň goşgulary, ses we fortepiano üçin: 1. «Hindistan», «Gara mahmal gül», «Ýylan tansy», «Bombeý», «Täçmahal» (1969) we başgalar.

Aýdymlar we romanslar: A. Atajanowyň goşgularyna «Görüşmäge gel sen, söýgülim Suray» (1967), «Seni gözleýän» (1968), «Goňşy gyz» (1968), «Esger gelni hakda ballada» (1969), «Dostluk otlusy» (1972), G. Seýitliýewiň goşgularyna «Gözleriň» (1964), «Kanalym» (1969), «Bagt derýasy» (1972), I. Pudakowyň goşgusyna «Ýaş pagtaçynyň aýdymy» (1964), T. Taganowyň goşgusyna «Mekanyň» (1965), A. Çüriýewiň goşgusyna «Gel, obamyň lälesi» (1967), A. Agabaýewiň goşgusyna «Çalsana bagşy» (1969), H. Allamyradowyň goşgularyna «Gyz, sen mydama çit köýnekçe», «Jeýhun tolkunlary», «Ak derýa» (wokal ansambl we fortepiano üçin), «Mukaddes arzuw» (1970), A. Aşyrowyň goşgusyna «Leyli saç» (1972), A. Çüriýewiň goşgusyna «Milisioneriň aýdymy» (1978). N. Rejebowyň goşgusyna «Türkmen ýaýlasy» (1980), A. Taşowyň goşgularyna «Derýa» (1981), «Juwanylyk şäheri», (1982), A. Agabaýewiň goşgusyna «Älemgoşar» (1982), H. Şirowyň goşgusyna «Günebakar» (1982). H. Kakalyýewiň goşgusyna «Tamadanyň aýdymy» (1982), A. Agabaýewiň goşgusyna «Meniňki bolsun» (1986), T. Jürdekowyň goşgusyna «Azat ýurdum gül ýalak» (1993), H. Kakalyýewiň goşgusyna «Gülle, Bitarap Türkmenistanym» (1993), T. Osmanowyň goşgusyna «Türkmen gelin-gyzlary» (1999), S. Meredowyň goşgusyna «Döwran gelendir» (2000) we başgalar.

DAÑATAR HYDYROW

(1953)

Türkmenistanyň halk artisti, SSSR-iň Döwlet baýragynyň eýesi Daňatar Hydyrow tanymal kompozitor. Ol professional saz sungatynyň instrumental we wokal žanrlaryna degişli ençeme eserlerini ýazýar. Olaryň arasynda simfoniýasyny, alt we orkestr üçin konserti, kirişli saz gurallary kwarteti üçin wariasiýalary, goboý, fagot, skripka we wiolonçel üçin súýtany, kirişli saz gurallary üçin kwarteti, fortepiano üçin sazlary bellemek gerek. Ussadyň döreden heňleri özüniň aýratyn owadanlygy bilen tapawutlanýar. Onuň döredijiliginde esasy orny teatr üçin we kinofilmler üçin döreden sazlary eýeleýär. Kompozitoryň drama spektakllary üçin döreden ençeme sazy, sazly komediýalary halkyň söýgüsini gazandy. Olaryň arasynda «Päk söýginiň güýji» sazly komediýasyny, «Baýramhan», «Saýatly-Hemra», «Garajaoglan» sazly dramalaryny, «Zäherlenen söýgi» kinofilmine sazyny we beýlekileri görkezmek bolar.

Daňatar Hydyrow 1953-nji ýylyň 25-nji dekabrynda Gökdepede gullukçynyň maşgalasynda eneden dogulýar. 1960-njy ýylda Daňatar umumy bilim berýän orta mekdebe okuwa girýär, birnäçe ýyldan soň bolsa, çagalar sazçylyk mekdebinde akkordeon hünäri boýunça okuwyny dowam etdirýär. Saza bolan ýiti zehini we söýgüsi netijesinde ol baş ýyllyk mekdep maksatnamasyny iki ýylda geçýär. 1969-njy ýylda D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň taryh we nazaryýet bölümüne okuwa girýär. Daňatar uly höwes bilen professional sazyň esaslaryny öwrenip ugraýar. Baş-alty aýdan soňra, ol özüniň ilkinji eserlerini: birnäçe aýdymlyary we fortepiano üçin pýesalary ýazýar.

1970-nji ýylda ol Aşgabatdaky okuwynyň arasyny üzüp, Moskwa gidýär we ol ýerde Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky döwlet konserwatoriýasynyň ýanyndaky sazçylyk mekdebinde okuwyny dowam etdirýär. Saza bolan adatdan daşary üşüklilik, ägirt uly zähmetsöýerlik we erjellik oňa diňe bir taryh we nazaryýet bölümünde

üstünlikli okamaga däl, eýsem, dört ýylyň dowamynda K. K. Bataşowyň synpynda ýörite eser düzüş kursunda okamaga hem mümkinçilik berýär. Okuw döwründe sazanda fortepiano üçin sonatinany (1972), A. S. Puşkiniň goşgularyna wokallary toplamyny (1973), üflenip çalyňýan saz gurallary kwinteti üçin pýesany (1973), skripka we fortepiano üçin poemany (1974) ýazýar.

1974-nji ýylda ol Leningradyň (häzirki Sankt-Peterburg) N. A. Rimskiý-Korsakow adyndaky döwlet konserwatoriýasyna Sergeý Mihaýlowiç Slonimskiniň kompozisiýa synpyna okuwa girýär. Konserwatoriýada okan döwri ol köpsanly eserleri ýazýar. Olaryň arasynda goboý we klarnet üçin üç sany miniatýura (1974), D. Azadynyň goşgularyna soprano, fagot we fortepiano üçin hekaýat (1974), fleýta we fortepiano üçin súita (1975), M. Seýidowyň goşgularyna wokallary miniatýuralar (1975), kırışli saz gurallary kwarteti üçin wariasiýalar (1975), «Köne metjidiň harabalyklary» atly organ üçin pýesa (1975), orkestr üçin iki sany pýesa (1976), kırışli saz gurallary üçin kwartet (1976) we beýlekiler bar.

1979-njy ýylda D. Hydyrow konserwatoriýany üstünlikli tamamlýar. Onuň diplom işi goboý, fagot, skripka we wiolonçel üçin súita we simfoniýadur. Awtor súitada döp bolan ýewropa polifoniki formalary türkmen halk sazyna mahsus ritimde, äheň, sazlaşyklar bilen üstünlikli baglanyşdyrýar. Kompozitor özüni simfoniýasynda ajaýyp saz gurallama ussady hökmünde görkezýär. Simfoniýa örän oňat orkestrlenýär, bu bolsa awtoryň ýakymly öwüşgin duýgurlygynyň bardygyna şaýatlyk edýär. 1980-nji ýylyň noýabrynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň plenumynda onuň simfoniýasynyň ilkinji gezek ýerine ýetirilişi görkezilýär. O. Berdiýewiň ýolbaşçylyk etmeginde M. Täçmyradow adyndaky Türkmen döwlet filarmoniýasynyň simfoniki orkestri tarapyndan ýerine ýetirilip, ýurdumyzyň saz jemgyýetçiligi tarapyndan gyzgyn garşylanýar.

Kompozitoryň eserlerine baha bermek bilen, görnükli kompozitor G. I. Banşikow şeýle ýazýar: «D. Hydyrowyň döredijiligi iki sany ululyga esaslanandyr. Bir tarapdan, onuň sazynyň köki türkmen halk sazynyň çuňluklaryna aralaşýar... Beýleki bir tarapdan bolsa, ony ýewropa saz medeniýetiniň asyrlar boýy toplan ägirt uly baýlygy gyzyklandyrýar. Şular ýaly medeniýetleriň gatysygynyň öndürjiligi ir döwürlerden bäri subut edilendir».

Awtoryň döredijiligi özünüň düýplülige bilen ünsüni çekýär. Kompozitoryň özboluşly ýola eýerýändigini bellemek gerek. Onuň sazyna köpsanly dürli täsirleri görmek bolýar. Kompozitoryň eserlerinde türkmeniň we ýewropanyň «deň agramlylygy» hemişe deň däl, olaryň gatnaşygy her bir eserde täzeçe çözülýär.

Aşgabatda ýaş kompozitoryň eserleri yzygiderli ýerine ýetirilýär. 1976-njy ýylyň dekabrynda ýaş kompozitorlaryň döredijiligine bagyşlanan Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň plenumynda onuň goboý we klarnet üçin üç sany miniatýurasy we Azadynyň goşgularyna soprano, fagot we fortepiano üçin «Tymsallary» ýaňlanýar.

1986–1988-nji ýyllar aralykda D. Hydyrow P. I. Çaykowskiý adyndaky Moskwa döwlet konserwatoriýasynyň aspiranty bolup, K. K. Bataşowyň kompozisiýa synpynda okaýar. 1986-njy ýyl awtoryň instrumental konsert žanrynda hem eser döretmek üçin ilkinji gezek synanyşyk eden ýylydyr. Şol ýylda ýazylan alt we orkestr üçin konserti häzirki zaman sazларыnyň täsir ediş serişdelerinden peýdalanýar (sonoristik, dodekafon usullarynyň ulanylmagy). Ol sonata formasynyda ýazylan. Onuň bir bölümlü konserti poema düzgünine meňzeşligi bilen kompozisiýasy boýunça poema žanryna golaýdyr. Konserti ýerine ýetiren meşhur sazanda altçy Mihail Kugel we Gorkiý şäheriniň simfoniki orkestri, dirižýor Wladimir Ziwa. Bu konsert döwlet synag komissiyasyna diplom işi hökmünde görkezildi.

Kompozitor ençeme sahnalaşdyrylan oýunlara sazлары döredýär, ol sazларыň köpüsi soňra özbaşdak mukamlara öwürülýär. Onuň sazy mähirli owazлары, aýdyňlygy, özboluşlylygy bilen diňleýjileri özüne çekýär. Kompozitor köp ýyllaryň dowamynda öz döredijiligini teatr sungaty bilen baglanyşdyrdy. Ol G. Daňatarowyň teswiri boýunça «Tomiris», A. Berdiýewiň teswiri boýunça «Baýramhan», başga-da «Biz hökman duşuşarys», «Jan», «Apat» drama oýunлары, «Akпamyk», «Saýatly – Hemra», «Şasenem–Garyp», «Agzybirlik ýylysydyr ojagyň» sazлы drama oýunларыna saz döredýär. Kompozitor kompýuteriň kömegi bilen tebigatyň suratларыny, haýwanларыň sesini örän täsirli çözüýär. Simfoniki orkestr we elektron sazyň sesini sazlaşykly utgaşdyrýar.

Mundan başga-da kompozitor türkmen şahyrlарыnyň goşgularyna-da birnäçe aýdymлары ýazýar. Olaryň köpüsi tele-radioaýaýlymlar-

da ýaňlanýar, baýramçylyk konsertlerinde ýerine ýetirilýär, ýokary okuw mekdepleriniň okuw meýilnamalarynda öwrenilýär.

Awtoryň hemişelik döredijilik gözlegleri formany inçelik bilen duýmaklygy, professionalizmi häsiýetlendirýär.

Saz dörediji saz-jemgyýetçilik işlerine hem işjeň gatnaşýar. 1979-njy ýyldan başlap ol Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň teatrlarynyň we sazçylyk guramalarynyň repertuar-redaksion kollegiýasynyň redaktory bolup işleýär.

D. Hydyrow ençeme ýyllar Magtymguly adyndaky sazly drama teatrynda, ondan öň bolsa şol wagtky «Jan» teatrynda üstünlikli işleýär hem-de Türkmen milli konserwatoriýasynda mugallymçylyk edýär.

D. Hydyrow SSSR-iň döwlet (1989, «Jan» spektaklynynyň sazy üçin) we Türkmenistanyň Ýaşlar (1990) baýraklary bilen sylaglanýar. Oňa «Türkmenistanyň halk artisti» (2008) diýen at dakylýar. 2007-nji ýylda «Muňa Beýik Türkmenistan diýerler» aýdymlar albomy üçin «Altyn asyr» bäsleşiginiň ýeňijisi bolýar.

Eserleri. Simfoniki sazlar: Simfoniýa (1979), Orkestr üçin iki pýesa (1976), Alt we orkestr üçin konsert (1986), «Elwan güller», simfoniki orkestr üçin pýesa (2008).

Üflenip çalyňýan saz gurallary we estrada orkestrleri üçin sazlar: «Türkmen ýaşlary» («Altyn asyryň ýöriş sazlary» marşlar ýygyndysyndan, 2004) we başgalar.

Sazly komediýalar: «Päk söýginiň güýji» komediýasy, librettosy G. Daňatarowyňky, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin (2004). «Hazyna», librettosy G. Daňatarowyňky (2005).

Sazly dramalar üçin: «Baýramhan», librettosy A. Berdiýewiňki, S. Seýdi adyndaky sazly drama teatry üçin (2000). «Saýatly-Hemra», awtorlary G. Atabaýew, A. Reýimow, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin (2001). «Hakyda», awtory A. Kakalyýew, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin (2006). «Ykbal öwrümleri», awtory G. Daňatarow, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin (2006). «Koýşir», librettosy G. Daňatarowyňky, S. Seýdi adyndaky sazly drama teatry üçin (2006). «Garaja oglan», librettosy G. Daňatarowyňky, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin (2006). «Törebeg hanym», librettosy G. Daňatarowyňky, Magtymguly adyndaky Milli sazly drama teatry üçin

(2006). «Söýgi hem hasrat», awtory G. Daňatarow. «Mejnunyň kitaby», «Leýli hakynda goşgular» esasynda (2007) we başgalar.

Drama spektakllaryna sazlar: «Urşuň ezyeti», A. Taganowyň pýesasy (Türkmenabat saz-drama teatrynda goýlan, 1985). «Aman daýy» çagalar üçin mýuzikl, awtory A. Annamyradow, «Jan» teatry üçin (1991). «Ene», awtory M. Myşsyýew, Mollanepes adyndaky drama teatry üçin (1992). «Sen söýseň meni», A. Durdyýewyň hekaýalarynyň esasynda, «Jan» teatry üçin (1993). «Apat», «Gorkut ata» esasynda (1995). «Oguzhan», goşgulary K. Aşyrowyňky, Mollanepes adyndaky drama teatry üçin (1996). «Tamiris», awtory G. Daňatarow, Marynyň Kemine adyndaky drama teatry üçin (1997). «Ylahy ykbal», awtory K. Ballyýew, «Jan» teatry üçin (1998). «Alp Arslan», awtory O. Ödäýew, Alp Arslan adyndaky milli ýaşlar teatry üçin (2000). «Pereňli», librettosy G. Daňatarowyňky, Puşkin adyndaky Rus drama teatry üçin (2000) we başgalar.

Solistler, hor we halk saz gurallary orkestri üçin: G. Daňatarowyň goşgusyna «Baýdagym» (2004) we başgalar.

Solist, hor we simfoniki orkestr üçin: «Toý aýdymy» (2004), T.Jürdekowyň goşgusyna «Galkynyşly Watanymyz» (2007) we başgalar.

Çagalar hory üçin: Türkmen şahyrlarynyň goşgularyna 4 bölümlü çagalar hory üçin Kantata (1986), B. Saryýewiň goşgusyna «Merjen däneleri» (ilkinji gezek «Merjen däneleri» 2006-njy ýylyň festiwalýnda ýaňlandy, 2006) we başgalar.

Aýallar hory üçin: H. Şirowyň goşgusyna «Ýaldyrap, Gün, çyksana», aýallar hory we fortepiano üçin (1991).

Kinofilmlere sazlar: «Oazıs» multfilmi, režissýor M. Çaryýew (1985), «Gadymy daglaryň rowaýaty» (režissýor Ý. Seýidow, 1988), «Lebabyň owazlary», film-konsert, awtory K. Mämmedow (1990), «Türkmençilik», dokumental film, awtory O. Welmyradow (1990), «Çagalyk ýyllaryň kasamy» (K. Orazsähedow, 1991), «Zemin perzentleri» («Türkmentelefilm», režissýor O. Ärekow, 1991), «Kemine» («Türkmentelefilm», režissýor O. Gummadow, 1992), «Zäherlenen söýgi» («Margianafilm», režissýor M. Söýünhanow, 1993–1994), «Küşti» (režissýor M. Söýünhanow, 1995), «Ajaýyp» (režissýor M. Söýünhanow, 2005) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: 3 bölümlü fortepiano üçin sonatina (1972), Üflenip çalyňýan saz gurallarynyň kwinteti üçin pýesa (1973), Skripka we fortepiano üçin poema (1974), Goboý we klarnet üçin üç miniatýura (1974), Fleýta we fortepiano üçin sýuita (1975), Kirişli saz gurallary kwartet üçin wariasiýalar (1975), «Köne metjidiň harabalyklary» atly organ üçin pýesa (1975), Goboý, fagot, skripka we wiolonçel üçin sýuita (1976), Forteplano üçin pýesalar (1974), Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1977) we başgalar.

Kamera-wokal sazlar: A. S. Puşkiniň goşgularyna wokal top-lumy (1973), D. Azadynyň goşgularyna soprano, fagot we fortepiano üçin «Tymsallar» (1974), M. Seýidowyň goşgularyna wokal miniatýuralar (1975).

Aýdymlar: G. Ezizowyň goşgularyna «Front ýollarynda», «Göz-leriňden gitme ýok» (1984), G. Atabaýewanyň goşgularyna «Türkmen ýyldyzy» (1999), «Aýap zamana» (2001), «Eziz Diýar» (2001), «Ýaşa sen, Türkmenistan» (2001), Ý. Saparowyň goşgusyna «Eziz Watan» (2001) we başgalar.

SERDAR MUHADOW

(1945)

Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, dosent Serdar Muhadow türkmen saz älemine 1970-nji ýyllaryň ikinji ýarymynda özbaşdak döredijilik ýoly bilen aralaşýar. Kompozitoryň döredijiliginiň esasy ugry saz gurallary üçin saz döretmekdir.

Serdar Muhadow 1945-nji ýylyň 2-nji sentýabrynda Aşgabat şäherinde, meşhur türkmen kompozitory Welimuhammet Muhadowyň maşgalasynda dünýä inýär. 1961-nji ýylda Serdar Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň fortepiano bölümüne okuwa girýär. Bu ýerde ol Türkmenistanyň at gazanan medeniýet işgäri Wiktor Grigorýewiç Hirunsewden tälim alýar. Ýörite sazçylyk mekdebinde okan ýyllary, Serdar öz güýjüni kompozisiýa hünärinde synap görýär. Ol fortepiano üçin birnäçe saz eserlerini ýazýar, şeýle-de ses we fortepiano üçin türkmen halk aýdymlaryny täzeden işleýär.

Sazçylyk mekdebini tamamlandan soňra, S. Muhadow 1965-nji ýylda Moskwanyň P. I. Çaykowskiý adyndaky Döwlet konserwatoriýasynyň kompozitorçylyk fakultetine okuwa girýär. Ol Moskwa-da meşhur jaz sazandalary bilen tanyşýar we olaryň täsiri astyn-da jaz bilen gyzyklanyp ugraýar. Sazanda jaz sazyny birnäçe ýylyň dowamynda çynlakaý öwrenýär we Moskwanyň, Daşkendiň, Aşgabadynyň jaz toparlary bilen çykyş edýär. Ýaş sazanda jaz ýerine ýetirijiliginiň täsirine düşüp, konserwatoriýadaky okuwyny hem taşlaýar.

Birnäçe ýyl geçenden soňra S. Muhadow ýene-de kompozisiýa dolanyp gelýär. 1972-nji ýylda ol Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynyň kompozisiýa fakultetine okuwa girip, öz kakasy, professoryň wezipesini ýerine ýetiriji Welimuhammet Muhadowyň elinde okap başlaýar.

Sungat institutynynda okan döwründe birnäçe saz eserini ýazýar. Olaryň arasynda fortepiano üçin on sany pýesa, üflenip çalynýan saz gurallary üçin kwartet, fortepiano üçin sýuita, kirisli saz gurallary orkestri üçin simfoniýa, fortepiano üçin sonata ýaly eserler bar.

S. Muhadowyň bu eserleri Bütinsoýuz we respublikan plenumlarda, festiwallarda we bäsleşiklerde ýerine ýetirilýär. 1976-njy ýylda kompozitor üç bölümden ybarat bolan fortepiano üçin sonatasyny döredýär. Sonata birinji gezek Sankt-Peterburgda sazçylyk ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň kompozitorçylyk döredijiliginiň Bütinsoýuz festiwalýnda ýerine ýetirilýär.

Kompozitoryň kirişli saz gurallary orkestri üçin №1 simfoniýasy ýurdumyzyň sazçylyk jemgyýetçiliginde uly gyzyklanma döredýär. Eser 1976-njy ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň ýaş kompozitorlaryň döredijiligine bagyşlanan plenumynda ilkinji gezek ýaňlanýar. Simfoniýa saz diliniň lad-tonal özboluşlylygy, materialynyň düşnükliligi bilen özüne çekýär. Simfoniýa ýeterlik derejede aýdyň beýana eýe bolan subýektiw-psihologiki meýilnamaly, liriki-dramatiki häsiýetli eserdir. Ýiti, häzirki zaman dilinde ýazylan bu eseri sonata-simfoniki toplumyň alamatlary bolan bir bölümlü poemanyň formasyna berlen awtoryň özboluşly monology hökmünde kesgitlemek bolar.

Awtoryň agaçdan ýasalan üflenip çalynýan saz gurallary üçin kwarteti ýokary baha mynasyp bolýar. Ol Leningradda we Aşgabatda üstünlik bilen ýerine ýetirilýär. 1977-nji ýylda ýaşlaryň döredijiligine bagyşlanan SSSR Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň Moskwa-daky IV plenumy şol kwartet bilen açylýar. Saz eseri aýdyň milliligi bilen tapawutlanýar. Awtor kwartetini eýýäm durnuklaşan formasyna halk saz gurallarynyň ýerine ýetiriş özboluşly milli dāp-dessurlaryny girizmäge çalyşmaklygy başarypdyr. Ýaş kompozitoryň nusgawy žanra ýüzlenmegi onuň beýan edişiň täze serişdeleriniň gözlegindedigine şaýatlyk edýär.

1977-nji ýylda S. Muhadow Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyny tamamlýar. Onuň diplom işi üç bölümden ybarat bolan №2 simfoniýasy bolýar. Eseriň sazy hyjywylygy, keşpleriniň gapma-garşylykly häsiýetleri bilen tapawutlanýar. Sazşynas Z. Guseýnowa şeýle ýazýar: «S. Muhadowyň ikinji simfoniýasyny, adatça, «kamera» adalgasy bilen kesgittenilýän simfoniýalaryň hataryna goşmak bolar. Bu ýerde kameralylyk ideýasyna şu aşakdakylar tabyn bolýar: formasy (üç bölümlü gurluş) kompozitora simfoniki toplumyň dramaturgiýasyny özüçe kesgitlemäge mümkinçilikleri berýär; gural-

lama awtora saz gurallarynyň tehniki we öwüşgin toparlaryny, iň esasy zat, mazmunyny giňişleýin peýdalanmaga mümkinçilik berýär»²⁹.

S. Muhadowyň ikinji simfoniýasy 1980-nji ýylyň noýabrynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň müdiriýetiniň plenumynda M. Annamämmedowyň ýolbaşçylygynda Türkmen döwlet filarmoniýasynyň simfoniki orkestri tarapyndan ilkinji gezek ýerine ýetirilýär.

1979-njy ýylda kompozitor fleýta, klarnet we fagot üçin trio ýazýar, ol ilkinji gezek Tallinde Estoniýanyň döwlet kwinteti tarapyndan ýerine ýetirilýär.

S. Muhadowyň №3 simfoniýasy 1990-njy ýylda türkmen kompozitorlarynyň bu žanrda döreden ýeke-täk eseridir. Ol kompozitoryň terjimehalynda täze başgançagy emele getiren döredijilik işidir. Simfoniýada awtor özüni ýetişen ussat hökmünde görkezýär. Bu simfoniýa üç bölümlidir. Eseriň dowamlylygy kyrk minuta barabar. Bu sazda köp zat garaşylmadyk we adaty däl. Ilkinji nobatda onuň gurluşy, mazmuny hem-de teswirlenişi şeýle. Bir emosional gurluş, bir akym üç bölümlü tapgyryň her birine häsiýetlidir. Munuň özi simfoniýalaryň däp bolup galan gurluş düzgünlerinden üzül-kesil daşlaşmagyň alamatydyr. Ol eser uly filosofiki poemadyr, her öwrümi бүтінleý çalymdaş bolmadyk dramatiki owaza ýugrulandyr. Onda awtoryň ynsan durmuşynyň çylşyrymly meselelerine, häzirki zaman jemgyýetine şahsy garaýyşlary ýaňlanýar. S. Muhadowyň simfoniki pikirlenmesiniň kämilleşmegine meşhur D. Şostakowiçiň soňky simfoniýalary öz täsirini ýetirýär.

S. Muhadow TDPSI-niň göreldele uçurymlarynyň biridir. Ol özbaşdak professional ýoluny diňe bir kompozitor däl-de, eýsem konserwatoriýanyň mugallymy hökmünde başlamak bilen, özüni ajaýyp sazanda we ýaşlaryň terbiýeçisi hökmünde görkezýär. Ol özüniň adatdan daşary zähmetsöýerligi we işine döredijilikli çemeleşýänligi netijesinde, mugallymçylyk kärinde üstünliklere eýe boldy.

Kompozitor döredijilik işini jemgyýetçilik zähmeti bilen utgaşykly alyp barýar. Ol Leningrad, Moskwa ýaly şäherlerde bolup geçen plenumlarda, daşary ýurtly, ýagny bolgariýaly, rumyniýaly, wengri-

³⁰ Z. Guseýnowanyň S. Muhadowyň simfoniýasyna annotasiýasyndan. Awtorlaryň arhiwi.

ýaly diňleýjiler we sazandalar bilen bolan duşuşyklarda Türkmenistanyň saz sungatyna wekilçilik edýär.

S. Muhadow özüni türkmen halk sazynyň döp-dessurlarynyň täze ugurlaryny ösdüriji, jaz sazларыny ýerine ýetiriji hökmünde öňe sürýär.

Saz dörediji medeni aň-bilim işlerini hem işjeň durmuşa geçirýär. Ol tele we radiogepeşiklerde yzygiderli çykyş etmek bilen bir hatarda ýurdumyzyň saz äleminde geçirilen gözden geçirilişleriň we bäsleşikleriň ençemesine eminlik edýär.

Ol 1977–1978-nji ýyllarda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň jogapkär sekretary, 1977-nji ýyldan başlap Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynda mugallym bolup işleýär (1992-nji ýyldan dosent). Ol 1989-njy ýylda Türkmenistanyň sazçylyk jemgyýetiniň ýanyndaky jaz federasiýasynyň başlygy wezipesine bellenilýär.

1997-nji ýylda ol Türkiýä göçüp gidýär, häzirki wagtda Ankara konserwatoriýasynda mugallymçylyk edýär. 1991-nji ýylda S. Muhadowa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen at dakylýar.

Eserleri. Simfoniki sazlar: Kirişli saz gurallary orkestri üçin №1 simfoniýa, bir bölümlü (birinji ýerine ýetirilişi – 1976-njy ýylyň dekabry, dirižyor H. Allanurow). 3 bölümlü №2 simfoniýa (1977, birinji ýerine ýetirilişi – 1980-nji ýylyň noýabry, dirižyor M. Annamammedow). №3 Simfoniýa (1990) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: Üflenip çalynýan saz gurallar üçin 3 bölümlü kwartet (1975), Fleýta, klarnet we fagot üçin trio (1979), Fortepiano üçin dört miniatýura (1964), dört prelýudiýa (1966), on pýesa (1972), dört bölümlü súita (1973), üç bölümlü sonata (1973), Fleýta, goboý, klarnet, fagot, waltorna, skripka, alt, wiolonçel we kontrabas üçin üç bölümlü «Nonet» (1982), Truba we trombon üçin dört bölümlü duet (1984), Goboý üçin sonata (1985), Misdén ýasalan üflenip çalynýan gurallar üçin kwintet (1986).

JEREN GURBANGYLYJOWA

(1955)

Türkmenistanyň sungatda at gazan işgäri, dosent Jeren Gurbangylyjowa belli ussatlaryň biridir. Ol Türkmenistanda ilkinji zenan kompozitordyr.

Saz sungatyna bolan söýgi J. Gurbangylyjowany çagalyk döwründen başlap özüne gurşap alýar (Onuň kakasy Türkmenistanda belli ýazyjy we dramaturg Muhammetnur Gurbangylyjow, ejesi medeniýet işgäri Sofýa Gurbangylyjowa).

Türkmenistanyň tanymal sungat işgärleri, režissýorlar K. Aşyrow, A. Garlyýew, H. Narlyýew, kompozitor D. Öwezow, şahyr A. Atajanow, artistler A. Gulmämmadow, M. Aýmedowa, aýdymçy M. Şahberdiýewa we beýlekiler bilen ata-enesiniň ýakyn gatnaşykda bolmagy Jerende saza, nakgaşçylyga, edebiýata, teatra bolan söýgini döredýär we bellibir derejede saz döredijiligine bolan gyzyklanmanyň oýanmagyna sebäp bolýar.

Ol özüniň ýedi ýaşynda ýazan ilkinji aýdymjygyny kakasyna bagyşlaýar. Şu uly bolmadyk çykyşa gatnaşan, maşgalanyň ýakyn dosty A. Atajanow ilkinji bolup, gyzygazyň geljekde saz öwreniji boljakdygyny aýdýar. Jereniň sazçylyk mekdebinde okan döwri meşhur türkmen kompozitory D. Öwezow ýaş sazandanyň çalan sazyny diňläp, oňa ýagşy arzuwlar edýär.

J. Gurbangylyjowa sazçylyk mekdebini tamamlandan soňra, D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebiniň mugallymy G. Annamämmedowanyň synpyna fortepiano bölümüne okuwa girýär. Ýöne saz düzmeklige bolan gyzyklanma gitdigiçe güýçlenýär, Jeren ýaňy Moskwadan okuwyny tamamlap gelen türkmen kompozitory Ç. Nurymowdan kompozisiýa boýunça goşmaça sapak alyp ugraýar. Ol Jerene geljekde kompozitorçylyk hünärini saýlap almaklyga kömek berýär. Halypanyň özüne we beýlekilere bolan jogapkärçiligi we talap edijiligi, onuň öz talyplarynyň galamyna degişli

bolan eserlere örän ünsli gatnaşygy Jerende täsir galdyrýar. Taryhdan, filosofiýadan, sungatdan sowatly bolmak bilen, bu ugra öz talyplaryny hem çekmäge çalyşýar. J. Gurbangylyjowa öz döredijiligine täsir eden we golaý bolan kompozitorlaryň arasynda F. Şubertiň, R. Şumanyň, S. Prokofýewiň, D. Şostakowiçiň, A. Şýonbergiň, A. Bergiň, B. Bartogyň, A. Şnitkäniň, E. Denisowyň, S. Gubaýgulinanyň, R. Şedrininiň, T. Şahidiniň, F. Bahoryň, G. Kançeliniň atlaryny minnetdarlyk bilen ýatlaýar.

1974-nji ýylda ol Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna okuwa girýär. Talyplyk ýyllarynda Ç. Nurymowyň ýolbaşçylyk etmeginde ol şu aşakdaky instrumental sazlary döredýär: skripka üçin pýesa, (1974), simfoniki orkestr üçin 2 sany duet (1974), fortepiano üçin 6 sany çagalar pýesalary (1974), skripka we wiolonçel üçin iki sany duet (1975), fortepiano üçin 2 sany prelýudiýa (1975), sonatino (1976), kirişli saz gurallary üçin kwartet (1977), fortepiano üçin wariýasiýalar (1978); kirişli topar, litawralar we çeleta üçin poema (1978). Wiolonçel we orkestr üçin iki bölümlü konsert (1979) onuň diplom işi bolýar.

Kompozitoryň instrumental eserleri konsertleriň, festiwallaryň, bäsleşikleriň meýilnamalaryna goşulýar. Iki sany prelýudiýasy 1975-nji ýylda Kompozitorlar birleşiginiň we Türkmen teatr jemgyýetiniň aýallaryň Halkara ýylyna bagyşlanan bilelikdäki plenumynda we 1976-njy ýylda Sankt-Peterburgdaky talyplaryň Bütinsoýuz festiwalynda (görnükli sowet kompozitory S. Slonimskiý tarapyndan belenip geçilýär) ýaňlanýar.

1976-njy ýylda ýurdumyzda geçirilen kompozitorlaryň bäsleşiginde awtoryň fortepiano üçin sonatasy birinji baýraga mynasyp bolýar. 1979-njy ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň plenumynda wiolonçel we orkestr üçin konserti aýratyn belenilip geçilýär. 1989-njy ýylda F. Mansurowyň ýolbaşçylygyndaky «Inter-orkestriň» çykyşlary netijesinde, ýurduň ýaş kompozitorlarynyň iň gowy baş sany eseriniň biri hökmünde «Kirişli topar, litawralar we çeleta üçin poemasy» giň meşhurlyga eýe bolýar.

1979-njy ýylda J. Gurbangylyjowa Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyny tamamlandan soň, Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň agzalygyna kabul edilýär, şondan soň ol has-da işjeň döredijilikli işläp başlaýar.

1980-nji ýyllardan başlap ol bar ünsüni kamera-instrumental we wokal sazyna berýär. Onuň instrumental eserleriniň arasynda fleýta we fortepiano üçin sonata (iki bölümlü), skripka we wiolonçel üçin sonata (üç bölümlü), klarnet we fortepiano üçin baş sany pýesadan ybarat bolan saz toplumu meşhurlyk gazanýar.

Kompozitor filosofik keşplere ýykgyň etmek bilen, olara ýene-de klarnet we fortepiano üçin toplumdaky «Seýil bagda» pýesasynda, fleýta we fortepiano üçin sonatasynda ýüzlenýär. Onuň bu keşpleri kırışli saz gurallary üçin kwartetinde, «Kırışli topar, litawralar we çelesta üçin poemasynda», wiolonçel üçin konsertinde (I bölüm) aýdyň beýan edilýär.

Okuw ýyllaryndan başlap J. Gurbangylyjowa wokal döredijiliginde emele gelen boşlugy doldurmak üçin, bellibir ýerine ýetirijiler üçin niýetlenen romanslary we aýdymlary ýazýar. Aýdymçy M. Şahberdiýewa, «Altyn kamerton» bäsleşiginiň ýeňijisi B. Berdiýew, Türkmen filarmoniýasynyň solistkasy T. Garryýewa dagy üçin aýdymlary döredýär. Bu žanrdaky eserlerden N. Annatyýewanyň goşgusyna «Ýagyşly gün», A. Atajanowyň goşgusyna «Durnalar», O. Annaýewiň goşgusyna «Seni ýatlap», H. Kakalyýewiň goşgusyna «Aýralygyň içinden ellerimi berýän», B. Orazdurdyýewanyň goşgularyna «Enäniň aýdymlary» wokal toplumyny agzamak bolar. 1986-njy ýylda Kazan şäherinde ýaş kompozitorlaryň Bütinsoýuz festiwalýnda onuň «Näme sen?» (N. Annatyýewanyň goşgusyna) diýen aýdymy ýerine ýetirilýär. 1980-nji ýyllaryň ortalarynda parahatçylyk we bagt baradaky «Parahatçylyk aýdymy» (goşgusy K. Gurbannepesowyňky), «Ýaşlyk» (goşgusy A. Agabaýewiňki) aýdymlary döreýär. Moskwada ýaşlaryň we talyplaryň Bütindünýä festiwalýnda kompozitoryň gyrgyz şahyry Tenti Adyşewanyň goşgusyna «Parahatçylyk marşy» atly aýdymy ýaňlanýar.

Onuň çagalar üçin wokal toplumlary giň meşhurlyga eýedir. Bular N. Baýramowyň goşgularyna «Meniň dutarymyň aýdymlary» (1985, 6 sany aýdym), çagalar baglary üçin niýetlenen 12 sany aýdymdan ybarat bolan toplumlardyr. «Meniň dutarymyň aýdymlary» toplumu ilkinji gezek Türkmenistanyň kompozitorlarynyň gurultaýynda ýerine ýetirilýär. 1987-nji ýylda onuň çagalar we ýaşlar üçin eserleri Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna mynasyp bolýar.

1980-nji ýyllaryň ahyrlarynda türkmen kompozitorlarynyň Täjigistanyň paýtagty Duşenbe şäherine sapary bolýar. Onuň düzüminde R. Rejebow, S. Muhadow, I. Pinhasow, J. Gurbangylyjowa dagylar bardylar. Şonda görnükli sowet kompozitory B. Çaýkowskiý her bir kompozitoryň, şol sanda J. Gurbangylyjowanyň fleýta we fortepiano üçin sonatasynyň sazynyň aýdyňlygyny, özboluşlylygyny belläp geçýär. Ol ençeme gezek daşary ýurtlara «Berlin güýzi», «Praga bahary» ýaly festiwallara «Dostluk» jemgyýetiniň wekili hökmünde, türkmen sazandalarynyň toparý bilen birlikde Medeniýet günlerine gatnaşýar.

1991-nji ýylda kompozitor konsert žanryna dolanyp gelýär. Şol ýylda onuň «Aýal bagşy» atly fortepiano we orkestr üçin konserti peýda bolýar. Konsert üç bölümden ybarat. Ol özboluşly we köpýyllyk kompozitorçylyk tejribäniň netijesidir. XX asyryň saz dili bilen baglanyşykly bu konsert milli aýdyňlyga beslenen özboluşly eserdir.

Saz medeniýetiniň taryhynda Garaşsyzlyk eýýamy täze bir sahypany açdy. Bu ýyllarda kompozitor türkmeniň beýik taryhyna we häzirki gününe esaslanyp, köpsanly täzeçe öwüşginli gural hem-de wokal eserlerini döredýär. Ol sazlar eziz Watanymyzyň, türkmen halkynyň geçmişine buýsanç, şu gününe we geljegine uly ruhy joşgun döredýär. Onuň garaşsyzlyk ýyllarynda döreden eserleriniň arasynda G. Meredowyň goşgularyna «Salam, çagalar bagy» we «Ýurdum meniň Bitarap» atly çagalar üçin wokal toplumlary (1996), O. Annanepesow bilen bilelikde «Dabaraly mukam» atly dutar we halk saz gurallary orkestri üçin döreden saz eserleri bellidir. Mundan başga-da ol «Bäşinji hazyna» atly kinofilmine saz ýazýar.

G. Meredowyň goşgularyna ýazylan, 4 sany aýdymdan ybarat bolan «Ýurdum meniň Bitarap» atly toplum (1996) çagalar üçin ýazylan toplumlaryň iň soňkularynyň biridir. Awtor wokal miniatýuralarynda F. Şubertiň, R. Şumanyň romanslarynyň, wokal toplumlarynyň saz diliniň we gurluşynyň aýratynlyklaryny ösdürmäge goşant goşýar.

Kompozitoryň sazlary aýdyň, joşgunly pelsepe oý-pikirlerinde herekete baý, işjeň we liriki keşplere geçmekligi bilen tapawutlanýar. Şunuň ýaly keşpleýin düzümler bolsa, olary beýan etmekligiň formalarynyň baýlygyny görkezýär.

J. Gurbangylyjowa döredijilik işini mugallymçylyk we saz-jemgyýetçilik işleri bilen utgaşykly alyp barýar. Kompozitor 1987-nji

ýylda Türkmenistanyň Ýaşlar baýragyna mynasyp bolýar. 1993-nji ýylda oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at dakylýar. 1996-njy ýylda «Watana bolan söýgüsi üçin», 2011-nji ýylda «Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň 20 ýyllygyna», 2014-nji ýylda bolsa «Magtymguly Pyragy» medallary bilen sylaglanýar.

Eserleri. Simfoniki eserler: Simfonik orkestr üçin Iki tans (1974), Wiolonçel we orkestr üçin konsert (1979), Fortepiano we orkestr üçin konsert (1990).

Wokal-simfoniki eserler: solistler, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin «Alty sekunda» poemasy (1987, goşgusy A. Atajanowyňky).

Halk saz gurallary orkestr üçin: O. Annanepesow bilen bilelikde «Dabaraly mukam» (2003), Ý. Nuryýew bilen bilelikde dutar we halk saz gurallary orkestr üçin konsert (2004).

Çagalar hory üçin: «Planetanyň çagalary» (1988, goşgusy J. Baýramgulyýewiňki), «Biziň owlajygymyz» (1988, goşgusy N. Kahharowanyňky), «Bilbil» çagalar a' kapella hory üçin (1991, goşgusy N. Geldiýewiňki). «Çal, dutarym» (1983, goşgusy N. Baýramowýňky), «Enäniň aýdymalary» (goşgulary B. Orazdurdyýewanyňky), «Meniň dutarymyň aýdymalary» (1985, goşgusy N. Baýramowýňky), «Salam, çagalar bagy» we «Ýurdum meniň Bitarap» (1996, goşgulary G. Meredowýňky) çagalar üçin hor toplumlary we başgalar.

Aýallar hory we fortepiano üçin: «Watan» (1993, goşgusy B. Jüt-diýewiňki).

Kinofilmler üçin saz: «Bäşinji hazyna».

Horeografiýa üçin saz: «Çigildem» horeografiki sýuitasy (1982).

Kamera-instrumental eserler: Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1977), Skripka we wiolonçel üçin iki duet (1975), Skripka üçin pýesa (1974), Kirişli topar, litawralar we çelesta üçin poema (1978), Skripka we wiolonçel üçin «Gyzlar tansy» (1982), Fleýta we fortepiano üçin sonata (1982), Skripka we fortepiano üçin sonata (1986), Klarnet we fortepiano üçin iki konsert pýesasy (1991, «Seýilgähde», «Ikisi ýagyşda galan», Iki skripka, alt we wiolonçel üçin «Elegiýa» (1989), Skripka we fortepiano üçin iki prelýudiýa, truba üçin «Noktýurn» (1990) we başgalar.

Fortepiano üçin: Çagalar üçin alty pýesa (1974), Iki prelýudiýa (1975), Sonatina (1976), Wariasiýalar (1976), «Alty etýud» (1987), «Çal, meniň dutarym» tokkatina (1990), «Uç, meniň bedewim» tokkatino (1990), Iki prelýudiýa (1989) we başgalar.

Aýdymlar we romanslar: «Men bagtly» (1982, goşgusy B. Orazdurdyýewanyňky), «Ýagyşly gün» (1982, goşgusy N. Annatyýewanyňky), «Seni ýatlap» (1982, goşgusy O. Annaýewiňki), «Ýaşlyk aýdymy» (1982, goşgusy A. Agabaýewiňki), «Mukaddes şahyry», «Aýrallyk derdine el berýän» (1983, goşgulary H. Kakalyýewiňki), «Garaşmak» balladasy (1984, goşgusy O. Annaýewiňki), «Parahatlyk aýdymy» (1984, goşgusy K. Gurbanpesowanyňky), «Oýnaýar meniň tüýdügim» (1984, goşgusy A. Allanazarowanyňky), «Ýalňyz ýaşayan oglan» (1984, goşgusy N. Annatyýewanyňky), «Ene» (1985, goşgusy E. Nazarowanyňky), «Parahatlyk marşy» (1985, goşgusy gyz şahyry T. Adyşewanyňky), «Dört romans» (1987, koreý şahyrlarynyň goşgularyna), «Durnalar» (1988, goşgusy A. Atajanowanyňky), «Wepaly dostum» (1989, L. Annadurdyýewanyňky, WIA üçin), «Bahar» (1989, L. Annadurdyýewanyňky, WIA üçin), «Üç romans» (1990, goşgusy A. Atajanowanyňky), «Kemine» wokal-instrumental ansambl üçin (1991, goşgusy L. Annadurdyýewanyňky), «Ýör, çigildem ýygaly» (1990, goşgusy A. Atajanowanyňky), «Ýaşasyn nowruz ady» (1991, G. Meredowyň goşgusy), «Ýurdum meniň Bitarap» (1992, G. Meredowyň goşgusy), «Guwan, Türkmenistanym» (2008, A. Ýusubowanyň goşgusy), «Bagtyýarlyk aýdymy» (2011, H. Kakaýewiň sözlerine) we beýlekiler.

SUHAN TÜÝLIÝEW

(1956)

Suhan Tüýliýew – Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri, Ýaşlar baýragynyň eýesi, tanymal kompozitor. Türkmen kompozitorçylyk mekdebiniň üçünji nesliniň wekili. Ol professional saz sungatyna XX asyryň 80-nji ýyllarynda aralaşýar.

Suhan Tüýliýewiň döredijiligi türkmen halkynyň ruhy medeniýetine özboluşly goşant goşýar. Kompozitoryň aňyýet aýratynlyklary – milli heňiň äheň, perde, kakuw aýratynlyklaryny häzirki zaman ýazuwynyň üsti bilen dürli usullarda utgaşdyrmak, onuň beýanynyň köpdürlülige bolup durýar. Ol simfoniki, wokalsimfoniki we hor eserlerini, kamera-instrumental sazalaryny, şeýle-de aýdymlary we romanslary döredýär. «Bentler» poemasy, №1 we №2 «Pendi nagmalary», N. Rejebowyň goşgusyna okyjy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin «Ebedi oduň başynda» kantatasy, Magtymgulynyň goşgusyna okyjy, solist, hor we simfoniki orkestr üçin «Türkmen binasy» waspnamasy, A. Atabaýewiň goşgularyna okyjy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin «Döwletli döwran» kantatasy hem-de solist, hor, simfoniki orkestr üçin «Berkarar döwletiň bahary» atly waspnamasy şowly çykan eserleriniň hataryndadyr.

Suhan Tüýliýew 1956-njy ýylda Ýolöten etrabynda eneden dogulýar. Çagalykdan saza bolan höwesi ýaşajyk Suhanyň öňünde saz äleminiň gapylaryny açýar. Mekdep ýyllarynda Babajan Saryýewiň ýolbaşçylygyndaky üflenip çalynýan saz gurallary orkestr toparyna gatnaýar, ol truba, bariton saz gurallarynda çalmagy öwrenýär. Bu saz gurallary bilen tanyşlyk oňa geljekde saz döredijiliginde uly ýardam berýär. Çagalar mekdebini gutarandan soň, 1972–1976-njy ýyllar aralygynda geljekki kompozitor D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde «Horuň dirižyory» bölümünde ussat sazanda, kompozitor we mugallym G. S. Držewskiden bilim alýar. Şol ýyllarda hem ol A. Agajykowyň ýolbaşçylygynda kompozisiýa boýunça öz

ukybyny synaýar. Suhan Tüýliýewiň döredijiliginiň kämilleşmeginde R. Rejebowýň, şeýle-de sazyň nazaryýeti dersleri boýunça bilim berýän Z. M. Guseýnowanyň kömegi örän uludyr. Ýörite sazçylyk mekdebinde okan ýyllary ýaş sazanda skripka we fortepiano üçin pýesalary, fortepiano üçin 9 sany pýesa, hor üçin G. Seýitliýewiň goşgusyna «Gutlag aýdymy» ýaly ençeme eserleri döredýär.

Ýörite sazçylyk mekdebini tamamlandan soňra, ol 1976-njy ýylda Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna okuwa girýär. Kompozisiýa boýunça belli kompozitor W. Muhadowdan, gurallama boýunça R. Allaýarowdan tälim alýar. Ol okuwyny Türkmenistanyň radio we teleýaýlymlarynyň horunda aýdym aýtmak bilen üstünlikli utgaşdyrýar. Eýýäm irki döredijiliginde döredilen eserlerde özbaşdak häsiýetler emele gelýär. Kompozitorçylyk döredijiliginiň milli häsiýetleriniň tebigy görkezijisi hökmünde türkmen sazynyň dürli gurluşlary işjeň işlenilýär. Muňa üflenip çalynýan saz gurallary üçin kwartetiniň aýdyň öwüşginini görkezmek bolar. Kompozitoryň talyplyk eserleriniň arasynda agaçdan üflenip çalynýan saz gurallarynyň kwarteti üçin prelýudiýalary, fortepiano üçin «Dramatiki wariýasiýalary» (1978), 3 bölümlü kirişli saz gurallary üçin kwarteti bar (1979).

Suhan Tüýliýewiň diplom işi onuň birinji simfoniýasy bolýar (1981). Eseriň esasy düzümi, onuň toplumynyň özboluşlylygy, milli tebigy dili, leýtmotiw elementleriniň bolmagy, özboluşly perde sazlaşygynyň gurluşy, aleatorikanyň ulanylmagydyr. Ilkinji gezek simfoniýa 1982-nji ýylyň 29-njy noýabrynda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň plenumynda Aşyr Hojadowyň ýolbaşçylygyndaky filarmoniýa orkestriniň ýerine ýetirmeginde çalynýar.

Awtoryň köpsanly eserleri ýurdumyzda bolup geçýän dürli wakalara, tanymal sungat işgärlerine, sazandalara we kompozitoryň öz dostlaryna bagyşlanyp ýazylýar. 1981-nji ýylda kompozitor simfoniki orkestr üçin Aşgabadýň 100 ýyllygyna bagyşlap Uwertýura döredýär. Onda Suhan Tüýliýew iki sany emosional tarapy görkezýär: birinji – işjeň, aýgytly «Ýusup owgan» halk sazyna; ikinji – liriki häsiýetli «Baýat iline» tüýdük sazyna esaslanyp düzülýär. Ilkinji gezek Uwertýura 1986-njy ýylyň 26-njy noýabrynda SSSR-iň Medeniýet ministrliginiň simfoniýa orkestriniň ýerine ýetirmeginde, Ýewgeniý Samoýlowyň dirižyorlyk etmeginde üstünlikli çalynýar.

1985–1987-nji ýyllarda Suhan Tüýliýew P. I. Çaykowskiý adyndaky Moskwa konserwatoriýasynyň ýanyndaky assistentura-sta-žirrowkada professor M. I. Çulakiden kompozisiýa boýunça bilim alýar. Şol ýyllarda onuň sazçylyk we medeni ukybynyň ösmegine Ý. Fortunatow we A. I. Golowin ýaly tanymal professorlar öz täsiri- ni ýetirýärler. Olaryň janypküş ýolbaşçylygynda we söhbetdeşliginde kompozitor saz sungatynyň çeper diliniň syrlaryny ele alýar.

Kompozitoryň döredijiligi XX asyryň 80–90-njy ýyllarynda wokal žanryna bolan gyzyklanma bilen tapawutlanýar. Ol, esasan, uruş hem parahatçylyk temalaryna ýüzlenip, okyjy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin N. Rejebowyň goşgusyna ýazylan 4 bölümden ybarat «Ebedi oduň başynda» kantatasynda (1982), A. Allanazarowyň we A. Taganyň goşgularyna «Parahatçylyk hakyndaky aýdym» atly kantatasynda (1986) giňden beýan edilýär.

Soňra 1989-njy ýylda kompozitor türkmen halkynyň ussat des- sançy-bagşysy Gurt Ýakubyň ýagty ýadygärligine bagyşlap simfoniki orkestr üçin «Bentler» atly poemasyňy döredýär (1990).

Kamera orkestr üçin kompozitor «Pendi nagmalary» № 1 (2001) atly ajaýyp eseri döredýär. Bu eser belli bagşy Hümmet Hanmäm- medowyň saz çalşynyň täsiri astynda döreýär. Gargy tüýdük we kirişli saz gurallary orkestri üçin «Pendi nagmalary» №2 (2002) bolsa A. Hojadowa we Ý. Saryýewe bagyşlanandyr.

Bulardan başga-da Suhan Tüýliýew A. Allanazarowyň, I. Nuryýe- wiň, N. Rejebowyň, G. Ezizowyň we beýleki şahyrlaryň goşgularyna ençeme aýdymlyry ýazýar.

Çagalar üçin ýazylan eserleriň arasynda A. Allanazarowyň goş- gularyna çagalar hory we fortepiano üçin «Meniň dostlarym» atly toplumy (1991) has görnükli orna mynasyp bolup durýar.

Mukaddes Garaşsyzlygymyzyň ilkinji ýyllarynda ör-boýuna ga- lan milli ruhy galkynyş Suhan Tüýliýewiň köptaraplaýyn döredijilik işlerinde hem öz beýanyňy tapýar.

Öz döredijilik işini S. Tüýliýew mugallymçylyk käri bilen ut- gaşdyrýar. Köp ýyllaryň dowamynda ol D. Öwezow adyndaky Türk- men döwlet ýörite sazçylyk mekdebinde we Türkmen milli konserwatoriýasynda sazyň nazaryýeti dersleri boýunça sapak berýär. Ol polifoniýa, garmoniýa, saz eserleriniň derňewi, saz gurallaryny öwre-

niş, partituralary ýüzugra okamak ýaly dersleri alyp barýar, şeýle-de diplom işlerine ýolbaşçylyk edýär. Mugallymçylyk işlerini ylmy gözleg işleri bilen utgaşykly alyp barýar. 1990–1993-nji ýyllarda Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh institutynda sazşynas hökmünde aspiranturada okaýar we «Türkmen sazynyň milli aýratynlyklary we onuň kompozitoryň döredijiligine täsiri» atly kandidatlyk dissertasiýasynyň üstünde işleýär. 1990–1998-nji ýyllarda Taryh institutynda ylmy işgär bolup işleýär.

Kompozitorlyk hünärinden daşary ol ylmy iş bilen hem meşgullanýar, döwürleýin neşirlerde çykyş edýär. «Türkmen sazynyň milli aýratynlyklary we olaryň kompozitoryň döredijiligine täsiri» diýen kandidatlyk dissertasiýasyny tamamlady. 2008-nji ýylda onuň ýörite sazçylyk mekdepleri üçin «Saz teoriýasynyň esaslary», 2014-nji ýylda ýokary okuw mekdebi üçin «Türkmen sazynyň teoriýasy» atly okuw kitaplary neşir edildi.

Türkmen saz sungatynyň öňündäki uly hyzmatlary üçin S. Tüýliýew Türkmenistanyň Ýaşlar baýragy (1991), «Watana bolan söýgüsi üçin» (1997) medaly bilen sylaglanýar. Oňa «Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at dakylýar (2009).

Eserleri. Simfoniki sazlar: Simfoniýa №1 (1981), Uly simfoniki orkestr üçin Uwertýura, Aşgabadyň 100 ýyllygyna bagyşlanylan (1982), Poema (1987), Simfoniki orkestr üçin Konsert (2000), «Bentler» atly poema, Gurt Ýakubyň ýadygärligine (1991), Kamera orkestr üçin «Pendi nagmalary» №1, iki bölümlü (2001, Hümmet Hanmämmedowa bagyşlanan). Gargy tüýdük we kirisli saz gurallary orkestri üçin «Pendi nagmalary» №2, üç bölümlü (2002, A. Hojadowa we Ý. Saryýewa bagyşlanan).

Wokal-simfoniki eserler: N. Rejebowyň goşgularyna «Edebi oduň başynda» kantata, okyjy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin, 4 bölümlü (1980, 2-nji redaksiýasy 1982), A. Allanazarowyň we A. Taganyň goşgularyna «Parahatlyk hakynda aýdym» kantata, hor we simfoniki orkestr üçin, 3 bölümlü (1987), Magtymgulynyň goşgusyna «Türkmen binasy» waspnama, okyjy, solist, hor we simfoniki orkestr üçin, A. Allanazarowa bagyşlanan (2008), A. Atabayewiň goşgularyna «Döwletli döwran» kantatasy, okyjy, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin, G. S. Drzewskiniň ýadygärligine

bagyşlanan (2010), A. Atabayewiň goşgularyna «Berkarar döwletiň bahary» atly waspnama, solist, hor, simfoniki orkestr üçin (2012) hem-de «Arkadagymyz» atly waspnama, solistler, hor we simfoniki orkestr üçin (2016) we başgalar.

Üflenip çalynýan saz gurallary we estrada-simfoniki orkestri üçin: Üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin Poema (1984), «Täze marş», üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin (1991), «Üç marş», üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin (1991), «Baýramçylyk marşy», üflenip çalynýan saz gurallary orkestri üçin (2004, B. Saryýewa bagyşlanan), «Wals» (2012).

Halk saz gurallar orkestri üçin: Sýuita (1993, Uwertýura, Mähriban heň, Wals, Aýdym, Tans). Halk saz gurallar orkestri üçin «Begler» (2007).

Wokal žanrynda: A. Allanazarowyň goşgularyna «Meniň dostlarym» vokal toplумы (1991). J. Mülkiýewiň goşgularyna «Çöl rowaýaty» atly a'kapella toplумы (1995). Magtymgulynyň goşgularyna üç bölümden ybarat «Dünýä, heý» atly vokal toplумы (2014) we başgalar.

Çagalar hory we fortepiano üçin: A. Allanazarowyň goşgularyna «Men kiçijik dorja taý» (1990), «Barýar, barýar pyşbaga» (1990), «Sanawaç» (1990) we başgalar.

Kamera-instrumental sazlar: agaçdan ýasalan üflenip çalynýan saz gurallary kwarteti üçin prelýudiýalar, üç bölümlü (1991). Üç bölümlü kirisli kwartet (1979), «Nazar bagşy», dutar we fortepiano üçin täzeden işlenen, M. Rahymowa bagyşlanan (2007), «Begler» halk sazy, gargy tüýdük we fortepiano üçin işlenen, B. Maşakowa bagyşlanan (2007).

Fortepiano üçin: «Körpelere» atly toplum (1976), «Dramatik wariýasiýalar» (1978). №1 sonatasy, bir bölümlü, Kör Gojalynyň ýadygärligine (2008). №2 sonatasy, üç bölümlü, W. Mkrtumowa bagyşlanan (2008) we başgalar.

Aýdymlar: I. Nuryýewiň goşgularyna «Sensiz», «Söýgi romansy», «Ne işiň», «Uruşdan gelmedik agam», «Ýol aýdymy». G. Ezi-zowyň goşgusyna «Güýz» (1981–1985). A. Taganyň goşgusyna «Ezizim» (1986). Ç. Nazarowyň ýadygärligine (2014) 1. «Ili göz-lär», 2. «Neýleý indi, biçäreýem», 3. «Ýeldim tut». G. Hanowanyň

goşgusyna «Nejoldy» (2015). Jelaletdin Rumynyň goşgusyna «Hökümdar hem halypa hakynda hekaýat» (2017), ses we simfonik orkestr üçin we başgalar.

Drama spektakllaryna saz: Sazly gurjak oýun «Agaç ýol» (1982), librettosy L. Ustinowyňky.

Ylmy işler: «Saz teoriýasynyň esaslary» atly ýörite sazçylyk, sungat mekdepleri üçin okuw kitaby (2008 ý.), «Türkmen sazynyň teoriýasy» atly ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby (2014 ý.),

Saz folklory hakynda («Uzuklar» – uz hekaýat) // Türkmen arhiwi, 1996, № 1–2, s. 123–124; Saz // Türkmenistan (kiçi ensiklopediýa). – Aşgabat, 1996, s. 372–374; Türkmen Müziği Geleceği ve Bugünkü Durumu // Türkmenistan’da toplum ve kültür. – Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998, s. 101–115 (türk dilinde); Türkmen halk aýdym-sazlarynda improvizasiýa meselesi // Türkmen ylmy galkynyş we halkara gatnaşyklar ýolunda. 2011, № 3, s. 80–95; Türkmen halk sazlarynda we kompozitor döredijiliginde programma-lyk meselesi // Beýik Galkynyş eýýamynyň batly gadamlary. 2011, № 3, s. 135–148; Halk saz gurallarynyň tembr-faktura aýratynlyklarynyň kompozitor döredijiligindäki beýany // Türkmen ylmy halkara gatnaşyklar ýolunda. 2013, № 3, s. 146–157; Türkmen halk aýdym-sazlarynda toplum emele getirmek meselesi // Berkarar döwletiň batly gadamlary. 2013, № 3, s. 219–229; Ömrüni saza baglan // Medeniýet. 2015, № 3, s. 64–65; Ussatlardan tälim alan // Diýar – 2017, № 9; Goňurbaş mukamynyň täsinlikleri // Medeniýet. 2018, № 1, s. 42–45, şeýle hem türkmen saz sungaty barada metbugatda çapdan çykan 20-den gowrak ylmy-populýar makalalar.

WERA ABAÝEWA

(1958)

Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň agzasy Wera Aleksandrowna Abaýewa döwrümiziň zenan kompozitorlarynyň biri. Awtoryň döredijiliginde Gündogar halklarynyň saz medeniýetleriniň däpleri we döwrebap ýewropa sazlarynyň aýratynlyklary üýtgeşik ussatlyk bilen baglanyşdyrylýar. Onuň fortepiano we orkestr üçin konserti, simfoniki orkestr üçin «Baýramçylyk walsy» we «Ýigitleriň tansy», O. Haýýamyň goşgularyna alty romans, kirisli saz gurallary üçin kwartet, fortepiano we rubab üçin «Meditasiýa», fortepiano eserleri in şowly çykan sazarydyr.

Wera Abaýewa 1958-nji ýylyň 30-njy martynda Aşgabat şäherinde dogulýar. Onuň saza bolan uly höwesini Türkmen milli konserwatoriýasynyň ýanyndaky ýörite orta sazçylyk mekdep-internatyna getirýär. Ol 1976-njy ýylda bu mekdebiň ýörite fortepiano bölümini Irina Serafimowna Alýohinanyň halypalygynda tamamlýar. Soňra Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynyň kompozitorçylyk bölümüne okuwa girýär. Bu ýerde ol ajaýyp türkmen kompozitory, professor Weli Muhadowdan tälim alýar.

Talyplyk ýyllary Wera Abaýewa fortepiano üçin «Türkmen halk sazlary esasynda «Sekiz pýesa» atly toplumyny, kirisli saz gurallary üçin kwartetini we başga-da birnäçe kamera-instrumental eserlerini ýazýar. Ýaş kompozitoryň diplom işi fortepiano we orkestr üçin konsertidir. 1981-nji ýylda Wera Abaýewa sungat institutyny tamamlýar.

1991-nji ýylda Wera Abaýewa Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň agzalygyna kabul edilýär. Şol ýyldan başlap ol işeň döredijilik işine girişýär. 1991-nji ýylda «Omar Haýýamyň rubagylaryna alty aýdym» atly wokal toplumynyň ýerine ýetirilmegi onuň ýiti kompozitorçylyk ukybyny diňleýjilere äşgär edýär. Şol ýylyň mart aýynda Moskwanyň Kuzneskiý köprüsiniň ýanyndaky Suratkeşler öýünde kompozitor W. Abaýewa bilen bolan döredijilik duşuşygynda

ilkinji gezek bu eseri meşhur aýdymçy Anna Şafažinskaýa ýerine ýetirýär. Soňra bu eser Moskwada, Almatyda, Bakuda, Aşgabatda geçirilen festiwallarda üstünlikli ýaňlanýar.

Kompozitoryň özboluşly döredijiligini görkezýän ajaýyp eserleriniň biri hem klarnet we fortepiano üçin sonata-improwizasiýasydyr. Ol 1992-nji ýylda geçirilen ýurdumyzyň kompozitorlarynyň festiwalynda belli sazanda Sabir Rizaýew tarapyndan ýerine ýetirildi. 1994-nji ýylda Moskwadaky Glinka adyndaky muzeýiň konsert zalynda «Dostluk festiwaly» ady bilen geçirilen konsertde awtoryň çalmagynda fortepiano bilen rubab üçin meditasiýasy ýaňlandy. Bu eser bir sazanda tarapyndan iki saz guralynda çalmak üçin niýetlenen. Eser diňleýjiler tarapyndan uly şowhun bilen garşylanýar.

Bellibir döwürde kompozitor dürli şahyrlaryň goşgularyna estrada sazalaryny hem ýazýar. Ol köp wagtyny saz studiýasynda geçirip, öz düzen sazalaryny ýerine ýetirýär. 2000-nji ýyldan başlap kompozitor professional döredijilik işine gaýdyp gelýär.

Kompozitor üçin ykjam we adaty formalary synag etmek häsiýeti mahsusdyr. W. Abaýewanyň eserlerini türkmen sazynyň öňdebaryjy akymyna degişli hasaplamak bolýar. Kompozitor özüne mahsus pelsepewi, meditatiw, lirika häsiýetli kamera žanryny kabul edýär. Eserleriň köpüsiniň öz programmasy bar. Olardan kompozitoryň klarnet we fortepiano üçin «Açylan güläle» atly sonata-improwizasiýasy, rubab bilen fortepiano üçin «Meditasiýasy», fleýta we fortepiano üçin «Gündogar noktýurny» ýaly eserlerini mysal getirmek bolar. Eserleriň saz dilinde umumy Gündogar saz döpleriniň we häzirki zaman kompozitorçylyk usulynyň özara sazlaşygy berilýär. Netijede, awtor çuňňur pelsepewi mazmuny ýüze çykarýar. Oňa mysal hökmünde kompozitoryň fortepiano we rubab üçin «Meditasiýa» (1992) we O. Haýýamyň rubagylaryna romanslar toplumynyň tapgyrlaryny görkezmek bolar.

«Meditasiýa» eseri oýlanma ýakyn, takyk aýdylanda bolsa «meditasiýadyr». Onuň sazyna şekilli wideoýazgy düşürilýär (režissýor B. Amannyýazow). Kompozitor tarapyndan bu saza we şekilli wideo ýazga ýörite düşündiriş mazmuny düzülýär. Programmada awtor adamzadyň münýýlyklar bäre pelsepewi soraglaryna – Alla we Adam, adamyň ömrüniň manysy, döredijiligiň täsinligi we

sungatyň gymmatly aýratynlyklary we ş.m. ýüzlenip, olara jogap gözleýär.

«Meditasiýa» bir sany ýerine ýetiriji üçin ýazylýar. Çep elde fortepiano partiýasy, sag elde bolsa rubabyň partiýasy ýerine ýetirilýär. Heňiň we formalaryň döreýiş esaslary gelip çykyşy boýunça Gündogar sazларыnyň kanunalaýyklaryna degişlidir. Sazyň bellibir millete degişlidigini anyklamak kyn, onda täzeden işlenen «häzirkizamanlaşdyrylan» gündogar häsiýetleri jemlenýär. Sazyň göwrümi özünde iki bölümlü we improwizasiýa (öýkünme) sazlaşygyny emele getirýär.

Omar Haýýamyň rubagylaryna düzülen wokallaryň toplumlary altyn romansdan ybarat bolup, liriki monologlary we pelsepewi pikirleri özünde jemleýär. Olara «Biz nireden geldik», «Külalçy», «Aý ýüzlim, iç», «Meniň halypam», «Näme üçin?», «Bägül» ýaly romanslar girýär. Olaryň heňleri özünde aýdym, arioso we reçitativ başlangyçlary, deklamasiýa häsiýetleri jemleýär. Fortepiano partiýasyna bolsa aýratyn orun degişlidir. Ol ýöne bir wokala goşmaça ses goşundysy hökmünde hyzmat etmän, eýsem, doly hukukly solist derejesinde solistleriň ansamblyny döredýär, munuň özi bolsa XX asyryň sazyna mahsusdyr.

Zenan kompozitoryň okuw usuly gollanmalary üçin döreden sazlary köpdür. Muňa mysal hökmünde goboý hem-de fortepiano üçin «Şirin owazly aýdymlar» (2003) we «Garagum salgymy» (2009) atly iki fantaziýasyny, skripkaçylar ansambly üçin iki «Walsy» (re minor (2005) we fa minor (2010), fortepiano üçin «Aýralyk» (2006), «Daglaryň syrlylygy» (2002) we «Improwizasiýa» (2010), fortepiano, skripka we fleýta üçin «*Ancient music*» (2007) atly sazlaryny görkezmek bolar.

Türkmen milli konserwatoriýasynyň ýanyndaky ýörite sazçylyk mekdep-internatynda köp ýyllar işläp gelýän Wera Abaýewa diňe bir zehinli kompozitor, başarjaň mugallym, okuw-usulyýetçi hökmünde tanalman, eýsem onuň ussat terbiýeçi we halypadygyny onuň ýetişdiren okuwçylary subut edýär. Tejribeli halypanyň şagirtlerine dürli medeni maksatly edaralarda duş gelmek bolýar. Döredijilik hem-de mugallymçylyk işlerini utgaşykly alyp barýan Wera Abaýewanyň esasy usulyýet gollanmalarynyň biri hökmünde, milli hem-de üflenip çalynýan saz gurallary bölümlerinde okaýan okuwçylar üçin ýazan

«Garmoniýa» atly okuw kitabyňy we garmoniýa dersi boýunça «Me-seleler ýygındysy» atly okuw gollanmasyny görkezmek bolar.

Wera Abaýewa döredijiliginde bitiren işleri üçin «Gaýrat» medaly bilen sylaglanýar (2014).

Eserleri. Simfoniki sazlar: Fortepiano we orkestr üçin konsert (1980), Simfoniki orkestr üçin 2 konsert pýesalary: «Baýram-çylyk walsy» we «Ýigitleriň tansy» (2010).

Wokal toplumy: O. Haýýamyň goşgularyna 6 sany romans: «Nireden biz geldik», «Külalçy», «Aý ýüzlim, iç», «Meniň haly-pam», «Näme üçin?», «Bägül» (1990), Aýdymlar (1994–1998).

Kamera-instrumental eserler: Kirişli saz gurallary üçin kwar-tet (1980), fortepiano üçin 12 sany konsert pýesalary: «Patetiki prelýu-diýa» (1988), «Daglaryň misteriyasy» (1999), «Bahar etýudy» (2004), «Aýrallyk» (2006), «Öýkünmeler bilen fantaziýa» (2008), «Improwi-zasiýa» (2009), «Güýzüň prelýudiýasy», «Pursatlar» (2010), «Ýigit-ler», «Elegiýa» (2011), «Tolkunlar», «Gündogar noktýurny» (2013), türkmen halk aýdymlarynyň esasynda «Fortepiano üçin sekiz pýesa» (1986), «Daglarda» atly 6 sany sazdan ybarat fortepiano üçin súi-ta (1988), fortepiano üçin «Iki prelýudiýa» (1989), klarnet we forte-piano üçin «Açylan gülälek» sonata-improwizasiýa (1991), fortepia-no we rubab üçin «Meditasiýa» (1993), «Öýde meniň günüm geçýär» aýdymyň temasynda fortepiano üçin Heň (1997), fleýta we fortepiano üçin «Gündogar noktýurny» (1998), «Sintezator üçin saz» (2000), Fleýta, skripka we fortepiano üçin «*Ancient music*» (2003), Fortepia-no üçin sazlaryň ýygındysy (2000–2008). Goboý we kamera orkestr üçin «Garagum» konsert eserler toplumy: «Owazly gumlar» (2009), «Garagum salgymy» (2010), «Şadyýan kerwen» (2011), «Azaşan gum gerişleri» (2012), skripkaçylar üçin 5 saz: «Wals» (2007), «Baýramçylyk walsy» (2010), «Bahar heňi» (2012), «Türkmeniň ýoly» (2013), «Heň» (2013) we başgalar.

ATDA ÇARYÝEW (1950–2001)

Türkmenistanyň Ýaşlar baýragynyň eýesi, SSSR kompozitorlar birleşiginiň agzasy Atda Çaryýew tanymal türkmen kompozitorlarymyzyň biri. Ol saz sungatynyň simfoniki, hor we kamera-instrumental, kamera-wokal žanrlarynda, teatr üçin we kinofilmler üçin sazalary döredýär.

Atda Çaryýew 1950-nji ýylyň 22-nji fewralynda Ahal welaýatynyň Babadaýhan etrabynyň (öňki Kirow raýonynyň) Ýary-Gökje obasynda daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Atda ýaşlykdan öz söýgüli kärini, öz ýoluny saýlan kompozitorlaryň biri. Ol heniz orta mekdepde okaýarka aýdym-saz gurnagyna işjeň gatnaşýar. Atdanyň dutar çalyp, aýdym aýdyşyna onuň saz mugallymy Amangeldi Ataýewiň göwni ýetýär. Ol onuň geljekde oňat sazanda bolup ýetişjekdigine göz ýetirýär. Ýaşajyk Atda hem mekdepde okaýarka aýdym aýtmak, saz çalmak bilen barha kämilleşýär.

1967-nji ýylda Atda Çaryýew D. Öwezow adyndaky Türkmen döwlet ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Ony tamamlandan soň, 1971-nji ýylda Moskwa döwlet medeniýet institutynyň medeni aň-bilim işleri fakultetinde hora dirižýorlyk etmek hünäri boýunça okaýar. Şol ýyllar onuň ilkinji saz eserleri döreýär. Şeýlelikde, ol çagalara niýetläp prelýudiýalar, çaklaňja pýesalar ýazyp başlaýar.

1975-nji ýylda Moskwada dirižýorlyk synpyny gutaryp, Aşgabad dolanyp gelýär. Ony Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna işlemäge ugradýarlar. Şol ýerde mugallymçylyk edip ýörkä görnükli türkmen kompozitory Weli Muhadowyň ýanyna baryp, döreden eserlerini görkezýär. Ussat kompozitor bolsa oňa öz synpyna kompozitorlaryň fakultatiw okuwyna gatnamagy maslahat berýär. 1978-nji ýylda ol kompozitorçylyk fakultetinde ýene-de talyp bolýar. Gysga wagtyň içinde ýaş sazanda kompozisiýanyň esaslaryny özleşdirýär hem-de 1983-nji ýylda diplom iş hökmünde «Aldar köse we

döw» atly erteki operasyny ýazýar. Şeýle žanra Türkmenistanda ilkinji gezek ýüzlenilýär.

Halypasynadan üznüksiz sapak alan ýaş kompozitor, netijede saz yhlasyny açyp görkezýär. Olaryň arasynda uly we kiçi göwrümlü eserleri, simfoniki we kamera-instrumental sazlary, şonuň ýaly-da ýeňil estrada žanryny mysal getirmek bolar. Instituty gutarandan soň uzak wagt geçmänkä, ol birnäçe simfoniki súitalary we uwertýuralary ýazýar. «Ertekiler» atly simfoniki súitasyny, dört bölümden ybarat «Adamlar we toprak» atly saz eserleri olaryň arasynda has-da saýlanýar.

Kompozitoryň «Ertekiler» atly súitasy Moskwanyň döwlet simfoniki orkestri SSSR-iň halk artisti Weronika Dudarýewanyň dirižyorlyk etmeginde saz sungatmyzyň altyn gaznasyna ýazgy edilýär. Kompozitoryň çagalara bagyşlap kamera orkestri üçin ýazan «Pöw-rizede baş gün» súitasy şowly çykan eser hökmünde belenilýär. Bu súita Moskwanyň döwlet orkestriniň çalmagynda Merkezi radio üçin ýazga alynýar.

Atda Çaryýewiň çagalara üçin dürli žanrlarda döreden sazlary onuň şowly eserleriniň hatarynda durýar. Onuň «Mekirje tilki», «Altyn aşyk», «Kim güýçli?», «Ganatlyja kirpijik», «Pürsjagaz», «Dutar hakynda rowaýat», «Gadyrdan goňşy», «Sahy goňşy» ýaly multfilmlere ýazan sazlar çagalara uly sowgat boldy.

Aýdym kompozitoryň döredijiliginiň wajyp bölegidir. Ol çagalara we ýaşlara üçin ençeme aýdymlary döretdi. Olaryň kopüsi-de çeper höwesjeňleriň repertuaryny düzýär. Onuň türkmen şahyrlarynyň goşgularyna «Aýdym meniň arzuwym» atly toplумы yzygiderli ýaňlanyň, halkyň söýgüsine mynasyp bolýar. Inçe lirizme ýugrulan bu aýdymlar özüniň mylaýymlygy, ýeňilligi bilen tapawutlanýar.

1988-nji ýylda ol Begi Suhanowyň librettosy esasynda «Alybaba we kyrk garakçy» atly baletini ýazyp gutarýar. Simfoniki orkestr üçin «Dört tans» (1990) we «Galkynyş» atly simfoniýasy (1993–1998) iň soňky uly göwrümlü eserleriniň biridir.

Awtor öz döredijiliginde milli halk sazynyň öwüşginlerini peýdalanýar. Ol dürli saz gurallary üçin halk heňlerini täzeden işlemek ýaly žanrda-da yzygiderli eserleri ýazýar. Meselem, dutar we fortepi-ano üçin «Goňurbaş mukamy» saz eseri we başgalar.

Kompozitor mundan başga-da «Söýginiň wepasy», «Hüýrlukga – Hemra», «Ependi», «Gurtmy, tilki?», «Ýerzemindäki gozgalan»

drama spektakllaryna we «Geldi-geçer bolasym gelenok» telewizion filmine, «Hakyda», «Jennet bagy», «Ak pamyk» we başga-da birnäçe kinofilmlere saz ýazýar.

Atda Çaryýew SSSR-iň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy, çagalaryň we ýetginjekleriň söýgüli kompozitory. Awtoryň çaganyň hem, ulynyň hem göwnünden turýan «Gijäňiz rahat bolsun, körpeler!» atly telewizion gepleşigi başlananda-da, tamamlananda-da ýaňlanan mylaýym aýdymy häli-şindi ýadymyzdadyr.

Çagalar sazçylyk mekdepleriniň, ýörite sazçylyk mekdepleriniň mugallymçylyk repertuaryny doldurmak maksady bilen ol fortepiano üçin pýesalar albomyny, prelýudiýalary döredýär.

Ol diňe döredijilik işi bilen meşgul bolman, ýaş sazandalara bilim hem terbiýe berýär. Türkmen professional saz sungatymyzy wagyz etmek işinde hem göreldele işleýär. Ol TDMSI-ni gutarandan soň, Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň repertuar-redaksion kollegiýasyna ýolbaşçylyk edýär (1983–1986). Aşgabatdaky ylmy-usulyýet merkeziniň direktory wezipesinde işleýär (1986–1988). 1975-nji ýyldan Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynda (soňra Türkmen milli konserwatoriýasy), dürli ýyllarda kafedra müdiri (1989–1992), dekan (1996–1997), Türkmen döwlet medeniýet institutynyň dekany (1992–1993), prorektory wezipelerinde işleýär (1993–1996).

Atda Çaryýew 2001-nji ýylyň mart aýynyň 22-sine aradan çykýar.

Eserleri. Opera: «Aldar köse we döw» (1983), opera-erteki, librettosy O. Gurdowanyňky.

Balet: «Alybaba we kyrk garakçy», alty suratly, librettosy B. Suhanowanyňky.

Simfoniki sazlar: «Pöwrizede baş gün» (1984), baş bölümli: 1. Dostlar bilen duşuşyk, 2. Jülgede, 3. Oýun, 4. Pöwrize barada erteki, 5. Pioneerleriň hoşlaşyk aýdymy. Üç bölümli «Çagalar súitasy» (1985), kamera orkestr üçin. «Ertekiler» simfoniki súitasy, «Zähmetiň ritmi» uwertýurasy (1990), «Alybaba we kyrk garakçy» baletinden súita №1 (1990), simfoniki orkestr üçin Dört tans (1990), «Gal-kynyş» simfoniýasy (1998).

Solistler, garyşyk hor we fortepiano üçin: B. Jütdiyewiň goşgusyna «Mylaýymlyk hakynda oda» (1982).

A' kapella hor üçin: A. Çüriýewiň goşgularyna «Azatlygyň esgeri» (1982), üç sany hor aýdymy (1990).

Çagalar hory üçin: A. Agabaýewiň goşgusyna «Gyzjagaz bilen söhbet».

Estrada saz gurallary orkestri üçin: Üç pýesa (1990).

Kinofilmler üçin sazlar: «Altyn aşyk» (1983), «Kim güýçli?» (1983), «Ganatlyja kirpijik» (1984), «Pürsjağaz» (1984), «Gadyrdan goňşy» (1985), «Sahy goňşy» ýaly multafilmler, «Dutar hakyn-da rowaýat» (1987), «Geldi-geçer bolasym gelenok» (1987), «Alty Garlyýew» (1989), «Toý» (1989), «Diagnoz» (1990), «Çenç» (1991), «Ata dogasy» (1991) çeper filmler.

Sazly dramalar: «Bahargül», dört suratly, librettosy A. Akmämmadowyňky (1987), «Gara daş», dört bölümlü, librettosy I. Durdyýewiňki (1990).

Drama spektakllaryna sazlar: «Hüýrlukga-Hemra», Mollanepes adyndaky Türkmen döwlet akademiki drama teatry (1986); «Tawus», paýtagtymyzyň ýaş tomaşaçylar teatry (1987); «Gurtmy-tilki?», Lebap welayat döwlet sazly drama teatry; «Ýerzemindäki gozgalaň», Daşoguz döwlet sazly drama teatry.

Kamera-instrumental sazlar: Kirişli saz gurallary üçin kwartet, iki bölümlü (1983), Kamera orkestr üçin Ýedi pýesa (1986), Kwartet, üç bölümlü (1987), Fortepiano üçin 10 prelýudiýa (1987), 7 prelýudiýa (1990).

Romanslar: Magtymgulynyň goşgularyna «Neýläýin» wokal toplумы (1984): 1. «Sözlerim», 2. «Gülgüzar oýnaşar», 3. «Pygan bilen», 4. «Meňli ýarymdan», 5. «Neýläýin». B. Jütidiýewiň goşgularyna «Ýyl pasyllary barada poema» (1984): 1. «Ýaz», 2. «Tomus», 3. «Güýz», 4. «Gyş».

Aýdymlar: A. Seyitnurowyň goşgularyna «Bagtym sen», «Söýgi serpaýy» (1984), H. Allamyradowyň goşgusyna «Ak pagta-altyn pagta» (1984), G. Öwezowanyň goşgusyna «Aşygyň aýdymy» (1984), A. Ýazmyradowyň goşgusyna «Men komsomol BAM-a barýan» (1984), B. Hapyzowanyň goşgusyna «Täze ýyl walsy» (1985), Ý. Durdyýewiň goşgusyna «Güýz ýagşy» (1985), B. Jütidiýewiň goşgularyna «Ene hüwdüsi», «Parla, Watan baýdagy» (2002), B. Hapyzowanyň goşgusyna «Täze ýyl aýdymy» (2002) we başgalar.

ÝAZGYLYÇ AŞYROW (1959)

Ýazgylyç Aşyrow Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň agzasy. Kompozitor dürli žanrlarda ençeme eserleri döredýär. Ol simfoniki poemalaryň, hor eserleriniň, fortepiano, skripka, fleýta, gyjak ýaly saz gurallary üçin birnäçe sazlaryň, nusgawy we häzirki zaman şahyrlarynyň goşgularyna ýazylan aý-dym we romanslaryň awtory.

Ýazgylyç Aşyrow 1959-njy ýylyň 17-nji maýynda Ahal welaýatynyň Gökdepe şäherçesinde eneden dogulýar. Ol Gökdepäniň 28-nji orta mekdebinde okaýar we Mylly Täçmyradow adyndaky çagalar sazçylyk mekdebinde tejribeli mugallym Baýram Begmyradowyň synpynda akkordeon hünäri boýunça başlangyç saz bilimini alýar.

1976-njy ýylda Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna okuwa girip, höwesjeň orkestriň dirižýory bölümüni 1980-nji ýylda tamamlýar. Şol ýyl hem sungat institutynyň kompozitorçylyk bölümüne Türkmenistanyň halk artisti, professor Weli Muhadowyň synpyna okuwa girýär we ony 1985-nji ýylda tamamlýar. Onuň diplom işi simfoniki orkestr üçin poemadyr.

Kompozitoryň döredijiliginde simfoniki we wokal sazlary görnükli orun eýeleýär. Simfoniki orkestr üçin «Çarh» atly eseri (1986) durmuşyň külpetli ýollary we adamyň ömrüniň manysy hakyndaky filosofiki pikirlere ýugrulandyr. Bu simfoniki eser passakalýa formasyna ýazylan. Eseriň başynda tutuş orkestriň bilelikde çalýan basso ostinato temasy üznüksiz gaýtalanyp, dürli wariasion özgerişlere duçar bolýar. Bu saz eseri ilkinji gezek 1990-njy ýylda Türkmenistanyň halk artisti Aşyr Hojadowyň dirižýorlyk etmeginde Türkmenistanyň döwlet simfoniki orkestriniň ýerine ýetirmeginde ýaňlanýar.

Kompozitoryň Magtymguly Pyragynyň goşgularyna döreden 5 romansdan ybarat «Meňli» atly wokal toplumynda (1984) beýik şahyryň yşky lirikasyna degişli dürli häsiýetleri, duýgulary iň kämil saz guraly bolan fortepianonyň we adam sesiniň üsti bilen örän täsirli berlipdir. Umuman, awtoryň dürli ýyllarda döreden eserlerinde kompozitoryň özboluşly saz dünýäsine aralaşmak mümkindir.

Ý. Aşyrow 1990-njy ýylda Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginiň agzalygyna kabul edilýär. Ol dürli ýyllarda ýurdumyzyň sazçylyk mekdeplerinde, türkmen telewideniýesinde we radiosyndada, Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşiginde, Türkmen döwlet medeniýet institutynda işleýär. Ol häzirki wagtda TMK-nyň ýanyndaky ýörite sazçylyk mekdep-internatynda sazyň nazaryýeti bölümünde mugallym bolup zähmet çekýär.

Eserleri: Simfoniki orkestr üçin: Poema (1985), Poema (1990).

A'kapella hor üçin: Magtymguly Pyragynyň goşgularyna üç sany a'kapella hory (1983).

Kamera-instrumental sazlar: kirişli saz gurallary üçin kwartet (1983), fortepiano üçin wariasiýalar (1982), fortepiano üçin iki prelýudiýa (1981), skripka we fortepiano üçin pýesa, skripka we alt üçin 2 sany duet (1981), fortepiano üçin «Oýlanma» atly pýesa, fleýta we fortepiano üçin «Damjalar» atly pýesa, gyjak üçin «Ballada» we «Üç pýesa» (1991).

Wokal toplumlary: 5 romansdan ybarat «Meňli» wokal toplумы (1984), Gurbandurdy Zeliliniň goşgularyna wokal toplумы (1983).

Aýdymlar we romanslar: Türkmen şahyrlarynyň goşgularyna 40-a golaý aýdymlar. Olardan: «Intizar enäniň aýdymy» (1984, goşgusy G. Wiýerunyňky, terjimesi A. Agabaýewiňki), Ý. Saparowyň goşgularyna aýdymlar: «Obamyň gyz-gelinleri» (1986), «Ak ýyldyzlar, gyzyň güller» (1987), «Ak damjalar» (1987), «Owgan aýdymy» (1989). Magtymgulynyň goşgularyna «Üç romans» (1987), «Türkmennama» (1989), G. Şagulyýewanyň goşgusyna «Men seni ýatlamda» (1990), H. Allamyradowyň goşgularyna «Sag git, aman gel, oglum» (1990), «Jüýjejik» (1991), Ý. Saparowyň goşgusyna «Türkmennama» (1990), «Gökdepäm» (1992, goşgusy I. Pudakowyňky). «Saklansana söwer ýar» (1988, goşgusy G. Ataýewanyňky). «Beýik mertebe» (2008, goşgusy D. Annamyradowyňky), «Awaza» (2008, goşgusy O. Atahanowyňky), «Iň soňky jaň» (2009, goşgusy S. Geldiýewiňki), «Seniň üçin» (2009, goşgusy S. Hydyrowyňky), «Galkynan zaman» (2010, goşgusy T. Taganowanyňky), «Galkynyşyň gadryn bilip ýaşalyň», «Yaşasym gelýär» (2011, goşgulary G. Garaýewanyňky), «Saňa» (2012, goşgusy Ö. Tejenowanyňky), «Türkmen gelinleri, türkmen gyzlary» (goşgusy D. Aşyrowanyňky), «Seda» (2012, goşgusy N. Rejebowanyňky), «Bagtyýarlyk mukamy» (2012, goşgusy S. Ilamanowanyňky) we başgalar.

BATYR SOLTANOW

(1962)

Türkmenistanyň sungatda at gazan işgäri, kompozitor Batyr Soltanow kompozitorçylyk ýazuwynyň özboluşlylygy bilen döwletimizde giňden tanalýan kompozitorlaryň biridir. Türkmenistanyň Kompozitorlar birleşigine B. Soltanow 1990-njy ýylda kabul edildi. Ol dürli žanrlarda ýazylan köpsanly eserleriň awtorydyr. Olardan fleýta we orkestr üçin konsertini, kirişli saz gurallary üçin 2 sany kwartetini, «Dabara» atly uwertýurasyny, «Ata mekan – Türkmenistan» atly sýuitasyny, köpsanly aýdymalaryny we romanslaryny bellemek bolar.

B. Soltanow 1962-nji ýylyň iýun aýynyň 22-sinde Türkmenabat şäherinde işçi maşgalasynda dogulýar. Saza bolan söýgi ony Lebap welaýat Magtymguly adyndaky çagalar sungat mekdebine getirýär. Mekdepde ýaşajyk sazanda plektrli dutar saz guralyny çalmagyň inçe sylalaryny mugallym Jumabaý Rozyýewden öwrenýär. 1977-nji ýylda Lebap welaýat ýörite sungat mekdebine okuwa girýär. Okan döwründe ýaş sazanda birnäçe welaýat we döwlet derejesinde geçirilen bäsleşiklere gatnaşyp, ýeňiji bolýar.

B. Soltanow 1962-nji ýylyň iýun aýynyň 22-sinde Türkmenabat şäherinde işçi maşgalasynda dogulýar. Saza bolan söýgi ony Lebap welaýat Magtymguly adyndaky çagalar sungat mekdebine getirýär. Mekdepde ýaşajyk sazanda plektrli dutar saz guralyny çalmagyň inçe sylalaryny mugallym Jumabaý Rozyýewden öwrenýär. 1977-nji ýylda Lebap welaýat ýörite sungat mekdebine okuwa girýär. Okan döwründe ýaş sazanda birnäçe welaýat we döwlet derejesinde geçirilen bäsleşiklere gatnaşyp, ýeňiji bolýar.

Batyr Soltanow saz düzmeğini, polifoniýanyň, gurallamanyň inçe sylalaryny öwrenip, Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutynda Türkmenistanyň halk artisti, professor Rejep Allaýarowyň ýolbaşçylygynda dowam etdirýär. Ol kiçi göwrümlü birnäçe eserleri döredýär. Olardan fortepiano üçin saz eserleri, romanslary, kirişli saz gurallary üçin kwarteti bellemek bolar. Institutda okan ýyllary ol Mylly Täçmyradow adyndaky Türkmen döwlet filarmoniýasynyň Pürli Saryýew adyndaky halk saz gurallary orkestri bilen Russiýanyň we Ukrainanyň birnäçe şäherlerinde saparda bolýar. Şol orkestr bilen 1984-nji ýylda Russiýada geçirilen Türkmen edebiýatynyň we sungatynyň dekadasynda gatnaşýar.

1986-njy ýylda ýaş kompozitor Baku şäherinde geçirilen Uzeir Gajybekow adyndaky halk saz gurallarynda ýerine ýetirijileriň bäsleşigine gatnaşyp, baýrakly orna mynasyp bolýar. Kompozitor dürli žanrlarda birnäçe gyzykly eserleri döredýär. «Fleýta we orkestr üçin konsert» ýaş kompozitoryň diplom işidir. Konsert 3 bölümden ybarat bolup, özüniň häzirki zaman saz dili we milli saz öwürümlerine ýakynlygy bilen tapawutlanýar. Bu eser Türkmenistanda fleýta we orkestr üçin ilkinji döredilen eserleriň biridir. Ýurdumyzyň saz jemgyýeti Batyr Soltanowyň birinji uly göwrümlü eserini gyzgyn garşy aldy we bu konsert ýerine ýetirijileriň repertuarynda özüniň laýyk ornuny tapdy.

1988-nji ýylda instituty üstünlikli tamamlandan soňra, Batyr Soltanow Lebap welaýat ýörite sungat mekdebine işe iberilýär. Ol häzirki wagta çenli şol agzalan okuw jaýynda sazyň taryhy we nazaryýeti boýunça sapak berýär. Sungat mekdebinde işlän ýyllary kompozitor köpsanly eserleri döredýär. Olardan 1989-njy ýylda kirişli saz gurallary üçin «Kwartet-poemany», hor üçin 4 aýdymdan ybarat «Ýagyş ýagara geldi» atly súitany, 1991-nji ýylda döredilen plektrli dutar we fortepiano üçin «Konsert allegrosyny», D. Annamyradowyň goşgusyna «Agla», A. Taşowyň goşgusyna «Sadaga» atly romanslary, aýdymlary mysal getirmek bolar.

Awtoryň ýazan bir bölümden ybarat bolan «Kwartet-poemasyn-da» gaýgyly, matam äheňleri köp duş gelýär. Bu eser biwagt aradan çykan agasynyň ýagty ýadygärligine bagyşlanypdyr. Hor üçin «Ýagyş ýagara geldi» atly súita 4 bölümden ybarat bolup, folklor parçalaryny göz önüne getirýär. Birinji bölüm – «Sanawaçlar», ikinji bölüm – «Ýagyş ýagara geldi», üçünji bölüm – «Ýar-ýar» we dördünji bölüm – «Hüwdi».

1986-njy ýylda onuň «Çagalar üçin aýdymlar we tanslar» atly ýygyndysy çapdan çykdy. Bu ýygyndy 17 sany aýdymdyr tanslardan ybarat. 1999-njy ýylda bolsa kompozitoryň «Fortepiano üçin pýesalar» atly ýygyndysy çapdan çykýar.

Kompozitoryň eserleriniň esasy özenini dogduk diýaryň tebigatynyň gозelligi, aňyrsy görünmeýän çölleriň we baýyrlaryň, belent daglaryň we süýji suwly Jeýhunynyň sergin şemalynyň ýakymlylygy, türkmen halkynyň bagtly durmuşy, onuň medeniýeti, halkyň şatlygy we zähmetsöýerligi, söýgi we parahatçylyk temalary düzýär. Onuň

saz eserlerinde aýdyň takyk forma ýasalýş kanunlary we erkin improvizasion beýan edilmeler özara baglanyşyklydyr. Kamera-wokal eserleri, romanslary we estrada aýdymlary diňleýjilerde uly täsir gal-dyrýar. Olardan Nury Baýramowyň goşgusyna «Nirde sen», Abdy-reşit Taşowyň goşgusyna «Sadaga» atly eserleri bellemek bolar.

Batyr Soltanow Lebap welaýat ýörite sungat mekdebiniň «Mi-ras» aýdym-saz topary üçin birnäçe eserleri döretdi. Aýdym-saz to-pary 2001-nji ýylda döredilip, gysga wagtyň içinde saz söýüjileriň göwnüni awlamagy başardy. Kompozitoryň bu topar üçin döreden eserlerinden «Dabara» atly uwertýurasyny, «Ata mekan – Türkme-nistan» atly sýuitasyny, köpsanly aýdymlaryny bellemek gerek. Olar birnäçe gezek «Gorkut owazlary Altyn asyryda» atly döwlet bäsleş-i-ginde, medeni çärelerde we baýramçylyklarda ýaňlandy.

1997-nji ýylda kompozitor 3 bölümden ybarat plektrli dutar we fortepiano üçin konsert döretdi. Konsertiň birinji bölümi sonata for-masynda, ikinji bölümi ýönekeý üç bölümlü formada, üçünji bölü-mi bolsa rondo formasynyda ýazylyan. «Ata mekan – Türkmenistan» atly sýuitasy bolsa 4 bölümden ybarat: birinji bölüm – «Giriş», ikin-ji bölüm – «Aýdym», üçünji bölüm – «Sähramyň gülleri», dördünji bölüm – «Tans».

Batyr Soltanow döredijilikde gazanan üstünlikleri üçin 1999-njy ýylda «Watana bolan söýgüsi üçin» medaly bilen sylaglandy. 2003-nji, 2007-nji, 2008-nji ýyllarda «Türkmeniň Altyn asyry» bäs-leşiginiň ýeňijisi boldy. 2009-njy ýylda kompozitora «Türkmenista-nyň sungatda at gazanan işgäri» diýen hormatly at dakylady.

Batyr Soltanowyň döredijiliginiň esasy maksady ussatlygyň belent derejesine ýetmek we onuň ruhy gозzellik bilen birleşmegi bolup durýar.

Eserleri. Simfoniki eserler: Fleýta we orkestr üçin 3 bölümden ybarat Konsert (1988), Dört bölümden ybarat «Ata mekan – Türkme-nistan» sýuitasy (2011).

Kamera-instrumental eserler: Kirişli saz gurallar orkestri üçin «Eksprompt-fantaziýa» (1990), Kirişli saz gurallary üçin kwar-tet-poema (1986), Kirişli saz gurallary üçin kwartet (1990), Kirişli saz gurallary üçin kwartet-poema (1989), Plektrli dutar we forte-piano üçin konsert-allegro (1991), Truba we fortepiano üçin kon-

sert-fantaziýa (1991), Plektrli dutar we fortepiano üçin konsert (1997) we başgalar.

Fortepiano üçin sazlar: Fortepiano üçin 6 fugadan ybarat «Polifoniki depder» (1990), «Bagyşlama» atly 5 pýesa, Fortepiano üçin wariasiýalar (1997), Fortepiano üçin pýesalar (1999).

Halk saz gurallary orkestri üçin: «Dabara» uwertýurasy (2003).

A' kapella hor eserleri: «Ýagyş ýagara geldi» sýuitasy (1991), S. Seýdiniň goşgusyna 3 sany hor: I. «Serwi näzliniň», II. «Gel, Arzygül, görüşeli», III. «Hatýja» (1992), Zynharynyň goşgusyna «Näzli dilber» (1991) we başgalar.

Hor eserleri: G. Ezizowyň goşgusyna «Aýrallyk pasly» (2001), A. Taşowyň goşgusyna «Lebap gijesi» (1999), Sapar Öräýewiň goşgusyna çagalar üçin 3 sany hor: I. «Guşjagaz», II. «Durnalar», III. «Gülsona» (1992).

Drama spektakllaryna sazlar: «Gök syçanjyk, suw beräý!» (1989), «Kime gül gerek, kime-de pul» (1996), «Aperin» (1996), «Bir gyza dört aşyk» (1999), «Horazjygyň başdan geçirenleri» (2000), «Türkmen binasy» (2000), «Zöhre we Tahyr» (2001), «Ruhlaryň owazy» (2001), «Geçi dawasy» (2003), «Bezirgen» (2003), «Yşk Allanyň gudraty» (2004).

Kamera-wokal döredijiligi. Wokal toplumy: A. Taşowyň goşgularyna wokal toplumy, ses we fortepiano üçin: 1. «Perwana men», «Sadaga», «Saňa sary» (1990).

Aýdymlar we romanslar: Batyr Soltanow 200-den gowrak aýdymlaryň we birnäçe romanslaryň awtorydyr.

MERET ANNAMYRADOW

(1962)

Türkmenistanyň kompozitorlar birleşiginiň agzasy Meret Annamyradow täze neslin zehinli türkmen kompozitory. Ol kompozitor hökmünde garaşsyzlyk ýyllarynda tanalyp ugrady. Awtor öz döredijiliginde halk sazyny we häzirki zaman kompozision usullaryny özleşdirýär. Milli sazyň labyz, perde, ritm ýaly baý çeşmeleriniň ýüze çykarylmagy, gurluş kanunalaýyklyklarynyň öwrenilmegi onuň özboluşly döredijilik çözümlerini emele getirýär. Onuň in naýbaşy eserleriniň arasynda «Galkynan Watany» simfoniýasy, «Garagumda» we «Ýedi menzil» simfoniki şekilleri, «Beýik Galkynyş joşguny» simfoniki uwertýurasy, «Bedew bady bilen öňe Watany» we «Oguzlaryň oýunda» simfoniki eserleri, «Täleý» kantatasy hem-de «Keremli söz», «Haly rowaýaty», «Bugdaý sümmül bolanda», «Mollanepes», «Türkmen köli», «Magtymguly» kinofilmleri üçin sazalaryny görkezmek bolar.

Meret Annamyradow 1962-nji ýylyň 30-njy dekabrynda Aşgabat şäherinde dünýä inýär. Ol 1970–78-nji ýyllarda Aşgabat şäheriniň 26-njy orta mekdebinde orta bilim alýar. 1978-nji ýylda Meret orta mekdebiň 8-nji synpyny tamamlap, D. Öwezow adyndaky ýörite sazçylyk mekdebine okuwa girýär. Bu ýerde ol horuň dirižýorlygy (mugallym A. N. Haliulinanyň synpynda) we kompozisiýa (A. Kulyýewiň, Ç. Nurymowyň synplarynda) hünärleri boýunça tälim alyp başlaýar. Şu ýyllarda zehinli türkmen kompozitory Nury Halmämmedow bilen ýakyndan gatnaşyp başlamagyny Meret Annamyradow özi üçin uly bagt hasap edýär. Bu dostluk uzak ýyllara dowam edip, N. Halmämmedow özüniň döredijilik usullaryny, orkestr gurallaryny ulanmagyň gizlin syrlaryny Merede ezberlik bilen öwredipdir. «Ýodajyk» atly fortepiano üçin pýesa, skripka we fortepiano üçin fantaziýa ýaş kompozitoryň ilkinji döreden eserlerine degişlidir.

1985-nji ýylda M. Annamyradow Türkmen döwlet mugallymçylyk sungat institutyna kompozitorçylyk hünäri boýunça okuwa

girýär. Ol professor R. Allaýarowyň synpynda okaýar. Onuň fortepiano üçin «Tema we wariasiýalary», «Garagum» atly dört bölümden ybarat simfoniki şekilleri, № 1 simfoniýasy, wiolonçel we orkestr üçin konserti, birnäçe aýdymlyry we aýratyn saz gurallary üçin sazlyry konserwatoriýada okan ýyllary döreden eserlerine degişlidir.

Kompozitoryň 1990-njy ýylda wiolonçel we orkestr üçin döreden konserti iri simfoniki eseridir. Eseriň saz dili özboluşlylygy we çylşyrymlylygy bilen tapawutlanýar. Awtor bir bölümlü kompozisiýasynda milli sazymyzyň heň, lad aýratynlyklaryny konsert žanrynyň gurluş kanunalaýyklyklary bilen baglanyşdyrýar. Sazyň dramaturgiýasynda meditatiw başlangyçlar duýulýar. Häzirki zaman ýazylyş usullary ulanylyp, olar polistilistika, wertikal, gorizontal perde gurluşda ýüze çykarylýar.

Kompozitor öz döredijiligini jemgyýetçilik işleri bilen hem utgaşdyrýar. Ony konserwatoriýany gutaran ýyly şol ýerde saz nazaryýeti mugallymy hökmünde işe alyp galýarlar. Ol dürli ýyllarda Türkmen milli konserwatoriýasynyň saz nazaryýeti kafedrasynyň müdiri, saz nazaryýeti we kompozisiýa kafedrasynyň dekany, Türkmen milli konserwatoriýasynyň döredijilik işleri boýunça prorektory wezipesinde işleýär.

M. Annamyradow halypasy N. Halmämmedowy uly sarpa bilen ýatlap, heniz hem onuň döreden eserlerinden köp zatlary öwrenýändigini aýdýar. 1997-nji ýylda fortepiano üçin ýazan «Tokkata» atly eserini ol N. Halmämmedowyň ýagty ýadygärligine bagyşlaýar. Eseriň esasynda türkmeniň milli dutar sazyna häsiýetli usullar ulanylýar. Kompozitor eserde, adyndan belli bolşy ýaly, tokkata žanryna ýüzlenmek bilen, uly nesle degişli kompozitorlaryň: D. Öwezowyň, G. Držewskiniň, A. Kulyýewiň, N. Halmämmedowyň, O. Gurbannyýazowyň, B. Hudaýnazarowyň döplerini dowam edýär. Tokkata sazyny ulanmak bilen dutarçy sazandanyň şekilini janlandyrýar. Bu eser fortepiano sesini dutar sazyna has ýakyn, has aýdyň beýan edýän eser bolup durýar.

Awtor döredijilik işlerini üstünlikli dowam edýär. Onuň döreden sazalarynyň arasynda Magtymgulynyň we Mollanepesiň goşgularyna solist, okyjy, dutar we simfoniki orkestr üçin dört bölümden ybarat bolan «Täleý» atly kantatasyny, Magtymgulynyň goşgusyna «Näbilsin» atly romansyny, H. Kakalyýewiň goşgularyna «Watan hakynda kan-

tata» atly eserini, skripkaçylar ansambly üçin birnäçe eserlerini, «Nar agajy» a'kapella horuny, H. Kakalyýewiň goşgularyna «Aşyklaryň aýdymy» we «Söýgi mülki» ýaly aýdymalaryny, «Beýik Galkynyşyň joşguny» atly simfoniki uwertýurasyny görkezmek bolar.

Hakykatdan hem, kompozitoryň zehini kinofilmlere saz ýazmak äleminde açylýar. Kinoda M. Annamyradowyň sazy aýratyn möhüm ähmiýete eýedir. Awtoryň «Keremli söz», «Haly rowaýaty», «Mollanepes», «Türkmen köli», «Magtymguly» we başga-da birnäçe kinofilmlere ýazan aýdym-sazy olaryň bezegi bolup, bu filmleri has-da üýtgeşik, täsirli edýär. Onuň döreden mukamlary türkmen halk döredijiliginiň saz öwüşginlerine ýugrulyp, çalt ýadyňda galýar we hakydaňda uzak wagtlap saklanýar.

2000-nji ýylda kompozitor «Ýaşlyk» atly simfoniýasyny ýazýar. Ol bu simfoniýasynda R. Allaýarowyň, D. Hydyrowyň, S. Muhadowyň alternatiw – akanonik simfoniýalarynyň döplerini dowam edýär. Onuň simfoniýasy bir bölümlü bolup, sonata gurluşynda ösdürilýär. Eseriň watançylyk temasy filosofiki mazmuna ýugrulandyr. Eser öz gözbaşlaryny milli aýdym-sazlarymyzdan alyp gaýdýar. Onuň kömekçi partiýasynyň esasynda «Galmazlar» atly halk heňi ulanylýar. Orkestr dili bolsa öwüşginlere baýlygy bilen tapawutlanýar. Onda maşat jaňynyň tutýan orny simwoliki ähmiýete eýedir. Simfoniýanyň tembr dramaturgiýasynda kakylp çalynýan saz gurallarynyň tutýan orny juda uludyr.

2002-nji ýylda kompozitor simfoniki orkestr üçin «Ýedi menzil» atly simfoniki şekillerini döredýär. Olaryň özi türkmen halk heňleriniň nepis orkestrówka arkaly täzedan işlenilmegidir.

Häzirki döwürde M. Annamyradow Türkmen milli konserwatoriýasynyň kompozisiýa kafedrasynyň müdiri bolup işleýär.

Eserleri. Simfoniki eserler: «Garagumda» simfoniki şekilleri, dört bölümlü (1988), Wiolonçel we orkestr üçin konsert (1990), «Ýaşlyk» 1-nji simfoniýa (f-moll, 2000), bir bölümlü, «Ýedi menzil» simfoniki şekilleri (2002), «Beýik Galkynyş joşguny» simfoniki uwertýura (2008), «Bedew bady bilen öňe Watanyň» simfoniki eser (2012), «Oguzlaryň oýunda» simfoniki eser (2014).

Wokal-simfoniki eserler: «Watan hakynda kantata», H. Kakalyýewiň goşgularyna, bir bölümlü, solist, çagalar hory we simfoniki orkestr üçin (1991), «Täleý», Magtymgulynyň we Mollanepesiň goş-

gularyna, dört bölümli, solist, okygy, dutar, garyşyk hor we simfoniki orkestr üçin (1999).

A'kapella hor aýdymlyar: «Nar agajy», a'kapella hory üçin täzeden işlenen türkmen halk aýdymy (1992), «Türkmen folkloryndan parçalar» (1999), «Toý aýdymy», H. Kakalyýewiň goşgusyna (2006) we başgalar.

Kamera-instrumental eserler: Skripka we fortepiano üçin fantaziýa (1986), Skripka, alt we wiolonçel üçin trio (1987), «Bu jennetdir», dutar, skripkaçylar ansambly we fortepiano üçin täzeden işlenen türkmen halk sazy (1995), «Magtymguly – köňül nagsy», dutar, goboý, fortepiano we skripkaçylar ansambly üçin täzeden işlenen halk heňine fantaziýa (1998), «Elegiýa», gyjak we fortepiano üçin (2001), «Toý gatanjy», ksilofon, skripkaçylar ansambly we fortepiano üçin (2002), «Türkmen halk heňine fantaziýa», fleýta we skripkaçylar ansambly üçin (2002), «Ablak saýat», dutar, skripkaçylar ansambly we fortepiano üçin täzeden işlenen türkmen halk sazy (2003), «Gara-gum», goboý we fortepiano üçin pýesa (2007) we başgalar.

Fortepiano üçin: «Ýodajyk» (1982), «Tans» (1985), «Oýlanma» (1985), «Tema we wariýasiýalar» (1993), «Ýetginjeklik albomy» (1995), «Tokkata» – N. Halmämmedowa bagyşlanýar (1997), «Tokkata» – M. Täçmyradowa bagyşlanýar (1997).

Halk saz gurallary orkestri üçin: Täzeden işlenen «Keçpelek» halk sazy – «Hatyra».

Kino üçin sazlar: «Keremli söz», rež. S. Jallyýew (2002), «Haly rowaýaty», rež. O. Orazow (2004), «Bugdaý sümmül bolanda», rež. O. Orazow (2011), «Mollanepes», rež. O. Orazow (2012), «Seýis», rež. M. Orazow (2013), «Türkmen köli», rež. M. Orazow (2013), «Magtymguly», rež. M. Orazow (2014), «Watan mukaddesdir», rez. M. Orazow (2016), «Kalbyň senasy», rež. M. Orazow (2018) we başg.

Aýdymlyar we romanslar: G. Öwezowanyň goşgusyna «Mylly aga hakda ballada» (1985), T. Ýaýlanowyň goşgusyna «Soraň» (1987), G. Öwezowanyň goşgusyna «Ene ýüreginiň aýdymy» (1987), Magtymgulynyň goşgusyna «Näbilsin» (1994), H. Kakalyýewiň goşgularyna «Aşyklaryň aýdymy» (2002), «Söýgi mülki» (2007), goşgusyna «Baýram seniň ýanyňa» (2011), Mollanepesiň goşgularyna «Zary bilen» (2014), «Hiç görmedim illerde» (2016) we başgalar.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşňiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Älem içre at gezer. – A., 2011.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Janly rowaýat. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ile döwlet geler bolsa... – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmen medeniýeti. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2016.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Beýik Ýupek ýolunyň ýüregi. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2017.
10. *Абукова Ф.* Современное творчество композиторов Туркменистана в контексте культуры нации: Исслед. – М.: Честь, 1994.
11. *Абукова Ф.* Туркменская опера. А., Ылым, 1987.
12. *Абубакирова Н.* Современные тенденции в Туркменской музыке// Традиции музыкальной культуры Средней Азии и Ближнего Востока и современность. М., 1987.
13. *Архимович Л., Мамчур И.* Юлий Мейтус. Очерк жизни и творчества. М., 1983.
14. *Ахмедова М.* Туркменская фортепьянная музыка. А., Ылым, 1991.
15. *Виноградов В.* Музыка Советского Востока. М., Сов. композитор, 1968.
16. *Виноградов В.* Вопросы развития национальных музыкальных культур в СССР. М., Сов. композитор, 1961.
17. Вопросы Туркменского музыкознания. Вып. II. А., 1987.
18. *Вызго-Иванова И.* Симфоническое творчество композиторов Средней Азии и Казахстана (1917–1967). Исслед. – Л., Сов. композитор, 1974.
19. *Gurbanowa J.A.* Nury Halmämmedow. А., Ылым, 2014.
20. *Гуревич В.* Вели Мухатов. М., Сов. композитор. 1980.
21. *Гуревич В.* Чары Нурымов// Композиторы союзных республик. Вып. 5. М., Сов. Композитор. 1989.
22. *Гуревич В.* Туркменская советская музыка. Автореферат. М., 1989.
23. *Гуревич В. Н.* Халмамедов// Композиторы союзных республик. Вып.3. М., Сов. композитор, 1980.
24. *Гуревич В. А.* Шапошников. Очерк жизни и творчества. М., Советский композитор, 1985.

25. *Дадашева О.* Камерно-инструментальная музыка композиторов Туркменистана. А., Ылым, 1993.
26. *Жаворонков Б., Ларионов В.* Композиторы и музыковеды Туркменистана. А. Туркменистан, 1982.
27. *Жаворонков Б., Ларионов В.* Кузница музыкальных кадров Советского Туркменистана. А., Туркменистан, 1980.
28. История музыки народов СССР, Т.3 (1941–1945), М., «Сов. комп.», 1972.
29. История музыки Средней Азии и Казахстана. М., Музыка, 1995.
30. История музыки народов СССР. М., Музыка, 1973.
31. История и современность. Проблемы музыкальных культур народов Узбекистана, Туркмении и Таджикистана. Сб. ст. М., Музыка, 1972.
32. *Карпова С.* Туркменская камерно-вокальная музыка. А., Ылым, 1988.
33. *Керими К.* Туркменский театр. М., Искусство, 1964.
34. Композитор Нуры Халмамедов (материалы к биографии). Ашхабад: Дамана, 1995.
35. *Ларионов В.* Музыкальные издания произведений композиторов Туркменистана (библиографический указатель 1928–1976) А., 1977.
36. *Ларионов В.* Творчество композиторов Туркмении: А. Агаджиков, Р. Аллаяров, Ч. Нурымов, Р. Реджепов, Н. Халмамедов. Ашгабад, 1974.
37. *Larionow W., Halykow A.* Sowet Türkmenistanyň kompozitorlary. А., 1976.
38. *Larionow W., Çüriýew A.* Häzirki zaman türkmen kompozitorlary. А., Türkmenistan, 1990.
39. *Мурадова Т.* Туркменский советский балет. А., Общество «Знание», 1985.
40. *Новикова Л.* Концертный жанр в творчестве композиторов Туркменистана (60–70-е гг.) // Изв. АН ТССР. Серия общ. наук, 1985, №5.
41. *Осипова Е.* Вторая мировая война в творчестве композиторов Средней Азии и Казахстана. А., Ылым 1994.
42. От съезда к съезду 1977–1982 (7 съезд композиторов Туркменистана). А., 1982.
43. От съезда к съезду 1982–1986 (8 съезд композиторов Туркменистана). А., 1986.
44. От съезда к съезду 1986–1992 (9 съезд композиторов Туркменистана). А., 1992.
45. *Rejebow A.* Mukam çeşmeleri. Aşgabat: Türkmenistan, 1973.
46. *Saparow A.* Türkmen kompozitorçylyk mekdebinin ussatlary. Türkmenistanyň Medeniýet ministrligi. Okuw-usulyýet merkezi. 2007.
47. *Saparow A.* Sungatym–buýsanjym. А.: TDNG, 2014.
48. *Синявер Л.* Туркменская ССР. М., Сов. композитор, 1957.
49. *Uspenskiý W., Beňýaýew W.* Türkmen sazy. I–II tom, Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2016.
50. *Çerkezowa Parahat.* Nury Halmämmedow. – А.: Ylym, 2013.
51. *Ýazmämmedowa G.Ý., Igliýewa Ş.A.* Türkmenistanyň garaşsyzlyk ýyllarynda saz medeniýeti (1991–2008). Notografiki we bibliografiki maglumatlar. Türkmenistanyň Medeniýet ministrligi. Okuw-usulyýet merkezi, 2008.

MAZMUNY

Giriş.....	7
Daňatar Öwezow.....	18
Aşyr Kulyýew	24
Welimuhammet Muhadow	34
Gurban Kulyýew	50
Weli Ahmedow	55
Roman Iwanow	62
Adrian Grigorýewiç Şapoşnikow	66
Klimentiý Arkadýewiç Korçmarýow	73
Grigoriý Markowiç Arakelyan	79
Ýuliý Sergeýewiç Meýtus	83
Genrih Stanislawowiç Drzewskiý	90
Rawiç Matweý Borisowiç	95
Nury Muhadow	100
Durdy Nuryýew	109
Nury Halmämmedow	121
Çary Nurymow	131
Çary Artykow	143
Amandurdy Agajykow	149
Rejep Allaýarow	161
Rejep Rejebow	169
Rejep Gutlyýew	177
Orazgylç Gurbannyýazow	183
Baýramdurdy Hudaýnazarow	188
Daňatar Hydyrow	197
Serdar Muhadow	203
Jeren Gurbangylyjowa	207
Suhan Tüýliýew	213
Wera Abaýewa	219
Atda Çaryýew	223
Ýazgylç Aşyrow	227
Batyr Soltanow	229
Meret Annamyradow	233
Peýdalanylan edebiýatlar	237

Gülbahar Ýazmämmédowa

TÜRKMENISTANYŇ KOMPOZITORLARY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

Redaktor	<i>B. Orazdurdyýewa</i>
Surat redaktory	<i>O. Çerkezowa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Korrektor	<i>M. Atabayewa</i>
Kompýuter bezegi	<i>O. Çudina, B. Mämmetgurbanow, M. Çaryýew</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>R. Amangeldiýew</i>
Ylmy redaktor	<i>B. Ýakubowa</i>

Çap etmäge rugsat edildi 07.11.2018. Ölçeği 60x90 $\frac{1}{16}$.
Times New Roman garniturasý. Şertli çap listi 15,0. Şertli reňkli ottiski 30,25.
Hasap-neşir listi 14,48. Çap listi 15,0. Sargyt № 123. Sany 1 800.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat, 2127-nji (G.Gulyýew) köçe, 51/1.